

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

**TARİHÎ TÜRK LEHÇELERİNDEKİ CÜMLE
BAĞLAYICILARI**

Doktora Tezi

Semra CANAN YILDIZ

Danışman

Prof. Dr. Mehmet AYDIN

SAMSUN
2023

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım Yüksek Lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

Etik Kurul Gerekli mi ?

Evet ☐ (Gerekli ise ekler kısmına ekleyiniz)

Hayır ☒

26 / 1 / 2023

Semra CANAN YILDIZ

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı : TARİHÎ TÜRK LEHÇELERİNDEKİ CÜMLE BAĞLAYICILARI

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 5.1.2023 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 13

Tek kaynak oranı : % 4 çıkmıştır.

5 / 1 / 2023

Prof. Dr. Mehmet AYDIN

ÖZET

TARİHÎ TÜRK LEHÇELERİNDEKİ CÜMLE BAĞLAYICILARI

Semra CANAN YILDIZ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Doktora, Ocak/2023
Danışman: Prof. Dr. Mehmet AYDIN

Cümle bağlayıcıları; cümleler arasında açıklama, ekleme, karşıtlık, sonuç bildirme başta olmak üzere birçok farklı işlevle ilgi kuran dilbilgisi yapısıdır. Yazılı ve sözlü anlatımın anlamlı bir bütün oluşturması; bağlaçlar ve bunun bir alt kolunu oluşturan cümle bağlayıcılarının yerinde kullanımı ile doğru orantılıdır. Bağlayıcılar, ilgi kurduğu cümlelerdeki yargının gelişim tarzı hakkında bilgi barındırması özelliği ile de araştırmacılar tarafından çalışmaya değer bulunmaktadır.

Sözcükleri, sözcük gruplarını ve cümlelerini anlam bakımından birbiriyle ilişkilendiren yapıya bağlaç adı verilir. Bağlaçlar iki eş görevdeki iki yapıyı çeşitli yönlerden birbirine bağlayarak anlamın bütünleşmesinde büyük rol oynar. Cümleler arasında ilgi kuran yapılar *cümle bağlayıcısı* olarak tanımlanabilir. Metnin tamamının anlaşılır olması için gerekli olan tutarlılık ile bağdaşıklık ve bu tutarlılık ile bağdaşıklığın bağlayıcılar ile sağlanması bizi böyle bir çalışma yapmaya teşvik eden temel nedendir. Bağlayıcılar; anlamı belirginleştirme özelliğiyle metnin anlaşılır olmasındaki en önemli etkenlerden biri olarak görülür.

Sözcük türleri içerisindeki yeri hakkında farklı görüşler bulunan bağlayıcılar; çalışmalarda çoklukla edat ve bağlaç kategorilerinde ve cümle dışı unsurlar arasında değerlendirilmiştir. Bu durum bağlayıcıların dinamik ve geçişken yapısından kaynaklanmaktadır. Bir cümlede edat olarak nitelendirilebilecek bir sözcük bir başka cümlede bağlaç veya bir başka cümlede cümle bağlayıcısı olarak tanımlanabilmektedir. Ancak her cümlenin ve her sözcüğün geçtiği metin veya cümle bağlamında değerlendirilmesi mevcut bu karışık durumun önüne geçilmesini sağlayan en önemli unsurlardan birisi olduğu için bu tez çalışmasında, her bağlayıcı yer aldığı bağlam çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Tarihî Türk Lehçelerindeki Cümle Bağlayıcıları Tezi; ‘Giriş, Tarihî Türk Lehçelerindeki Cümle Bağlayıcıları, Cümle Bağlayıcılarının İşlevleri, Sonuç ve Değerlendirme olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; tezin amaç ve yöntemi, tezin gerekliliği, sınırlılık ve kapsamı, cümle bağlayıcısı kavramına yönelik yaklaşımlar ve diğer dilbirimlerle ilişkisi ile cümle bağlayıcısı üzerine yapılan çalışmalar ele alınmıştır. Türk Dilinde Cümle Bağlayıcıları bölümünde; tarihî lehçelerde görülen cümle bağlayıcıları hakkında bilgiler verilmiştir. Cümle Bağlayıcılarının İşlevleri bölümünde taranan eserlerde tespit edilen cümle bağlayıcılarının işlevleri açıklanmıştır. Sonuç ve değerlendirme bölümünde tespit edilen bağlayıcılar ve işlevleri ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Türk Dili, Tarihî Lehçeler, Bağlaçlar, Bağlama Edatları, Cümle Bağlayıcıları.

ABSTRACT

SENTENCE CONNECTORS IN HISTORICAL TURKISH DIALECTS

Semra CANAN YILDIZ
Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies
Department of Turkish Language and Literature
Ph.D., January/2023
Supervisor: Prof. Dr. Mehmet AYDIN

Sentence connectors; it is a grammatical structure that deals with many different functions, especially explanation, addition, contrast, reporting results between sentences. Written and oral expression forming a meaningful whole; it is directly proportional to the appropriate use of conjunctions and sentence connectors that form a sub-branch of it. Connectors are also worthy of study by researchers as they contain information about the development style of the judgment in the sentences that they are interested in.

The structure that relates words, phrases and sentences to each other in terms of meaning is called as conjunction. Conjunctions play a major role in the integration of meaning by connecting two structures with similar functions from various aspects. Structures that establish a relationship between sentences can be defined as sentence connectors. The main reason that encourages us to do such a study is the cohension and coherence necessary for the entire text to be understandable, and providing this consistency and coherence with connectors. Connectors; it is seen as one of the most important factors in making the text understandable with its feature of clarifying the meaning.

Connectors with different opinions about their place in word types; in the studies, it was mostly evaluated in the categories of prepositions and conjunctions and among non-sentence elements. This is due to the dynamic and transitive nature of connectors. A word that can be qualified as a preposition in one sentence can be defined as a conjunction in another sentence or as a sentence connector in another sentence. However, since the evaluation of each sentence and each word in the context of the text or sentence is one of the most important elements to prevent this current confusion, in this thesis, each connector has been evaluated within the its context.

The Thesis “Sentence Connectors in Historical Turkish Dialects”; it consists of four parts: Introduction, Sentence Connectors in Historical Turkish Dialects, Functions of Sentence Connectors, Conclusion and Evaluation. In the Introduction section; the aim and method of the thesis, the necessity, limitations and scope of the thesis, approaches to the concept of sentence connector and its relation with other linguistic units and studies on sentence connectors are discussed. In the section named Sentence Connectors in Turkish Language; information about sentence connectors seen in historical dialects is given. In the section named Functions of Sentence Connectors, the functions of sentence connectors detected in the scanned works are explained. In the Conclusion and Evaluation section, the connectors identified and their functions were evaluated.

Keywords: Turkish Language, Historical Dialects, Conjunctions, Prepositions, Sentence Connectors.

ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR

Dil yapısının tamamen anlaşılması için dili oluşturan her ögenin detaylıca araştırılması son derece önemlidir. Uzun ve meşakkatli bir çalışma sonucu ortaya çıkan bu tez çalışması ile cümle bağlayıcılarının tarihî lehçelerdeki görünüşleri ele alınarak ilgili literatüre katkı sağlama hedeflenmiştir.

Bugünlere gelmemde büyük emeği bulunan, daima yolumu aydınlatan Yüksek Lisans danışmanım Sayın Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH'a çok teşekkür ediyorum. Değerli hocamın akademik disiplinini bir nebze örnek alabildiysem kendimi şanslı addederim.

Doktora tez danışmanlığımı üstlenen, akademik bilgi ve deneyimlerini benimle paylaşan Sayın Prof. Dr. Mehmet AYDIN'a; sabırlı ve hoşgörülü yaklaşımı için teşekkürlerimi sunuyorum. Hassas tutumu ile heyecanımı, kaygımı en iyi şekilde yöneten, mesafeleri önemsiz hâle getirerek her fırsatta tezimle ilgilenen değerli hocamın üzerimdeki emekleri için minnettarım.

Tez izleme komitemde ve jürimde yer alan Sayın Prof. Dr. Serkan ŞEN'e ve Sayın Dr. Öğr. Üyesi Mediha MANGIR'a yapıcı eleştirileri, önerileri ve değerli katkıları için çok teşekkür ederim. Tez jürisinde yer alarak tezin şekillenmesine yardımcı olan ve ufuk açan yorumlarıyla tezime büyük katkı sunan Sayın Doç. Dr. Seçil HİRİK'e ve Sayın Dr. Öğr. Üyesi Selcen KOCA'ya teşekkür ederim.

Ayrıca tezimde karşılaştığım zorlukları aşmamda yardımcı olan hocalarıma ve arkadaşlarıma bilgi ve kaynak paylaşımları için teşekkür ederim.

Son teşekkürüm ise tez süresince anlayışla ve sabırla bana katlanan eşim Dr. Şahin YILDIZ'a ve hayatıma anlam katan biricik kızım İnci'ye...

Semra CANAN YILDIZ

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAYI	i
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI	ii
TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER	vi
SİMGELER VE KISALTMALAR	xi
TABLolar DİZİNİ	xiv
1. GİRİŞ	1
1.1. Amaç ve Yöntem	9
1.2. Tezin Gerekliği	10
1.3. Tezin Sınırlılığı ve Kapsamı	11
1.4. Cümle Bağlayıcıları Kavramına Yönelik Yaklaşımlar	13
1.5. Cümle Bağlayıcıları Kavramının Diğer Dil Birimleriyle İlişkisi	18
1.5.1. Edatlarla İlişkisi	19
1.5.2. Diğer Bağlaçlarla İlişkisi	22
1.6. Cümle Türleri Bakımından Cümle Bağlayıcıları	26
1.7. Köken Bakımından Cümle Bağlayıcıları	30
1.7.1. Türkçe Kökenli Cümle Bağlayıcıları	31
1.7.2. Arapça Kökenli Cümle Bağlayıcıları	31
1.7.3. Farsça Kökenli Cümle Bağlayıcıları	31
1.7.4. Karışık Kökenli Cümle Bağlayıcıları	32
1.8. Yapı Bakımından Cümle Bağlayıcıları	32
1.8.1. Basit Yapılı Cümle Bağlayıcıları	32
1.8.2. Türemiş Yapılı Cümle Bağlayıcıları	32
1.8.3. Birleşik Yapılı Cümle Bağlayıcıları	32
1.8.4. Öbekleşmiş Yapıda Cümle Bağlayıcıları	32
1.9. Dil Birimlerine İşlevsel Yaklaşım veya İşlevsel Dilbilim	33
1.10. Cümle Bağlayıcıları ve Bağlaçlı Bağdaşıklık	37
1.11. Cümle Bağlayıcıları Üzerine Yapılan Çalışmalar	39
2. TARİHİ TÜRK LEHÇELERİNDEKİ CÜMLE BAĞLAYICILARI	44
2.1. Eski Türkçe	44
2.1.1. Göktürkçe	44
2.1.2. Eski Uygur Türkçesi	46
2.2. Karahanlı Türkçesi	49
2.3. Harezmi Türkçesi	50
2.4. Kıpçak Türkçesi	51
2.5. Çağatay Türkçesi	52
2.6. Eski Anadolu Türkçesi	54
2.7. Osmanlı Türkçesi	55
3. CÜMLE BAĞLAYICILARININ İŞLEVLERİ	57
3.1. Açıklama işlevinde görülen cümle bağlayıcıları	59
3.1.1. el-ḥāşıl “kısaca, yani”	59
3.1.2. el-ḳışṣa “sözün kısası, kısaca”	60
3.1.3. fi’l-vâki’ “gerçekten, doğrusu”	61
3.1.4. hakkâ ki “doğrusu, öyle ki”	62
3.1.5. ḥuşûşâ ki “özellikle ki”	63
3.1.6. ḥuşûşâ kim “özellikle ki”	64
3.1.7. ki “ki”	64
3.1.8. kim “ki”	68
3.1.9. kerek kim “gerek ki, öyle ki”	74
3.1.10. neçük kim / ki “nasıl ki”	76

3.1.11. neteg kim “nasıl ki”	77
3.1.12. pes “o hâlde, öyleyse”	81
3.1.13. şöyle ki ‘şöyle ki’	82
3.1.14. vel-ḥāşıl “yani”	84
3.1.15. yani ‘yani’	84
3.2. Ayırma işlevinde görülen cümle bağlayıcıları	87
3.2.1. ancak “sadece”	87
3.2.2. azu “veya, yoksa, yahut, ya da, ve yahut”	88
3.2.3. geh...geh “bazen...bazen”	92
3.2.4. illâ “sadece”	93
3.2.5. kerek kerek “gerek...gerek, ister...ister”	94
3.2.6. meger “sadece”	95
3.2.7. ne...ne “ne...ne”	96
3.2.8. tek “yeter ki, ancak, sadece”	99
3.2.9. ve ya “veya”	100
3.2.10. ve yahod ‘veyahut’	101
3.2.11. ya “ya”	102
3.2.12. yahut ‘yahut’	107
3.2.13. yalnız “yalnız, sadece”	109
3.3. Ekleme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları	110
3.3.1. ap yime “ve yine, ve de”	111
3.3.2. ayrıca “ayrıca, ilaveten”	111
3.3.3. binâ’en-‘alâ hâza “bundan dolayı, bunun üzerine”	112
3.3.4. hem “hem, de, dahi, ve”	112
3.3.5. inçe kaltı ‘aynı şekilde’	118
3.3.6. ma “dA, ve”	118
3.3.7. takı “ve, da/de”	119
3.3.8. ve “ve”	126
3.3.9. yana “yine”	131
3.3.10. yme “ve, da/de”	134
3.4. İhtimal bildirme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları	137
3.4.1. azu “acaba”	137
3.4.2. belki “belki”	138
3.4.3. bolğay kim, ola ki “belki, acaba”	140
3.4.4. ğālībā “galiba”	141
3.4.5. gūyā “sanki”	142
3.4.6. meger kim “meğer ki”	143
3.4.7. şâyed / ki, kim “eğer”	143
3.4.8. zâhir “galiba, meğer”	145
3.5. Karşıtlık bildirme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları	145
3.5.1. ama “fakat, lâkin, ancak, öyle ki”	145
3.5.2. ancak “ancak, fakat”	149
3.5.3. ap “ve, veya”	151
3.5.4. azu “yoksa”	151
3.5.5. bari “hiç olmazsa”	152
3.5.6. egerçi > gerçi “gerçi”	152
3.5.7. fakat “ancak, ama, yalnız”	154
3.5.8. illâ “illa”	155
3.5.9. lik / likin / lâkin “ama, fakat, ancak”	158
3.5.10. meger “oysa, ancak, hâlbuki”	160
3.5.11. velikin “ama, fakat, ancak”	165
3.5.12. yoksa “yoksa”	168
3.6. Özetleme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları	171
3.6.1. fi’l-cümle “sonunda”	171
3.6.2. hâsıl-ı kelâm “sözün kısası, kısacası”	172

3.6.3. hulâsa-ı kelâm “sözün kıyası”	172
3.6.4. netice-i kelâm “özetle”	173
3.6.5. netice-i merâm “sonuç olarak”	173
3.6.6. ve'l-hâsıl “sözün kıyası, özetle”	174
3.6.7. mâhasal “sonuç olarak, sonuçta”	174
3.7. Pekiştirme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları	175
3.7.1. bilhassa “özellikle”	175
3.7.2. elbette “elbette”	176
3.7.3. el-hakk “doğrusu”	177
3.7.4. fe-keyfe “ya nasıl”	177
3.7.5. fil-hakîka “gerçekten”	178
3.7.6. hâşşa ki / kim “özellikle”	178
3.7.7. huşûşâ “özellikle”	180
3.7.8. hatta, hatta kim/ki “hatta ki, üstelik”	181
3.7.9. hele “hele”	183
3.7.10. illâ “mutlaka”	184
3.7.11. inçip “fakat, ancak”	185
3.7.12. takı “ve, dahi”	187
3.7.13. ve “ve”	189
3.7.14. yme “yine, dahası”	189
3.7.15. yana “yine, gene”	190
3.7.16. yine “yine”	193
3.7.17. yme ançulayu ok “bunun gibi, yine böylece”	195
3.7.18. zâhir “elbette, şüphesiz”	196
3.7.19. zinhar “asla, kesinlikle”	196
3.8. Sebep-Sonuç bildirme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları.....	198
3.8.1. andan / andın kim “o sebepten, ondan ki”	198
3.8.2. anı / anıñ içün “onun için, bu sebeple, bundan dolayı”	199
3.8.3. çü, çün, çün, çün-kim, çünkü, çünkü “çünkü”	205
3.8.4. hemânâ ki “böylelikle”	209
3.8.5. hususâ kim “öyle ki”	209
3.8.6. ki “ki”	210
3.8.7. kim “ki”	211
3.8.8. meger / meğer kim “meğer”	214
3.8.9. ol sebepten “o sebepten, o yüzden, ondan dolayı”	216
3.8.10. ol/bo tıtağın “o/bu sebeple, bu yüzden”	217
3.8.11. ötrü “-den dolayı”	218
3.8.12. pes “bu sebeple”	221
3.8.13. takı “ve”	222
3.8.14. zirâ “zira, çünkü”	222
3.8.15. zirâ kim “zira ki, çünkü”	224
3.9. Şart bildirme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları	225
3.9.1. birök “eğer, fakat, ise”	225
3.9.2. ger, eger “eğer”	228
3.9.3. kaltı “nasıl, şöyle ki”	233
3.9.4. meger “meğer”	234
3.9.5. şayed “eğer, belki”	234
3.9.6. yme birök “yine eğer”	235
3.10. Zaman bildirme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları.....	235
3.10.1. âhir “sonra”	236
3.10.2. amtı > imdi > şimdi “şimdi”	237
3.10.3. andın song “ondan sonra”	239
3.10.4. anta basa “ondan sonra”	242
3.10.5. anta kên “ondan sonra”	242
3.10.6. evvel, evvelâ “ilk olarak, öncelikle”	244

3.10.7. kaçan ki / kim “ne zaman ki, -dığında”	246
3.10.8. kên, kedin, kidin, kiyin “sonra”	247
3.10.9. kim “kim”	248
3.10.10. şimden sonra “şimdiden sonra”	249
3.10.11. tâ / tâ ki “kadar, dek, değin”	250
3.10.12. takı “ve, daha, ve daha, ayrıca”	252
3.10.13. ulayu > ulatı “ve”	255
3.10.14. ve “ve”	256
4. SONUÇ	259
KAYNAKLAR	267
ÖZ GEÇMİŞ.....	280

SİMGELER VE KISALTMALAR

- (...) : anlamlandırmadaki eklemeleri gösterir.
... : metnin devam ettiğini gösterir.
[...] : alıntı çevirilerde yazar tarafından yapılan eklemeleri gösterir.
“...” : çevirilerin taranan metinden alıntılandığını gösterir.
‘...’ : çevirilerin tarafımızca çevirildiğini gösterir.
< : art zamanlı biçimden gelişim (sonrası < öncesi)
> : art zamanlı biçimden gelişim (öncesi > sonrası)
/ : ve, veya
Alm. : Almanca
B : Batı yüzü
ÇağT : Çağatay Türkçesi
D : Doğu yüzü
EAT : Eski Anadolu Türkçesi
ETG : Eski Türkçenin Grameri
EUT : Eski Uygur Türkçesi
G : Güney yüzü
GT : Göktürk Türkçesi
HarzT : Harezmi Türkçesi
İng. : İngilizce
K : Kuzey yüzü
KarT : Karahanlı Türkçesi
KıpT : Kıpçak Türkçesi
OsmT : Osmanlı Türkçesi
ss. : sayfadan sayfaya
TDAY : Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDK : Türk Dil Kurumu
vd. : ve diğeri

TARANAN METİNLER VE KISALTMALARI

- AB : Aç Bars Öyküsü (Zemiri, 2009)
AH : Atabetü'l-Hakâyık (Arat, 2006)
AY : Altun Yaruk (Kaya, 1994)
BH : Bahrü'l-Hakâyık (Ertaylan 1960)
BK : Bilge Kağan Yazıtı (Aydın, 2018)
Bname: Baburnâme (Şen, 1993)
BV : Baytaratü'l-Vazıh (Özgür, 1988)
BVasat: Bedâyi'u'l-Vasat (Türkay, 1988)
CC : Codex Cumanicus (Argunşah ve Güner, 2015)
CM : Câmi'ü'l-Meknûnât (Erdoğan, 2019)
ÇB : Çaçtani Beg Masalı (Mert, 2014)
ÇGT : Çaçatayca Gülistan Tercümesi (Berbercan, 2011)
DKK : Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı (Kaçalın, 2017)
DKPAM: Daşakarmapathâvadânamâlâ (Elmalı, 2016)
DLT : Dîvânü Lugâti't-Türk (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015)
EM : Edviye-i Müfrede (Canpolat ve Önler, 2016)
ETŞ : Eski Türk Şiiri (Arat, 1991)
ETZ : Et-Tuḥfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugâti't-Türkiyye (Al-Türk, 2006)
FBŞ : El-Ferec Ba'de's-Şidde (Alparslan, 2016)
GN : Garib-nâme (Yavuz, 2000)
GSMH: Ġazavat-ı Sultân Murâd Hân (Sarı, 1994)
GT : Gülistan Tercümesi (Karamanlıoğlu, 1989)
Hayali : Hayâlî Bey Dîvânı (Tarhan, 1945)
HUA : Huastuanift (Özbay, 2015)
Hulasa : Hulasa Okçuluk ve Atçılık (Delice, 2003)
HÜŞ : Hüsrev û Şirin (Hacıeminoğlu, 2000)
IrkB : Irk Bitig (Tekin, 2004)
KB : Kutadgu Bilig (Arat,1991)
KE : Kışaşü'l-Enbiyâ (Ata, 1997)
KG : Kitâb-ı Güzîde (Küçük, 2014)
KH : Kitabu'l-Hayl (Özgür, 2013)
Kİ : Kitabu'l-İdrak (Caferoğlu, 1931)
KT : Köl Tigin Yazıtı (Aydın, 2018; Şirin, 2015)
MYTS : Maytrısimit (Tekin 1976)

- ME : Mukaddimetü'l-Edeb (Yüce, 2014)
- MG : Munyetü'l-Guzat (Uğurlu, 1984)
- MM : Mu'inü'l-Mürîd (Argunşah ve Toparlı, 2014)
- MN : Mecâlisü'n-Nefâ'is (Eraslan, 2001)
- Mname: Marzubân-nâme (Korkmaz, 2017)
- Münş. : Münşeât (Abik, 1993)
- Neşrî : Neşrî Tarihi (Köymen, 1983)
- NF : Nechü'l-Ferâdîs (Eckmann vd. 2014)
- RKT : Karahanlı Türkçesi Dönemi Kur'an Tercümesi 'Rylands Nüshası' (Ata, 2013)
- SAKT : Satır Altı Kur'an Tercümesi (Sağol, 1993)
- Sİ : Sedd-i İskenderi (Tören, 1990)
- Snâme : Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi 2. Kitap (Kurşun, Kahraman ve Dağlı 2006)
- T : Tunyukuk Yazıtı (Aydın, 2018)
- TEDK : Tevârih-i Deşti Kıpçak (Türk, 2009)
- TEH : Târîh-i Enbiyâ ve Hükemâ (Abik, 1993)
- TezkireŞ: Tezkiretü's-Su'arâ (Çınarcı, 2019)
- TK : Târîh-i Kamanîçe (basım tarihi yok)
- TMA : Târîh-i Mülûk-i 'Acem (Abik, 1993)
- UTM : Uygur Tıp metinleri (Gürgen, 2010)
- Üİ : Üç İtigsizler (Barutcu, 1988)
- YED : Yunus Emre Divânî (Tatcı, 2008)
- YZ : Yûsuf ve Zelîhâ (Taş, 2019)
- ZN : Zafername (Yıldırım, 2005)

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. Sözcük türü sınıflandırması	7
Tablo 4.1. Açıklama işlevinde görülen cümle bağlayıcıları	261
Tablo 4.2. Ayırma işlevinde görülen cümle bağlayıcıları	262
Tablo 4.3. Ekleme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları.....	262
Tablo 4.4. İhtimal bildirme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları	263
Tablo 4.5. Karşıtlık bildirme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları	263
Tablo 4.6. Özetleme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları.....	264
Tablo 4.7. Pekiştirme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları.....	264
Tablo 4.8. Sebep-sonuç bildirme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları	265
Tablo 4.9. Şart bildirme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları	265
Tablo 4.10. Zaman bildirme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları	265

1. GİRİŞ

Cümle bağlayıcısı; tek başına anlam ifade etmeyen ancak başka bir sözcükle kullanıldığında anlamı belirgin hâle gelen, cümleler arasında açıklama, pekiştirme, tamamlama ve benzeri çeşitli yönlerden ilgi kurmaya yarayan görevli dil birimidir. Bağlayıcı (İng. conjunction, Alm. konjunction) Türk Dil Kurumu sözlüğünde; *bağlama niteliği olan bağlamaya ve birleştirmeye yarayan* şeklinde açıklanmıştır.¹ Bağlayıcı, iki sözlük birimi ya da bunların oluşturduğu düğümleri birbirine bağlayan bir yapıdır (Vardar vd. 2007: 32, İmer vd. 2013: 45). İmer, bağlaçlarla kimi belirteçlerin bağlayıcı grubuna girdiğini ifade eder (İmer vd. 2013: 45).

Dilin anlamlı bir bütün oluşturması dil birimlerinin doğru ve yerinde kullanılması ile mümkündür. Sözlü metinlerde duygu aktarımı; vurgu, beden dili ve mimiklerle desteklenirken yazılı metinlerde bu görevi sağlayan ögeler arasında edatlar, bağlaçlar, belirteçler ve bağlayıcılar yer alır. Bu sebeple cümle bağlayıcıları duygu aktarımında belirgin rol oynayan unsurlardandır. Tarihî Türk lehçelerinde görülen cümle bağlayıcılarının anlamsal işlevleri açısından ele alınması cümleye kattığı anlamı göstermesi bakımından önemlidir.

Metin, bir dil ürünüdür ve her zaman bir düşüncenin aktarımı olarak kabul görmüştür. Bir metnin dili ve üslubu her ne kadar dönemden döneme, metni oluşturan yazardan yazara değişiklik gösterse de metnin oluşmasındaki temel neden daima onu okuyan kişiler tarafından anlaşılmasıdır. Metinsellik ölçütleri *bağdaşıklık, tutarlılık, amaçlılık, kabul edilebilirlik, durumsallık, bilgisellik ve metinler arasılık* olarak sıralanmaktadır. Bağdaşıklık ve tutarlılık metnin kendi iç yapısıyla, diğer ölçütler metin-yazar ilişkisiyle ilgilidir (Kerimoğlu 2016: 238). Çalışma konumuz olan cümle bağlayıcıları metinlerde bağdaşıklık unsuru olarak kullanılan ögelerden biridir. Yüzey yapıda *bağdaşıklık* sağlayan cümle bağlayıcıları; derin yapıda ise anlamsal ilişki kurma yönüyle metnin *tutarlılık* göstermesini sağlamaktadır.

Cümle bağlayıcıları en az iki cümleyi birbirine bağlama özelliği göstermelidir. Cümlelerin tanımı ve tanımı hakkında farklı görüşler mevcuttur. Ergin cümleyi: “bir fikri, bir düşünceyi, bir hareketi, bir duyguyu, bir olayı tam olarak bir hüküm hâlinde ifade eden kelime grubu” şeklinde tanımlar ve cümlelerin temel unsurunun fiil olduğunu belirtir. Ergin’e göre diğer bütün unsurlar (özne, nesne, tümleç, zarf) fiilin

¹http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bd1ae3668cb33.78015471. (Erişim: 25.10.2018).

etrafında toplanan, onu destekleyen ve onu tamamlayan unsurlardır (2013: 398). Korkmaz da cümle tanımını Ergin'e benzer şekilde yapar ve cümlelerin varlığı için asgari şartın çekimli bir fiil olduğunu ifade eder (1992: 32). Demir ve Yılmaz, bir cümlelerin en az bir yüklemden ibaret olduğunu ve yüklem en az bir yüklem çekirdeğinden oluştuğunu belirtir (2014: 238).

Aksan, dil bilim çalışmalarında “bir düşüncenin, duygunun ya da yargının başlı başına anlatımına yarayan ve içindeki sözcüklerin sayısının sınırı olmayan dile ait bir birim olduğu” şeklindeki cümle tanımında birleştiğini ifade eder (2015: 122). H. İbrahim Delice ise “bir dizgeye cümle dememizi sağlayan temel kavramın yüklem olduğunu belirterek; cümlelerin, bir yüklem ile ona bağlı en az bir tamamlayıcıdan oluşan ve bir oluş, kılış ile durum bildiren söz diziminin adı olarak tanımlanmasının araştırmacılara yapı bakımından cümle konusunda doğru bir bakış açısı kazandıracağı” fikrini benimser (2012: 871).

Cümle bağlayıcısı olarak nitelendirilebilecek dil birimleri çoklukla farklı sözcük türleri içerisinde ele alınmıştır. Bununla birlikte doğrudan cümle bağlayıcısı terimini kullanan, bu öğeleri diğer sözcük türlerinden ayrı değerlendiren araştırmacılar da mevcuttur. Bir dil birimi için yapılan tanım kadar o dil birimi için kullanılan terim de önemlidir. Terimler; “tanımı yapılmış, anlam sınırı sonuna kadar daraltılmış çok defa da dar alanlarda kullanılan isimlerdir” (Hatiboğlu 1963: 216). Terim, söz konusu nesnenin hangi hususlar dikkate alınarak adlandırıldığı hakkında bize ipucu verir veya vermesi beklenir.

Cümle bağlama özelliği gösteren dil birimlerinin hangi sözcük türü içerisinde ele alınması gerektiği açıklanmaya muhtaçtır. Sözcüklerin kökenlerinin saptanması, ek ve kök olarak belirlenmesi üzerine yapılan incelemelerin en eski dil bilgisi ve dil bilim çalışmalarına kadar uzandığı görülmektedir. Aksan, Eski Hint'te *Yāska* (İ.Ö. V. yy) sözcüklerin köken bilgisine değinirken, Eski Yunan'da *Aristo*, sözcük türlerinin belirlenmesine yöneldiğini, Batı dünyasındaki gramer kitaplarına temel oluşturan *Dionysios Thrax'ın* (İ.Ö. II.-I. yy) Yunan dil bilgisinde yer alan sözcükleri incelediğini bildirmiştir (2015: 81). Dünya dillerinin çoğunda isim ve fiil türleri temel sınıflar olmakla birlikte diğer türlerde önemli farklılıklar görüldüğü, sözcük türlerinin sayısının ve belirlenmesinin diller arasında çeşitlilik gösterdiği de ifade edilir (Kerimoğlu 2016: 161).

Türkçede sözcük türlerinin hangi ilkeler doğrultusunda sınıflandırılması gerektiği konusunda henüz bir anlaşma sağlanamamıştır. Sözcük türleri ile yapılan sınıflandırmalara bakıldığında birçok farklı görüşün olduğu görülmektedir. Fevzi Karademir, “makul bir sözcük türü tasnifinin yapılabilmesi için öncelikle *söz*, *sözcük* ve *sözcük türü* gibi konuya eksen teşkil eden göstergelerin kavramsal değerlerinin irdelenmesi gerektiğini” belirtir (2019: 141). Delice “Sözcük Türleri Nasıl Tasnif Edilmelidir?” başlıklı yazısında sözcük türlerinin genellikle şu şekilde incelendiğini ifade eder:

1. Aristo’nun sözcük türleri sınıflandırmasıdır. Bu yaklaşıma göre isim, fiil ve edat temel sözcüklerdir. İsim kendi içinde zamir, sıfat ve zarf; edatlar kendi içinde çekim edatı, bağlama edatı ve ünlem edatı olarak çeşitlenir. Böylelikle sözcük türleri; isim (ad), zamir (adıl), sıfat (önad), zarf (belirteç), bağlama edatı (bağlaç), çekim edatı (ilgeç), ünlem edatı (ünlem) olmak üzere sekiz kategoride değerlendirilir.
2. Diğer yaklaşım ise farklı terimlerle de olsa ad, sıfat, zamir, zarf, takı, bağlam, ünlem ve fiil olmak üzere sekiz sözcük türünün kabul edilmesi şeklindedir (Delice 2012: 27).

Erdoğan Boz ise mevcut sözcük türü sınıflandırmalarını şu altı grupta vermiştir:

1. Anlam ve görev bakımından sözcük türleri
2. Söz içindeki işleyişleri bakımından sözcük türleri
3. Sözlüksel ve dilbilgisel konumları bakımından sözcük türleri
4. Cümlede kullanılış ve yüklendiği anlam bakımından sözcük türleri
5. Statik ve dinamik konumları bakımından sözcük türleri
6. Dünyanın dilsel manzarası bakımından sözcük türleri (Boz 2020: 1).

Sözcük türleri sınıflandırmalarında görülen kategori adları da farklılık gösterir. Kategori adlandırmasında; *sözlüksel sözcükler* / *dil bilgisel sözcükler* ile *anlamlı sözcükler* / *görevli sözcükler* kullanımı yaygındır. Bununla birlikte *açık türler* / *kapalı türler* (Sebzecioğlu 2016: 300), *tam kelimeler* / *şekil kelimeler* (Palmer 2001: 52), *dolu sözcükler* / *boş sözcükler* (Günay 2007: 17), *büyük kategoriler* / *küçük kategoriler* (Kerimoğlu 2016: 164) gibi adlandırmalar da mevcuttur. Adlandırmalarda çoğunlukla ilk kategori ile; *adlar*, *eylemler*, *sıfatlar*, *belirteçler*; ikinci kategori ile de *adıllar*, *ilgeçler*, *bağlaçlar*, *ünlemler* kastedilmektedir.

Türkçe sözcük türleri için yapılan sınıflandırmalardan bazıları şu şekildedir:²

² Bu kısımda yer alan terimler, ilgili yazarın şahsi kullanımıdır.

Muharrem Ergin, sözcük türlerini isim (isim, sıfat, zamir, zarf), fiil ve edat olmak üzere üç temel kategoriye ayırır (2013: 216).

Tahsin Banguoğlu ise sözcük türlerini doğal sınıflama etkisiyle isim ve fiil olarak ayırdıktan sonra sözcüklerin söz içindeki işleyişlerini esas alarak; isim, sıfat, zamir, zarf, takı, bağlam, ünlem ve fiil olmak üzere sekiz kategoride değerlendirir (Banguoğlu 2011: 319-488).

Fuat Bozkurt; Türkçede sözcük türlerinin esnek olduğunu ifade eder. Aynı sözcüğün birden fazla konumda görüldüğünü belirterek; Türkçede isim, sıfat, zamir, fiil, zarf, edat, bağlaç ve ünlem olmak üzere sekiz sözcük türü ayrımı olduğunu dile getirir (2017: 60).

Caner Kerimoğlu; sözcük türlerini büyük kategoriler ve küçük kategoriler olmak üzere ikiye ayırır. Bu yaklaşıma göre büyük kategoriler isim, fiil, sıfat, zarf ve edat; küçük kategoriler ise bağlaç, ünlem ve niteleyicileri (tanımlıklar, işaret sıfatları-zamirleri, belirsizlik sıfatları) kapsar (Kerimoğlu 2016: 164).

H. İbrahim Delice, sözcük türlerini sözlüksel ve dil bilgisel anlamlı sözcükler olmak üzere iki başlıkta ele alır. Delice, sözlüksel anlamlı sözcük türlerini isim, zamir, sıfat, zarf, asıl fiil olarak ayırırken; dil bilgisel anlamlı sözcük türlerini ise yardımcı fiil, çekim edatı, bağlama edatı, ünlem edatı, pekiştirme edatı olmak üzere sınıflandırarak toplamda 10 sözcük türü olduğunu ifade eder (2012: 30-33).

Günay Karaağaç, sözcükleri *sözlükteki türleri* ve *söz dizimindeki işlevlerine* göre ikiye ayırır. Bu yaklaşıma göre sözlükteki türlerine göre sözler şöyledir:

- I. İnsan ve ilişkileri (insan bedeni ve beş duyu, hastalık, akrabalık)
- II. Bilim ve sanatla ilgili adlar (müzik, edebiyat, fizik, saz, kaval, vb.)
- III. Araç, eşya adları (kaşık, ayna, makas, perde, kapı, vb.)
- IV. Hayvan ve bitki adları (at, inek, lale, ağaç, armut, vb.)
- V. Kavram adları (özgürlük, esaret, düşünce, din, inanç, vb.)
- VI. İş ve meslek adları (öğretmen, gemici, avukat, işçi, vb.)
- VII. Beslenme adları (yiyecek, içecek adları)
- VIII. Giyim-kuşam adları (palto, şapka, ceket, çorap, vb.)
- IX. Nitelik adları (beğeni, sayı, renk, ebat, miktar adları)
- X. Mekân ve zaman adları (ay, güneş, ışık, yarın, yıl, vb.)
- XI. Soru adları (ne, kim, niçin, vb.)
- XII. Hareket adları (yapmak, koşmak, gelmek, oturmak) (Karaağaç 2009: 30).

Karaağaç, söz dizimindeki işlevlerine göre sözcükleri ise; *ad, sıfat, zarf, zamir, eylem, edat (çekim, bağlama ve ünlem edatları)*, *özel ad* olarak yedi sınıfa ayırır (2009: 30-47). Bu görüşe göre dildeki sözcükler öncelikli olarak addır. Sonrasında

ise sözcüklerin, sözlüksel anlamından ziyade söz diziminde kullanıldığı işleve göre ayrılarak farklı tür özellikleri gösterildiği ifade edilmiştir.

Zeynep Korkmaz; Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi çalışmasında Türkçe sözcük türlerini aralarındaki benzerlikler ve farklılıkları göz önünde bulundurarak;

- I. Anlamli kelimeler (adlar, sıfatlar, zamirler, zarflar, fiiller),
- II. Görevli kelimeler (edatlar, bağlaçlar),
- III. Anlamli-görevli kelimeler (ünlemler) olmak üzere üç ana grupta ele almıştır (2014: 229-1004).

K. Grønbech sözcük türlerini ad ve fiil olmak üzere iki ana gruba ayırdıktan sonra; ad ve fiil, isim ve sıfat, sayı kelimeleri, zamirler, zarflar ve edatlar, işaret kelimeleri ve bağlar olmak üzere yedi kategoride ele alır (2011: 18).

Erdoğan Boz; sözcükleri “sözlüksel anlamli birimler” ve “dil bilgisel birimler” olarak iki üst başlıkta ele alır.

1. **Sözlüksel anlamli birimler;**
 - 1.1. Nesneleri/durumları karşılayanlar: **Ad**.
 - 1.2. Oluş/kılış ve durum karşılayanlar: **Eylem**.
2. **Dil bilgisel birimler;**
 - 2.1. Sözcük düzeyinde dizim dışı anlamsal birimler başlığı altında adları temsil ediciler: **Adıl**.
 - 2.2. Söz öbeği ve tümce düzeyinde dizime bağlı anlamsal birimler başlığı altında niteleyiciler ve belirticiler: **Sıfat, belirteç**.
 - 2.3. İlgi ve bağ kurucular: **İlgeç, bağlaç**.
 - 2.4. Vurgulayıcılar/bağ kurucular: **Vurguç**.
 - 2.5. Sözcük düzeyinde dizim dışı veya söz öbeği düzeyinde dizime bağlı anlamsal birimler başlığı altında sesleniciler ve tonlayıcılar: **Ünlem**. (Boz 2020)

Kerime Üstünova; sözcük türlerinin bir tür adı veya görev adı olup olmadığına dikkat çeker. Ad türündeki sözcüklerin üstlendikleri görevler neticesinde; ad, sıfat, zarf, zamir, edat ve bağlaç olarak ayrıldığını belirten araştırmacı, eylem türündeki sözcüklerin ise üstlendikleri görevin eylem olduğunu ifade eder. Üstünova bu yaklaşımdan yola çıkarak; *ad, sıfat, zarf, zamir, edat, bağlaç, ünlem ve eylemi* sözcük türü olarak değil; sesten cümleye kadar tüm dil birimlerinin üstlendiği görevin adı olarak kullanıldığına dikkat çeker (2010: 160).

Levent Yener, Türkçede isim ve fiil olmak üzere iki ana sınıfın olduğunu belirterek bu iki sınıfın sözcüğün türü olarak adlandırmayı teklif eder. *Adıl, önad, belirteç, ilgeç, bağlaç* ve *ünlem* gibi sözcüklerin ise ancak kullanımlarından ortaya çıkan görevler olarak nitelendirir (2007: 621).

Jean Deny; sözcükleri *ad, fiil, addan türemiş fiiller ve fiilden türemiş adlar, edatlar (aygıtlar)* olmak üzere dört bölümde inceler. **Adları;** *değişmeli adlar* (alem/isim, zamir) ve *değişmesiz adlar* (sıfat, zarf), *sayı adları* ve *başka bir addan türemiş adlar* olarak dört kısma ayırır. **Fiil** başlığında; fiillerin yapısı ve çekimleri hakkında bilgiler verir. Diğer bir sözcük türünün **addan türemiş fiiller ve fiilden türemiş adlar** olduğunu ifade eden Deny, **edatlar (aygıtlar)** başlığında ise ilgiçlere (edatlar), bağlaçlara ve ünlemlere yer verir (2012: 147-630).

Yener, “Jean Deny’e kadar sözcük tasniflerinin, çoklukla Fransızca, İngilizce ve Almanca dilbilgisi anlayışı ile ve Arap grameri alışkanlığıyla yapıldığını; Deny’nin çalışmasının her ne kadar bir dönüm noktası olarak görülse de eserinde Fransız dil kalıplarının yoğunluğu ve Arap gramerini temel alması sebebiyle eleştirilebilir nitelikte olduğunu” ifade eder (Yener, 2007: 607-608).

Farklı terimlerle ifade edilmiş olmakla birlikte geleneksel biçimde ad, sıfat, zamir, edat, bağlaç, zarf, ünlem ve eylem olarak adlandırılan sözcük türlerinin ayrımında hem ele alınış yöntemi hem de gruplandırma açısından farklılıklar olduğu ortadadır. Sözcüklerin bazen anlamının bazen söz dizimindeki görevinin ayrımındaki esas nokta olarak kabul edilmesi doğal olarak farklı sonuçlar da ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada sözcük türleri ayrımı yapılırken; sözcüklerin ayrımındaki tek ölçütün biçimsel kalıpları olmadığı kabul edilerek işlevsel yönlerinin de göz önünde bulundurulması, araştırmacıların terim, tanım ve kavramlarda ortak paydada buluşmasını kolaylaştıracaktır.

Cümle bağlayıcısının sözcük türleri içindeki yerini; terimler ve kavramlar tartışmasına girmeden şu şekilde özetlemek mümkündür:

Sözcükler temelde; anlamlı ve görevli sözcük türleri olmak üzere ikiye ayrılır. Anlamlı sözcükler; tek başlarına anlamı olan sözlüksel dil birimlerdir. Bu sözcükler anlam ifade etmek için başka bir sözcüğe ihtiyaç duymazlar. Görevli sözcükler ise kendi başlarına bir anlam taşımayan ancak başka bir sözcük ile kullanıldığında anlam kazanan ve cümle içinde geçici veya kalıcı bir dil bilgisel görev yüklenen dil birimlerdir. Sözcük türü sınıflandırması aşağıdaki tablo ile gösterilebilir:

Tablo 1. Sözcük türü sınıflandırması

Anlamlı Sözcükler				
ad	sıfat	zarf	zamir	eylem
somut/soyut	isimleri çeşitli	zarfları,niteleyicileri,eylemleri	adı temsil ve işaret eden sözcükler	iş, hareket

ve özel/cins adlar, oluş/kılış adları	yönlerden belirleyen sözcükler	çeşitli yönlerden belirleyen sözcükler		bildiren sözcükler
Görevli Sözcükler				
edat ad ve ad soylu sözcükleri çeşitli yönlerden belirleyen görevli ek/sözcükler		bağlaç sözcük, sözcük grubu veya cümleleri bağlayan sözcükler (cümleleri bağlayan sözcükler: cümle bağlayıcıları)	ünlem duygu ve heyecan bildiren veya doğadaki sesleri yansıtan sözcükler	

Çalışmada; cümle bağlayıcıları bağlacın bir alt türü olarak ele alınmıştır. Sözcük, sözcük grubu ve cümleleri bağlayan bağlaçların birbirinden ayrılarak müstakil bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Çünkü bağladığı unsurlar birbirinden farklı unsurlardır. Cümle bağlacı yerine cümle bağlayıcısı terimini kullanmamızın sebebi ise; cümleleri bağlama işlevinde kullanılan başka sözcük türlerine ait dilbirimlerin varlığıdır. Teklif edilen cümle bağlayıcısı tanımı ise “Genellikle tek başına anlam ifade etmeyen ancak başka bir sözcükle kullanıldığında anlamı belirgin hâle gelen, cümleler arasında açıklama, pekiştirme, tamamlama ve benzeri çeşitli yönlerden ilgi kurmaya yarayan görevli dil birimidir.” şeklinde ifade edilebilir.

Jean Deny, Türkçedeki çeşitli dil bilgisi sınıflarının tamamıyla birbirinden ayrılmamış olduğunu belirtir. Deny’e göre Türkçe sözcüklerin farklılıklarını ayıran sınırlar her zaman çok açık bir şekilde belirtilmemiştir (2012: 147). Bilindiği üzere Türkçede anlamlı sözcükler; isim, sıfat, zarf, zamir ve fiil; görevli sözcükler ise edat, bağlaç ve ünlemdir. Her dilde olduğu gibi Türkçede de görevli sözcükler çok sınırlıdır. Anlamlı sözcüklerle kıyaslandığında arada büyük bir fark olduğu görülmektedir. Sarı, bu farkı kapatmak için *başka dillerden alma* ve *anlamlı sözcükleri görevli sözcükler gibi kullanma* yöntemlerine başvurulduğunu ifade eder (2001: 237). Bu iki yöntem dışında sondan eklemeli bir dil olan Türkçede sözcük türetmek için sık sık ekleme yöntemine de başvurulur. Diğer yöntemler arasında ise *karma* (blending), *kopyalama* (ödüncleme), *tür değiştirme* (fonksiyon değiştirme, evrişim, kayma), *yerlileştirme* ve *yineleme* yöntemleri sayılabilir (Ağca 2017: 90).

Sözcük türlerinin sınırlarının keskin şekilde çizilmemesine neden olan bir diğer durum ise sözcüklerin *tür değiştirme* özellikleridir. Sözcüklerin tür değiştirmelerinin yanı sıra birden fazla sözcük türüne dâhil olabilmeleri de sözcüklerin ayrımındaki sınırların belirsizliğinin nedenlerinden biridir. Agop Dilaçar; Türkçede bir sözcüğün dört-beş türlü görev yüklenebildiğini belirterek hem ad, hem

sıfat, hem edat, hem belirteç, hem de eylem olarak görülebilen *ara* sözcüğü örneğini verir (1971: 98).

Dil bilgisi çalışmalarına bakıldığında cümle bağlayıcısı niteliğindeki birçok dil biriminin birbirinden farklı sözcük türü içerisinde yer aldığı görülmektedir. Sarı, sözcüklerin tür değiştirmesini “sözcüğün herhangi bir yapı değişikliğine uğramadan sözcük türünün değişmesi” olarak açıklar. Sarı, sözcük türlerinin art zamanlı değişikliğe uğramasını; zarf-fiil eklerinin kalıplaşmasıyla (*öte, göre, ile, takı/dahı, diye, ötürü*), iyelik eklerinin kalıplaşmasıyla (*gibi, gayri, bazı*), çatı eklerinin kalıplaşmasıyla (*sakın*), -IA zarf ekinin kalıplaşmasıyla (*bile*) ve yapım eklerinin fonksiyonunu yitirmesiyle (*bayağı*) ortaya çıkanlar olmak üzere beş kısımda incelemiştir. Sarı, çalışmasında “Türkçedeki görevli sözcüklerin çoğunun fonksiyon değiştirme sonucunda sözcük türünü değiştirmiş anlamlı kelimeler olduğu” sonucuna ulaşmıştır (2000: 227, 241).

Sarı, sözcük türlerinin eş zamanlı değişikliğe uğramasını ise; “(1) anlamlı sözcüklere görev yüklenmesiyle, (2) sözcük grubundan bir sözün düşmesi ve eklerin fonksiyonlarını yitirmesiyle, (3) çatı eklerinin kalıplaşmasıyla oluşan tür değiştirmesi” şeklinde üç kısımda ele alır. 1. kısımda örnek olarak verdiği *ister, gelgelelim, ne var ki* sözcüklerinin anlamlı bir sözcükken bağlaç görevinde kullanımlarına dikkat çekilir. Ayrıca; tehlikeli bir durumda ‘anne!’ diye bağırان birinin amacının seslenmek değil korktuğunu belirtmek olduğu, anlamlı kelimelere ünlem görevinin yüklendiği de ifade edilir (Sarı 2001: 229-238).

Çalışmasının 2. kısmında sözcük grubundan bir sözün düşmesi ve eklerin fonksiyonlarını yitirmesi sonucunda tür değişikliğini ele alan Sarı; birinci ve üçüncü tekil iyelik ve +A yönelme, +DA bulunma, +DAn çıkma hâl eklerinin geçici olarak sıfat görevinde kullanıldıklarını belirtir. 3. kısımda ise hem zarf hem fiil olarak kullanılan *sakın* sözcüğünü çatı ekinin kalıplaşmasıyla oluşan tür değiştirme örneği olarak verir (2001: 235-237).

Sözcük türlerinden ad ve eylemin çoğu zaman birbirinden keskin çizgilerle ayrıldığı görülür. Fakat görevli sözcükleri birbirinden net bir şekilde ayırmak daha zordur. Öyle ki bir cümlede zarf olarak görülen yapı bir başka cümlede edat veya bağlaç olarak yer alabilir. Ağca bu geçişkenliği zarf-edat ve bağlaç türleri için şu şekilde formüle etmektedir:

a) fiil + zarf-fiil ekleri → zarf → edat → bağlaç

b) isim + durum ekleri → zarf ↔ edat ↔ bağlaç (Ağca, 2019: 60).

Ağca'nın formülü; zarf, edat ve bağlaç yapıların tespitinin karmaşıklık sergilediğini göstermektedir. Bu dil birimlerinin yer aldıkları cümledeki dil bilgisel görevlerinin yanı sıra çoğu zaman önceki veya sonraki cümleyi anlamca da etkilediği görülmektedir. Nalbant da; "bazı sözcüklerin tür değiştirmesinde sentaktik dizilişteki yerlerinin değişmesinin ve özellikle arkaik sözcüklerin bazı gramatik fonksiyonlarını yitirmesinin büyük rol oynadığını" ifade eder (2006: 138).

Türkçenin eklemeli bir dil olması, dildeki bütün kavram ilişkilerinin ek/ edatlarla kurulacağı ve Türkçede bir sözcüğün görevinin cümledeki yeri ile saptanamayacağı anlamına gelir. Bu sebeple dilin işlevsel bir sistem olduğu gerçeğinden hareketle farklı işlev üstlenen birimlerin farklı biçimler olarak değerlendirilmesi gerekir (Börekçi ve Tepeli, 2013: 101).

Tüm bu yorumlardan yola çıkarak; giriş mahiyetindeki bu bölümde cümle bağlayıcısının bağlaçların bir alt türü olarak ele alınması gerektiği ifade edilebilir. Farklı sözcük türlerinin cümle bağlayıcısı olarak kullanılması ise bir fonksiyon değiştirme olayı veya Türkçede dil birimlerinin çok anlamlılık özelliği göstermesi sonucunda gelişen bir durum olarak değerlendirmek mümkündür.

1.1. Amaç ve Yöntem

Çalışmada iki cümleyi bağlama özelliği gösteren yapılar *cümle bağlayıcısı* terimiyle karşılanacaktır. Cümle bağlayıcısı (İng. sentence conjunction); çoğunlukla tek başına anlam ifade etmeyen ancak başka bir sözcükle kullanıldığında anlamı belirgin hâle gelen ve cümleler arasında bunun , pekiştirme, tamamlama ve benzeri çeşitli yönlerden ilgi kurmaya yarayan görevli dilbirimdir.

Bu çalışmada, tarihî Türk lehçelerinde görülen cümle bağlayıcıları işlevsel dil bilgisi verilerinden ve bakış açısından yararlanılarak sınıflandırılmıştır. Bağlayıcıların gelişimini göstermek için tarihsel dönemlere ait metinlerde yer alan ve cümleler arasında ilişki kuran bağlayıcılar art zamanlı çalışma yöntemi ile ele alınmıştır. Art zamansal değişkenlik sözcüğün zaman içerisindeki değişimini de belirtir. Bugün kullanılan Türkçe ile tarihî Türk lehçeleri arasında dil birimleri arasında anlamsal, kullanımla ilgili ya da başka bir alanda değişiklikler bulunabilir (Günay 2007: 31).

Bu sebeple *tezin problemleri* olan şu sorulara işlevsel dil bilgisi yöntemiyle ve art zamanlı bakış açısıyla yanıtlar aranacaktır:

- 1) Taranan metinler kapsamında tarihî Türk lehçelerinde kullanılan cümle bağlayıcıları ve işlevleri nelerdir?
- 2) Cümle bağlayıcılarının yapı, köken ve şekil bilgisi hakkındaki görüş ve tespitler nelerdir?
- 3) Cümle bağlayıcılarının tarihî dönemler içerisindeki işlev açısından benzerlik veya farklılıkları nelerdir?

Tez kapsamında taranan metinlerde tespit edilen cümle bağlayıcıları ile ilgili genel bilgiler ve örnekleri verilmiştir. Ayrıca tarihî dönemlere ait edebî eserler üzerine yapılan dil incelemelerinde cümle bağlayıcısı ile ilgili veriler de göz önünde bulundurulmuştur. Bu tezle, cümle bağlayıcılarının varlığı, gelişimi, değişimi ve işlevleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Tez, ‘Giriş, Tarihî Türk Lehçelerindeki Cümle Bağlayıcıları, Cümle Bağlayıcılarının İşlevleri, Sonuç olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır.

Giriş (1) bölümünde; tezin amaç ve yöntemi, tezin gerekliliği, sınırlılık ve kapsamı, cümle bağlayıcısı kavramına yönelik yaklaşımlar ve diğer dil birimlerle ilişkisi ile cümle bağlayıcısı üzerine yapılan çalışmalar ele alınmıştır. **Tarihî Türk Lehçelerindeki Cümle Bağlayıcıları (2)** bölümünde; tarihî lehçelerde görülen cümle bağlayıcılar hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bölümde Türk dil bilgisi çalışmalarında cümle bağlayıcısı ile ilgili veriler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Cümle Bağlayıcılarının İşlevleri (3) bölümünde taranan metinler çerçevesinde tespit edilen bağlayıcıların yapı ve köken bakımından özellikleri verilerek anlam bilimsel işlevleri açısından sınıflandırılmıştır. İşlevler taranan metinlerden cümlelerle tanımlanmıştır. **Sonuç ve değerlendirme (4)** bölümünde ise tespit edilen bağlayıcılar ve işlevleri ile ilgili kıyaslamalar ve değerlendirmeler yapılmıştır. Böylelikle tez kapsamını içeren dönemlerin cümle bağlayıcısı ile ilgili genel görünümünü ortaya koyarak mevcut literatüre katkı sağlama hedeflenmiştir.

1.2. Tezin Gerekliliği

Cümlelerin bir araya gelmesiyle oluşan bir metnin, anlamlı bir bütün oluşturması ancak cümleler arasındaki bağın doğru kurulmasıyla mümkündür. Bağlantı kuran yapılara bakıldığında iki cümle arasında anlam birliği ve bütünlüğünü

sağlayan cümle bağlayıcılarının tespit ve tasnifi dil çalışmalarına katkı sağlayacaktır. Dilin zamanla geçirdiği değişimi o dilde yer alan ögeler üzerinde kademe kademe görmek mümkündür. Bu nedenle bağlayıcılar konusu dil tipinin değişimini göstermesi açısından da oldukça önemlidir (Grønbech, 2011: 45).

Türkçede cümle bağlayıcıların varlığı konusunda bir fikir birliği bulunmaz. *Türkçede var olan bağlayıcıların Türkçenin işletim sistemine ait olmadığı yabancı dillerin etkisi ile girdiği* fikrinin benimsenmesi birinci görüştür. Sözü edilen bu görüşte cümle bağlayıcıların varlığı kabul edilir; fakat bunun Türkçeye ait bir özellik olmadığı vurgulanır. Bazı araştırmacılar ise *Türkçenin cümleleri bağlamak için hususi bir dil birime ihtiyaç duymadığı ve cümleler arasındaki bağlantının doğal yollarla kurulabildiği* yaklaşımını benimser.³

Bu görüş ayrılıkları; bağlayıcıların Türk tarihî lehçeler açısından yeri ve önemini tam olarak ortaya koyma gerekliliği doğurmuştur. Cümle bağlayıcıların işlevsel yönüyle ele alınmaların gerekliliği ise; dili oluşturan ögeleri ve bu ögelerin birbiriyle olan bağlantılarını net bir şekilde görmemize sunduğu imkân dolayısıyla tercih edilmiştir. Bir sözcüğü veya yapıyı işlevsel yönüyle ele almak, aynı zamanda o sözcüğün ve yapının bütünlüklü görünümünün de ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

1.3. Tezin Sınırlılığı ve Kapsamı

Tarihî Lehçelerindeki Cümle Bağlayıcıları başlığını taşıyan tez, Eski Türkçe metinlerinden Türkiye Türkçesi metinlerine kadar cümle bağlayıcısı işlevinde görülen dil birimlerini kapsamaktadır. Çalışmamızda, Türkçenin tarihî lehçeleri olan Göktürkçe, Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemi metinlerinde tespit edilen cümle bağlayıcıları ele alınmıştır. Türkiye Türkçesinde ve Çağdaş Türk Lehçelerinde yer alan cümle bağlayıcılarının müstakil bir çalışma gerektirdiği düşüncesiyle çalışmamızda bu döneme ait metinler taranmamıştır. Türkiye Türkçesi Ağızları'nda cümle bağlayıcılar Serdar Yavuz (2010) tarafından çalışıldığından tez kapsamı dışında tutulmuştur.

Çalışmada her bir metin türünden örnek verilmesine dikkat edilmiş böylelikle metinlerin cümle bağlayıcıları açısından bütünlüklü görünümü verilmeye

³ Sözü edilen görüş ayrılıkları argümanları ile birlikte *Cümle Bağlayıcısı Kavramına Yönelik Yaklaşımlar* başlığında ele alınacaktır.

çalışılmıştır. Taranan metinlerin çoğu nesirdir. Metinlerin çevirisinde taramada esas aldığımız çalışma/lar, söz konusu eser üzerine yapılan çalışma/lar ve ilgili dönem sözlük/lerinden yararlanılmıştır. Tez kapsamında taranan Türkçenin tarihî dönemlerine ait olan metinler şöyle verilebilir:

Göktürkçe dönemindeki veriler; *Kül Tigin Yazıtı*, *Bilge Kağan Yazıtı* ve *Tonyukuk Yazıtı* 'nın taranmasıyla elde edilmiştir.

Eski Uygur Türkçesi dönemindeki veriler; *Aç Bars Öyküsü*, *Altun Yaruk Çaştani Beg Masalı*, *Daşakarmapathāvadānamālā*, *Eski Türk Şiiri*, *Huastuanıft*, *Irk Bitig*, *Maytrisimit*, *Uygur Tıp metinleri* ve *Üç İtigsizler* adlı metinlerin taranmasıyla elde edilmiştir.

Karahanlı Türkçesi dönemindeki veriler; *Atabetü'l-Hakâyık*, *Dîvânü Lugâti't-Türk*, *Kutadgu Bilig* ve *Karahanlı Türkçesi Dönemi Kur'an Tercümesi*-*'Rylands Nüshası* 'nın taranmasıyla oluşturulmuştur.

Harezm Türkçesi dönemine ait veriler; *Hüsrev û Şirin*, *Kışaşü'l-Enbiyâ*, *Mukaddimetü'l-Edeb*, *Mu'inü'l-Mürîd*, *Nechü'l-Ferâdis* ve *Satır Altı Kur'an Tercümesi* metinlerinin taranmasıyla elde edilmiştir.

Kıpçak Türkçesi dönemine ait veriler; *Baytaratü'l-Vazih*, *Codex Cumanicus*, *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Luğati't-Türkiyye*, *Gülistan Tercümesi*, *Hulasa Okçuluk* ve *Atçılık*, *Kitabu'l-İdrak*, *Kitabu'l-Hayl* ve *Munyetü'l-Guzat* metinlerinin taranmasıyla elde edilmiştir.

Çağatay Türkçesi dönemindeki veriler; *Baburnâme*, *Bedâyi'u'l-Vasaf*, *Çağatayca Gülistan Tercümesi*, *Münşeat*, *Mecâlisü'n-Nefâyis*, *Sedd-i İskenderi*, *Tārîh-i Enbiyâ* ve *Hükemâ* ile *Tārîh-i Mülûk-i 'Acem* adlı metinlerden elde edilmiştir.

Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki veriler; *Bahrü'l-Hakâyık*, *Câmi'ü'l-Meknûnât*, *Dede Korkut Kitabı*, *Edviye-i Müfrede*, *El-Ferec Ba'de's-Şidde*, *Garib-nâme*, *Gazavat-ı Sulţân Murâd Hân*, *Kitâb-ı Güzide*, *Marzubân-nâme*, *Yunus Emre Divânî*, *Yûsuf* ve *Zelîhâ* ile *Zafername* adlı metinlerden oluşturulmuştur.

Osmanlı Türkçesi dönemine ait veriler; *Hayâlî Bey Dîvânı*, *Neşrî Tarihi*, *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi 2. Kitap*, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, *Tevârih-i Deşti Kıpçak* ve *Tārîh-i Kamanîçe* metinlerinden elde edilmiştir.

Nazım metinlerin çoklukla yazara özgü bir üslupla yazılması, eksik veya devrik cümle kullanımının fazla olması nesir türündeki eserlerin daha fazla tercih

edilmesine neden olmuştur. Bunun yanında tarihî dönemler içerisinde nazım türündeki temel eserler de değerlendirilmiştir.

1.4. Cümle Bağlayıcıları Kavramına Yönelik Yaklaşımlar

Türkçede cümle bağlayıcılarının varlığı konusunda bir fikir birliği bulunmaz. Türkçede sözcük türlerinin farklı sınıflandırılmasının, özellikle görevli sözcüklerin sınırlarının keskin çizgilerle belirlenememesinin cümle bağlayıcısı kavramına da şüphe ile bakılmasına neden olduğu görülür. Cümle bağlayıcısının⁴ varlığına şüpheli bakan yaklaşımları şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

- 1) Türkçede var olan bağlayıcılar, Türkçeye ait olmayıp yabancı dillerin etkisiyle girmiştir.

Türkçede fiilimsiler gibi çekimsiz eylemlerin ve bazı edatların bağlaç görevini yüklenmesinin, bağlaç için virgül ve tonlara da başvurulmasının; dilimizde bağlacın bulunmadığı ve bunların sonradan yabancı dillerin etkisiyle ortaya çıktığı yorumlarına neden olduğu görüşü yaygındır (Korkmaz 2014: 923).

Ergin, Türkçeye bağlama edatlarının sonradan ve yabancı dillerin etkisiyle girdiğini belirtir. Bu görüşe göre Türkçede kullanılan bağlama edatlarının çoğu yabancı kökenlidir ve Türkçede olanlar ise isim ve fiil şekillerinin zamanla edatlaşmasıyla ortaya çıkmıştır (2013: 352)

Banguoğlu da Ergin ile aynı görüşü paylaşarak; bazı zarf-fiillerin bağlaç olarak kullanılmasının ve dilde en az çabanın tercih edilmesiyle; vurgu, tonlama, noktalama işaretleri, pekiştirme unsurlarının da bağlaçlarla aynı görev çizgisinde yer aldıklarını ifade eder (Banguoğlu 2011: 393-394).

Türkçede şart cümlesi dışında yardımcı cümle kuruluşunun olmadığını belirten **Mansuroğlu**, “Türkçede bağlayıcıların ancak yabancı kültürlerle ve yabancı dillerle etkileşime girildiğinde kullanıma başlandığına değinir. Mansuroğlu, yabancı dillerin etkisinin oluşmasından önce bağlayıcılığın Türkçede fiilimsilerle karşılandığını” ifade eder (1955: 59). Atabey de bağlayıcı ihtiyacının çoğu zaman fiilimsiler ile karşılandığını belirtir. Türkçede bazen ikileme veya tekrarlama yoluyla da bağlam oluşturulur (Atabey 2007: 40, Banguoğlu 2011: 390).

⁴ Burada bağlaçların cümleleri bağlama özellikleri hususundaki bilgiler, cümle bağlayıcısı terimi ile özdeşleştirilmiştir.

Bozkurt, bağlama sözcükleri altında ele aldığı ve, de, ile, ancak, yalnız, oysa, oysaki vb. bağlaçları Türkçeye yabancı biçimbirimler olarak tanımlar. Bu bağlaçların dil yapılarına bakıldığında yabancı kökenli olduklarını ve örneksene, öyküleme yoluyla oluştuklarını belirtir (Bozkurt, 2009: 33)

Hacıeminoğlu; bağlaçların kullanımının dilin işlenmesiyle ortaya çıktığı görüşünü benimser (2015: 112).

Şenlik; bağlanan cümlelerin birbirine ne ölçüde bağımlı olduğu ve hiyerarşik sisteme göre iki cümlelerin oluşturduğu anlam bütünü içerisinde cümlelerin derecesinin ne olduğunun tespiti aynı zamanda semantik etkisinin de göstergesi olduğunu ifade eder. Şenlik'e göre bir bağlaç Türkçe kökenli olsa bile onun Türkçeye ait bir yapı olduğunu düşünmek doğru olmaz. Bu bağlayıcıların bir kısmı doğrudan başka dilden alıntıyken bir kısmı da taklit yoluyla oluşturulmuştur (Şenlik, 2013: 254).

Gümüştam, bağlacın Türkçeye yerleşmeden önce özellikle fiilimsilerin varlığının bağlaca gereksinim duyulmayacak kadar işlevsel olduğu görüşünün yaygın olduğunu ifade eder ve tercümelerle diller arası etkileşimin; bağlaç türünün Türkçede kullanılmasına zemin oluşturan temel bir etken olduğu bilgisini ekler (2019: 124-125).

- 2) Türkçe, cümleleri bağlamak için hususi bir dil birime ihtiyaç duymaz ve cümleler arasındaki bağlantı doğal yollarla kurulur.

Korkmaz; Türkçede eş değerli sözcük ve sözcük gruplarının bağlaçsız olarak yan yana getirilmesinin bağlaçların varlığında şüpheye yol açtığını ifade eder (2007: 118-119).

Subaşı Uzun, bağlaçların dilin bağlantılı olma özelliği nedeniyle eklerle sağlanan yapısal bağlantılar oluşturmaktan çok, çoğu kez eşleme yoluyla farklı kullanım bilimsel değerlerin aktarılmasında kullanıldığını ve bunun bir anlamda Türkçenin yapıcı bağlaçlara gerek duymadığının dolaylı bir kanıtı olduğunu ifade eder. Araştırmacıya göre bağlaç kullanımındaki azlık Türkçenin bu özelliğinin ilk göstergesidir (Subaşı Uzun 1995: 70).

Özkan, Türkçede bağlaç gerektiren birçok sözcük ve cümle parçalarının art arda sıralanmasının, sözcükler arasındaki duraklamaların fiilimsiler ve edat grupları gibi gramer şekillerinden yararlanılarak karşılanmasının Türkçenin temel yapısı

bakımından bağlaçlara pek elverişli bir dil olmadığını gösterir nitelikte olduğunu ifade eder (2000: 1445).

Cümle bağlayıcısı kavramına yönelik yaklaşımlar ise şöyle sıralanabilir:

Korkmaz, cümle bağlayıcılarını; cümle bağlayıcısı niteliğindeki bağlaçlar başlığında ele almıştır. Bağlayıcıların birçok işlevi olduğunu ifade eden Korkmaz, bu işlevlerden bazılarını “*açıklama, amaç bildirme, anlam güçlendirme, benzerlik gösterme, duraksama, ekleme, fırsat, hatırlama, olasılık, istek, istisna, merak, olumsuzluk bildirme, onaylama, öncelik verme, öyle sayma, özetleme, reddetme, sebep, sıralama, sonuç bildirme, soru yöneltme, şart veya şüphe bildirme, tahminde bulunma, tamamlama, teklif yapma, üsteleme, yaklaşma, yeğleme, zıtlık bildirme*” olarak vermiştir. Fakat sayıca en fazla kullanılan işlevlerin “*açıklama, sonuç, üsteleme, sebep, zıtlık*” olduğunu belirterek bu madde başlarını detaylı olarak örneklendirmiştir. Korkmaz, bağlaçların sayısının oldukça fazla olmasını ise cümlelerin birbiriyle bütünleşen bir yapıya dönüştürülebilmesiyle ve cümleleri birbirine bağlama ihtiyacının duyulmasıyla ilişkilendirmiştir (2014: 946-947).

Delice, cümle bağlayıcılarını cümle dizisi oluşturan bağlaçlar başlığında ele almıştır. Bu bağlayıcıları; “*ama, ancak, belki, bırak ki, bilemedin/bilemediniz, bir/bir de, çünkü, dahası, demek/demek ki, derken, dolayısıyla, fakat, hâlbuki, ha...ha, hatta/ve hatta, hem/hem de/hem...hem, ister ... ister ..., iyisi mi, kah ...kah .../ gah ... gah ..., kısacası, ki, lakin, mademki, mamefih, mesela, nasıl ki, ne...ne.../ne...ne de..., nitekim, neyse, oysa/oysa ki, örneğin, öyleyken, öyle ki, öyleyse, ta/ta ki, üstelik, ve, velhasıl, ya ... ya (yahut/veya/veyahut), yalnız, yani, yeter ki, yoksa, zira*” olarak sıralayan Delice; “*bahusus, belki / belki de/ ve belki / ve belki de, ki, yani, velev / velev ki, velhasıl*” sözcüklerini ise arasöz bağlaçları olarak tanımlamıştır (Delice, 2012: 149, 162-164).

Demircan, cümle bağlayıcılarını; zaman ve kişi bakımından gerekli bilgiyi çoklukla kendinden önceki ve bazen de sonraki cümleye taşıyan dil birimler olarak tanımlar (1986: 38). Yaylagül ise bağlayıcıları, cümleler arası bağlaç veya iki farklı cümle arasındaki bağlayıcı olarak tanımlar. Bağlayıcıların işlevsel dilbilim açısından ele alınması, bağlantı kurduğu iki cümle arasındaki anlam ilişkisinin ne olduğunu tespit etme açısından fayda sağlamaktadır. Bağlaçlar; ayrıştırma, genişletme, açma, düzeltme, başka yöne çevirme gibi işlevler yoluyla cümleler arasında bağdaşıklık

ilişkisi kurabilir. Fiiller ve edatlardan sonra cümlelerdeki anlamsal ilişkilerin en önemli taşıyıcıları bağlaçlardır (Yaylagül, 2010: 48).

Üstünova'ya göre "cümleler arası bağlantıyı çift yönlü sağlamak için öncelikle cümleler anlam ve biçim bağı kurdukları bütünler içerisinde ele alınmalıdır." Üstünova, bir diğer gerekliliği ise "cümleler çözümlenirken biçimsel yanıyla birlikte anlamsal yanı, yani derin yapısı da değerlendirilmeye alınmalıdır" şeklinde açıklar (2002: 122).

Yaylagül, bağlayıcı ifadelerin **Halliday** (1985) tarafından dört başlıkta ele alındığını ifade eder: 1) Bağlaç (conjunction): Aynı statüye sahip şeyleri bağlar: *ve, bir de, ilaveten*, 2) Bağını bozan, seçim sağlayan (disjunction): Başka statülere sahip şeyleri bağlar: *veya, diğer*, 3) Ters yöne bağlayan (contrajunction): Aynı statüye sahip; fakat metin dünyasında birbiriyle uyuşmaz veya bağdaşmaz görünen şeyleri bağlar: *fakat, ama, bununla birlikte, yine de*, 4) Bağımlı hâlde bulunan (subordination): Birinin statüsünün diğerine bağlı olduğu şeyleri bağlar: *çünkü, böylece, bu sebeple* (Halliday'den aktaran Yaylagül, 2010: 48).

Halliday ve Hasan bağlaçları ayrı cümleleri veya yapıları bağlantılı söyleme dönüştüren biçimsel bağlaşıklar olarak görür. Halliday ve Hasan, bağlaçların anlamsal ve ilgi fonksiyonlarına odaklanır ve bağlaçları 4 kategoriye ayırır: 1) Ekleme: *ve, hatta, aynı şekilde*, 2) Karşıtlık: *fakat, ama, ...yerine*, 3) Sebep: *sonuç olarak, bundan dolayı, sonunda*, 4) Zamansal: *öncelikle, sonra, sonradan* (Halliday ve Hasan 1976'dan aktaran Jasim, 2005: 15).

Yaylagül, bağımlı hâlde bulunan bağlayıcıların cümleler arasında nedensel ilişkiler kurabildiklerini ifade eder. Neden ilişkisi iki cümle parçası arasında bağdaşıklık bağı kurabilir ve *sonucu olarak, için* gibi bağlaçlar yoluyla bir düzeltme, *bu sırada, sırası gelmişken, aklımdayken* gibi bağlaçlar yoluyla ifade yönü değiştirme, *örneğin, mesela, söz gelimi* gibi bağlaçlar yoluyla önce söylenenleri açıklama, *her neyse* gibi bağlaçlar yoluyla önce söylenenlerden başka bir konuya geçme, *özellikle* gibi bağlaçlar yoluyla özelleştirmeler yapma, *dediğim gibi, devamla, yine* gibi bağlaçlar yoluyla önce söylenenleri sürdürme, *kısacası, özetle* gibi bağlaçlar yoluyla önce söylenenleri özetleme söz konusu olabilir ve bu yolla metinsel bağdaşıklık kurulabilir. Bağlaçlar yoluyla konu uzatılabilir veya genişletilebilir. Genişletme hem ekleme hem de değişimi kapsar. Ekleme, olumlu bir ekleme

biçiminde olduğunda *ve, bir de* gibi bağlaçlar; olumsuz bir ekleme biçiminde olduğunda *ne...ne* gibi bağlaçlar kullanılır. Genişletme karşıt bir ekleme şeklinde olduğunda *fakat, henüz, diğer yandan, bununla birlikte* gibi bağlaçlar kullanılır (Yaylagül, 2010: 48).

Roberts, Quirk cümle bağlayıcılarını bağlaçların bir parçası olarak değerlendirmiştir. Roberts, cümle bağlayıcılarını iki cümle arasında bazı anlam ilgileri kuran bir yapı olarak tanımlar ve bağlaçlardan farklı olduğunu ifade eder. Mutlaka iki cümle arasına gelme zorunluluğu olan bağlaçları, bağlayıcıların cümlede birlikte bulunabilme, iki cümle arasında ya da iki cümlede sonunda gelebilme özellikleri sebebiyle birbirinden ayırır. Bağlaçların yan cümleden bir parçayı nitelenmesi ile cümle bağlayıcılarının iki cümleyi de temele almasını farklı iki yapı olduklarının kanıtı olarak sunar (Roberts 1964'ten ve Quirk vd. 1972'den aktaran Jasmin, 2005: 15).

Bengt, bağlayıcıları cümle genişleticisi olarak adlandırır (Bengt, 1998: 145). Halliday ve Hassan'a benzer bir diğer sınıflandırmayı yapan Wishon ve Burks; bağlaçları dört başlıkta ele almıştır: 1) Sıra oluşturan bağlaçlar: *ve, ya da, değil, ama, için, öyle, henüz*, 2) İlgi oluşturan bağlaçlar: *ya da...ya da, ne...ne de, hem...hem de, sadece, bundan başka*, 3) Bağlayıcı zarflar: *öyleyse, ayrıca, -e göre, böylece*, 4) Geçiş ifadeleri: *aslında, bazen, zıt olarak, sonuç olarak*. (Wishon ve Burks 1980'den aktaran Jasmin, 2005: 16).

Carrío, “bir metindeki bağlayıcıların sıklığını yazarların kimlik inşa etmek için kullandıkları retorik seçimlerine bağlı olarak değiştiğini” vurgular (Carrío, 2013: 192). House ve Harm, bağlayıcıları basit, birleşik ve öbekleşmiş (*ve, eğer, yine, öyleyse, buna rağmen, şayet, artık*) olarak sınıflandırır. Ayrıca cümle bağlayıcılarını denk birimleri bağlayanlar (*ve, ya da, ama*), genellikle farklı birimleri bağlayanlar (*çünkü, rağmen, için*), parçaları birleştirmede kullanılan bağlaşık bağlayıcılar (*hem...hem de, -se de...-semese de, ne...ne de*) olarak ayırır. Bolinger, bağlayıcı bağlaçlar ve zarfsal bağlaçları; zarf bağlaçlarının cümlecikler arasında zaman, şart, kabul anlamında mantıksal ilgiler kurması (*çünkü, iken, -e rağmen*) ve bağlayıcı bağlaçların bir sonraki cümleyi bir önceki cümleyle belirli mantıksal yollarla ilişkilendiren zarflar (*yanında, yerine, -e göre, dolayısıyla*) olması sebebiyle birbirinden ayırır (Bolinger 1975, House ve Harman 1950'den aktaran Jasim, 2005: 14-15).

Eggins, bağı yapılar ya da bağlaç bağlantısını; yazarın bir metnin parçaları arasındaki mantıksal ilişkiyi nasıl ifade ettiğine ve oluşturduğuna işaret ettiğini ifade eder. Araştırmacıya göre bağlaçlar, metnin yapısına katkı sağlar. Eggins; Halliday ve Matthiessen (2004) görüşünü takip ettiğini belirterek bağlayıcı ilişkisinin; açıklama, genişletme ve pekiştirme olmak üzere üç temel işlevi olduğunu ifade eder (Eggins 2004: 47).

Cümle bağlayıcılarının varlığı ve tanımı ile ilgili görüşlere bakıldığında Türkçe gramerdeki temel konuların tartışmalı olmasının cümle bağlayıcıları kavramını da tartışmalı hâle getirdiği görülür. Mevcut tartışmalardan yola çıkarak cümle bağlayıcılarının Türkçedeki varlığı ile ilgili olarak şu sonuca ulaşmak mümkündür:

Türkçenin ilk tarihî lehçesi olan Göktürkçede cümle bağlayıcısı sayısının diğer tarihî lehçelere göre daha az olması cümle bağlayıcısının Türkçeye ait olmadığı görüşünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle Göktürkçeden sonraki çeviri edebiyatı dönemi olarak da adlandırılan Eski Uygur Türkçesinde bağlayıcıların sayısının artması; İslamiyetin etkisiyle Karahanlı ve Harezmi Türkçesi tarihî Türk lehçelerinde Arapça ve Farsça bağlaçların kullanılması bu görüşü destekler niteliktedir.

Özellikle İslamiyetin kabulüyle birlikte cümle bağlayıcılarının etkileşim hâlinde olunan iki dildeki (Arapça-Farsça) şekillerinin tercih edildiği görülmektedir (*birök=eğer, ulatı= ve, azu=yahut* gibi). Türkçede, Arapça veya Farsçayı taklit yoluyla oluşmuş cümle bağlayıcılar da kullanılmaktadır (*kim>ki* gibi). Tüm bunlardan yola çıkarak; cümle bağlayıcılarının Türkçenin söz dizim sisteminde var olup olmadığı hususunun belirsiz olduğu ve çeviri yoluyla Türkçeye girmiş olabileceği söylenebilir. Türkçede ilk tarihî lehçelerden beri bulunan cümle bağlayıcılarının gelişiminde ve çeşitlenmesinde çoğunlukla yabancı dillerin etkisinde kaldığı sonucuna ulaşılabilir.

1.5. Cümle Bağlayıcıları Kavramının Diğer Dil Birimleriyle İlişkisi

Bir cümlede bulunan bütün ögeler birbiriyle kurdukları yakın veya uzak ilişki sonucu anlam kazanır, görev yüklenirler. Cümle, her şeyden önce üyeler arası ilişkiler ağının bir sonucudur (Kerimoğlu 2016: 191). Ergun bu durumu şöyle açıklar:

“Söylem boyutunda ögeler, kendi başlarına bir gerçeklik taşımayan ancak başka ögelerle kurdukları bağıntılar içinde kavranabilen bir göstergeler dizgesi oluşturmakla kalmazlar, içinde yer aldıkları dizgeler içinde dilsel ögeler, değer niteliklerini tek başlarına gerçekleştirmelerinden değil, bu gerçekleştirmelerin toplamından edinirler.” (Ergun 2000’den akt. Üstünoğlu 2010: 158).

Üstünoğlu, “hiçbir dil biriminin tek başına iletişim kurmayı sağlamaya gücü yetmediği yaklaşımından yola çıkarak dilbirimlerin birlikte hareket etmek zorunda olduklarını ve bu amaç uğrunda sözcükler ve sözcük öbeklerinin dizge içinde çeşitli görevler üstlendiklerini” ifade eder. Araştırmacı, bir cümlede yer alan dil birimleri görevleri doğrultusunda diğer dil birimleri ile uzak veya yakın ilişki içerisinde olduğunu ifade eder (Üstünoğlu 2010: 158). Cümle bağlayıcılarının şu dil birimleri ile yakın ilişki içerisinde bulunduğu tespit edilmiştir:

1.5.1. Edatlarla İlişkisi

Cümle bağlayıcısı niteliği taşıyan dil birimleri geleneksel dil bilgisi kitaplarında çoklukla *edat* başlığı altında değerlendirilmiştir. Edatlar; *bağlama edatı*, *çekim edatı* ve *ünlem edatı* olarak sınıflandırılırken tek başına anlamı olmayan ancak cümle içinde anlam kazanan görevli veya yardımcı sözcükler olarak tanımlanabilir. Edat sözcüğü genellikle görevli sözcüklerin tamamını kastetmek için kullanılır. *İlgeç* ve *takı*, edat yerine kullanılan terimlerden birkaçıdır. Türkçede; edat görevinin eklerle karşılanmasından dolayı edat kullanımının ilk yazılı örneklerde sınırlı olduğu ifade edilir (Türk 2020: 8). Edatların tanımı, görevi ve söz dizimindeki yeri ile ilgili yapılmış birçok çalışma mevcuttur. Edat ile ilgili temel görüşlerden bazıları şu şekilde verilebilir:

Ergin; edatları “anlamları olmayan sadece gramer görevi bulunan sözcükler” olarak tanımlar. Edatları yardımcı kelimeler olarak nitelendiren Ergin; ünlem edatları, bağlama edatları ve son çekim edatları olmak üzere üç türlü edat olduğunu ifade eder (2013: 348).

Banguoğlu; edat için *takı* sözcüğünü kullanır ve onu “isimlerden sonra gelerek onların söz içinde başka unsurlarla ilişkilerini kuran kelimeler” olarak tanımlar ve takıların tek başına bir kavram sahibi olmayıp iki kavram arasındaki ilişkiyi belli etmede kullanıldıklarını ifade eder (2011: 385).

Gencan ise edat sözcüğü için *ilgeç* terimini kullanır. Gencan “ilgeçleri; sözcükler, kavramlar arasında anlam ilgisi kurmaya yarayan ancak bu görevleri için kullanılan sözcükler” olarak nitelendirir (2001: 70).

İmer vd.; edat madde başını *belirteç*, *ilgeç* şeklinde gösterir. *İlgeç* için İmer vd; “tümce içinde dilbilgisel işlevi bulunan, dillerde az sayıdaki kapalı sözcük kümesinin üyesi olan, dilin söz dizimsel özelliğine bağlı olarak tümlecenin önünde veya ardında yer alan, tümleci ile tümcenin eylemi arasında ilgi kuran, anlamı eylemle olan ilişkisi ile belirlenen biçimbirim” tanımını yapar (2013: 159).

Korkmaz; ‘Gramer Terimleri Sözlüğü’nde *edatı*; “yalnız başına anlam taşımayan; ancak isim ve isim soylu sözcüklerden sonra gelerek sonuna geldiği sözcükle cümledeki başka sözcükler arasında anlam ilişkisi kuran gramer görevli müstakil sözcük” olarak tanımlar (1992: 51).

Hengirmen; “ilgeçleri, sözcükler arasında ilgi kuran sözcükler” olarak tanımlar. Araştırmacıya göre ilgeçler, bir sözcükten sonra gelerek bu sözcük ile öteki sözcükler arasında ilgi kurar. Hengirmen aynı zamanda ilgeçlerin eş görevli sözcükleri, cümleleri ve cümlecikleri bağladıkları zaman bağlaç görevi üstlendiğini de ifade eder (1998: 167).

“Türk Dilinde Edatlar” çalışmasında **Hacıeminoğlu** *edatı*; alet sözler ve vasıtalar olarak nitelendirir ve dilin mantıki kuruluşunu teşkil eden cümle yapısının harcı olarak görür. Hacıeminoğlu’na göre edatlar, çekime gelmeyen *donmuş ve kalıplaşmış sözlerdir ve; çekim, bağlama, kuvvetlendirme, karşılaştırma - denkleştirme, soru, çağırma - hitap, cevap, gösterme, tekerrür edatları* ve ünlemler olmak üzere on çeşit edat vardır (Hacıeminoğlu 2015: VIII, 1-315).

Edat tanımının ekleşmemiş bağlı birimler için kullanıldığını belirten **Karaağaç** bu yapıyı “dilde bağımsız olarak yer alamayan ancak; söz, söz öbeği ve cümle gibi dil birimlerini bir araya getiren (bağlama edatları), onları çekime sokan (çekim edatları) ve bir sözcükten oluşan cümleler kuran (ünlem edatı) yapılar” olarak açıklar (2009: 5, 92). Karaağaç bağlama edatlarını ise sıralayıcı ve açıklayıcı bağlama öbeği olmak üzere iki kolda inceler (2017: 271).

Ediskun, edatları cümleye kattığı anlam bakımından incelemiş ve tarihî dil bilgisi çalışmalarında edatların *tamamlayıcı, bağlayıcı* ve *üretici edatlar* olmak üzere üç kısımda ele alındığını belirtmiştir (2010: 284).

Balcı; edat teriminin belirsiz olduğunu ifade eder. Balcı, kategorileştirmede zorlanılan birçok dil birimin hatta ünlem ve bağlaç sözcüklerinin de bu terim altında yer alınmasının terimi daha da karmaşık hâle getirdiğini belirtir. Bu anlayışa göre

edatın ünlem, bağlaç ve ilgeç olmak üzere üç kısımda ele alınması gerekir. İlgeçlerin kimi dillerden farklı olarak Türkçede belirgin bir anlam taşıdığını ifade eden Balcı, sözcüğün önüne gelen ilgeçleri önilgeç, ilgili oldukları adı içerisine aldığı içilgeç ilgili addan sonra geldiklerinde ise sonilgeç olarak adlandırılması gerektiğine değinir (Balcı 2003: 8-10).

Edatla ilgili yaklaşımlara bakıldığında; edatın sözcükleri birbirine bağlamada kullanılan görevli bir dil birimi olarak genel kabul gördüğü söylenebilir. Edat bazen de eş görevli sözcükleri, cümleleri ve cümlecikleri bağlayarak bağlaç görevi üstlenir. Aslında edat bağımsız ve görevli dil birimlerinin tamamını kapsayan bir terimdir. Bu noktada edat terimini üst bir başlık olarak göstermek yerinde olacaktır. Cümle bağlama niteliği taşıyan edatların, bir fonksiyon değiştirme olayı sonucu bu işlevi üstlendiğini söylemek mümkündür:

Şu örneklerde *dolayısıyla* ve *yalnız* sözcüklerinin bir cümlede edat başka bir cümlede cümle bağlayıcısı olarak görmek mümkündür:

i. Hastalığı *dolayısıyla* işe gelemedi. (edat)

ii. İnci'nin en sevdiği renk sarıdır. *Dolayısıyla* odasını sarıya boyattık. (cümle bağlayıcısı)

Birinci örnekte; *dolayısıyla* edattır. İsimle yüklem arasında bağlantı kurar. *Dolayısıyla* sözcüğü bu cümlede sadece işe gelememenin nedeni olan hastalık sözcüğüyle ilgilidir. Cümlemin yüklemi ile doğrudan ilgilidir. *Dolayısıyla* sözcüğü yerine başka bir sözcük getirildiğinde cümlemin anlamında bir değişme olmaz (nedeniyle, sebebiyle, yüzünden, gerekçesiyle, neticesinde, ve benzeri). Sözcüğün cümledeki yeri değiştirilemez, bağlandığı dil birimine bağımlılık gösterir.

İkinci örnekte; *dolayısıyla* sözcüğü iki cümle arasında yer almaktadır. *Dolayısıyla* sözcüğü birinci cümlemin tamamlayıcısı, ikinci cümlemin ise sebep bildiricisi konumundadır. Her iki cümlemin yüklemi ile de doğrudan ilgilidir. Cümleler arasında anlam ilişkisinin yönünü etkiler. Yerine başka bir sözcük getirilebilir (bunun üzerine, bu sebeple, bundan dolayı, bu yüzden, buna dayanarak ve benzeri). Sözcüğün cümle içerisindeki yeri bulunduğu cümlemin başı veya sonudur. Sözcük türü sınıfında edat olarak gösterebileceğimiz *dolayısıyla*; fonksiyon değiştirerek iki cümle arasında ilgi kurmuş ve cümle bağlayıcısı görevi üstlenmiştir.

Görüldüğü üzere edat ve cümle bağlayıcısı; başka bir sözcükle değiştirilebilmesi ve anlamı belirginleştirmesi yönüyle birbirine benzerdir. Edat ve

cümle bağlayıcısı, bağladığı dil birimleri ve cümlelerin öğeleriyle ilişkisi açısından birbirinden ayrılır. Cümle başı edatı ve bağlama edatlarının cümle bağlayıcısı olarak kullanımı yaygındır. Bu tez çalışması da edatların kullanıldığı sözcüklerle birlikte anlamının belirginleştiği ve cümlelerin anlamına etki eden işlevlere sahip olduğunu örnekler niteliktedir.

1.5.2. Diğer Bağlaçlarla İlişkisi

Türkçede bağlaçların varlığına dair görüş ayrılıkları vardır. Korkmaz; Türkçede eş değerli sözcük ve sözcük gruplarının bağlaçsız olarak yan yana getirilmesinin bağlaçların varlığında şüpheye yol açtığını ifade eder (2007: 118-119). Benzer şekilde fiilimsiler gibi çekimsiz eylemlerin ve bazı edatların bağlaç görevini yüklenmesinin, bağlaç için virgül ve tonlara da başvurulmasının; dilimizde bağlacın bulunmadığı bunların sonradan yabancı dillerin etkisiyle ortaya çıktığı yorumlarına neden olduğu belirtilir (Korkmaz 2014: 923).

Bağlaçlarla ilgili belli başlı görüşler şu şekilde sıralanabilir:

Ergin Türk Dil Bilgisi adlı çalışmasında bağlaç adında müstakil bir başlığa yer vermemiştir. Bağlaçları bağlama edatları bölümünde ele alan Ergin; bağlama edatını “kelimeden küçük dil birliklerini, kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri şekil veya mana bakımından birbirine bağlayan, onlar arasında bir irtibat kuran edatlar” olarak tanımlar (2013: 352).

Banguoğlu; söz içinde iki kelimeyi, aynı değerde iki cümle unsurunu, iki yargıyı bazen de iki paragrafı bağlamaya yarayan kelimelere ‘bağlam’ adını verir. Banguoğlu bağlamları; ulama, ayırtlama, karşıtlama, almaşma, üsteleme, açıklama, yer verme, sebep, salt, amaç ve şart ilgisi kuran bağlamlar olarak 12 başlıkta ele alır (2011: 390-393).

Korkmaz, bağlaçları; “kelimeleri, kelime gruplarını, cümleleri ve kimi zaman da paragrafları şekil ve anlam bakımından birbirine bağlayan ve yükledikleri işlevler ile bağlandıkları sözler arasında türlü anlam ilişkileri kuran gramer öğeleri” olarak tanımlar (2014: 923).

Hengirmen, eş görevli sözcükleri, sözcük öbeklerini ve cümleleri birbirine bağlayan sözcükleri bağlaç olarak tanımlar. Türkçenin yapısının genellikle kısa cümlelerle anlatıma uygun olduğundan bağlaç sayısının sınırlı olduğunu belirten Hengirmen; “biçim bakımından bağlaçları; *yalın* (ve, ile, de, dahi, ama, bile, eğer,

lâkin, yani, meğer, hem, ...), *türemiş* (üstelik, yalnız, ancak, örneğin, gerçekten, açıkçası, kısacası, ...), *bileşik* (öyleyse, oysa, neyse, kimbilir, yoksa, veyahut, meğerse, nitekim, ...), *öbekleşmiş* (ki ile kurulan, tamlama biçiminde kullanılan, yinelenen)” olmak üzere dört kısımda ele alır (1998: 175-176).

Bozkurt, Türkçedeki bağlaçların konu ve anlam bütünlüğü açısından sürekliliği sağladığını belirtir. Sık kullanılan bağlaçlar arasında ise ‘*de, ile, ne...ne, ancak, yalnız, oysa / oysa ki, halbuki, gerek...gerek, ister...ister, nitekim, üstelik, örneğin, sözgelimi, demek / demek ki, ve, ya...ya, fakat / lakin / ama, çünkü, hatta, hem...hem*’ bağlaçlarını gösterir (Bozkurt, 2010: 46-50).

Bilgegil, bağlama görevi olan bağlaçların *hatta, dahi*, ve olduğunu ifade ederek bağ kurulacak cümlelerin anlamca ilgili bulunmaları, grup ve kelimelerin aynı görevi taşımaları şartını vurgular (2009: 223).

Ediskun, bağlaçları “sözcükleri, sözcük gruplarını, cümleleri anlamca ve biçimce birbirine bağlayan yapılar” olarak tanımlar. Bağlaçlarla edatlar arasındaki farkı; bağlayıcılık ve anlam ilgisi görevinin asli ve ikincil olmasıyla ilişkilendirir. Ediskun; edatın ilk görevinin anlam ilgisi kazandırmak, ikinci görevinin bağ kurmak olduğunu, bağlacın ise tam tersi bir görev sırasına sahip olduğunu ifade eder (Ediskun, 2010: 302).

Vardar; bağlacı “bir tümcede işlev açısından iki sözcüğü, iki sözcük öbeğini ya da hem aynı türden hem de ayrı işlevli iki tümceyi birbirine bağlayan biçimbirim” olarak tanımlar. Vardar, biçim bakımından bağlaçların; yalın (*ve, de, ile...*), türemiş (*örneğin, kısacası, gerçekten...*), bileşik (*öyleyse, yoksa, nitekim...*) ve öbekleşmiş (*bunun için, gel gelelim, ne var ki...*) bağlaçlar olarak ayrıldığını ifade eder (2007: 31).

Özel ve Atabey, “tümceler arasında anlam veya biçim bakımından ilgi kuran öğeleri” bağlaç olarak tanımlar. Bağlaçların daha çok sürekliliği sağlamada kullanıldığı ifade edilir. Temel cümle ile yan cümleler ve tümcemsiler arasında bağlantı sağlamada kullanılan ortaç ve ulaçları işaret eden Özel ve Atabey, bu durumun bağlaca olan ihtiyacı azalttığını belirtir. Kullanılan bağlaçların çoğunun Arapça ve Farsçaya ait olma sebebi de buna bağlanmıştır. Ayrıca noktalama işaretlerinin ve noktalı virgülün de bağlama görevi yaptığı belirtilir (Özel ve Atabey, 1976: 11-13).

Ak, bağlaçların sözcük anlamının olmadığını belirterek bu sözcük türünün görevli sözcükler grubuna girdiğini ifade eder (2006: 29).

Demir ve Yılmaz; bağlaçları kapalı gruplar olarak tanımlar. Sözcük, sözcük grupları ve cümleler arasında anlam ve biçim ilişkisi kuran bağlaçlar; herhangi bir ek almamaları özelliğiyle diğer sözcük türlerinden ayrılır. Aynı şekilde birbirine bağladıkları öğelere de bağlaçlardan kaynaklı bir ek getirilmediği belirtilir (Demir ve Yılmaz 2004: 120).

Balcı, bağlaçların tamamen anlamsız dil birimler olmadığını; bağladığı sözcüklerle birlikte bazen anlamının belirginleştiğini ifade eder. iki sözcüğü, sözcük öbeğini ya da cümleleri bağladığında çoğunlukla bu öğelerin arasında yer alır. Cümleleri bağlayan bağlaçların özellikle devrik yapıli cümlelerde sonda bulunduğu ifade edilir (Balcı 2003: 8-9).

Demirci, “bağlaçları birden fazla dil unsurunu bağlayan sözcükler olarak” tanımlar. Bu dil unsurları arasında kelimeler, kelime grupları ve cümleler bulunmaktadır. Demirci bu bağlaçlar içerisinde en yoğun sayıya sahip olanların ve, *de/da, ki* olduğunu ifade eder (2015: 136).

Edat için belirteç, ilgeç madde başlarına yönlendiren **İmer**, “belirteçleri; karşılaştırma ve en üstünlük dereceleri olan, işlev olarak genellikle eylemin anlattığı iş, oluş ve durumun tarzını belirleyen sözcük türü” olarak tanımlar. Tümceleri bağlayan belirteçleri, tümce belirteçleri olarak adlandıran İmer, bu belirteçlerin genellikle yapılan önerme hakkında konuşmacının bakış açısını ve duygularını belirttiğini ifade eder (2013: 48-49).

Givón ise; “bağlaçlar, bağımlılıklar ve gönderim değıştirme sağlayan yapıların çoklukla eylemsel morfolojiyi işaretlediğini ifade eder. Bağlaçların iki cümleyi bağlamayı ya da ayırmayı sağladığını vurgulayan Givón, bağlaçların her iki cümlede de fiili bir sonek gibi işaretlediğini” belirtir (2001: 78).

Atabey, bağlacın daha çok cümleleri bağlamada kullanılırken edatın sözcükler arasında anlam ilgisi kurduğunu ifade eder (1996: 42). **Sebzecioğlu**, bağlaçları işlevsel ölçüt açısından sıralayan (coordinating) ve tümleyen/niteleyen (subordinating) olmak üzere iki kısma ayırır (2016: 355). **Ertane Baydar**, cümle başı ve benzeri bağlaçları; cümlelerin anlamına mutlak surette etki ettiğini ancak bir cümle niteliği taşımadığını belirtir (2016b: 198).

Eker, *edat ve ilgeç soylu sözcükleri aynı başlıkta ele almıştır*. Bağlaçların birbiriyle ilgili sözcüklerin, sözcük öbeklerinin ve tümcelerin bağlanması kullanıldığını ifade eder. Aralarındaki ilişkiyi *sıra, denklik, karşılaştırma, karşıtlık* vb. bakımından sağladığını açıklayan Eker, bağlaçların anlamsal işlevlerinin diğer sözcük türlerine göre daha az olduğunu belirtir (2015: 314).

Şenlik, bağlaçları sınıflandırmanın iki açıdan zor olduğunu belirtir:

- 1) Nelerin gerçekten bağlaç olduğunun tespiti, yani gerçek bağlaçlarla zarf bağlaçların birbirinden ayırmanın zorluğu.

Gerçek bağlaçlar zarf bağlaçlardan farklı olarak cümlede tamamen veya kısmen zarf görevinde bulunmazlar. Zarf bağlaçların cümle içindeki yerleri değişebilir ve özne, nesne ve eylemin yer aldığı cümlelerde eylemin hemen öncesinde kullanma isteğine uyum gösterirler. Türkçenin tarihî devirlerinde zamanla ortaya çıkan dil birimleri olarak ortaya çıkan gerçek bağlaçlar ise bu özelliği taşımazlar.

- 2) Bağlanan cümlelerin oluşturduğu bütüncede birbirleri karşısındaki hiyerarşik derecelerinin söz dizimi bakımından tespiti.

Bağlaçlar hiyerarşik düzende iki grupta incelenir. Birinci grupta; *ve, veyā, yāhūd, ammā, lākin* gibi hiyerarşik düzende eşit derecede olan cümleleri bağlayan bağlayıcılar yer alır. İkinci grupta ise *zirā, çünki (> çünkü), ki* gibi söz dizimi bakımından müstakil olarak varlık gösteren ve anlatım değeri bakımından bağlandıkları cümle ile eşdeğer olan bağlayıcılar yer alır (Şenlik, 2013: 256).

Bağlaçla ilgili yaklaşımlara bakıldığında; bağlacın sözcükleri, sözcük gruplarını ve cümleleri birbirine bağlamada kullanılan görevli bir dil birimi olarak kabul gördüğü söylenebilir. Cümle bağlayıcıları, bağlaçlardan farklı olarak cümleleri bağlama özelliği gösterir. Bağlaçlar ve cümle bağlayıcılarının benzerlik ve farklılıklarına şu iki örneklerde bakılabilir:

i. Güvercin **ve** zeytin dalı barışın simgesi olmuştur. (bağlaç)

ii. Hızlıca koştu **ve** otobüse yetişti. (cümle bağlayıcısı)

iii. Sebze **de** vücut bağışıklığı için oldukça önemlidir. (bağlaç)

iiii. Sınavı geçememiş **de** tekrar ders çalışmaya başlamış. (cümle bağlayıcısı)

Birinci örnekte; *ve* sözcüğü iki ismi birbirine bağlamaktadır. *ve*, bulunduğu cümlelerin yüklemi ile doğrudan ilişkilidir. *ve* sözcüğü yerine başka bir sözcük (ile) getirildiğinde cümlelerin anlamında bir değişme olmaz. *ve* dil biriminin bağladığı sözcüklerin yeri değişebilirken, *ve* mutlaka bu iki sözcük arasında yer almalıdır.

İkinci örnekte; *ve* sözcüğü iki cümleyi birbirine bağlamaktadır. Her iki cümlelerin yüklemi ile *de*; eylemlerin ilişki yönünü belirleme açısından ilgilidir. *ve*

cümle bağlayıcı yerine başka bir sözcük getirilebilir (böylelikle, sonuç olarak, sonuç itibarıyla, bunun üzerine ve benzeri). Sözcüğün cümle içerisindeki yeri bulunduğu cümlelerin başı veya sonudur.

Üçüncü örnekte; *de* sözcüğü iki ismi birbirine bağlama durumundan ziyade ismin yükleme etki etme durumu daha önceliklidir. *de* cümlelerin yüklemi ile ilişkilidir. *de* bağlacı yerine başka bir sözcük getirildiğinde (ki) cümlede anlam bozulmaz fakat değişir. Cümledeki yeri değiştirildiğinde cümlelerin anlamı da değişir.

Dördüncü örnekte; *de* iki cümleyi birbirine bağlamıştır. Bağladığı her iki cümlelerin yüklemi ile ilgisi bulunur. Bu örnekte *de* birinci cümlelerin tamamlayıcısı, ikinci cümlelerin sebep bildiricisidir. Yerine başka bağlayıcılar kullanılabilir (bu yüzden, bu sebeple). Cümledeki yeri, başta ve sonda olmak üzere değişebilir.

Cümle bağlayıcısı iki cümle arasında ilgi kurma özelliği ile bir bağlacıdır. Bağlaç üst bir başlık olarak ele alındığında cümle bağlayıcısı; bağladığı dil birimleri ve cümlelerin öğeleriyle olan ilişkisi açısından bağlaçtan farklı bir görünüme sahiptir. Cümle bağlayıcısı görevi ve yapısı itibarıyla bağlaç özelliği gösterir ve bu nedenle bağlacın bir alt türü olarak ele alınmalıdır. Bağlaç terimindeki kapsam sorunu; sözcük, sözcük grubu ve cümleleri bağlayan tüm bağlaçların aynı terimle karşılanmasından kaynaklanmaktadır.

1.6. Cümle Türleri Bakımından Cümle Bağlayıcıları

Cümle bağlayıcıları ile ilgili değinilmesi gereken bir diğer husus ise cümle türleridir. Cümleler arasında anlam ilgisi kuran cümle bağlayıcıları şu iki farklı cümle türünü oluşturur:

1. Cümle bağlayıcısı, temel cümle ve yan cümlelerin yer aldığı birleşik cümleyi oluşturur.

Birleşik cümle oluşturan cümle bağlayıcıları bahsinde ilk olarak *ki* ve *kim* bağlayıcılarına değinmek gerekmektedir.

Dizdaroğlu cümle türlerini; *ilgi cümlesi*, *bağlı cümle* ve *sıralı cümle* olmak üzere üçe ayırır. İki tümcenin *ki* bağlacıyla birbirine bağlanmasının ilgi cümlesi oluşturduğunu ifade eden araştırmacı, “*ki*”nin bulunduğu her cümlelerin birleşik tümce yaratmadığını, *ne var ki*, *iyi ki*, *şöyle ki*, *sanılmasın ki*, *unutulmasın ki* gibi kalıplaşmış kullanımları olduğunu” da belirtir (Dizdaroğlu, 1976: 216, 218). Aksan,

“Türkçenin söz öbeklerinde niteleyici, açıklayıcı ögeleri öne alan bir dil olduğunu ve ki’li yapılarla kurulan cümlelerin istisnai bir yapı olduğunu” açıklar (2013: 68).

ki ve *kim* ile kurulan cümleler; çoklukla Türkçe söz diziminin tersi bir şekilde *yan cümle + ki + temel cümle* yapısında birleşik cümle oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra ; *ki/kim* ile birlikte kullanılan *kerek ki/kim*, *neçük ki/kim*, *neteg kim*, *şâyed ki/kim*, *şöyle ki/kim*, *meğer ki/kim* gibi bağlayıcılarının da temel cümle ve yan cümle barındırarak birleşik cümle oluşturduğu görülmektedir.

Cümle bağlayıcılarının açıklama ve sebep-sonuç bildiren cümleler arasındaki kurduğu ilginin çoklukla birleşik cümle oluşturduğu görülmüştür. Bunlardan *ki / kim* ile *çü / çün* yapısındaki bağlayıcılar bu kurala en fazla uyum gösteren yapılardır.

2. Cümle bağlayıcısı, bağımsız iki cümle arasında anlam ilgisi kurarak bağlı veya sıralı cümle oluşturur.

Cümle bağlayıcıların bağımsız iki cümle arasında ilgi kurarak bağlı cümleler oluşturduğu görülmektedir. Cümlelerde ortak öge bulunduğunda ise sıralı cümle oluşturur. Yapılan tespitler doğrultusunda *ayırma*, *ekleme*, *ihtimal*, *karşıtlık*, *özetleme*, *pekiştirme*, *şart ve zaman bildiren cümle bağlayıcıları* çoklukla bağımsız iki cümle arasında anlam ilgisi kurduğunu söylemek mümkündür.

Cümle türleri ile ilgili yapılan tanımlama ve sınıflandırmaları da tartışmalı konulardandır. Temel görüşlerden bazılarını şu şekilde verilebilir:

Birleşik cümleler dil bilgisi kitaplarında çoklukla; şartlı birleşik cümle, kim/ki’li birleşik cümle, açıklayıcı birleşik cümle, iç içe birleşik cümle, açıklayıcı/iç içe birleşik cümle olmak üzere beş başlıkta ele alınır. Basit tanımıyla birleşik cümle; birden çok yargıyı barındıran cümle çeşididir. Yargının hangi durumda asıl yargı, hangi durumda yan yargı olduğu noktasında araştırmacıların birbirinden farklı düşünmesi birleşik cümle yorumlarının da değişmesine yol açmaktadır. Yargı kavramı ile birlikte asıl yargı/ana cümle ve yan yargı/yardımcı cümle kavramları da tartışılmaktadır. Yargı hüküm bildirir. Asıl yargı cümlelerin esas fikrini taşır ve anlamı kendisinde toplar. Yan yargı ise asıl yargıyı çeşitli yönlerden tamamlama özelliğine sahiptir (Yelten, 2005: 47).

Ergin; birleşik cümlelerin asıl bir cümleyle onu tamamlayan bir veya birden fazla yardımcı cümleden oluştuğunu belirtir. Birleşik cümleleri; ki’li birleşik cümle, şartlı birleşik cümle ve iç içe birleşik cümle olmak üzere üçe ayırır (2013: 404-407).

Bozkurt, genel birleşik cümle tanımı olan birden fazla yargı barındırma tanımını kabul eder. Birbirinden kolayca ayrışan tümcelere ise ayrışık tümce adını verir ve şu on grupta ele alır: Sıralı cümle, bağlı cümle, ki bağlaçlı cümle, ilgeçli tümce, soru ekli tümce, değil koşaçlı tümce, iç içe tümce, koşullu tümce, eksiltili tümce ve ara söz/ara tümce (Bozkurt 2017: 207-250).

Gencan, birleşik cümleyi tümleyen ve tümlenen önermelerden kurulmuş söz dizisi olarak tanımlar ve birleşik cümlelerde eylemle kurulanları temel önerme, koşullu eylemlerle ve fiilimsilerle kurulanları ise yan/bağımlı önerme olarak ayırır. Gencan birleşik cümlelerde tek bir çekimli eylem olduğunu ifade eder. Yan cümleleri de adeylemlerle, ortaçlarla, belirtme ortaçlarıyla, bağlama ulacıyla, durum ulacıyla, koşul önermesiyle, artçıl/bitirme/zaman/nedenlik ulaçlarıyla kurulan önermeler olmak üzere sınıflandırır (2001: 153-160).

Karaağaç; birleşik cümlelerin birden fazla yargı barındırdığını, ana cümle ile ana cümlelerin anlamını tamamlayan yardımcı cümle ile oluştuğunu ifade eder ve şartlı, iç içe ve ki'li birleşik cümle olmak üzere üçe ayırır (2012: 512-517).

Karahan; cümleleri bağlama şekillerine göre sınıflandırır. Bu sınıflandırmaya göre; bağlama edatlarıyla bağlanan cümleler, ortak cümle öğeleriyle kurulan cümleler, ortak kip ya da şahıs ekleriyle bağlanan cümleler ve anlam ilişkisiyle bağlanan cümlelerdir (Karahan 2007b: 85-95).

Akalın'a göre, "iki cümlelerin birbirine bağlanarak anlamı tamamlaması veya pekiştirmesi ile oluşan birleşik cümleler, ki ile bağlanan bağlı cümleler, edatlarla kurulan bağlı cümleler ve bağlama görevinde kullanılan isim-fiiller, sıfat-fiiller ve zarf-fiiller ile anlam ilgisiyle sıralanan sıralı cümleler; cümle bağlayıcı ile doğrudan ilişkilidir." Akalın, "birleşik cümlede de cümle bağlayıcısı ile birbirine bağlanan cümlelerde de derin yapıda iki yargı bulunmaktadır. Bu durum dilin ifade etme zenginliğini kanıtlamaktadır" fikrini benimser (1998: 3).

Eckmann, birleşik cümleyi gramatik olarak birbirinden ayrı iki veya daha fazla basit cümle içeren yapı olarak tanımlar. Birleşik cümlelerdeki iki basit cümlelerin birbirine daima sıralama edatlarıyla bağlandığını ifade eden Eckmann, herhangi bir edat kullanılmaksızın yan yana sıralanan iki veya daha basit cümleye 'bağlayıcı unsuru bulunmayan yan cümleler' olarak nitelendirir. Eckmann birleşik cümleleri;

bağlayıcı, ayırıcı, zıtlık bildirici, açıklayıcı ve sonuç bildirici olmak üzere beş sınıfa ayırır (2013: 160).

Tulum, birleşik cümleyi; aralarında şekil ve anlam ilişkileri bulunan birden çok cümlelerin bir araya gelmesiyle oluşan bir cümle türü olarak tanımlar. Araştırmacıya göre basit cümle, “cümle tarifiyle sınırlı, çekirdek unsur olan yüklem belirlendiği unsurlar ihtiva eden tek hükümlü bir dil birliği iken birleşik cümle; tarifi bakımından yine aynı sınırlar içinde kalan, yüklem belirlendiği unsurlar yönünden basit cümle ile farkı bulunmayan ancak içinde birden çok hüküm barındıran bir yapıya sahiptir” (Tulum 1990: 195).

Bağlı cümleler; bağlı edatlarla kurulan cümleler olarak açıklanmaktadır⁵. Cümle bağlayıcıları, dilbilgisi kitaplarında çoklukla *Bağlı Birleşik Cümleler* içerisinde yer almıştır. Bağlı birleşik cümle, iki cümlelerin birbirine, bir bağlayıcı aracılığıyla eklenmesinden oluşmaktadır. Özmen, “iki cümleyi birbirine bağlayan bu bağlaçların cümlede bağımsız tümleş ögesi durumunda olduğunu” ifade etmiştir. “Sıralama, açıklama, karşıtlık veya tercih bildiren cümlelerin bazıları arasında ana cümle ve yardımcı cümle ayırımına gidildiğini” ifade eden Özmen (2016: 156) bu izahla bağlayıcıların cümle yapısına olan etkisini vurgulamaktadır.

Sarıca, bağlı cümleler kuran yapıları “ama, lâkin, fakat, ancak, filhakika, halbuki, ve, veya, ile, ama, de (da), belki, çünkü, hem ... hem ..., ne ... ne ..., ister ... ister..., gerek ... gerek, hiç değilse, ise, meğer, nasıl ki, ne ... ne ..., neyse ki, ne var ki, şu var ki, üstelik, yahut, yalnız, yani, yoksa, zira’ olarak açıklar. Sarıca, karşılaştırma, denkleştirme ve pekiştirme edatları olan ‘ama ... ama, da (de) ... da (de), gerek ... gerek, ha ... ha, hem ... hem, ister ... ister, ne ... ne, ya ... ya, ister ... ister, gerek ... gerek, ya ... ya, veya, veyahut, de (da) yapılarının da bağlı cümleler yaptığını” belirtir. (2015: 107-109).

Sıralı cümleler; anlam ilgisinden dolayı bağlanmış tümcelerdir. Bağımlı sıralı cümle; özne, tümleş veya yüklemeleri ortak bulunan cümlelerdir (Hatiboğlu, 1982: 155). Sıralı tümcelerde kişi ve zaman uyumu da olabilir. Bu durum, sıralı bağlı cümle olarak verilen örneklerdeki cümle bağlayıcısı varlığının tespitini de gerekli kılmaktadır.

⁵ Cümle tasnifleri ile ilgili çalışmaları için Ertürk 2020, Polat: 2017’den yararlanılabilir.

Karahan; anlamı bütün boyutlarıyla yansıtmada tek bir cümlelerin yeterli olmadığı durumlarda, cümlelerden meydana gelen dil birliklerine başvurulduğunu belirtir. Bu birliklerin, çok boyutlu bir anlatım için yan yana gelen cümlelerin bağlama edatlarıyla, ortak cümle öğeleriyle, ortak kip/şahıs ekleriyle ya da çeşitli anlam ilişkileriyle birbirlerine bağlandığını ifade eden Karahan; “bağlama edatlarıyla kurulan cümlelerin; *ki, ve, ama, çünkü, da/de, fakat, hâlbuki, ta, hem...hem, kâh ... kâh, lâkin, ne... ne, ne...ne de, yahut, ya...ya, ya...ya da, ya...yahut da, yoksa, zira* yapılarıyla oluşturulduğu” bilgisini verir (2007b: 85-91).

Doğan, karmaşık cümle örneklerini verdiği çalışmasında “*çün, çü, çün ki, egerçi, gerçi, vâkıa, her çend, çendân, vaktâ ki, tâ ki, mâdem ki, kaçan, kaçan ki vb. çoğu Farsça kökenli cümle başı edatlarının zaman, sebep, vasıta, tarz, karışıklık vb. işlevlerde bir sonraki cümleye bağladığını*” ifade eder (2011: 965).

Cümle bağlayıcılarına cümle türleri açısından bakıldığında birleşik cümle kuruluşunun *temel cümle + cümle bağlayıcısı + yan cümle* şeklinde olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte *cümle bağlayıcısı + yan cümle + temel cümle* kuruluşu da görülür. Cümle bağlayıcılarının, ilgi kurulan iki cümlelerin en sonunda olduğu örnekler de görülebilir.

1.7. Köken Bakımından Cümle Bağlayıcıları

Köken bakımından cümle bağlayıcıları bu çalışmada Türkçe, Arapça, Farsça ve karışık kökenli olmak üzere dört grupta ele alınmıştır. Türkçenin ilk tarihî lehçelerinde bağlaç ve bağlacın bir alt türü olan cümle bağlayıcılarının çok yoğun bir şekilde kullanılmaması, Türkçenin kendine has bir bağlama özelliği taşıdığı düşüncesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bir diğer yaklaşım ise Türkçenin dil birimlerini birbirine bağlama özelliğinin başka dillerin etkisi ile kazandığı şeklindedir.

Özellikle çeviri edebiyatı olarak nitelendirilen Eski Uygur Türkçesinde bağlayıcılarla kurulan cümle yapısının yaygın olduğu görülmesi ve Karahanlı Türkçesinde İslamiyetin kabulü ile Arapçanın Türkçe üzerinde etkisi sebebiyle bağlayıcıların kullanılması bu düşüncenin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu durum Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde de devam etmiştir. Coğrafi ve kültürel nedenlerden dolayı Çağatay Türkçesinde Farsçanın etkin bir rol oynamasıyla birlikte

metinlerde Türkçe ve Arapça yanında Farsça bağlaçların da yaygın bir şekilde kullanılmaya başladığı görülmektedir.

Batı Türkçesinin temelini oluşturan Eski Anadolu Türkçesi; metinlerin dili bakımından tam bir geçiş dönemi özelliği göstermektedir. Eski ve yeni dil öğelerinin bir arada kullanıldığı bu dönemde bağlaçlar için de benzer bir durum söz konusudur. Söz konusu dönemde, kendinden önceki tarihî lehçelerde kullanılan Türkçe kökenli cümle bağlayıcıların yanı sıra bu Arapça ve Farsça kökenli bağlaçlar da görülmektedir. Bununla birlikte Eski Anadolu Türkçesi döneminde Batı Türkçesinde kullanılan cümle bağlayıcılar da metinlerde kendine yer bulmuştur. Osmanlı Türkçesinde ise cümle bağlayıcılar açısından tam anlamıyla bir başa dönme etkisi hissedilmektedir. Bu dönemde Türkçe cümle bağlayıcılarının üzerinde, Arapça ve Farsça cümle bağlayıcılarının etkisinin arttığı görülmüştür.

Türkçenin tarihî lehçelerinde görülen cümle bağlayıcıları bu çalışmada Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere üç temel dil üzerinden sınıflandırılmıştır. Karışık kökenli cümle bağlayıcılar başlığında ise bahsi geçen bu dillerin karışımından oluşan bağlayıcılara yer verilmiştir.

1.7.1. Türkçe Kökenli Cümle Bağlayıcıları⁶

Taranan metinlerde yer alan Türkçe kökenli cümle bağlayıcıları; *amti, ancak, andağ bolsa, andan / andan kim, andıy son / andıy sonra, anıy için, anta basa, anta kên, ap, ap yime, ayrıca, azu, birök, bolay kim, inçe kaltı, inçip, inçip yana, inçip yme, kaçan kim, kaltı, kên/kêdin, kerek kim, kerek...kerek, kim, mA, neçük kim, neteg kim, ol tıtağın, ötrü, şimden şonra, tağı, tek, ulayu, yalnız, yana, yme, yme birök, yoksa* olarak sıralanabilir.

1.7.2. Arapça Kökenli Cümle Bağlayıcıları

Taranan metinlerde yer alan Arapça kökenli cümle bağlayıcılarını; *âhir, ama, bilhassa, binâ'en-'alâ hâza, elbette, el-hakk, el-hâşıl, el-kıssa, evvel / evvelâ, fakat, fe-keyfe, fi'l-cümle, fi'l-vaki, fil-haķıķa, ğālībā, hâlâ, hâsıl-ı kelâm, hatta, hulâsa-i kelâm, illâ, mâ-hasal, netice-i kelâm, netice-i merâm, ve, vel-hâşıl, yani, zâhir, zinhâr* olarak sıralamak mümkündür.

1.7.3. Farsça Kökenli Cümle Bağlayıcıları

⁶ Bağlayıcıların köken bilgisi detayına 3. Cümle Bağlayıcılarının İşlevleri altında girildiği için burada verilmemiştir.

Taranan metinlerde yer alan Farsça kökenli cümle bağlayıcıları; *bari, geh...geh, ger / eğer, gūyā, hele, hem, hem...hem, hemān ki, hemānā, hemānā ki, ki, lik / likin / lâkin, meğer, ne...ne, pes, şâyed, tâ ki, zirâ* olarak sıralanabilir.

1.7.4. Karışık Kökenli Cümle Bağlayıcıları

Taranan metinlerde görülen karışık kökenli cümle bağlayıcıları; Türkçe + Arapça kökenli olan *ol sebebdan* ile Türkçe + Farsça kökenlerinden birleşmiş olan *andan ki, bolay ki, şöyle ki*; Arapça + Farsça kökenlerinden birleşmiş olanlar *hakkâ ki, hatta ki, hususâ ki, şâyed ki, ve çün, ve lâkin / likin, ve ya* olarak sıralanabilir. Arapça + Türkçe olanlar; *belkim, haşşa kim, hatta kim, hususâ kim*; Farsça + Türkçe olanlar; *çün kim, zirâ kim*; Farsça + Farsça olarak görülenler *çü / çün + ki* ve Arapça + Farsça + Farsça kökenlerinin birleşiminden *veyahud* olarak sıralanabilir.

1.8. Yapı Bakımından Cümle Bağlayıcıları⁷

Yapı bakımından cümle bağlayıcıları basit, türemiş, birleşik ve öbekleşmiş olarak dört başlıkta ele alınmıştır. Bu kısımda sadece Türkçe cümle bağlayıcılara yapısal olarak değinilmiştir.

1.8.1. Basit Yapılı Cümle Bağlayıcıları

Türkçe basit yapıda olan cümle bağlayıcıları; *ap, kaltı, kên, kim, mA, tağı, tek*, olarak sıralanabilir.

1.8.2. Türemiş Yapılı Cümle Bağlayıcıları

Türkçe türemiş yapıda olan cümle bağlayıcıları; *amtı, andan, ayrıca, azu, inçip, kedin, ötrü, ulayu, yalnız, yana, yme* olarak sıralanabilir.

1.8.3. Birleşik Yapılı Cümle Bağlayıcıları

Türkçe birleşik yapıda olan cümle bağlayıcıları *ancak, birök, yoksa* 'dır.

1.8.4. Öbekleşmiş Yapıda Cümle Bağlayıcıları

Türkçe + Türkçe ikili öbekleşmiş olan cümle bağlayıcıları arasında; *andağ bolsa, andan kim, andın son / andın sonra, anın için, anta basa, anta kên, ap yime, bolay kim, inçe kaltı, inçip yana, inçip yme, kaçan kim, kerek kim, kerek...kerek, neçük kim, neteg kim, ol tıtağın, şimden şonra, yme birök* sayılabilir.

⁷ Bağlayıcıların yapısal özelliklerinin detayına 3. *Cümle Bağlayıcılarının İşlevleri* altında girildiği için burada verilmemiştir.

1.9. Dil Birimlerine İşlevsel Yaklaşım veya İşlevsel Dilbilim

20. yüzyılın başlarında birçok dil bilim teorisi ortaya atılmıştır. En önemli teorilerden birisi de dil bilim uygulamalarında sıklıkla başvuru alan işlevsel dil bilim teorisidir. İşlevsel Dilbilim Ekolü, A. Martinet, E. Benveniste, L. Tesnière gibi isimler çevresinde gelişmiştir (Yaylagül, 2015: 88). İşlevsel dil bilimin temel kavramları ise basılı olarak 1960 yılında ortaya konulmuştur (Rifat, 2014: 128). İşlevsel dil bilim kuramına karşı zamanla farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Dizgeci işlevsel dil bilgisi de 1960 sonrasında Halliday tarafından geliştirilse de bu kuram Londra Okulu ve İngiliz dil bilim geleneğinin kurucularına kadar götürülür (Kerimoğlu 2016: 42, Uzun ve Aydın 2002: 65).

Dilbilimsel çözümlemede işlevsel bakış açısı, bir iletişim aracı olarak tanımlanan dilin yapısını betimlemeyi amaçlar. Tüm dilsel birimler ve aralarındaki tüm ilişkiler, bulundukları iletişim durumu içinde üstlendikleri işlevlere göre çözümlenir. Prag okulu da bu yaklaşıma sadık kalarak; Yunan gramercilerinin önce mantıksal, ardından ise biçimsel ölçütleri göz önünde tutarak kelimeleri sözcük türlerine göre sınıflandırmalarına karşı anlam birimlerin işlevsel sınıflandırılmasını önceler (Delen Karaağaç 2007: 38)

Martinet'in Fransızca temelli işlevselci görüşüne göre; dilbilim çalışmaları ancak fiziksel ve fizyolojiye bağlı tüm olgular arasında, bildirişim sağlanmasına doğrudan doğruya katkıda bulunanlarla bulunmayanlar arasında ayırım yapılmasıyla başlar. Fransızca ağızlarına ve iki dilliliğe de değinen Martinet, dilsel bir ögenin ancak belli bir bağlam ve durum içerisinde anlam taşıyabileceğini ifade eder. (1998: 24, 45). Halliday, dil bilimin bilim olduğunu kanıtlamaktan ziyade basit bir şekilde karakterize etmeyi amaçlar. Dil bilimsellik Halliday'e göre; 'okuryazarlığı dille ilgili bir şey olarak ele almak' ve 'dil bilimin kavramsal çerçevesini, dilin teorik çalışmasını onu anlamamanın bir yolu olarak kullanmak' şeklinde iki anlam olarak ifade etmektedir (2007: 97).

Halliday, dili göstergesel bir anlam sistemi olarak tanımlar. Bu nedenle dilin; sistem ile örnek arasındaki fiziksel, işlevsel ve sosyal-göstergesel faktörlerin bir kompleksi olduğunu ifade eder. Halliday'e göre dil; bir sınıf, bir mahkeme ve bir ameliyat bağlamında muhtemelen çok farklı şekillerde görülür. Dilin dâhil olduğu süreçlere müdahale etmek için yaptığımız herhangi bir girişimin etkinliği, her zaman

bir bütün olarak sistemin işlevsel bütünlüğüne bağlıdır. Kültürel ve durumsal bağlamla etkileşime giren bir dilin özelliklerini ortaya çıkarma ve böylece dilin herhangi bir ortamda oynadığı rolü ve bölümleri, işlevsel dil bilimin özelliği olarak tanımlanır (Halliday 2009: vii).

İşlevsel dilbilime göre; dil birimleri ve aralarındaki tüm ilişkiler, bulundukları iletişim durumu içinde üstlendikleri işlevlere göre çözümlenmelidir. Mevcut birçok dil incelemelerinde, dil birimlerin genellikle biçimsel işlevleri ele alınmıştır. Sözcüklerin anlamsal işlevleri belirgin bir şekilde ifade edilmez. Dil incelemelerinde ortak özellikler ve benzer işlevler gösteren yapıları genel başlıklar altında vermek, ait oldukları bağlamdan koparıp genel kurallar çerçevesinde işlemek dilin öğrenilmesini ve öğretilmesini zorlayıcı bir etkidir. Oysa asıl olan, birimlerin kullanıldıkları düzlemdeki *anlamsal işlevleridir* (Üstünova, 2014: 41-42).

Halliday’ın işlevsel dil bilgisi, İngilizce yan tümceler, sözcük gruplarının ve cümlelerin yapısal kuruluşu ile ayrıntılı olarak ilgilenir de, Halliday’ın ilgisi her zaman toplumsal yaşamın metinsel süreçlerinde kullanılan dilin anlamları veya metnin sosyo-anlamlılığı olmuştur (Eggins 2004: 2). İşlevsel gramerde dile ait her bir parça, bağlı olduğu bütünde dikkate alınarak işlevsel olarak yorumlanır. Bir dildeki her unsur, dil dizgesinin tamamındaki işlevine gönderimle açıklanır. İşlevler, sözcükleri bir araya getirmemizi sağlayan gramer kurallarıdır (Yaylagül, 2015: 88).

Kıran, dilin işlevsel bir dizge olarak düşünülmesi gerektiğini ve dilin bir amaca yönelik kullanıldığını ifade etmektedir (Kıran, 2018: 202). Dile işlevsel bakış açısıyla yaklaşmak, dilbirimlerin araştırmacıların tutumuna ve uygulanan araştırma yöntemlerine göre farklılaşmasını önleme açısından da önemlidir (Börekçi ve Tepeli, 2013: 93). Parçanın bütün içindeki görevinin tespiti, dilin analiz ve sentezini de kolaylaştırır. (Demirci, 2017: 35-36). “İşlevselliğin üç temel noktasının *bağdaşıklık, bütünlük ve tutarlılık* olduğunu” belirten Özgen, “bu durumun belli bir amaçla kullanılan dilin, işlevsel yapısının amacına ulaşmasını sağlaması açısından önemli olduğunu” vurgular (2018: 246).

İşlevsel dilbilim dilin doğası ile ilgilenir. Somut bir ifadeyle dilin işlevi kullanıldığı kültüre özgüdür. Belirli forma sahip olan dilin gramer sistemi tarafından alınması, dilin sosyal ve kişisel ihtiyaçlarla yakından ilgili olmasının gereğidir. Halliday’e göre metinler hem kişisel hem de sosyal süreçleri kodlamalıdır. Başka bir

deyişle “metinler üretilmeli, anlaşılmalı ve sosyal bir bağlama yerleştirilmelidir” (Sharififar ve Rahimi, 2015: 343).

İşlevsel dilbilim, dil olgusunu geçmişe oranla daha da geniş kapsamlı bir biçimde ele alarak tüm çeşitliliği, uzam ve zaman boyutlarındaki değişkenliği içinde kavramaya çalışması ile kendine özgü bir canlılık yaratmıştır” (Vardar, 2001: 170). Dizgeci İşlevsel Dilbilgisel kuramı Halliday tarafından geliştirilse de kökleri Malinovski ve Firth gibi Londra Okulu ve İngiliz dilbilim geleneğine dayanan kuramın temel ilkeleri şu şekildedir:

- a) Dil kullanımı işlevseldir.
- b) Dilin işlevi anlamlar üretmektir.
- c) Bu anlamlar sosyal ve kültürel bağlamlardan etkilenir.
- d) Dili kullanma süreci, seçerek anlam üretmeye dayanan göstergebilimsel bir süreçtir (Eggins 2004: 108).

Vardar, “işlevsel dil bilimini dildeki öğeleri ve bunların bağıntılarını, bildirişimdeki işlevleri açısından ele alan, dil olgularının saptanmasında ve değerlendirilmesinde bildirişim işlevine öncelik tanıyan görgül-tümdengelimli bir yaklaşım içeren akım” olarak tanımlamıştır (2001: 162). Karahan, “bir sözcüğün hangi kategoride yer alacağını belirleyen temel ölçütün işlev olduğunu” belirtir (Karahan, 2007a: 39).

Halliday “Grammatical Categories in Modern Chinese (1956: 76)” makalesinde dildeki asıl kategorileri *birim*, *öge* ve *sınıf* olarak sıralar. Kress (1976: 33), Halliday’in daha önceki kavramlar çerçevesinde hem sistemin hem yapının yalın statüsünden etkilendiğini belirtir. “Categories” makalesinde Firth’in (1957: 68) ilk sistem-yapı teorisinin etkisi tamamen açık hâle getirilmiştir. Halliday öncelikle, sistem kavramını daha önceki yapıtlarında sınıfa görünürdeki boyunduruğundan çıkarır, böylece dört temel kategoriden biri haline gelir. Halliday öge kavramını biraz daha soyut yapı kavramına bağımlı olarak sunar. Böylelikle dildeki kategorilerin; birim, yapı, sınıf ve sistem olarak ayrıldığı düşünülmektedir (Fawcett 2000: 18).

Anlaşma veya bildirişim, uygarlığa yön vermede etkilidir (Bayrav, 1998: 87). Her araç gibi dilin de insan toplulukları içerisinde yerine getirdiği temel işlev bireyler arasındaki anlaşmayı sağlamaktır (Vardar, 2001: 170). İşlev olarak tanımladığımız bütün görevler sözcüğün ikinci işlevidir. İşlevsel dilbilim; sözcük

birimlerinin işlevlerinin kendini çevreleyen unsurlarla etkileşimde bulunan, bu birimlerin işleyiş kurallarının incelenmesini ve betimlemesini amaçlayan bir bilimdir (Bondarko 2001:6'dan aktaran Deniz Yılmaz, 2009: 23). Kısaca, işlevsel dil bilim, bir dil birimin kullanılma amacını betimlemeyi hedef alır (İmer ve diğerleri, 2013: 164, Delen Karaağaç, 2007: 38).

İşlevsel dil bilim üzerine yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır:

İngilizceye, Almancaya, Rusçaya, Koreceye, Arapçaya ve daha birçok dile çevrilen André Martinet'in eseri, Türkçeye İşlevsel Dilbilim adıyla Berke Vardar tarafından çevrilmiştir. Martinet işlevsel dilbilim çalışmalarında yararlanılan temel kaynaklardan olan çalışmasında, Fransızca üzerinden işlevsel dilbilim ilkelerini ele almıştır. Yazar aynı zamanda diğer dillerle ilgili görüşlerini de belirterek eserini zenginleştirmiştir. Dilbilim, dilyetisi ve dil (1), Dillerin betimlenmesi (2), Sesbilimsel inceleme (3), Anlamli birimler (4), Dillerin ve Dilsel Kullanımların Çeşitliliği (5) ve Dillerin Evrimi (6) başlıklarıyla ele aldığı eserde Martinet aynı zamanda dil öğelerinin çözümlenmesinde karşılaşılan güçlüklerle de değinmiştir (Vardar 1998).

İşlevsel dil bilgisinin parçalarından biri olarak kabul edilebilecek olan çok işlevsellik incelemeleri, dili oluşturan birimlerin temel ve özel değerlerinin ortaya konmasını amaçlar. Hirik; *gibi* biçim birimine tek bir işleviyle yaklaşmak yerine çok işlevlilik açısından ele alınmasının önemli olduğunu ifade eder. Çalışmada yapılan önemli tespitlerden birkaçı; *gibi*'nin kullanım sıklığı açısından işlevdeşlerine göre üst sıralarda yer aldığı ve kip işlevinin haricinde cümlede anlamsal olarak benzerlik, karşılaştırma, yaklaşma, zamanda sınırlama, tezlik anlamlarını karşıladığıdır (2017: 206, 219). Doğan; Türkçe edatların çok işlevlilik açısından söz dizimsel ve anlam bilimsel yapısını ele aldığı makalesinde ise edatların işlevlerine ya da anlamlarına bağlı olarak istem potansiyelinin değiştiği ve farklı söz dizimsel ve anlam bilimsel yapılar kurduğunu dile getirir (2014: 105).

Börekçi ve Tepeli, sözcük türlerine işlevsel dilbilim yaklaşımıyla ele aldığı çalışmasında, dilin işlevsel bir sistem olduğu gerçeğinden hareketle sözcüklerin sınıflandırılmasına dilin eklemlenme düzlemlerinin dikkate alınmasının ve kullanılan terimlerin bu aşamalara uygun olmasının gerekliliğine dikkat çeker. Sözlük bilimsel olan ile söz dizimsel olanın kesinlikle birbirinden ayrılması gerektiği sonucuna ulaşılan bu çalışmada; sıfat ve zarfların sözlükbilimsel niteleyenler olarak aynı dizide

yer aldığı ancak sıfat ve zarf da kurdukları kavram ilişkileri bakımından farklı özellikler taşıdığı ifade edilmiştir. İsimlerin ise ancak hâl ekleriyle dizimsel boyuta taşınarak belirten / niteleyen, belirtilen / nitelenen, eyleyen veya tümleyen görevi üstlendiği de ulaşılan diğer sonuçlar arasındadır (2013: 101).

Somuncu, *Garibnâme* (Aşık Paşa) eserinde yer alan ünlemleri işlevsel açıdan ele aldığı çalışmada ünlemlerin cümledeki diğer dil öğelerinden de yararlanarak; uyarı / ikaz, seslenme, dikkati çekme, ispatlama, soru yoluyla pekiştirme, emir, istek, bilgi verme, öğüt, yol gösterme / tavsiye, kabullenme, övgü, dua, iyi temenni gibi çeşitli işlevlere sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ünlemlerin cümlelerin ifade gücüne güç kattığını ifade eden Somuncu, ele alınan çalışmada bir ünlemin birden fazla işlevi de olduğunu belirterek baskın işlevin temel alındığını vurgular (2020: 80).

Türkçede belirteçlerin işlevleri ve sözlük tanımları; Üzüm ve Gökter Gençler tarafından ele alınmıştır. Bu çalışmada *özetle*, *basitçe*, *açıkçası* ve *açıkça* dil birimleri derlem temelli olarak işlevsel yaklaşımla incelenmiş, tümcesel (geniş açılı) ve eylem öbeğine (dar açılı) yönelik kullanımları karşılaştırmıştır. Türkçe belirteçlerin sınıflandırmasına yönelik veri sunmak ve sözlüksel tanımlarına katkı sağlama amacıyla ele alınan çalışmada *özetle* belirtecinin de sözlükte yer alması gerektiği nedenleriyle belirtilmiştir (Üzüm ve Gökter Gençler 2021: 2758).

Sözcüklerin çeşitli durumlardaki kullanılışları farklı anlam ve amaç yansıtmaktadır (Aksan 2015: 138). Bu bakımdan her bir cümle bağlayıcısının farklı bir bağlam içerisinde kazandığı anlamın ve üstlendiği işlevin farklılık göstereceğinden yola çıkılarak bu çalışmada temel işlevleri ele alınmıştır.

1.10. Cümle Bağlayıcıları ve Bağlaçlı Bağdaşıklık

Metin, metinsellik ölçütleri ile oluşur. Bir sözcük ve cümle dizisinin metinsellik ölçütleri *bağdaşıklık*, *tutarlılık*, *amaçlılık*, *kabul edilebilirlik*, *durumsallık*, *bilgisellik* ve *metinler arasılık* olarak sıralanmaktadır. Kerimoğlu, metinsellik ölçütlerinden bağdaşıklık ve tutarlılık ölçütlerinin metnin kendi iç yapısıyla, diğer ölçütlerin ise metin-yazar ilişkisiyle ilgili olduğunu belirtir (2016: 238). Bağdaşıklık sözdizimsel bir unsurdur. Sözcüklerin cümle, cümlelerin metin oluşturabilmesi için gerekli olan semantik bağ ancak bu sözdizimsel unsurlarla sağlanır (Aksu 2020: 415). Bağlaçlar her ne kadar görevli dil birimleri olsa da cümle içindeki anlamı etkilediklerinden birer anlam fonksiyonu taşımaktadır (Özçelik 2000: 1329).

Metindilbilimde bağlaçlar cümlelere yaptıkları katkı yönünden incelenir. Bu dil birimleri birbiriyle bağlantılı iki bağımlı durum ya da olayın aynı cümle içerisinde zikredilmek istendiğinde ve kimi zaman cümlelerin sınırlarını diğer cümleye aktarmak amacıyla kullanılır (Parlak 2009: 351). Cümle içi ya da cümleler arası ilişkilerin ortaya çıkmasına katkı sağlayan bağlaçlar, bir metinde bağdaşıklık kurulmasına katkı sunan araçlardan biridir. Olaylar ve nesneler arasındaki ilişkinin daha rahat anlaşılmasına ve rahat kavrayıp takip edilmesine hizmet eder (Gürgün 2018: 380).

Bağdaşıklık bir diğer adıyla bağlaşıklık veya anlam bağlantısı metinselliğin en belirgin ölçütlerindendir. Halliday ve Hasan bağdaşıklığı sağlayan unsurların; gönderim, değiştirim, eksilti, bağlam ve kelime bağdaşıklığı olduğunu belirtir (Halliday ve Hasan'dan akt. Aksu 2020: 416). Cümleler arasında anlam ilgisi kuran ve metnin anlaşılabilirliğini artırmaya katkı sağlayan bağlaçların bir alt türü olan bağlayıcılar da metinsellik ölçütlerinden bağdaşıklık ile yakından ilgilidir.

Günay bağdaşıklık için; “yazılmış bir yazıyı metin hâline getiren, metnin oluşumunu ve metin içi ilişkileri sağlayan dilsel özelliklerim tamamı” tanımını yapar. Günay’ın bağdaşıklık tasnifini; metni oluşturan öğelerin tekrarlanması, gönderim (art gönderim / ön gönderim), eksilti, örtük anlam (sevgi ve çıkarımlar), örünge yapısı, dilbilgisel eylem zamanları, tümceler arası bağlantı öğeleri ve metni parçalara ayırarak inceleme olmak üzere sekiz başlıkta ele alır (2017: 60).

Bağdaşıklık unsurlarının tasnifinde bazen bağlaçlar doğrudan bir başlık olarak verilmiştir. Akçataş, Peyami Safa’nın Dokuzuncu Hariciye Koğuşu üzerine yaptığı çalışmada; roman metnini oluşturan cümle, paragraf ve metin parçalarını kurdukları ilişkiler yönüyle ele almıştır. Araştırmacı tespit ettiği bağlantıları; yapı bağlantıları gönderim, değiştirim, eksilti, yineleme; bağlaçlar, bağlaçsızlık ve bağlaçlılık; anlam bağlantıları, açıklama, eş-zıt anlam, ortak alan, sebep-sonuç, bütün-parça, genelleme-özelleşme şeklinde alt başlıklara ayırmıştır (2001: 10).

Akçataş’ın çalışması bağlaç kullanımını bağdaşıklık için temel hususlardan biri olarak değerlendirmesi açısından kayda değerdir. Çalışmada bağlaçlık başlığında; ve, veya, de, ki, hem, çünkü, yani, sahi, o zaman, öyleyse, bunun için, demek, ...demek / demektir..., galiba, vakia, bilhassa, mutlaka, belki, olabilir ki, pekâlâ, nasıl olsa, meselâ, hatta, fakat, yalnız, ancak, hâlbuki, ama, artık, zaten, sadece, sanki, sonra, gene / bu sefer, birdenbire gibi bağlaçlara yer verilmiştir (2001).

Parlak, Kutadgu Bilig üzerine yaptığı metin dilbilimsel incelemede; ekleme karşıtlık, nedensellik, koşul, ayırma, karşılaştırma, zaman ve açıklama işlevinde görülen bağlaçları tutarlılık ilkesi altında vermiştir (2009: 347-406). İşsever de metinde ardı ardına sıralanan ifadelerin birbiriyle bağlantılı olmasını cümle, sözcük ve sözcük gruplarının çeşitli anlam ilgisiyle birbirine bağlamasını ve kavramsal düzlemde ilişki kurulmasını sağlayan bağlaçların tutarlılıkta oldukça önemli bir işlevi yerine getirdiğini ifade eder (1996: 85).

Araştırmacıların bağdaşıklık tasnifi, birbirine oldukça benzer olmasına rağmen küçük ayrılıklarla ve bazen de adlandırmalardaki değişikliklerle farklılık gösterir. Cümleler arasında anlam ilgisi kuran ve metnin anlamlı bir bütün oluşturmalarını sağlayan cümle bağlayıcılar; Halliday ve Hasan'ın bağdaşıklık tasnifinden bağlam bağdaşıklığı adı altında gösterilebilir. Bu doğrultuda, anlam bilimsel işlevleri göz önünde bulundurularak ele aldığımız cümle bağlayıcıları; yer aldığı metinde açıklama, ayırma, ekleme, ihtimal, karşıtlık, özetleme, pekiştirme, sebep-sonuç, şart ve zaman bildirme açısından bağlaç bağdaşıklığı sağlamaktadır.

1.11. Cümle Bağlayıcıları Üzerine Yapılan Çalışmalar

Cümle bağlayıcılarıyla ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında *Türkçede Cümle Bağlayıcıları* (Öküzücü 1989: Yüksek Lisans), *Kırım-Tatar Türkçesinde Cümle Bağlayıcıları* (Aksel 2004: Yüksek Lisans), *Haldun Taner'in Öykülerinde Cümle Bağlayan Bağlaçlar* (Ceylan 2005: Yüksek Lisans), *Türkiye Türkçesinde Ağzlarında Bağlaçlar* (Yavuz 2010: Doktora), *Özbekçede Cümle Bağlayıcıları* (Tuğlacı 2019: Yüksek Lisans) ve *Timirğeli Bülekov'un "Ruh Kuyaşı" Romanındaki Cümle Bağlayıcıları* (Çolak 2019: Yüksek Lisans) olmak üzere konuyla doğrudan ilgili altı tez çalışması tespit edilmiştir.

Konumuza cümle bağlayıcılarının işlevlerine değinmesi bakımından en yakın olan tez çalışması Öküzücü'ye aittir. Öküzücü çalışmasında Türkiye Türkçesinde bulunan cümle bağlayıcılarını ele almıştır. Bu cümle bağlayıcılarının; “açıklama, benzerlik, beraberlik, boşverme, farzetme, fırsat, gaye, hatırlatma, hayret, ihtimal, ilave, istek, kabullenme, kuvvetlendirme, merak, olumsuzluk, öncelik verme, özetleme, reddetme, sebep, sıralama, sonuç, soru, şart, şüphe, tahmin, tamamlama, tasdik, teklif, tercih, tereddüt, üsteleme, yaklaşıma, zıtlık” olmak üzere otuz dört işlevde görülebileceğini ifade etmiştir (Öküzücü, 1989: 204-227). Öküzücü, cümle

bağlayıcılarını tek tek ele alarak farklı işlevlerini göstermekten ziyade bağlayıcıları işlevlerin altında sıralamayı tercih etmiştir. Bu çalışma ise cümle bağlayıcılarının tarihi Türk lehçelerinden günümüz Türkiye Türkçesine kadar olan varlığı ve işlevi üzerinedir.

Kırım-Tatar Türkçesinde kullanılan cümle bağlayıcılarının 35 işlevde kullanıldığını belirten Aksel ise cümle bağlayıcılarını işlev, yapı ve bağlama şekillerine göre ele almıştır. Aksel, cümle bağlayıcılarını; “*acaba, ahır / soñu, aks alda, aks taqdirde, aksince, aksine, albu ise, albu ki, ama / amma, amma da, amma ne çare, anca, ancaq, andan da soñ, añladığınızmi, añlağanıma göre, añlaşıla, añlaşıldı, añlaşılğanına göre, añlaysızmi, artıq, aqiqaten, aqiqaten de, aqiqatta, asıl, asıl da, asılını alğanda, asılinda, aslı, atta, aydı, aynı zamanda, aysa, aytaq istegenim, az qala, baqasın, baqsa ne görsin, baqsam, baq sen, bari, barsın, başqaca söylegende, başta, belki, belki de, belki...belki de, belkim, belli ki, belli olğanı kibi, belli ya, bereket versin, besbelli, bese-belli, bile, bilem, bilesiñmi / bilesiñizmi, biliñiz ki, bilmiş oluñ, bir baqasıñ...bir daha baqasıñ, bir de, bir tarafda...ekinci tarafta, bir taraftan...bir taraftan ise, biz ise, bizge ise, bizge malum olduğı kibi, bizni ise, böyle vaqıtlarda, böyle yapsa*” olarak sıralar (Aksel, 2004).

Ceylan, Haldun Taner’in öykülerinde cümle bağlama işleviyle görülen bağlaçlar ile ilgili bir yüksek lisans tez çalışması yapmıştır. Ceylan bu bağlaçları; “*ama, ki, ve, fakat, da / de, hatta, hem, hem...hem, yoksa, halbuki, çünkü, nitekim, yani, hele, ya...ya, yahut, oysa, ancak, meğer, madem, ya, zira, kaldı ki, mamafih, ya da, eğer, velhasıl, keza, lakin*” olarak sıralamıştır. “*zaten, bak, gerçi, binaenaleyh yapılarını bağlacımsı, ne var ki, belli ki, değil mi ki, iyi ki, demek ki, öyle ki, diyeceksiniz ki, bununla beraber, gel gör ki, baktı ki, aksi takdirde, ne yazık ki*” yapılarını ise bağlaçlıklar olarak tanımlamıştır (Ceylan, 2005).

Bağlaçları ağızlardaki varlıklarıyla ele alan Yavuz, bağlaçlar üzerine yapılan çalışmalardan farklı olarak bağlaçların *sıralama, denkleştirme, karşılaştırma, nöbetleşme, pekiştirme* işlevlerinin yanında aynı zamanda cümleleri bağlama niteliği de taşıdıkları için bu açıdan da yorumlamıştır. Ele aldığı bağlaçların yapısı, kökeni ve kullanım yeri hakkında bilgi veren Yavuz, Anadolu ağızlarında toplam 734 bağlaç tespit etmiştir (2010).

Çolak ise Başkurt Türkçesine ait olan *Ruh Kuyaş* romanında cümle bağlayıcılarının yapı, fonksiyon ve bağlama şekillerine göre tespitini yapmıştır. Çolak çalışmasında cümle bağlayıcılarını yapısı bakımından tek kelime hâlinde olanlar, kelime grubu hâlinde olanlar ve cümle hâlinde olanlar olmak üzere üç kısımda incelemiştir. Bu çalışmada cümle bağlayıcılar bağlama şekillerine göre; başında bulunduğu cümleyi önceki cümleye bağlayanlar, başında bulunduğu cümleyi sonraki cümleye bağlayanlar ve iki cümleyi tekrar yoluyla birbirine bağlayanlar olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Çolak cümle bağlayıcılarını fonksiyonları bakımından 25 grupta ele almıştır (2019).

Tarihî döneme ait eserlerin dil incelemelerinde bağlaçlar çoklukla tek başlık altında alınmış olup cümle bağlayıcısı ile ilgili ayrıca bir başlık açılmamıştır. Metinlerdeki bağlaçlar kendi dönemi içerisinde ve dönemler arasında değerlendirilmediği için de cümle bağlayıcılarıyla ilgili bilgiler sınırlıdır. Bu durumun cümle bağlayıcılarla ilgili genel bir bilgiye ulaşmayı zorlaştırması kaçınılmazdır. Türk dilinin zengin veri sağladığı “cümle bağlayıcı” konusunun dilbilgisel bir kategori olarak her yönüyle değerlendirilmesi gerekliliği çalışmamızın çıkış noktasıdır.

Cümle bağlayıcı kavramıyla ilgili farklı adlandırmaların olmasının en önemli sebebi bağlaçların edatların bir alt türü mü yoksa bağımsız bir sözcük türü mü olduğunun belirsizliğidir (Atabey, 2007: 39). Akın’ın, bağlaçlar üzerine yaptığı çalışmasında bağlaç olarak verdiği birçok örneğin cümle bağlayıcısı özelliğinde olduğunu görmekteyiz (2004: 172, 222). Atabey ise bağlacın yerini Türkçede vurgu ve durakların tuttuğunu, diğer dillerde “ve” ile bağlanan ifadelerin Türkçede ikileme şeklinde kullanıldığını ve ayrıca fiilimsilerin çoğu zaman cümleler arasında kullanılarak cümle bağlayıcı ihtiyacını karşıladığını belirtmiştir. (Atabey, 2007: 40). Cümle içinde özne, nesne, yüklem olmayan bağlayıcılar yan cümle oluşturmada kullanılmaktadır. Bağlayıcılar iki cümleyi hem şekil hem de anlam olarak ilişkilendirmektedir. “Tek başına anlamı olmayan bağlayıcıların bağladığı cümlelerin eş görevli olduğunu” ifade eden Atabey, anlam bakımından da birbiriyle ilgi sağladığını belirtir (Atabey, 2007: 42).

Çağdaş Türk lehçelerindeki bağlaçlar için Yıldırım’ın (2017) Türkmen Türkçesindeki *hem* bağlacı üzerine olan çalışması ile Ertürk’ün (2016) bağlama edatlarının Başkurt Türkçesindeki kullanımı üzerine olan çalışmasına bakmak

gerekir. Osmanlı Türkçesinde cümle bağlama şekillerinin Farsçanın etkisi altında kaldığını ifade eden Şenlik, iki cümle arasında anlam ilgisi sağlayan bu yapıları *bağ* kavramı ile karşılamıştır. Şenlik, bağlayıcıları ‘*anlam bakımından ilişkisi devam eden fakat söz dizimi bakımından serbest olan, yan yana sıralanmış cümleleri bağlayan, bir cümleyi başka bir cümleinin içine dâhil eden, farklı bağlayıcı yapılarının iç içe bulunduğu melez yapılar*’ olmak üzere dört başlıkta ele almıştır (Şenlik, 2013: 252-254).

Yabancı dillerdeki cümle bağlayıcısı çalışmalarına bakıldığında karşımıza çıkan çalışmaları şu şekilde sıralayabiliriz: Almancada yer alan yükseltme ilgeçleri Türkçedeki karşılıklarıyla ele alınarak incelenmiştir (Erişek, 2018). Erişek, Almancada ilgeçlerin *yama sözcükleri, dilimizin postundaki bitler, renksiz konuşma dolguları, dolgu sözcükleri* gibi tanımlamaları olduğunu ifade eder (2018: 15). Anlam belirlemede etki alanına sahip olan bağlayıcılar bu özelliğinden dolayı dil öğretiminde de önemli bir noktada yer alır. Erişek, Almancada yer alan ilgeçlerin sınıflandırmasında araştırmacıların farklı yollar benimsediğini ifade eder. Cümle bağlayıcılarının çoğunlukla; yükseltme, odaklanma, niteleme, söylem ve olumsuzluk ilgeçleri olarak sınıflandırıldığı belirtilen bir diğer husustur (Duden 1995’den aktaran Erişek, 2018: 16). Engel ise sınıflandırmayı biraz daha detaylandırır. Cümle bağlayıcı niteliğinde kullanılan sözcükleri; *belirteç, bağlaç, denkdüzlem / altdüzlem bağlaçları, prepozisyonlar, cümle muadilleri ve niteleme, belirtme, yükseltme, sıralama, bildirme bağlayıcıları* olarak açıklar. (Engel 1988’den aktaran Erişek, 2018: 16).

Peterson ve McCabbe, çocukların olayları aktarmak için kullandıkları bağlayıcıları ele almıştır. Bu bağlamda *öyle, çünkü, sonra, ve sonra, ve fakat* yapıları cümleler arasındaki semantik ilişkilere göre sınıflandırılmıştır (1991). Peterson ve McCabbe cümle bağlayıcısı işlevinin; anlatı başlatma, anlatı sonlandırma, anlatının odağını değiştirme, anlatıyı kronolojik sıralama gibi etkileri olduğunu belirtmiştir (Peterson ve McCabbe, 1991: 460).

Arapoff, yabancı dillerde görülen cümle bağlayıcılarını kullanım oranlarına göre sıralayan bir çalışma yapmıştır. *Çünkü, ek olarak, doğrusu, diğer deyişle, böylece, bu nedenle* bağlayıcılarının yaygın olarak kullanıldıklarını belirten Arapoff, cümle bağlayıcılarının semantik fonksiyonları belirgenleştiren önemli dilbirimler olduğunu ifade eder. Çalışmasında, iki cümleyi belirli bir mantık çerçevesinde *kabul*,

ret, zıt, karşıt, açıklama gibi anlam ilişkileriyle bağlayan cümle bağlayıcıları üç ölçü esas alınarak değerlendirmiştir. Arapoff cümle bağlayıcılarını; eylemin gerçekleşip gerçekleşmediğini belirten, bağlanan cümlelerin ikincisinde bulunan ve iki cümle arasında mantıklı bir ilişki kuran yapılar olarak özetlemiştir. (Arapoff, 1968: 243-244).

2. TARİHÎ TÜRK LEHÇELERİNDEKİ CÜMLE BAĞLAYICILARI

Bu bölümde, tarihî Türk lehçelerinde yer alan cümle bağlayıcılarının Eski Türkçeden başlayarak Türkiye Türkçesine kadar görünüşleri verilecektir. Bu bölümün oluşturulmasında yararlanılan temel kaynaklar Türkçe dil bilgisi üzerine yapılan incelemeler ve tarihî metinlerin mevcut monografik çalışmalarıdır. Ayrıca taranan metinlerde tespit edilen cümle bağlayıcıları işlevlerine girilmeden dönemsel olarak yorumlanmaya çalışılmıştır.

2.1. Eski Türkçe

Türk diliyle ilgili çalışmalarda Türkçe bazı tarihsel dönemlere ayrılır. İlk Türkçe, Türkçenin Ana Altay dil birliğinden ayrıldıktan sonraki ilk dönemidir. Çuvaşça da dâhil olmak üzere bütün Türk dilleri bu döneme götürülür. Ana Türkçe dönemi ise; milat sıralarında başlayarak ilk yazılı ürünlerin ortaya çıktığı Eski Türkçe dönemine kadar devam eder. Ana Türkçe; tüm Türk dilinin *z / ş* dili olan Ana Türkçe ve *r / l* dili olan Ana Çuvaşça olarak ikiye ayrılmasıyla İlk Türkçe döneminden ayrı tutulmaktadır (Demir, Yılmaz 2014: 71-72).

Sınırları hakkında tartışmalar bulunan Eski Türkçe, Türkçenin bilinen ilk yazılı metinlerini barındıran dönem olması nedeniyle değerlidir. Orhun vadisinde bulunan yazıtlardaki gizemli yazının çözüme kavuşmasıyla birlikte; 1893 tarihi itibarıyla Kutadgu Bilig'in ilk yazılı metin olmadığı anlaşılmıştır. 732 yılında dikilen II. Türk Kağanlığı'na ait yazıtlar, Türk yazı dilinin 337 yıl geriye gitmesini sağlamıştır (Ercilasun 2014: 126).⁸ Türkçenin ilk tarihî lehçesi olan Eski Türkçe bu çalışmada Göktürkçe ve Eski Uygur Türkçesi olmak üzere iki kısımda ele alınmıştır.

2.1.1. Göktürkçe

Göktürk yazısının kökeni hakkında farklı yaklaşımlar benimsenmiştir. Resim ve damgalardan oluşan Göktürk yazı sistemi; 8. yüzyılın başında harf yazısına dönüşmüştür (Ercilasun 2014: 171). Göktürkçede kullanılan dil her ne kadar yeni bir oluşum görünümünde olsa da; ileri ögeler, soyut kavramlar, çok anlamlılık, tam eş anlamlılık ve stilistik ve leksikoloji özellikleri bakımından 8. yüzyıldan daha önceye

⁸ Ercilasun; Köktürk alfabesi, Köktürk yazısı gibi kullanımların; bu yazıtların sadece Köktürklerden kalmış gibi bir yanlış anlaşılma sebebiyet verdiğini ifade eder. Ercilasun, bu metinlerin Göktürklerin yanı sıra Bulgar Türkleri, Avarlar, Uygurlar, Peçenekler, Türgişler, Kırgızlar, Oğuzlar, Kıpçak-Kumanlardan kalmıştır (2014: 134).

uzanan bir tarihi olduğu, başka ürünleri bulunması gereken bir dil niteliği taşıdığı ve bir yazı dilinin başlangıç çağı olmadığı görülür (Aksan 1976: 141).

Gabain, *Eski Türkçenin Grameri* adlı çalışmasında cümle bağlayıcılarını cümle öbekleri başlığında ele almıştır. Bir cümlenin çoğunlukla daha önceki cümle ile mantıksal açıdan bir bağlantı kuran kısa kelimeler veya çok az uzun olmayan kelime gruplarıyla başlatıldığını ifade eden Gabain, bunları ‘bağ’ terimi yerine, daha genel olan ‘cümle başı edatı’ terimi ile ifade etmenin daha uygun olacağını belirtir. Gabain Eski Türkçede kullanılan son çekim edatlarını şöyle sıralar; yme ‘ve’, yana ‘yine’, ötrü ‘o hâlde’, ötkürü ‘ötürü’, azu ‘yahut, veya’, udu ‘sonra’, ulayu ‘ve’, ulatı ‘ve’. Ançata ‘takiben, ondan sonra’, năgüdă ‘bundan dolayı’, adınta ‘diğer yandan’ gibi isim soylu sözcüklerin de dolaylı olarak cümle başı edatı olabileceğini belirtir (2007: 115-116).

Tonyukuk metninde cümleler arası ilişki kurmak üzere bağlaçların az kullanılmasının yanında tümce içi bağlaçlarının toplam bağlaç kullanım sıklığı içinde daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Subaşı Uzun, Tonyukuk metninde cümleler arası ilişki kuran bağlaçların *yeme, üçün, yeme...yeme* olduğunu belirtir. Bu örneklerden yola çıkılarak; metin içindeki cümle içi bağlaçların tümünün, yapısal bir bağlantı olmaksızın eş işlevli birimleri anlamca birbirine bağlamakta, yani doğrudan eşleme amacıyla kullanıldığına dikkat çekilmiştir (Subaşı Uzun 1995: 69).

Subaşı Uzun, Göktürk Yazıtlarının biçimsel-sözlüksel bağdaşıklık görünümelerini verirken var olan bağlaçların tümce içi ve tümceler arası ilişki kurma yönünde iki kısımda incelenebileceğini ifade eder. Çalışmada tümceler arası bağlantı kuran bağlaçların dört kez kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunlar **anta kisre** (ondan sonra), **anta ötrü** (x2) (ondan sonra), **art[uķı]** (dahası)’dır. **anta kisre** ve **anta ötrü**’nün üst tümcelerle zamanda sıralığa dayalı bir bağlantı kurduğunu ifade eden araştırmacı metnin bütününe bakıldığında olayların zaman sırasının verilmesinde, çoğu kez bu örneklerin tersine bağlaç kullanımına yer verilmediğini belirtir. **artuķı** ‘dahası, üstelik’ tümceler arası bağlacının ise gönderim değeriyle önceki tümcelerde söylenenlere yapılan bir eklemeyi belirttiğini ve kullanıldığı tümcede verilen bilginin odaklanmasını da sağladığına değinir (Subaşı Uzun 1995: 67-68).

Eski Türkçede *-sar’lı* dil birimlerin *tip, tiyin* cümle bağlama görevinde kullanıldığı ifade edilmiştir. Grønbech, Uygurcada yer alan bağlaçlar olarak *-p* ekli zarf-fiilleri işaret eder (Karahan, 2015: 31, 36). Eski Türkçede bağlama edatı olmadığını ifade eden Hacıeminoğlu, “pekiştirme görevi gören *ok / ök, ma / me, takı,*

erki ile cümle açıcısı olan *kaltı, kalı, ulatı, ulayu, ançula, ançulayu* yapılarının bağlama edatı olarak kabul edilebileceğini” belirtir (2013: 94).

Eski Türkçe metinleri üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında cümle bağlayıcı örneklerinin kısıtlı olduğu görülmektedir. Tekin, Orhon Türkçesi grameri incelemesinde bağlaçları; sıradaş ve yan cümle olmak üzere iki kısımda ele almıştır. Sıradaş bağlaç görevinde kullanılanları; “*azu, artukı, takı, udu, ulayı, yämä* olarak sıralamıştır. Yan cümle bağlaçlarını ise “*üçün, tiyin, tip*” olarak vermiştir (2016: 144-146). Şirin, Eski Türk Yazıtları üzerine yaptığı söz varlığı incelemesinde yazıtlarda görülen bağlaçları *artukı, aşnukı, azu, başlayu, birle, takı, tip, tiyin, udu, ulayu, yeme* olarak sıralamıştır (2016: 296-300).

Bu tez çalışmasında Göktürkçe dönemi verileri II. Türk Kağanlığı’na ait olan Köl Tigin, Bilge Kağan ve Tunyukuk Yazıtlarından sağlanmıştır. Yazıtlarda tespit edilen cümle bağlayıcılarının henüz farklı dillerin etkisine girmediği ve çoğunlukla Türkçe kökenli olduğu görülmektedir.

2.1.2. Eski Uygur Türkçesi

Eski Uygur Türkçesinde görülen yabancı dillerle ve kültürlerle karşılaşma sonucunda bu dillerden çevirilerle Türkçede daha önce görülmeyen yan cümle türleriyle ve yeni cümle çeşitleriyle karşılaştıldığı kabul edilmektedir (Türk 2020: 7). Eski Uygur Türkçesinde bağlayıcılarla kurulan cümle yapısının yaygın olduğu görülmektedir. Tercümelerin bolca yer aldığı bu dönemde filimsilerin bağlayıcılarla birlikte ana cümleye bağlanarak yeni bir cümle oluştuğu görülmektedir. Grønbech, Eski Uygur Türkçesinde cümleler arasında ilgi kuran sözcüklerin, ilk anlamlarından ayrıldıklarını ifade etmiştir (Grønbech, 2011: 45).

Şinasi Tekin, ‘Uygurca Cümleler Üzerine Bir Deneme’ başlıklı yazısında; Uygurca metinlerdeki yardımcı cümleleri ele almıştır. Tekin, öncelikle yardımcı cümlelerin baş cümle yüklemiyle olan ilgisine değinmiştir.⁹ Bu çalışmada yardımcı cümlelerin, baş cümle ile olan ilgisi özne, nesne, tümleç, vasıflama, şart ve bağ cümlesi olmak üzere 6 başlıkta ele alınmıştır:

1. Özne cümlesi: Baş cümle öznesinin yardımcı cümle olarak ifade edilmesidir. Bağlayıcılı ve bağlayıcısız özne cümlesi olmak üzere ikiye ayrılır. Tekin, sınırlı

⁹ Tekin, *baş cümle* ve *yardımcı cümle* terimlerini kullanmayı tercih etmiştir. *Baş cümle* için *temel cümle, ana cümle*; *yardımcı cümle* için *yan cümle* terimi de yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada, *temel cümle* ve *yan cümle* terimleri tercih edilecektir.

örnekler dışında bağlayıcısız özne cümlesinin daima *er*ser ile kurulduğuna dikkat çeker. Bağlayıcı özne cümlesini ise bulunduğu cümlelerin öğeleriyle ilgili ve ilgisiz olmak üzere ikiye ayırır. Özne cümlesi oluşturan bağlayıcılar şunlardır: *kim, kim kayu, ne*.

2. Nesne cümlesi: Baş cümle nesnesinin yardımcı cümle olarak ifade edilmesidir. Nesne cümlesi oluşturan bağlayıcılar şunlardır: *kayu, kim, ne, neçükin*.

3. Tümleç cümlesi: Bu bölümde ele alınan yardımcı cümleler; baş cümlelerin tümleçlerinin *zaman* (kaçan, kaçan birük, kaltı, kim, kim kayu, neçete, neçük, neçükim), *yer* (birük, birük kayu, kayuta, kayutın, kim), *hedef* (kim), *sebe*p (kim), *karşılaştırma* (kaçan, kaltı, neçe ketegi, neçük, neteg), *müsaade* (birük, birük neçe, kaltı, kim, ne, neçe, neçükin, neteg) açısından ilgi kurduğu cümlelerdir.

4. Vasıflama cümlesi: ‘Neye karşın’ sorusunun cevabı olan cümlelerdir ve çoklukla *kim* bağlayıcısı ile kurulur.

5. Şart cümlesi: Gerçek-mümkün şart ile gerçeksiz şart olmak üzere ikiye ayrılır. Şart cümlelerinin daima -sAr ekiyle yapılır. Şart cümlesi oluşturan bağlayıcılar şunlardır: *apam, apam birük, birük kaltı, kaltı birük, kim*.

6. Bağ cümlesi: Baş cümle ile zaman ve şahıs bakımından hiçbir ilişki kurmayan *ayt-sar, tip-ser* yapıları ile kurulan cümleler ve soru cümleleri bu gruba girer (Tekin 1965: 37-58).

Bağlayıcıları, baş cümle ile ilgili olarak aldıkları görevlere göre 6 kısımda ele alan Tekin, bu yaklaşımıyla her iki cümlelerin yüklemeleri arasındaki ilişkiyi açık bir şekilde ortaya koyan değerli bir çalışma yapmıştır.

Mertol Tulum ise *Tekin*’den farklı bir bakış açısına sahiptir. Tulum, düşünceler arasındaki mantıksal ilişkilerden ve dil içi değerlendirme bakımından cümleler arasında bulunan anlamca beraberliklerden hareket etmektedir. Tulum, yan cümlelerle oluşturulan birleşik cümlelerin, cümleler arası ilişkiler esas alındığında Türkçede başka bir yolla, sıfat-fiil ve zarf-fiil gruplarıyla oluşmuş birleşik cümlelerle karşılanmış olması doğal bir yapı özelliği olarak nitelendirir. Araştırmacı; birleşik cümlelerdeki baş cümle ve yardımcı cümle arasında; şart, sebep, sebep-sonuç, zaman, gaye-maksat, zıtlık-aykırılık-karşı olma, miktar ve vasıfça karşılaştırma, hâl-davranış tarzı bildirme ilgisi bulunduğunu ifade eder (1990: 193-205).

Eraslan, Eski Uygurcada var olan bağlayıcıları; “sıralama (*birle, ilen, takı, ulatı*), denkleştirme (*azu, azuçça, azu yana, azu yime, azuçça yime, ne, ne yime, ulatı*), karşılaştırma (*azu ... azu..., ne ... ne..., ne yime... ne yime..., yime...yime*), cümle başı edatları ve sona gelen edatlar olarak dört maddede sıralayarak bağlama edatlarının çok fazla olmadığını ifade etmiştir. Eraslan ayrıca cümle başı edatlarının Eski Uygur Türkçesinde bağlaç olarak da kullanıldıklarını belirtir (2012: 277-296).

Keskin, “bağlayıcıların varlığını devrik cümle yapısı ile ilişkilendirerek Orhun Türkçesinde devrik cümle yapısının neredeyse görülmediğini, tercüme dolayısıyla bu tür yapıların Eski Uygur Türkçesinden itibaren görülmeye başladığını” ifade etmiştir (2016: 40, 52). Şen, Eski Uygur Türkçesi ile ilgili incelemesinde bağlaçları *birle, takı, ulatı, ulayu, yana, yme* olarak vermiştir (Şen, 2014: 65). Polat ise Eski Uygur Türkçesinde görülen bağlayıcıların çoklukla şart cümlelerini bağladığını belirtir (2018: 232).

Karahan, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde yer alan bağlaçların en fazla anlam ilişkisini sağlama ve ilişkiyi yönlendirme işleviyle kullanıldığını ifade eder (2015: 14). Karahan, “Eski Uygur Türkçesinde; *amti, amti inçip, amti kim, amti takı, amti yana, amti yme, ançula kaltı, ançulayu ma, ançulayu ok, ançulayu ok kaltı, ançulayu ok yana, ançulayu ok yme, ançulayu yana, ançula yme / ançulayu yme, anda kin / anta kin, andın kin, eñ kininte, anı üçün, anı üçün kim, anı üçün yme, anılayu ok, anın, anın amti, anın birök, anın kim, anta basa, anta birök kim, anta birök yana kim, anta kin yana, anta ok, anta ötrü, anta yana, antada basa, antada öñi, ap / ap yme, apam, apam birök, azu, azu yana, azuçça yme, azu yme, azu yme kaltı / azuçça yme kaltı, azu yme kaltı birök, basa, basa yana, birök, birök amti, birök kim, birök takı, birök yana, inçe kaltı, inçip, inçip yana, inçip yme, kaçan, kaçan birök, kaçan kim, kaltı, kaltı birök, kaltı yme, kayu, kayuda birök, kim, kim amti, kim birök, kim yme, kin, kin yana, mo(u)nçulayu, mo(u)nta birök kim, mo(u)nta yme, mundata ulatı, mundagin, mundagin ötrü, ne, ne yme, ne yme amti, neçe, neçede birök, ol ödün, ötkürü, ötrü / ötürü, ötrü takı, ötrü ol ödün, takı, takı birök, takı inçe kaltı, takı kaltı, takı ançulayu kaltı / takı yme ançulayu kaltı, takı yme, takı yme antada bası, takı yme birök, takı yme inçe kaltı, takı yme kim, tek, ulatı, yana, yana kaltı, yana yme, yana yme kaltı, yme, yme ançulayu, yme birök / yana birök, yme kaltı, yme kim inçip” olmak üzere 109 bağlaç tespit etmiştir (2015: 9-12).*

Uygurcada yardımcı cümleleri baş cümleye bağlayan bağlayıcıları inceleyen Tekin; yardımcı cümleleri; *özne, nesne, tümleç, vasıflama, şart ve bağ cümlesi* olmak üzere altı maddede ele alır. Tekin, yardımcı cümlelerin özne işlevini üstlendiği bağlayıcıları; *kim, kim kayu, ne* olarak verir. *kayu, ne, neçükin, kim* nesne işlevini üstlenen bağlayıcılardır. *kim* bağlayıcısı vasıflama işlevini; *apam, apam birük, kaltı, kaltı birük, birük, kim* bağlayıcıları ise şart işlevini üstlenen bağlayıcılardır. Tekin, bağ işlevinde görülen bağlayıcıları ise *tip tiser* yapısının karşıladığını belirtir. Tekin, cümleler arasında *zaman, yer, hedef, sebep, karşılaştırma* ve *müsaade ilişkisi* kuran yapıların; “*kaçan, kaçan bir ök, kaltı, kim, neçete, neçük, neçükin* (zaman), *birük kayu, kayuta, kayutın, kim* (yer), *kim* (hedef), *kim* (sebep), *kaçan, kaltı, neçe, neçük, neteg* (karşılaştırma), *birük / birük neçe, kaltı, kim, ne, neçe, neçükin, neteg* (müsaade)” olduğunu ifade eder. (1965: 37-59).

Temir, Eski Türkçedeki bağlaçları; “yan düzenleyici [*bağlaçları bağlama: amtı-ymä, karşıtlık oluşturma: azu, inçip, nā, tāk, cümle girişlerini gerekçelendirme ve çıkarsama: amtı, anı için, anın, inçip*], alt-üst düzenleyici [1) *apam, birök, qaltı, 2) -sar ymä, 3) anca, ancula, anculayu, anculayuma, anta, incä, nācä, nācük, nātäg, qaltı, qaltica, täg, 4) birök, nācätä, qacan, qayu ödün, qaltı, 5) qayu, qayuda, qayudın (singar), 6) qaltı, 7) kim, nā üçün, 8) kim, nāgü, nātäg*]

olmak üzere iki başlıkta ele almıştır (Temir, 1956: 51).
Gabain; “*taķı* ‘dahi, ayrıca, ve’, *birök* ‘şimdi, fakat’, *inçip* ‘fakat’, *ķaltı* ‘ki’, *tāk* ‘fakat, yalnız, ancak’ gibi cümle başı edatlarının müphem olduğunu; ve *azu yana* ‘veya’, *taķı ymä* ‘ve ayrıca’, *inčä ķaltı* ‘böyle, bunun gibi’, *anta basa* ‘sonra’, turum ara ‘esnasında, bu arada’, *ançulayu ... ķaltı* ‘gibi, ki’, *apam birök* ‘şimdi, fakat (kaldı ki)’ gibi kelime yığılmalarının anlamları ve gramatik yapıları açısından ayrı bir çalışma konusu olduğunu belirtir (2007: 115).

Bu tez çalışmasında, Eski Uygur Türkçesi dönemi ile ilgili veriler; Aç Bars Öyküsü (Zemiri, 2009), Altun Yaruk (Kaya, 1994), Çaştani Beg Masalı (Mert, 2014), Daşakarmapathāvadānamālā (Elmalı, 2016), Eski Türk Şiiri (Arat, 1991), Huastuanift (Özbay, 2015), Irk Bitig (Tekin, 2004), Maytrısimit (Tekin 1976), Uygur Tıp metinleri (Gürgen, 2010) ve Üç İtigsizler (Barutcu, 1988) olmak üzere 10 metinden elde edilmiştir.

2.2. Karahanlı Türkçesi

Karahanlı Türkçesi; X. ve XIII. yüzyıllarda hüküm süren Karahanlı Devletinin yazı dilidir. Karahanlı Türkçesi yazı dilini teşkil eden ve etkisi altında kaldığı lehçeler hakkında farklı görüşler mevcuttur (Karahana: 2014). Karahanlı Türkçesi, bazı araştırmacılar tarafından Eski Türkçe dönemi içerisinde ele alınır. Burada bu tartışmaya girilmeden; Karahanlı Türkçesini Eski Türkçenin devamı niteliğinde bir lehçe olduğunu söylemekle yetinilecektir.

Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri* adlı çalışmasında bağlaçların cümle bağlama özelliğini vurgulayarak bu durumdaki bağlaçlar için “cümle açıcısı” teriminin kullanıldığını belirtir. Eski Türkçe’de bağlama edatı olmadığını ifade eden Hacıeminoğlu, bağlama görevinde kullanılan *ok / ök, ma / me, takı* ve *erki* yapılarını cümle açıcısı; *kaltı, kalı, ulatı, ulayu, ançula, ançulayu* yapılarını ise bağlama edatı olarak tanımlar. Hacıeminoğlu Karahanlı Türkçesindeki bağlama edatlarının; “*abang, eger / eğer, hergiz, imdi / emdi, kaçan / kaçan kim, kalı, kim, meger, niteg kim / neteg kim / nitekim / niteki, takı, veger, velakin / velikin, ya, yana / yene / yine*” olduğunu belirtir (2013: 95-99).

Hacıeminoğlu; “Türkçede bağlama edatlarının Karahanlı Türkçesinden itibaren oluştuğunu ve özellikle Arapça ve Farsça’dan alınan bağlama edatlarının yanında Türkçe isim, fiil ve kelime gruplarının edatlaşarak bağlama görevinde kullanıldığını” ifade eder (2013: 94-99). Türk ise Eski Uygur Türkçesinde başlayan cümle yapısındaki çeşitlenmelerinin İslami dönemde de artarak devam ettiğini belirtir (2020: 8).

Karahanlı Türkçesi dönemine ait çok fazla sayıda eser yoktur. Fakat Türk dilinin söz varlığını anlatmaya yetecek nitelikte olduğu söylenebilir (Üşenmez 2008: 252). Karahanlı Türkçesinin söz varlığının büyük bir kısmı bugünkü Türk lehçelerinde yaşamaya devam etmektedir. Bu çalışmada Karahanlı Türkçesi dönemine ait veriler *Kutadgu Bilig, Dîvânü Lügati’t-Türk, Ryland Nüshası Satıraltı Kur’an Tercümesi* ve *Divan-ı Hikmet* adlı metinlerden elde edilmiştir.

Karahanlı Türkçesi metinlerinde İslamiyetin kabulüyle Arapça etkisi görülmeye başlanmıştır. Eski Türkçe dönemine nazaran Türkçe cümle bağlayıcılarına karşılık Arapça cümle bağlayıcıları tercih edilmiştir.

2.3. Harezmi Türkçesi

Harezmi bölgesinde XIII. yüzyıldan sonra kaleme alınan metinlerin dil yapısının Karahanlı Türkçesinden ayrılmaya yüz tuttuğu ve Karahanlı-Harezmi, Karahanlı-Oğuz-Türkmen, Karahanlı-Kıpçak yönünde geliştiği görülür (Korkmaz 1974: 45). Karahanlı Türkçesinden şekillenen Harezmi Türkçesi, çeşitli boyların lehçelerini yansıtmaları bakımından da ilginç bir yazı dili oluşturmaktadır (Sağol 2002: 804).

Eckmann, Harezmi Türkçesindeki bazı bağlama edatlarını; *takı* 've, de / da', *ma / me* 'de / da', *yime* 'yine', *kim* 'kim, ki', *kaçan kim* 'ne zaman ki, -dığı zaman', *neçe kim*, *neteg kim* 'nice kim, nitekim' olarak verir (2011: 35). NF'de *kim* bağlacının oldukça fazla kullanılması yanında aynı görevde olan Farça *ki*'ye hiç yer vermemiş olması dikkate değerdir. Aynı zamanda Farsça *çün*, *çünkim* bağlaçları da görülmez. NF'de görülen bağlaçların; *andağ erse*, *bel*, *birle*, *eger*, *ve eger*, *hem*, *hem ... hem*, *hem yana*, *meger*, *meselā*, *tā*, *taḳı*, *yā taḳı*, *ve taḳı*, *ve (vü, u)*, *velī*, *velīkin*, *yā*, *yāhūd*, *yana*, *ya'nī*, *yok erse* olduğunu ifade eder (Aktan, 2006: 50).

Sözer, Harezmi Türkçesinde cümleleri bağlayan bağlaçların genellikle cümle başında kullanıldığını belirtir. Sözer, bağlaçların cümleler arasında çoklukla *fakat*, *eğer*, *çünkü*, *mademki*, *şimdilik*, *henüz* anlamlarında ilgi kurduğunu ifade eder (2008: 136). Yıldız, "Harezmi Türkçesi'ndeki bağlama öbeklerini; *ammā*, *birle*, *hem*, *hem...hem taḳı*, *kerek...kerek*, *kerek...ya*, *ma / me*, *ne...ne / nē...nē / nī...nī*, *taḳı*, *u / ü / vu / vü*, *ve*, *ve taḳı*, *veyā*, *ya*, *ya...ya*, *ya taḳı*, *ya...ya taḳı* olarak sıralar." (2021: 167-175).

Harezmi Türkçesi döneminde İslamiyetin etkisiyle Arapça ve Farsça cümle bağlayıcılarının yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir.

2.4. Kıpçak Türkçesi

Kıpçak Türkçesine ait metinler, Kıpçak veya Kumanların çok geniş coğrafyaya dağılmalarının sonucunda tek bir yazı dili etrafında birleşmemelerinden kaynaklı Oğuz ve Çağatay grubundan sayıca daha azdır. Eker, Tarihî Kıpçak dillerinin; Codex Cumanicus, Memlûk Kıpçakçası ve Ermeni Kıpçakçası doğrultusunda üç yönde geliştiğini belirtir (Eker 1998: 4, 6).

Eckmann, "Memlûk Kıpçakçasının Oğuzlaşmasına Dair" yazısında Memlûk Kıpçak eserlerinin dilinin, Türk dili tarihinde ayrı bir yer tuttuğunu, gramer ve kelime hazinesi bakımından farklılıklar gösterdiğini ifade eder. Eckmann, Memlûk

Kıpçakçası için Asıl Memlûk Kıpçakçası ve Karışık Oğuz-Kıpçakça ayrımı yapar. Asıl Memlûk Kıpçakçasının Harezm Altın-Ordu diline çok yakın olduğu ve birkaç hususta bu dilden ayrıldığını ifade eder. Karışık Oğuz-Kıpçakçası ise bir birlik gösterilmez. Bu dilin Oğuz veya Kıpçak unsurların ağır bastığı olmak üzere ikiye ayrılabilceği belirtilmiştir (Eckmann 1965: 35-36).

16. ve 17. yüzyıllarda batı Ukrayna'da yazı dili olarak kullanılan Ermeni Kıpçakçasının; sözlü dil dönemi (13. yüzyılın sonu - 15. yüzyıl), yazı dili dönemi (16. yüzyıl - 17. yüzyılın ilk yarısı) ve dilin kaybolduğu dönem (18. yüzyılın ikinci yarısı) olmak üzere üç evreden oluşmaktadır (Daşkeviç 1983'den akt. Kasapoğlu Çengel 2012: 23).

Codex Cumanicus'ta bağlama edatları *ançak, basa 'hatta, bundan dolayı', çünkü, dağın 'dahi, gibi', eger, falan, hem, kim, tagı 'dahi', yana 'yine'* olarak verilmiştir (Argunşah ve Güner, 2015: 119). Ebû Hayyan ise “Türkçede bağlacın bulunmadığını Türklerin cümleleri ve sözleri olağan bir şekilde birbirlerine bağladıklarını” ifade eder (Ebu Hayyan'dan aktaran Bozkurt, 2009: 33).

Kitâb-ı Güzide'de bağlaçlar; *ama < ammâ, yoksa < yohsa, veya, ne...ne* olarak verilirken edatlar: *ki<kim, dahi, ile, gibi, için, mi* olarak verilmiştir. *ile* ve *için* ise bazen ayrı yazılırken bazen de birleşik yazılmıştır (Küçük, 2014: 51-52). Argunşah, Çağatay Türkçesindeki bağlama edatlarını ve bağlaçları *bile, ile, dağı, kim, yana* olarak vermiştir (2013: 141).

Argunşah ve Yüksekaya, “Kıpçak Türkçesindeki bağlama edatlarının ve bağlaçların *ançak, da / de, kaçan, niçe kim, neteg kim, takı / dağı / dağı, yana, yoksa* olduğunu” ifade eder. Çekim edatlarını; “*artuk, ayruk, başka, berü, bilen, birle, degin, degri, dek, keri, kibi, kibik, köre, ötri, özge, soñ, soñra, takı, tapa, tig, tigin, tigrü, utru, üze, üzre, üçün, yaru*” olarak sıralayan Argunşah ve Yüksekaya “kuvvetlendirme edatlarının *ançak, degül, magat, ok, takı*; denkleştirme edatlarının *ne ... ne, takı...takı, yâ ... yâ, yâhûd*; soru edatlarının *kayda, kaydan, ne, neçe, neçük, niçün* cevap edatlarının ise *belî, elbette, evet, yok*” olduğunu belirtir (2015: 337).

2.5. Çağatay Türkçesi

Çağatay Türkçesi, Orta Asya'da XV. yüzyılın başlarından XX. Yüzyılın başlarına kadar Türk boyları arasında ortak yazı ve edebiyat dili olarak kullanılmıştır. Çağatay Türkçesi araştırmacılar tarafından farklı sınıflandırmaları mevcuttur.

Genellikle Eckmann'ın Çağatay Türkçesi dönemlerine ait tasnifi kabul görür. Bu tasnifte Çağatay Türkçesi; klasik öncesi, klasik dönem, klasik dönem sonrası olmak üzere üç kısma ayrılır.

Çağatay Türkçesinde alıntı cümle tipleri ile ilgili çalışmasında bağlaçlarla ve edatlarla ilgili aydınlatıcı birçok bilgi vermiştir. *ki / kim* bağlama edatlarıyla kurulan cümleler; temel cümlede verilen anlamı açıklama ve güçlendirme işleviyle kullanılmıştır (Türk, 2020:10). Türk, “*ki / kim* bağlama edatının; sebep, sebep-sonuç, yan cümle ve temel cümle arasında ilgi, sebep-sonuç ve açıklama ilişkisi kurduğunu” belirtir (2020: 11).

Türk, “Çağatay Türkçesi dönemi eserlerinden *Nesayimü'l-Mahabbe*'de Türkçe cümle yapısına uymayan ve bu tarz cümlelerin kuruluşunda yer alan dil birimlerini; *kim, ta, eger / egerçi / meger, ya / ya...ya, belki, şayet, neyüçün ki, yani, üçün, gûyâ, evvel, her, yok, çün, olça, hatta, elbette, andak ki, her nidin*” olarak sıralar. (Türk 2020: 10-18)

İlk Çağatay devrinde; siyasi ve edebi birçok merkezin bulunması, şair ve yazarların konuşma şivelerinin farklı etnik gruplara ve coğrafyalara mensup olmaları, XIII ve XIV. yüzyıllarda edebi dilin aynı sahada bile farklılık göstermesine neden olmuştur (Köprülü, 2004: 112). *ta* gösterme edatının tarihî lehçelerde zarf olarak kullanımı yaygınken Çağatay Türkçesinde sebep-sonuç ilişkisi kurması (Türk, 2020: 11) bu durumun küçük bir örneği sayılabilir.

Eckmann, Çağataycada yardımcı cümlelerin gelişmesini üç aşamada değerlendirmiştir:

1. En eski metinlerden itibaren şart cümlesi
2. Uygurca devrinden itibaren, soru zamirlerinin ekseriyetle şart cümlesi başına getirilmesiyle yapılan ilgileme cümlesi, daha az miktarda başka yardımcı cümleler
3. İslamiyetin kabulünden sonra, bunlara ilaveten Farsça bağlayıcılarla yapılan yardımcı cümleler (1959: 27).

Eckmann, Çağataycada bağlayıcı cümleler oluşturan edatları ise *dağı, tağı, ve, dahi, u / û, hem, gah ... gah / geh ... geh / gehi, hem ... hem*; ayırıcı cümleler oluşturan edatları: *veyâ, yoksa, yok erse, yoh ki, hah (î) ... hah (î) 'ya veya', ya... ya, ne ... ne*; zıtlık bildirici cümleler oluşturan edatları; *ammâ, belki, ki, lîk, lîkin, velî,*

velik, velikin; sonuç bildirici cümleler oluşturan edatları ise *anın için* ve benzeri” olarak sırlar (Eckmann 2013: 160-161).

Karabeyoğlu; “cümle türleri, baş ve yardımcı cümleler arasındaki ilişkilerin cümle bağlayıcıları etrafında ele alındığını” belirtir. Çağatay Türkçesi dönemine ait Baburnâme adlı eserde görülen *eğerçi-veli, bavücut, her néçe, neçük (kim)* cümle bağlayıcıları üzerine yaptığı incelemede, bu bağlayıcılarla kurulan cümlelerde ikinci cümleyi karşıtlık ilişkisi içinde üstün kılmak, birinci cümledeki yargının geçerliliğini veya doğruluğunu aynı veya farklı nispette sınırlamak, ortadan kaldırmak veya zayıflatmak için kullanıldığını ifade eder. Karabeyoğlu, “*eğerçi-veli, bavücut, her néçe, neçük kim* cümle bağlayıcılarının bağlayıcıların cümleler arasında salt bir karşıtlık ilişkisi kurması dışında beklenmezlik, olumlama, olumsuzlama, yeniden yorumlama ve olasılık bildirme gibi anlam ilişkileri kurduğunu da” ifade etmiştir (2012: 441).

2.6. Eski Anadolu Türkçesi

Eski Anadolu Türkçesi, Batı Türkçesinin ilk merhalesini oluşturur. XIII.-XVI. yüzyılları kapsayan bu dönem Eski Oğuz Türkçesi, Eski Türkiye Türkçesi, Eski Oğuzca, Oğuz Türkçesi olarak da adlandırılır. Eski Anadolu Türkçesi dönemi bir geçiş dönemidir. Bu sebeple metinlerde, Eski Anadolu Türkçesi ve Doğu Türkçesi özelliklerinin bir arada bulunduğu metinler mevcuttur. Karışık dilli eserler olarak adlandırılan bu metinler Türkçenin tarihî lehçelerin gelişimini göstermesi bakımından birçok çalışmaya konu olmuştur.¹⁰ Eski Anadolu Türkçesi XVI. Yüzyıldan sonra yerini Osmanlı Türkçesine bırakır.

Akar, bir dilin değişme süreçlerinin; o dili konuşurların toplumsal, ekonomik ve kültürel değişimleri ile paralel geliştiğini ifade eder. XIII. yüzyılda başlayan Eski Anadolu Türkçesi XVI. yüzyıldan sonra belirli bir standarta kavuşmuştur (Akar 2010: 28). Eski Anadolu Türkçesinin ilk devrinde yabancı unsurların fazla karışmadığı ve sade bir Türkçe kullanılmıştır. Ancak yabancı sözcüklerin ve yapıların Türkçeye giriş hızının 13.-15. yüzyıl arasında arttığı söylenebilir. Osmanlı Türkçesine giriş dönemi olarak adlandırılan İstanbul’un fethi sonrası; Türkçe, Arapçanın ve Farsçanın yoğun etkisi altında yerini zamanla Osmanlı Türkçesine bırakmıştır (Korkmaz 2014: 87).

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için; Demir (2007), Ercilasun (2014), Erdem ve Sarı (2010), Tekin (1974) çalışmalarına bakılabilir.

Timurtaş, “Eski Anadolu Türkçesinde bağlama edatlarını; şart bildirenler (*ger, gerçi, egerçi, eger, v’eger, çi-ger, v’eger-ni, bârî*), sınırlama bildirenler (*velî, lîkin, velîkin, lîk*), sebep bildirenler (*zîrâ, çünkü, çünkükim, çün*), istisna bildirenler (*meger, illâ*), cümle bağlayıcılar (*ki, kim*), atıf edatları (*yâ, yâhud, ile*), atıf vavı, u / vü, teşbih edatları (*şöyle ki, eyle ki, nite ki, nite kim, san, sanki, san kim, sanasın, beşzer, gûyiyâ*)” olmak üzere sekiz başlıkta ele almıştır (2012: 100-102).

Özkan, “Eski Anadolu Türkçesinde bağlama edatlarını şart ifadesini taşıyanlar (*bârî, çi-ger, çün, eger, egerçi, ger, gerçi, kaşan, kaçan ki, kaçan kim, meger, tâ, tâ ki, tâ kim, v’eger, v’egerni*), zıtlık anlamıyla sınırlama ifadesi taşıyanlar (*ammâ, ancak, illâ, eyle olsa, lâkin, lîk, lîkin, velî, velîkin*), sebep bildirenler (*çü, çün, çünkü, çünkükim, zîrâ*), istisna bildirenler (*meger, illâ*), mutlak ilgi ifadesiyle yardımcı cümleleri ana cümleye bağlayanlar (*ki, kim, ve*), sıralama ve atıf bildirenler (*bile, birle, dahı, hem, ile, ilen, u, ü, ve, vü, ya, yâhu, yâhud*)” olmak üzere altı başlıkta ele almıştır (Özkan, 2013: 129-131). Üstünova, “Dede Korkut’ta bazen cümleleri bazen de cümleden büyük birlikleri birbirine bağlayan bağlaçları; *ola kim, andan, meger, pes, beli, evet, için, uşda, gibi*” olarak verir (1996: 165-167).

Şahin, “Eski Anadolu Türkçesi üzerine yaptığı çalışmada *bile, ile, dağı, kim, yana* sözcüklerini, bağlama edatları başlığı altında ele almış ve ‘sıralama, denkleştirme, karşılaştırma, cümle başı edatları işlevlerinin olduğunu’ belirtmiştir (2009: 62). Bu durum bize aynı görevde kullanılan gramer yapılarının farklı isimlerle ele alındığını göstermesi bakımından önemlidir. Çal, “Risaletün-Nushiyye adlı eserde yer alan *kim* ve *ki* bağlaçlarının; sebep (25), şart (16), sonuç (13), amaç (12), tarz (7), zaman (6) olmak üzere altı işlevini” tespit etmiştir (2020: 181). Eski Anadolu Türkçesi döneminde sıkça kullanılan *ki* bağlacı genellikle pekiştirme, kuvvetlendirme, sebep-sonuç, açıklama vs. fonksiyonlar üstlenerek yardımcı cümle ile temel cümle arasında bağlantı kurmuştur (Çal 2020: 160).

2.7. Osmanlı Türkçesi

Osmanlı Türkçesinde bağlaçlarla cümle bağlama tekniği oldukça yaygın ve çok çeşitlidir. Bu dönemde cümle bağlama yapısına etki eden dilin Farsça olduğunu belirten Şenlik, “Türkçenin kendine has cümle bağlama yöntemlerinden ziyade bu dönemde Farsçanın etkisiyle cümle bağlama tekniğinin bu dilden alındığını” ifade eder (Şenlik, 2013: 251). Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde yaygın olarak görülen *anunîçün* cümleler arasında geriye doğru referans yönü ile sebep-sonuç

ilişkisi kuran bir zarf bağlaç olarak tanımlanır. *ki / kim* ilavesi ile bağlaç haline gelir ve bu durumda referans yönü ileriye doğru gerçekleşir (Şenlik, 2013, 121).

Cümle bağlayıcılarının hem semantik hem sentaktik görev ve değerleri olduğunu, bu görev ve değerlerin; şekil ve cümle bağlama teknikleri açısından sözdizimi içerisinde farklılıklar gösterdiğini belirten Şenlik; Osmanlı Türkçesinde cümle bağlama tekniklerini şu dört maddede verir:

- 1) Anlam bakımından birbiriyle ilişkili fakat söz diziminde serbest olan, bitimli morfoloji özelliği gösteren müstakil cümlelerin birbirine bağlanması. Bu başlıkta değerlendirilen cümlelerin, çoklukla zarf bağlaçlar veya bağlayıcı zarflarla bağlandığı ve kullanılmadıkları durumlarda da cümlelerin semantik ilişkisinin çıkarım yoluyla anlaşılabilceği bildirilir.
- 2) Bitimli morfolojiye sahip cümlelerin yan yana sıralanmasıyla kurulan anlam birliğidir. Genellikle sıralı bağlı cümleler olarak bilinen bu yapıda, iki cümle birbirine bir bağlaç ile bağlanmaktadır. Bu cümleler çoklukla çekime uğrayarak tipik cümle özelliği gösterirler.
- 3) Bitimsiz cümlelerin bir zarf-fiil yardımıyla bir başka cümleye dâhil edilerek onun bir unsuru olarak bağlanmasıdır. Burada cümleler yan cümle / temel cümle ilişkisi içerisinde birbirlerine bağlanır.
- 4) İkinci ve üçüncü kategori tipindeki bağlayıcı ile bağlanan farklı bir dil hadisesidir. (Şenlik, 2013: 253-254).

3. CÜMLE BAĞLAYICILARININ İŞLEVLERİ

Tez çalışmasının temelini oluşturan bu bölümde cümle bağlayıcılarının işlevleri sınıflandırılmıştır. İşlevsel dil bilim¹¹ yöntemiyle ele alınan cümle bağlayıcıları; açıklama, ayırma, ekleme, ihtimal, karşıtlık, özetleme, pekiştirme, sebep-sonuç, şart ve zaman bildirme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları olmak üzere 10 başlıkta sınıflandırılmıştır. Tarihî lehçelere ait metinlerden elde edilen veriler anlamsal işlevi ile değerlendirilmiştir. Dil birimlerinin anlamsal işlevleri ile ele alınması ait oldukları bağlamın ve bağlamdaki yerinin anlaşılmasına katkı sağlaması açısından değerli görülür. Bu doğrultuda dilin doğrudan doğruya anlam yönüne eğilen anlam bilimsel çalışmalar bir dil biriminin ancak bulunduğu bağlam çerçevesinde değerlendirilmesini önceler.

Cümle bağlayıcıları sınıflandırmalarından bazıları şunlardır:

Banguoğlu; bağlaçları ‘bağlam’ terimiyle ifade eder ve *ulama, ayırtlama, karşıtlama, almaşma, üsteleme, açıklama, yer verme, sebep, salt, amaç* ve *şart* ilgisi kuran bağlamlar olmak üzere 12 başlıkta ele alır (2011: 390-393).

Karahan, Eski Uygur Türkçesinde yer alan bağlaçları işlevsel açıdan; *sıralayıcı bağlaçlar* (birliktelik, düşünsel sıralama, ekleme, üsteleme, zaman bakımından sıralama), *çeliştirici bağlaçlar* (ayırtlama, karşıtlık / zıtlık), *nedenleyici bağlaçlar* (sebep, sebep-sonuç), *sonuçlayıcı bağlaçlar* (özetleme, sonuç, sonuç çıkarma), *zaman bağlaçları* (sonralık, süreklilik, zaman), *giriş bağlaçları* (konu açıcı, söz açıcı), *karşılaştırma bağlaçları* (benzerlik, benzerlik-pekiştirme, benzerliğe dayalı açıklama, karşılaştırma-denkleştirme, seçenek, seçme-tercih, zaman bakımından benzerlik), *açıklayıcı bağlaçlar* (açıklama, şart, pekiştirme, şüphe, tahmin, olasılık, pekiştirme, tenbih) olmak üzere yedi başlıkta ele almıştır (2015: 237-240).

Yavuz görevlerine göre bağlaçları; açıklama, benzerlik, birliktelik, ekleme, genelleme, hatırlatma, dikkat çekme, istek-temenni, kabullenme, karşılaştırma, karşıtlık, kesinlik, olasılık, olumsuzluk, onaylama, özetleme, pekiştirme, pişmanlık, sebep, seçme, sıralama, sonuç, soru, şart, şaşkınlık, üsteleme, varsayım ve yaklaşma olmak üzere 28 başlık altında ele almıştır (2010: 32-33).

¹¹ İşlevsel dilbilimle ilgili kuramsal bilgiler, “1.9. İşlevsel Yaklaşım veya İşlevsel Dilbilim” başlığında verilmiştir.

Günay bağlaçları; karşıtlık, amaç, sebep, sonuç, katkı, zaman, karşılaştırma, birlik, alması (art arda gelme) bildiren bağlama öğeleri olmak üzere 9 kategoride ele almıştır (2017: 85-86).

Halliday ve Hasan bağlaçları en sade biçimde ekleyiciler (ve, bunlara ek olarak), çeliştiriciler (fakat, ama), nedenleyiciler (çünkü, bu nedenle), zamansal bağlaçlar (sonra, sonradan) olmak üzere dört grupta ele almıştır (**Halliday ve Hasan'dan** aktaran Uzun 2019: 181).

Dressler, bağlaçları olaylar ve durumlar arasındaki ilişkiye işaret etme yollarından biri olarak tanımlar ve birleşme, ayırım, karşıtlık ve derecelendirme olmak üzere dört kategoriye ayırır (1981: 71).

Öküzçü ise Türkiye Türkçesinde bulunan cümle bağlayıcılarının “açıklama, benzerlik, beraberlik, boşverme, farzetme, fırsat, gaye, hatırlatma, hayret, ihtimal, ilave, istek, kabullenme, kuvvetlendirme, merak, olumsuzluk, öncelik verme, özetleme, reddetme, sebep, sıralama, sonuç, soru, şart, şüphe, tahmin, tamamlama, tasdik, teklif, tercih, tereddüt, üsteleme, yaklaşma, zıtlık” olmak üzere 34 işlevde görülebileceğini ifade eder (1989: 204-227).

Demir ve Yılmaz bağlaçların işlevlerine göre; sıralama bağlaçları (ve, ile), denkleştirme bağlaçları (ya, veya, yahut), karşılaştırma bağlaçları (...dA...dA..., ya... ya, hem...hem), cümle başı bağlaçları (fakat, lakin, ancak, yalnız, ama, keşke, yeter ki, sanki, hatta, çünkü, vb.) ve sona gelen bağlaçları (değil, dahi, ise, bile, ya) olmak üzere beş gruba ayrılabilceğini ifade eder (2014: 220).

Yaylagül ise metin dilbilimsel açıdan ele aldığı *Ebvâb-ı Şifâ* adlı metinde yer alan bağlayıcıları; eş dereceli, seçimlik, karşıt, karşılaştırmacı, örnekleyici, açıklayıcı, özelleştirici, özetleyici, şartlı-nedensel ve zaman ve uzamla ilgili birim bağlayıcıları olmak üzere 10 başlıkta incelemiştir (2010: 48-60).

Türkiye Türkçesinde bağlaç işlevli birimleri, metin dilbilimsel bir yaklaşımla metin oluşturma ölçütlerinden biri olan bağlaşıklık ilişkileri açısından ele alan **Oturakçı Orbay** ise bu dil birimlerini; *ekleyici* (basit ekleyici, eşlemeli ekleyici), *çeliştirici* (asıl çeliştirici, karşıtsal çeliştirici, düzeltici çeliştirici) *nedenleyici* (genel nedenleyici, sonuç bildirenler), *zamansal* (basit zamansal, karmaşık zamansal, an içinde olmayı bildiren zamansal) olmak üzere 4 başlıkta incelemiştir (2020: 29-128). Oturakçı Orbay çalışmasında, taradığı eserler kapsamında iki önermeyi birbirine

dilbilgisel açıdan bağlayan tüm dil birimleri ele alarak 437 bağlaç işlevli dil birimi tespit etmiştir (2020: 133).

Somuncu, Süheyl ü Nevbahâr adlı eserini metin dilbilimsel açıdan incelediği çalışmada bağlama unsurlarını; ekleyici ve ayırıcı bağlama unsurları, karşıtlık zaman, eş anlamlılık, koşul, olasılık, açıklama, sebep-sonuç ve amaç-sonuç ifade eden bağlama unsurları olmak üzere 9 başlıkta ele almıştır (2021: 329-400)

Bu tez çalışmada ise taranan metinler doğrultusunda tespit edilen cümle bağlayıcıları 10 başlık altında ele alınmıştır:

3.1. Açıklama işlevinde görülen cümle bağlayıcıları

Açıklama işlevinde görülen cümle bağlayıcıları, cümleler arasındaki bilginin açıklanmasını ve belirginleşmesini sağlar. *Korkmaz*, açıklama bildiren bağlama unsurlarının cümle içerisinde kendisinden önce veya sonra gelen cümlelerde açıklama işlevi barındırdığını ifade eder (2014: 1123-1124).

Açıklama işlevi; tanımlama, kendinden önceki / sonraki cümlede yer alan bir durumu, olayı açıklama veya ayrıntılandırma göreviyle metnin anlaşılmasına yardımcı olur. Bu nedenle metin çözümünün metin unsurları arasındaki ilişkiyi kavramasında önemli bir görev üstlenir. Açıklama işlevinde görülen cümle bağlayıcılarından *ki / kim* ve bu iki bağlayıcı ile birlikte kullanılan yapılar çoklukla birleşik cümle oluşturur.

Bu başlık altında verilen açıklama işlevinde görülen cümle bağlayıcıları; *el-ḥāsil*, *el-kıṣṣa*, *fi'l-vâki*, *hakkâ ki*, *ḥusûṣā ki*, *ḥusûṣā kim*, *ki*, *kim*, *kerek kim*, *neçük kim*, *neteg kim*, *pes*, *şöyle ki*, *vel-ḥāsil*, *yani* 'dir.

Açıklama işlevinde görülen cümle bağlayıcılarının temel işlevi bir yargıyı veya önermeyi açıklamaktır. Bu açıklama doğrudan bir önermenin veya yargının anlaşılabilirliğini sağladığı gibi bazen bir benzerliği ya da gerekliliği de açıklayabilmektedir. Açıklama işlevinde görülen cümle bağlayıcılarını ve örneklerini şu şekilde vermek mümkündür:

3.1.1. el-ḥāsil “kısaca, yani”

Arapça *el* takısı ile “husule gelen, olan ortaya çıkan” *hasıl* (Devellioğlu, 2015: 242, 385) birleşiminden oluşan *el-hasıl*, Osmanlı Türkçesinde cümleleri bağlamada kullanılır. Cümleleri birbirine açıklama işleviyle bağlayan *el-hasıl*'ın tespit edilen örneği şu şekildedir:

(OsmT) *Bosna tekfurı Saruca Giom cümle cem'oldılar. El-**haşıl** Lâz temamet-ı kefereye âdem gönderüp, mu'âvenet taleb idüp, Eflak'den ve Ungurus'den ve Çih'den ve Sırf'dan ve Arnavud'dan ve Ulgar'dan ve Frenk'den mu'avin gelüp, bir vech ile küffâr cem'oldılar* (Neşrî 261/11-15)

:‘Bosna tekfurı Saruca Giom hepsi bir oldular. Yani, Laz bütün kâfire adam gönderip, yardım talep edip, Eflak’tan, Macaristan’dan, Çin’den, Sırp’tan, Arnavut’tan, Bulgar’dan ve Frenk’ten yardımcı gelip bir şekilde küffarla bir oldular.’

Neşrî Tarihi’nden alınan örnekte *el-hasıl* ile iki cümle arasında açıklama ilgisi kurulmuştur. *el-hasıl*’ın, *yani* anlamı ile kendinden önceki cümleyi ayrıntılandırarak açıkladığı görülmektedir.

3.1.2. el-kışşa “sözün kısası, kısaca”

Arapça *el-kışşa*, *el-* harf-i tarifi ve *kıssa* “hikâye” sözcüğünün birleşmesinden meydana gelerek “sözün kısası, kısaca” (Sami, 2015: 304) anlamı taşır. Temel görevi zarf iken edat olarak da kullanılmıştır. *el-kışşa*; herhangi bir durumu özetlemeden ziyade kendinden önceki cümlede yer alan yargıyı açıklama işlevi görür. Çağatay, Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde tespit edilen örneklerinden bazıları şu şekilde verilebilir:

(ÇağT) *Rivāyet mundaqtur kim su avval Nūḥ ‘aleyhi’s-selām tennūrıdın kaynap çıktı. El-kışşa: Altı ayğaça ḥāl bu irdi. tā tamām-ı ‘ālemni su tutti.* (TEH 706a/8-9)

:‘Rivayete göre su önce Nuh a.s.’ın tandırından kaynayıp çıkmıştır. Kısaca altı ay boyunca tüm âlemi su basıncaya kadar böyleydi.’

Tārīḥ-i Enbiyā ve Hükemā’dan alınan örnekte *el-kıssa* cümleler arasında açıklama ilgisi kurmuştur.

(ÇağT) *Ve dirler ki Beytū’l-maḳdis dervāzesidin Ḥarūs ordusığaça ḥāne dik kan aktı. El-kışşa Yahyā ve Zekerıyyā ‘aleyhi’s-selām dār-ı fenādın bu nev’ dār-ı beḳāğa bardılar.* (TEH T714a/12)

:‘Kudüs kapısından Harus şehrine kadar ev gibi kan aktı derler. Öyle ki, Yahya ve Zekerıyya a.s. dünyadan bu şekilde ahirete vardılar.’

Tārīḥ-i Enbiyā ve Hükemā adlı metinden alınan örnekte *el-kıssa*, kendinden önceki durumu açıklayarak cümleler arasında açıklama ilgisi kurmuştur.

(EAT) *erde ‘avrat şıfatı gâlib olsa ‘avrat huyın dutar. El-kıssa pādīshāh buyurdu, ikisin-dahı zindāna iletdiler.* (Mname 59b/7-8)

:“Erkek, kadın huyu ağır basarsa, kadın huyunu benimser. Kısacası padişah buyurdu, ikisini de zindana götürdüler.”

Marzubân-nâme’den alınan örnekte *el-kıssa* ile birinci cümlemin açıklaması yapılmıştır.

(OsmT) *Ve hem cemâatleri dahi çoğidi. Bahadırlar, yoldaşlığa yarar kişilerdi. El-kıssa, Osman Gazi, Köse Mihal’uñ bu evceh tedbîrin istısvâb idüp guzâtı cem’ idüp gelüp Biş-Taş zâviyesine konup şeyhından Sakarya suyunun geçidin sordılar.* (Neşrî 91/12-15)

:“Ve hem cemaatleri de çoğaldı. Bahadırlar, yoldaşlıkta faydalı kişilerdi. Kısacası, Osman Gazi Köse Mihal’in bu yündeki tedbirini makul görüp, gazileri toplayıp, Beştaş zaviyesine gelip, şeyhinden Sakarya suyunun geçidini sordular.”

Neşrî Tarihi’nden alınan örnekte birinci cümle bahadırların yoldaşlığa faydalı olduğu bildirilmiştir. *El-kıssa* ile kurulan cümlede ise bu kişilerin özelliği açıklanmıştır.

(OsmT) *Karaman-oğlı üzerine hücûm itdi. El-kıssa, Hünkâr göc be-göc sürüp Firenk Yazu’sına varup, kondılar.* (Neşrî 225/8-9)

:“Karamanoğlu üzerine hücum etti. Öyle ki Hünkâr kona göçe Firenk Ovası’na kadar varıp (Firenk Ovası’na) yerleştiler.”

Burada *el-kıssa* ile söz konusu cümlede hücum edilen yer açıklanmıştır.

(OsmT) *Tatar şikâr-bâz ile çarhacı olmuş idi. el-kıssa paşa-yı merhûm ol menzilden dahî kâlkup dört günden sonra pençşenbe gün İndâl nâm şahrâya ‘âle’s-seher vâsıl oldı.* (TEDK 17b/7-10)

:“Tatar, avcı kuşuyla öncü asker olmuştu. Öyle ki, merhum paşa o menzilden de dört gün sonra harekete geçip Perşembe günü İndal adındaki sahraya seher vaktinde ulaştı.”

Tevârih-i Deşti Kıpçak’tan alınan örnekte söz konusu kişinin öncü asker olduğu *el-kıssa* ile açıklanmıştır.

3.1.3. fi’l-vâki’ “gerçekten, doğrusu”

“Gerçekten, doğrusu” anlamında kullanılan *fi’l-vaki* Arapçadan ödünçleme yoluyla Türkçeye girmiştir (Devellioğlu 2015: 394). *fi’l-vaki*’nin cümleler arasında açıklama ilgisi kurduğu görülür. Çoklukla bulunduğu cümlenin başında yer alır. Çağatay Türkçesinde cümle bağlayıcısı olarak görüldüğü tespit edilen *fi’l-vaki*’nin örneği şu şekilde verilebilir:

(ÇağT) *Şibanî Hannıñ ‘ālamda bir yahşısı işi kim bar, budur. **Fi’l-vākı**’ hūb barur.* (Bname H182b/3)

:“Şibani Han’ın dünyada yaptığı tek iyi işi bu olmuştur. Hakikaten iyi iş görmüştür.”

R.R.Arat tercümesinden yararlanılan örnekte *fi’l-vâki* kendinden önceki cümleyi açıklamıştır.

3.1.4. hakkâ ki “doğrusu, öyle ki”

hakkâ ki “doğrusu” anlamında Arapça + Farsça ikili öbekleşmiş bir yapıya sahiptir. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde tespit edilen *hakkâ ki*, cümle başında bulunur. *hakkâ ki*’nin cümleleri açıklama işleviyle birbirine bağladığı görülmektedir. Tespit edilen örneklerinden bazılarını şu şekilde vermek mümkündür:

(EAT) *Hızmet-i aliyyelerinde olan erbâb-ı tab’ın biri bu mısra’ı tarih düşürmüştür. **Hakkâ ki** bir tarîh-i bî-nazîrdir.* (ZN 104b/5-7)

:‘Yüce hizmetlerinde olan iyi tabiatlı biri, bu tarih mısrasını düşürmüştür. Öyle ki (bu) eşsiz bir tarihtir.’

Zafernâme’den alınan örnekte *hakkâ ki* iki cümle arasında açıklama ilgisi kurmuştur. Birinci cümledeki söz konusu tarih mısrasının eşsiz olduğu açıklanmıştır.

(EAT) *yirmi sekiz günde Diyâle kenârından İstanbul’a varup Eski Musul’a gelmiş olur. **Hakkâ ki** bu gûne yürümek ne işidilmiş ve ne görülmüştür.* (ZN 10b/1-3)

:‘Yirmi sekiz günde Diyale kenarından İstanbul’a varıp Eski Musul’a gelmiş olur. Doğrusu bu şekilde yürümek ne işitilmiş ne de görülmüştür.’

Zafernâme’den alınan örnekte birinci cümlede söz konusu öznenin aldığı yol bildirilmiştir. *Hakka ki* ile kurulan cümlede ise bu alınan yolun benzerinin bulunmadığı ifade edilerek cümleler arasında açıklama ilgisi kurulmuştur.

(EAT) der-i devlet nevâle rûymâl eyledi. **Hakkâ ki** mezbûr Piyâle Kethüdâ'nın Devlet-i Aliyye'i Osmaniyye'de bunun misli niçe hizmetleri zuhûr etmiştir. (ZN 94b/8-11)

:“Devlet kapısında (aldığı) vergileri değerlendirdi. Doğrusu bahsedilen Piyale Kethüda'nın Devleti Aliyye'i Osmaniyye'de bunun gibi nice hizmetleri olmuştur.’

Zafernâme’den alınan örnekte her iki cümleinin öznesi ortaktır. Birinci cümlede söz konusu kişinin aldığı vergileri, ikinci cümlede ise aynı kişinin devlete nice hizmetlerinin olduğu bilgisi verilmiştir.

(EAT) ben dilenci degülem ki beni hîle ile dergâhdan giderürsün **hakķķā ki** ben bunı kabûl eylemezem (FBŞ 117a/22-23)

:“Ben dilenci değilim ki beni hile ile dergâhtan gönderirsin doğrusu ben bunu kabul etmem.”

El-Ferec Ba'de's-Şidde adlı metinden alınan örnekte *hakkâ ki* ile birinci cümledeki yargı ayrıntılandırılarak açıklanmıştır.

3.1.5. **huşûşā ki** “özellikle ki”

Arapça *huşûşan* sözcüğünden *hususa* “özellikle” anlamıyla gelişmiş olan bu zarf (Ayverdi, 2010: 520) Türkçe metinlerde bağlayıcı görevinde de kullanılmıştır. Devellioğlu “başkaca, ayrıca” olarak anlamlandırmıştır (2015: 588). *hususa*’nın *ki* ile birlikte kullanımı yaygındır. Arapça + Farsça ikili öbekleşmiş bir yapıya sahiptir. Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde görülen *hususa ki*’nin tespit edilen örneklerinden bazıları şunlardır:

(EAT) şuyı kârnu yumşadur ve keymûsı eyüdü, **huşûşā ki** kabın çıkarup yéyeler ve eger anı süciyile kaynadup ve nohūd katup sumākıla yéseler eyüdü (EM M39a/15)

:“Suyu mideyi yumuşatır, sindirimi kolaydır. Özellikle ki kabuğunu çıkarıp, şarap ile kaynatıp ve nohuta katıp sumakla yerlerse hazmedilmesi (de) kolaydır.’

Edviye-i Müfredede’den alınan örnekte bitkinin faydaları sıralanırken suyunun mideyi yumuşattığı, anlatıldığı gibi uygulandığında hazmedilmesinin kolay olduğu ifade edilmiştir. Burada hazmedilmesinin nasıl kolaylaşacağı *hususa kim* ile kurulan cümle ile açıklanmıştır.

(OsmT) *Eğer senüñ leşkerün Türk'e mukabele itmezse, benüm ider. Hususâ ki, din gayretine ve Mesih izzetine etrafun beğleri dahi saña arka olurlardı.* (Neşrî 237/5-7)

:‘Eğer senin askerin Türk’e karşı gelmezse, benim (askerim karşı) gelir. Öyle ki din gayretine ve Mesih izzetine etrafın beyleri de sana destek olurlardı.’

Neşrî Tarihi’nden alınan örnekte *hususa ki* birinci cümlede yer alan yargı *hususa ki* ile kurulan cümle ile açıklanmıştır.

3.1.6. *hususâ* kim “özellikle ki”

hususa’nın *kim* ile birlikte kullanımı yaygındır. *hususa kim* Arapça + Türkçe ikili öbekleşmiş bir yapıya sahiptir. Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesinde görülen *hususa kim*’in taranmış metinlerde tespit edilen örneklerini şu şekilde vermek mümkündür:

(ÇağT) *hergiz andağ dil-pezir körünmes kim hususâ kim bürüdet şiddetidin havâs idrâkdin nâ-kâr ve kiçe bolğay* (Münş. S757b/23)

:‘Özellikle gece soğuğunun şiddetinden hissedemez olunca asla istekli görünmez.’

Münşeat’tan alınan örnekte *hususâ kim* ile iki cümle arasında açıklama ilgisi kurulmuştur. Burada temel cümle *hergiz andağ dil-pezir körünmes kim* cümledir. *hususa kim* ile kurulan yardımcı cümlede “özellikle” anlamıyla istekli olmadığı zamanın özelliğini açıklamaktadır.

(EAT) *Her işde çünki bismillah ola yâd / Olur ol iş cihân oldukça âbâd / Hususâ dilde kim zıkr ola sübhân / Gidip düşvârı sözün olur âsân* (GSMH 1b/1-2)

:‘Her işte bismillah denildikçe cihan huzura kavuşur. Özellikle Allah’ın zikri kalpte olunca sözün zorluğu kolaylaşır.’

Ğazavat-ı Sulţân Murâd Hân adlı metinden alınan örnekte *hususa* ve *kim* arasına sözcük girmiştir. *Hususâ kim* ile Allah’ın anılmasıyla sözün kolaylaşacağı ifade edilmiştir.

3.1.7. *ki* “ki”

Farsçadan Türkçeye ödünçleme yoluyla geçen *ki*, Türkçede en yaygın kullanılan dilbirimlerinden biridir. Muharrem Ergin *ki*’yi bağlama ve kuvvetlendirme edatları içerisinde gösterir ve *ki*’yi bağlama zamiri olarak nitelendirmenin Türkçeye aykırı olmasından dolayı uygun olmadığını ifade eder (2013: 361). Korkmaz ise Türkçede, Farsçadan alınan *ki* ve *erki* edatından gelişmiş olan *ki* olmak üzere iki

farklı *ki*'nin bulunduğunu belirtir. Korkmaz'a göre bu edat *açıklama, tahmin, şüphe, pekiştirme* ve *aşırılık* olmak üzere çeşitli işlevler yüklenir (2014: 1082).

ki'nin cümle bağlayıcısı olarak temel işlevi açıklama bildirir. Bununla birlikte *ki*, bağladığı cümleler arasında neden-sonuç ilişkisi de kurar (Delice, 2012: 155). Önler, temel cümlelerin başta yan cümlelerin sonda yer aldığı *ki* bağlacıyla kurulan cümle biçiminin Türkçenin en eski yazılı belgelerinden itibaren görüldüğünü ifade eder (2007:339). Tercümeler döneminde Arapça ve Farsça sözcüklerin yanında; Arapçadan devrik cümle yapısı, Farsçadan ise *ki'li çün, egerçi, mademki* vb. ile kurulan cümle yapıları Türkçeye doğrudan tercüme edilmiştir (Doğan, 2020: 180). Tokatlı *ki'li* birleşik cümlelerin bugün Türkiye Türkçesinde fiilimsilerin kullanılmasından dolayı yaygın olmadığını belirtmiştir (Tokatlı, 2006: 453). Fakat Türkçenin hemen bütün tarihî lehçelerinde yaygın olan *ki* günümüz Türkiye Türkçesinde de işlevliğini korumaktadır.

ki'nin bağlı mı birleşik mi cümle oluşturduğu konusu tartışmalıdır. Tulum, *ki'li* cümlelerin, *ki'li* birleşik cümle'nin bir ana cümle ile ona bağlanan ikinci bir cümleden meydana gelen birleşik cümle olduğunu ifade eder. İkinci cümlelerin ana cümle yükleminden sonra gelebileceği gibi, ondan önce de gelebileceğini belirten Tulum, ikinci cümlelerin ana cümle içerisinde yer alabileceği bilgisini de paylaşır. Araştırmacı, yardımcı cümleyi ve ana cümle ile bağlantısını, ana cümleyi bazı yönlerden tamamlamak, bütünlemek, çeşitli bakımlardan destekleyerek şekil ve anlamca yardım eden cümle olarak açıklar (Tulum 2022: 15).

Sarıca, Farsça *ki* ile Türkçe *kim* bağlama edatlarının görev ve şekil birleşimiyle ortaya çıkmış bir cümle biçimi olduğunu ifade eder. *ki*'den önce gelen bölümün temel cümle, *ki*'den sonra gelen bölümün ise yan cümle olduğunu belirten Sarıca; *ki*'den sonra gelen bölümün nadir de olsa ana cümle olabileceğine de dikkat çeker (Sarıca, 2015: 105).

ki tek şekilli olarak kullanılan bir cümle bağlayıcısıdır. Herhangi bir değişkesi tespit edilememiştir. *ki*'nin, Türkçede birçok dil birimiyle birlikte kullanılarak cümle bağlayıcısı oluşturduğu görülmektedir. Türkçenin tarihî lehçelerinin görülen *ki*; çoğunlukla bir temel cümle ve yan cümleden oluşan cümle yapısında yer alır. Bu yönüyle birleşik cümle oluşturduğunu söylemek mümkündür. Tespit edilen örneklerden bazıları şu şekilde verilebilir:

(HarezmiT) *Habil kurbānı anıñ üçün qabūl qılındı ki* Mevli ‘azze ve celle hazretinde anıñ ‘izzeti ve qurbı bar. (KE 15v/14)

:‘Habil, Allah’a yakın olduğu ve Allah katında üstün olduğu için kurbanı kabul edildi.’

Burada temel cümle *Habil kurbānı anıñ üçün qabūl qılındı* cümlesidir. *ki* ile oluşturulan yan cümle birinci cümlede yer alan yargının sebebini açıklar ve *anıñ üçün* yapısının yerini tutar.

(KıpçakT) *kalın sinir, hayvanlarda ise art ayaklarının arkasında olur ki* bu da ön ayaklarda olan diz kapakları menzilesindedir. (Kİ/75)

:‘Hayvanların arka ayaklarının arkasında olan kalın sinir, ön ayaklarında (bulunan) diz kapakları hizasında olur.’

Kitabü’l-İdrāk adlı metinden alınan örnekte *ki* temel cümlenin öznesini açıklayarak cümleler arasında ilgi kurmuştur.

(ÇağT) *yoqtur vefā iylep vefā körgen / ki yoqtur miñ cefā tartıp qutulğan bir vefā iylep* (BVasat 59/3)

:‘Bin cefa çekip kurtulan olmadığı gibi vefa gösterip vefa gören de yoktur.’

Burada temel cümle ‘*yoqtur vefā iylep vefā körgen*’ cümlesidir. *ki* bağlacı ile oluşturulan yan cümle, birinci cümlede söz konusu duruma benzer bir durumu açıklayarak anlamın tamamlanmasına yardımcı olmuştur.

(ÇağT) *Biriniñ atı Rūm irdi ki ol milkni anıñ atı bile atarlar* (TEH P336b/18)

:‘O ülkeyi onun adı ile adlandırmışlar.’

Bu örnekte *ki* temel cümledeki yargıyı açıklamıştır.

(EAT) *Bu otağ Banı Çiçek otağı-y-ımiş ki Beyregün beşik kertme nişānlısı adağhlısı-y-ıdı* (DKK 76/10)

:‘Bu otağ Beyreğ’in beşik kertmesi ve nişanlısı olan Banu Çiçek’in otağıymış.’

Burada temel cümle *Bu otağ Banı Çiçek otağı-y-ımiş* cümlesidir. *ki* ile oluşturulan yan cümle, kendinden önceki cümlede söz konusu öznenin hakkında açıklama yaparak iki cümle arasında ilgi kurmuştur.

(EAT) *Gör ki bunlar her biri ne işdedür / Aslı nedür kendü ne, adı nedür* (GN 2125)

:‘Bunların her birinin ne işte olduğunu aslının (ve) adının ne olduğunu gör.’

Garibnâme’den alınan örnekte *ki* iki cümle arasında açıklama ilgisi kurmuştur. Burada temel cümle ‘gör’ cümlesidir. *ki* ile oluşturulan yan cümle *gör-* fiilinin nesnesini açıklamıştır.

(EAT) *Ol bu Kur’ân’dur ki indi mahluka / Aslı muhkem berkinipdür ol hak’a*
(GN 4893)

:‘Yaratılmışlara inen Kuran’ın aslı gerçekten çok sağlamlaştırılmıştır.’

ki kendinden önceki cümlede konu edinilen Kur’ân hakkında açıklamada bulunarak cümleler arasında ilgi kurmuştur. ‘*Ol bu Kur’ân’dur*’ cümlesi temel cümledir. *ki* ile oluşturulan yan cümle ise temel cümledeki *ol* zamirinin yerini tutmaktadır.

(EAT) *yégregi oldur ki kesildüğinden bir gün ya iki gün sonra yéyeler* (EM P5b/9)

:‘Kesilmesinden bir ya da iki gün sonra yemeleri daha iyidir.’

Edviye-i Müfrede’den alınan örnekte *ki*, bitkinin tüketilmesi hakkında derecelendirme yapılan temel cümle ile tüketim konusuna açıklık getiren yan cümle arasında ilgi kurar. Burada *ki*, temel cümlede yer alan *oldur* fiilinin nesnesi olan “daha iyisi” sözcüğünü temsil eder.

(EAT) *Basať altunlu günlüğün tiküp oturur iken gördiler ki bir hātūn kiři gelir.*
(DKK 221/3)

:‘Basat altınlı güneşliğini dikip otururken bir kadının geldiğini gördüler.’

Kaçalin çevirisinden yararlanılan bu örnekte *ki*, burada metinde söz edilen kişilerin bir eylem esnasında gördüklerini açıklamada kullanılmıştır. Temel cümle ‘*Basať altunlu günlüğün tiküp oturur iken gördiler*’ cümlesidir. *ki*, ile oluşturulan yan cümle temel cümledeki *gördiler* fiilinin nesnesini açıklamaktadır.

(OsmT) *ol bir mertebe sedd eylemişler ki ol semtden aslâ top ve tüfeng ve kunbara isâbet itmek ihtimâli yoğidi.* (TK 69b/1-3)

‘O semtten top ve tüfeğin isabet etmeyeceği şekilde set etmişlerdi.’

Bağlamdan yola çıkarak yapılan setin yüksek ya da korunaklı olduğu söylenebilir. Her iki anlamda da *ki*'nin yapılan setin yarattığı bir durumu açıklama işlevi üstlendiği görülür.

(OsmT) *yigirmi bir seneye bâliğ idiler ki Edirne'de taht-nişîn olduğuna târîhdir.* (Sname 235b)

: ‘Edirne’de tahta oturduğunda yirmi bir yaşına gelmişti.’

Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi’nden alınan örnekte *ki*, tahta oturulan zamanın yirmi bir yaşına geldiği zamanla aynı olduğunu açıklayarak iki cümle arasında ilgi kurmuştur.

(OsmT) *Zamân olur ki bir içim şu virmez ehl-i dile* (TezkireŞ 48b/10-11)

: ‘Gönül ehline bir içim suyun verilmediği zaman olur.’

Zamân olur temel cümlesi ile *ki* ile kurulmuş yan cümleden oluşan örnekte; *ki* birinci cümlede yer alan zaman hakkında açıklama yaparak anlamın tamamlanmasını sağlamıştır.

3.1.8. kim “ki”

Türkçe kökenli *kim*, aslında bir soru zamiri iken *ki*'nin etkisi ile bağlaç görevinde de kullanılmaktadır (Ergin 2013: 364). *kim* ve *ki* ile oluşturulan birleşik cümle örneklerinin ilk örnekleri Eski Uygur Türkçesi dönemindeki tercümelerle dilimizde görülmeye başlanmıştır. Nalbant, Soğdça ve Sanskritçe gibi Hint-Avrupa kökenli dillerin yapısında bulunan bu tip cümlelerin Türkçeye çevrilmesi ile *kim*, *ne*, *kayu* soru zamirlerinin bağlayıcı olarak kullanılmasına yol açtığını ifade eder (2015: 45). Hacıeminoğlu ise *kim*'in sonuç bildirme amacıyla kullanılan bir bağlaç olduğunu belirtir (2015: 169).

Tarihî Türk lehçelerinde *kim*'in cümle bağlayıcısı olarak kullanımı oldukça yaygındır. Nalbant, Karahanlı Türkçesinde yer alan “kimse(siz) ol”lu cümle türleri üzerine yaptığı incelemesinde Karahanlı Türkçesi metnlerinin tümünde *kim*'in kullanıldığını ifade eder. Buna karşılık DLT’de *kim*’li cümle yapısının görülmemesini dikkat çekici bulmuştur. Nalbant, bu eserde cümle bağlayıcı işlevinin çoklukla diğer bağlaçlar ve fiilimsilerle karşılandığını belirtir (2015: 45).

Sarı, “Tarihsel Süreç Bakımından Farsça *ki* ve Türkçe *kim* Sözleri Arasındaki İlişki” adlı çalışmasında *ki* ve *kim* dil birimlerini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır.

Sarı, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesinde Farsça *ki*'nin sadece bir görevi Türkçe *kim* sözüne yüklenmişken, Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde *ki*'nin cümle bağlama özelliğinin de *kim*'e eklenmiş olduğunu ifade eder. (Sarı, 2014: 113).

Sarı, *kim*'in Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesinde bağlaç olarak kullanımının açıklanmaya muhtaç olduğunu belirterek; “anamlı ve görevli Farsça sözcük sayısının düşük, yapısal ödünçlemelerin ise çok daha az olduğu” bu dönemlerde *kim*'in cümle bağlayıcısı özelliğiyle değil bir öge açıklama özelliğiyle kullanıldığı fikrini benimsemiştir (2014: 113-121). Sarı, *kim* ve *ki*'nin yüzlerce yıl kullanılmasının özellikle şiir cümlelerinde açık ve hece bakımından alternatif sunmasına bağlanabileceğini ve bu durumun Johanson'ın dil ilişkilerinde benimsediği çekicilik prensibini de destekler nitelikte olduğunu belirtir (Johanson 2007: 52'den akt. Sarı 2014: 123).

kim, tek değışkeli olarak kullanılan bir cümle bağlayıcısıdır. *kim*'in; *neteg kim*, *neçük kim*, *kerek kim* gibi birçok sözcükle kalıplaşmış olarak kullanımı yaygındır. Açıklama işleviyle cümleleri bağlayan *kim*'in örneklerinden bazıları şunlardır:

(EUT) *tınlıg bar kim kamagda üstünki arhatlarning edgüsin erdemin bulğalı tegimlig bolur* (MYTS 2/24-28)

:“Bir yaratık vardır ki bu herkesten üstün olan velilerin faziletine ulaşmaya layıktır.”

Yazarın çevirisinin doğrudan alındığı bu örnekte *kim* aracılığıyla söz konusu olan canlının özellikleri açıklanmaktadır. *Tınlıg bar* temel cüm iken söz konusu bu canlının özelliklerini açıklayan yan cümle kuruluşunda *kim*'den yararlanılmıştır. Metnin bir diğer çevirisi; “Herkesten üstün olan velilerin faziletine ulaşmaya layık bir canlı vardır.” şeklinde de yapılabilir.

(EUT) *adın takı öñi aş içgü yok kim bo alağurmış aç busıg tırgürgülük tep tedi* (AB 135-136)

:“Bu zayıflamış aç kaplanı canlandıracak başka yiyeceği, içeceği yoktur dedi.”

Bu örnekte *kim*, iki cümle arasında ilgi kurarak anlamın belirginleşmesini sağlamıştır. *adın takı öñi aş içgü yok* temel cümledir. *kim* ile kurulan yan cümle ise içecek ve yiyeceğin olmadığına anlaşıldığını açıklayacak açıklamada bulunur.

(KarT) ‘âlimleri ve hakîmleri kamuğ ittifâk boldılar **kim** maşrık vilâyetinde kamuğ türkistân éllerinde buğra han tilinçe türk lugatinçe bu kitâbdın yakşırak hergiz kim ere tasnîf kılmadı (KB A/13-15)

:“Meşrik eyâletinde, bütün Türkistan memleketlerinde, Buğra Han dilinde, Türkçe olarak bu kitaptan daha iyi bir kitabın hiç kimse tarafından tasnif edilmemiş olduğunda Çin ve Maçin âlimleri ile hakîmlerinin hepsi ittifak etmişlerdir.”

Arat’ın çevirisinden yararlanılan bu örnekte *kim*, âlimlerin ve hükümdarların hemfikir oldukları konunun ne olduğunu açıklayan cümle ile kendinden önceki temel cümle arasında ilgi kurmuştur.

(KarT) *men kôrkar men Tangrıdın **kim** ajunluğlar idisi turur* (RKT 38-59/16)

:‘Ben tüm canlıların yaratıcısı Tanrı’dan korkarım.’

Ryland Kur’an Tercümesi’nden alınan örnekte korkulan Tanrı’nın özelliği açıklanmıştır. Burada *men kôrkar men Tangrıdın* cümlesi, temel cümledir. Korkulan Tanrı’nın özelliği ise *kim* ile kurulan yan cümlede açıklanmıştır.

(Harezmt) *umıdı yok **kim** kişi ol yirge bargay / bu açığ birle şirin anda turgay* (HÜŞ/994)

:‘Şirin’in oraya varacağını ve bu acı ile orada yaşayacağını zannetmiyorum’

Hüsrev ü Şirin adlı metinden alınan örnekte temel cümle *umıdı yok* cümlesidir. *kim* ile kurulan yan cümlede, olmasına ihtimal verilmeyen bir durum açıklanmıştır.

(Harezmt) *halife vezîrleringe aydı **kim** bu kimerse tek kişi ermez.* (NF 311/7)

:‘Halife vezirlerine, bu adam tekin kişi değil dedi.’

Nechü’l-Feradis’den alınan örnekte temel cümle *halife vezîrleringe aydı* cümlesidir. *kim*, burada temel cümlelerin nesnesini açıklamaktadır.

(Harezmt) *Haq te’âlâ hêç kimerseke mundağ mülk taqı saltanat bërmedi **kim** Süleymân peygâmbarka bu mülki içinde halâyıqğa türlü türlü ni’metler aşatur erdi.* (NF 210/13)

:‘Hak Taala hiç kimseye böyle mülk ve saltanat vermeyip Süleyman peygambere, bu mülkü içinde yaratılmışlara, türlü türlü nimetler yedirip içirirdi.’

Nechü’l-Feradis’den alınan örnekte *kim* iki cümle arasında açıklama ilgisi kurmuştur. Birinci cümlede Allah’ın hiç kimseye böyle yurt ve saltanat vermediği

ifade edilmiştir. *kim* ile kurulan cümlede ise Süleyman perygambere ve şehrindekilere birçok nimet yedirip içirdiği bildirilmiştir.

(Harezmt) *Mūsā peygāmbargā ḥabar tegdi kim Fir'avn 'al sēni öltürmekke qaşd qıldı.* (NF 113/4)

:‘Musa peygambere Firavun seni öldürmeye niyetlendi diye haber geldi.’

Burada temel cümle *Mūsā peygāmbargā ḥabar tegdi* cümlesidir. *kim* ile kurulan yan cümle, temel cümlede yer alan nesneyi açıklamaktadır.

(KıpçakT) *bu kitābnı oquğan qardaşlarga ma'lūm olsun kim bu kitābı 'arab dilinden türk dili üstine yazmak-lıga sebeb ol kişi oldı* (BV 3b/2)

:‘Bu kitabı okuyan kardeşler (bu kitabın) Arapçadan Türkçeye çevrilmesine sebep olan kişinin o olduğunu bilsinler.’

Baytaratü'l-Vazıh adlı metinden alınan örnekte temel cümle *bu kitābnı oquğan qardaşlarga ma'lūm olsun* cümlesidir. *kim* burada söz konusu kitabın yazılma sebebini açıklayan yan cümle ile kendinden önceki temel cümle arasında ilgi kurmuştur.

(KıpçakT) *sēn yazukuñnı bu dünyada bir kişiden yaşıırır-sēn, yakşı bilir-sēn kim ol cehanda yaşıınmas-sēn.* (CC 62b/39-40)

:‘Sen, günahını bu dünyada bir kişiden gizleyebileceğini o cihanda gizleyemeyeceğini iyi bilirsin.’

Codex Cumanicus adlı metinden alınan örnekte bir kişinin dünyadaki ve ahiretteki durumu bir kişiden gizlenip gizlenemeyeceği açıklanmıştır.

(KıpçakT) *ve daḥı semend at oldur kim şarulığı qaralığa yakın bolgay.* (KHayl 72a/2-3)

:‘Semend atının ten rengi sarıdan çok siyaha yakın olacak.’

Semend, güzel ve çevik at demektir. *ve daḥı semend at oldur* temel cümlesine, bu at türünün ten rengi ile ilgili açıklama bildiren yan cümle *kim* ile bağlanmıştır.

(KıpçakT) *beşāret kitürdi kim fulan düşmeningni tengri kötürdi* (GT 91/1)

:‘Falan düşmanını Tanrı yok etti diye müjde getirdi.’

Burada *kim*, söz konusu olan müjdenin içeriği ile ilgili bilgi veren cümle ile kendinden önceki cümle arasında ilgi kurar. Gülistan Tercümesi’nden alınan örnekte *beşâret kitürdi* cümlesi temel cümledir.

(ÇağT) *ol çağda ma’hūd bu irdi kim yamğur yağmasa Mekke-i harīmğa barıp kurbān kılıp Haq ta’ālādın yağın istid’ā kılur irdiler.* (TEH P333a/24-25)

:‘O dönemde yağmur yağmadığında Mekke-i Harama varıp kurban kesip Hak Taala’dan yağmur yağdırmasını istemek üzere anlaşmışlardı.’

Burada temel cümle *ol çağda ma’hūd bu irdi* cümlesidir. *kim* ile kurulan yan cümle söz konusu “ma’hūd”un yani anlaşmanın içeriğini açıklamaktadır.

(ÇağT) *‘Azrāyil ayıttı kim Haq sübhānehu ve ta’ālānuñ emri siniñ antıñdın yoqarıraqtur.* (TEH P330b/7)

:‘Azrail, Hak Taala’nın emri senin sözünden daha üstündür dedi.’

Burada *kim* iki cümle arasında açıklama işlevi kurmaktadır. *kim* bağlayıcısı ayttı “söyledi” yüklemine nesnesini açıklamaktadır.

(ÇağT) *buyurdı kim hiç kişi şehrde kalmasun.* (TEH S708a/6)

:‘Şehirde hiç kimse kalmasın diye emretti.’

Bu örnekte söz konusu emrin içeriği *kim* cümle bağlayıcısı ile açıklanmıştır. Burada *kim* ile duyurulan şeyin ne olduğu açıklanmıştır.

(EAT) *Her kimüñ kim nefsi tevbe kılmadı / Eyle bil kim ol imâna gelmedi* (GN 1016)

:‘Nefsi için tövbe etmeyen kişi iman etmemiş kişidir.’

Garibname’den alınan örnekte *kim* iki cümle arasında açıklama ilgisi kurmuştur.

(EAT) *Allah Ta’ālānuñ emri böyle oldı kim: Delü Domrul cān yérine cān bulsun, anuñ cānı āzād olsun dēdi.* (DKK 162/3-4)

:‘Allah Taala, Deli Dumrul can yerine can bulsun ve canı kurtulsun diye emretti.’

Kaçalin çevirisinden yararlanılan bu örnekte iki cümle arasındaki açıklama ilgisi *kim* ile sağlanmıştır. Temel cümle *Allah Ta’ālānuñ emri böyle oldı* cümlesidir.

kim ile temel cümledeki yüklemnin nesnesi Allah'ın emrinin ne olduğu açıklanmaktadır.

(EAT) *Hānum, bugün Bayındır Hāndan buyruk şöyledür kim: 'Oğlu kızı olmayanı Tanrı Ta'ālā kargayupdur biz daḥı kargaruz demişdir dediler.* (DKK 12/2)

:‘Hanım bu gün Bayındır Han’dan, oğlu kızı olmayanı Tanrı Taala lanetlemiştir, biz de (onları) lanetleriz diye emir geldi.’

Kaçalin çevirisinden yararlanılan örnekte Bayındır Han’dan gelen buyruk açıklanırken *kim* cümle bağlayıcısından yararlanılmıştır. Burada temel cümle, *Hanum bu gün Bayındır Hāndan buyruk şöyledür* cümlesidir. *kim*, temel cümledeki yüklemnin nesnesini açıklamıştır.

(EAT) *Tevbe şoldur kim kılanlar şâd olur* (GN 9917)

:‘Tövbe şudur ki (tövbe) edenler mutlu olur.’

Garibnâme’den alınan örnekte tövbenin tanımı yapılarak tövbe edenlerin mutlu olacağı açıklanmıştır.

(OsmT) *Filedâr sahrâsından acâ'ib mehânet üzre nümâyândır kim temâşâ etdiğimiz belde-i azîmlerin birine müşâbeheti yokdur* (Snâme 223a)

:‘Filedar sahrasından çok küçük görünen bu yer gördüğümüz büyük beldelere benzemez.’

Bu örnekte *kim* ile iki cümle arasında açıklama ilgisi kurulmuştur. Söz konusu yerin uzaktan küçük görüldüğü ve büyük beldelere benzemediği ifade edilmiştir.

(OsmT) *Bursa'nın bir teferrücgâh yerinde vâkı' olmuş bir câmi' selâtîndir kim niçe şehzâdeler bunda medfûndurlar.* (Sname 224b)

:‘Bursa’nın meydanında (olan), birçok şehzadenin defnedildiği sultanlar camisidir.’

Seyahatname’den alınan örnekte söz konusu cami hakkında bilgi verilmektedir. Burada temel cümle *Bursa'nın bir teferrücgâh yerinde vâkı' olmuş bir câmi' selâtîndir* cümlesidir. *kim* burada temel cümledeki caminin özelliğini açıklamaktadır.

(OsmT) *bir cem'iyet'i kübrâ olur kim meşhûr-ı âfâkdır, ta'rîf ve tavsîfi mümkün değildir.* (Sname 223a)

:‘Tarifi ve tasviri mümkün olmayacak kadar büyük bir cemiyettir.’

Seyahatname'den alınan örnekte temel cümle *bir cem'iyet'i kübrâ olur* cümlesidir. *kim* burada cemiyetin özelliğini açıklama işlevi ile cümleler arasında ilgi kurmuştur.

3.1.9. kerek kim “gerek ki, öyle ki”

Eski Türkçe *kerge-* fiilinden gelişen *kerek*; sözcükleri, sözcük gruplarını veya aynı görevde kullanılan ögeleri sıralama yoluyla birbirine bağlar. Korkmaz, *kerek* sözcüğünün bağladığı ögelerden önce gelerek ögeleri eşitleme ve birleştirme görevi üstlendiğini ifade eder (2014: 936-937). *kerek* sözcük anlamı olarak tek başına cümleler arasında seçenek sunarak ayırıcı özelliği taşıırken *kim* ile birlikte kullanıldığında “gerek ki, öyle ki” anlamında açıklama işlevi üstlenir. *kerek kim*, Türkçe + Türkçe ikili öbekleşmiş bir yapıya sahiptir. *kerek kim*'in Harezmi Türkçesinden itibaren kullanımı yaygınlaşmıştır. Tespit edilen örneklerinden bazıları şunlardır:

(EUT) *kılmış mün yazukka ökünç köngül öritmiş kergek kim antağ antağ asığka tusuğa tegmek bolur* (MYTS 69/40-42)

:“İşlediği günahlara pişman olması gerektir; ki o zaman işte böyle nice nice faydalara ulaşılabilir.”

Maytrisimit'ten alınan örnekte doğrudan yazarın çevirisine yer verilmiştir. *kergek kim* ile faydaya ulaşmak için gereken şeyler açıklanmıştır.

(HarezmiT) *Ėmdi men seni sewdüm, kerek kim üç künge tegrü men sanga qonuq bolsam, kündüz taqı sening ewünde tursam, kège taqı sening ewüngde yatsam tèdim erse, ol ensârî taqı: Andağ bolsun, tedi.* (NF 413/7)

:‘Şimdi ben seni sevdim. Öyle ki üç gün sana misafir olsam gece gündüz senin evinde dursam, gece olunca da evinde yatsam deyince o ensari tamam öyle olsun dedi.’

Burada temel cümle *ėmdi men seni sewdüm* cümlesidir. *kerek kim* ile bağlanan yan cümlede, *kerek kim*'i “öyle ki” olarak anlamlandırmak mümkündür. Bu örnekte sevme eyleminin karşısında hoş görülmesi muhtemel durumlar sıralanarak uygunluğu sorgulanmaktadır. Bu hoş görülmesi gereken durumlar *kerek kim* ile açıklanmıştır.

(HarezmiT) *Ėmdi benim kefenim yoq; kerek kim manga kefen qılsangız* (NF 131/7)

:‘Şimdi benim (kefenim) olmadığı için bana kefen yapmanız gerek.’

Nechü’l-Feradis adlı metinden alınan bu örnekte *kerek kim* ile açıklama yapılarak birinci cümledeki yargı tamamlanmıştır.

(HarezmiT) *Bu bağı bu qullar birle sizke bağışladım. Kerek kim qabül qılsangız, sufrağa meded bolsa, tedi erse, Şeyh taqı qabül qıldı.* (NF 246/17)

:‘Sofranıza yardım olsun diye bu bağı, bu kullar ile size bağışladığım için kabul etmeniz gerek deyince Şeyh de kabul etti.’

Burada Şeyh’in kabul ettiği bir durumun sebebi bildirilmiştir.

(HarezmiT) *Sizdin öngin kimerse lāyıq ermez. Kerek kim qabül qılsangız, tédiler erse, ‘Alī razhu taqı qabül qıldı.* (NF 145/10)

:‘Sizden başka kimse layık olmadığı için kabul etmeniz gerek deyince Ali r.a. da kabul etti.’

Burada Ali r.a.’nın bir durumu kabul etmesinin sebebi *kerek kim* ile kurulan cümlede açıklanarak cümleler arasında anlam ilgisi kurulmuştur.

(KıpçakT) *Anlaruñ içün Türk dilince yazdılar. [Kerek] kim bunu okığan ‘aziz dutgay dağı barça kişilere öğretmegey.* (KHayl 65a/6-8)

:‘Onlar için Türkçe yazdılar. Öyle ki okuyan bu kitabı yüce tutsun ve kimseye öğretmesin.’

Burada söz konusu eseri okuyan kişinin ne yapması gerektiğini açıklayan cümle *kerek kim* ile kendinden önceki cümleye bağlanmıştır. Temel cümle *Anlaruñ içün Türk dilince yazdılar* cümlesidir.

(KıpçakT) *bu bāb taqı ġarīm-qa karşı turmaqlıq-nı beyān kılar kerek kim ġarīming-ge bir kız sağına bir kız solına hamle kılgay-sen* (MG 42b/7-8)

:‘Düşmanına bir sağdan bir soldan (nasıl) vuracağını ve ona nasıl karşı duracağını anlatır.’

Burada temel cümle *bu bāb taqı ġarīm-qa karşı turmaqlıq-nı beyān kılar* cümlesidir. *kerek kim* ile kurulan yan cümle ise temel cümledeki yüklem nesnesini açıklamaktadır.

(ÇağT) *munu öltürmek kerek kim dağı özge kullar körüp munung bigin hareket kılmağay-lar.* (GT 67/10-12)

:‘Bunu öldürmek gerek ki diğer kullar bunun gibi hareket etmesinler.’

Gülistan Tercümesi’nden alınan örnekte *kerek kim*, kendinden önceki cümlede yer alan yargıyı açıklamaktadır.

(ÇağT) *süngünü alıp mingil taķı kirek kim bu iki süngü levnde taķı yoğunlukda taķı biri birine oħyur bolğay* (MG 74a/7)

:‘Bu iki süngü ağırlıkta ve kalınlıkta birbirine benzer diye süngüyü alıp binmen gerek.’

Munyetü’l-Guzat’tan alınan örnekte süngüyü alıp binilmesi gerektiği açıklanmıştır. *kirek kim* iki cümle arasında açıklama ilgisi kurarak anlamın tamamlanmasını sağlamıştır.

(EAT) *Ve her bir tadbır ki anuñ def’inde ivevüz, hergiz rāst gelmeye. Pes şabr kılmağ gerek kim anuñ devleti güneşi zevāle ire* (Mname 19b/1-2)

:‘Onu def etmek için aldığımız her tedbir doğru olmayabilir. O zaman, onun talih güneşi batıncaya kadar sabretmek gerekir.’

Marzubân-nâme’den alınan örnekte *gerek kim* ile yapılması gereken şey açıklanmıştır.

(OsmT) *Yoh bunlara Semender Paşa demek gerekdir kim âteş yimek murg-ı semendere mahsûsdur.* (Snâme 336a)

:‘Hayır bunlara Semender Paşa demek gerekir ki ateş yemek semender kuşlarına özeldir.’

kerek > gerek cümle bağlayıcısının Osmanlı Türkçesi’nde bildirme eki olarak *kim* ile birlikte kullanımı yaygınlaşmıştır.

3.1.10. neçük kim / ki “nasıl ki”

Clauson *neçük*’ün “nasıl, neden” anlamlarında kullanılan eski bir sözcük olduğunu ve işlevinin belirsiz olduğunu ifade eder (1972: 775). *neçük kim*, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi metinlerinde görülen bağlama edatıdır (Hacıeminoğlu, 2015: 185). *neçük*, *nē* isim köküne +çe eşitlik durum eki ve *öķ* kuvvetlendirme

edatının birleşmesinden oluşmuştur. *neçük kim*, Türkçe + Türkçe ikili öbekleşmiş bir yapıya sahiptir. *niçük / neçük kim* olmak üzere iki değişkesi bulunur.

Harezmi Türkçesinden itibaren görülen *neçük kim* cümle bağlayıcısının örneklerinden bazılarını şu şekilde vermek mümkündür:

(HarezmiT) *bu ‘ābidniñ ‘ibādatına hēç kimerse muṭṭali’ bolmaz. Neçük turur kim munuñ ṭā’atı maḳbul bolmaz? tēp munācāt kıldılar* (NF 404/6-7)

:‘Bu kulun hiç kimsenin erişemeyeceği ibadet bilgisi varken ibadeti nasıl kabul olmaz diye yakındılar.’

Nechü’l-Ferâdis adlı metinden alınan örnekte *neçük kim* arasına sözcük girmiştir. Burada söz konusu kişinin ibadetinin kabul olmamasına yakarıшта bulunulduğu açıklanmıştır.

(KıpçakT) *sağ kolu birle kılurlar niçük kim vaşf kıldım* (MG 22b/3-4)

:‘Tarif ettiğim gibi sağ kol ile yaparlar.’

Munyetü’l-Guzat’tan alınan örnekte *niçük kim* iki cümle arasında açıklama ilgisi kurmuştur. Temel cümle *sağ kolu birle kılurlar* cümlesidir. *niçük kim* ise yapılan şeyin tarif edildiği gibi olduğunu açıklar.

(ÇağT) *Bu vilāyatlarda Ġaznī ve H̄ārazm savuḳluḳ bile maşhūr-dur; neçük kim ‘Irāḳayn ve Āzārbāycānda Sulṭāniya bile Tabriz savuḳluḳ bile şuhratı bar.* (Bname H139a/10-11)

:‘İrakeyn ve Azerbaycanda Sultaniye ile Tebriz soğukluğuyla meşhur olduğu gibi bu vilayetler arasında da Gazne ve Harezmi de soğukluğuyla meşhurdur.’

Baburname’den alınan örnekte *neçük kim* iki cümle arasında açıklama ilgisi kurmuştur. Birinci cümlede soğukluğuyla bilinen iller, ikinci cümlede ise bu iller gibi soğukluğuyla bilinen diğer iller açıklanmıştır.

(ÇağT) *Vişāl ‘ıyşını maşşūslarğa kıldı raḳam / Niçük ki hecr ḡamın min yaman üçün taḡşış* (BVasat 273/2)

:‘Benim için kavuşmanın zevki başka, ayrılığın kederi daha kötüdür.’

Bedayi’ü’l-Vasat’tan alınan örnekte *niçük ki* ile cümleler arasında açıklama ilgisi kurulmuştur.

3.1.11. neteg kim “nasıl ki”

Clauson *ne + teg* birleşiminden oluştuğunu ifade eder ve sadece *netekim*, *nitekim*, *niteki* yapısında yaşadığını belirtir (1972: 776). Bozkurt *neteg kim* yapısının cümleleri karşılaştırma, tanık gösterme, benzetme ilgisiyle pekiştirdiğini ifade eder (2010: 48) Arat, *neteg kim*'i *nasıl ki* olarak anlamlandırmıştır (Sarı, 2014: 118). Delice, *neteg kim*'i bağlama edatı olarak ele alır ve bağlanan cümleler arasında neden-sonuç ilişkisi kurmayı amaçladığını belirtir (2012: 157).

Ergin'in cümle başı edatlar içerisinde gösterdiği *nitekim*, netice ve izah etmede kullanılır (2013: 356). *Gerçekten, hakikaten, sonuç olarak, nasıl ki, sanki, zira, bununla beraber, madem ki* anlamlarında kullanılan bu edat, Karahanlı Türkçesinde *neteg kim*; Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde *niteg kim*, Batı Türkçesinde *nitekim* olarak görülmektedir (Hacıeminoğlu, 2015: 186).

Kalıplaşmış bir kullanım olan *neteg kim*, cümleler arasındaki açıklama ilgisi kurar. Tespit edilen örneklerinden bazıları şunlardır:

(KarT) *ey Mūsā tileyür mü sen öldürmek méni, neteg kim öldürdüg biregünü tünki kün* (RKT 32-28/19)

:‘Ey Musa, dün birini öldürdüğün gibi beni de öldürmek istiyor musun?’

Ryland Kur'an Tercümesi'nden alınan örnekte *neteg kim*, iki cümle arasındaki benzerlik ilgisini açıklayarak cümleler arasında bağ kurmuştur.

(KarT) *eger yüz ewürseler ayğıl: kórkıttum sizlerni ol kóđı inıǵlı kın, neteg kim kóđı indi kın* ‘Ad boğninga ve Semūdka. (RKT 35-41/13)

:‘Eğer yüz çevirirlerse Ad ve Semud boyuna inen azap ile (yaptığım gibi) sizleri korkuttum de.’

Ryland Kur'an Tercümesi'nden alınan örnekte *neteg kim* öncesinde yer alan cümlede eziyet ve azap ile korku salındığı ifade edilmiştir. Bu durumun Ad ve Semud kavmine inen azap ile benzer olduğu açıklanmıştır.

(KarT) *biz yarlıǵ ığtımız sanga neteg kim yarlıǵ ığtımız Nūhka* (RKT 26-4/163)

:‘Biz (sana) ferman gönderdiğimiz gibi Nuh’a da ferman gönderdik.’

Ryland Kur'an Tercümesi'nden alınan örnekte birinci cümlede söz konusu kişiye ferman gönderildiği, ikinci cümlede ise benzer bir şekilde Nuh a.s.'a da ferman gönderildiği bildirilmiştir.

(Harezmt) *bir ülüşi çerigke qarşu turğay, neteg kim avvalqı bābnuḡ altıñ faşında beyān qılındı.* (NF 240/16)

:‘Önceki babın altıncı bölümünde söylendiği gibi bir kısmı askere karşı duracak.’

Nechü'l-Feradis adlı metinden alınan örnekte birinci cümlede söz konusu kişinin bir kısım askere karşı duracağı ifade edilmiştir. İkinci cümlede ise bu durumun daha önce söylendiği gibi gerçekleştiği açıklanmıştır.

(Harezmt) *ol nūr hoşluḡında bıçaḡ aḡrıḡın bilmedi. Neteg kim Mısr hatunları Yusuf cemāliniñ nūrı hoşluḡında eliḡlerin kesdi tuymadılar.* (KE 52r/19)

:‘Mısırlı kadınların Yusuf’un yüzünün ışığının güzelliğinde ellerini kesip hissetmedikleri gibi o ışığın güzelliğinden bıçak kesiminin ağrısını hissetmedi.’

Kısasü'l-Enbiya’dan alınan örnekte iki cümle arasındaki benzerlik ilgisi *neteg kim* ile açıklanmıştır. Birinci cümlede bıçak ağrısının hissedilmediği ifade edilmiştir. İkinci cümlede ise Mısır hatunlarının yaşadığı durumun benzeri olduğu açıklanmıştır.

(Harezmt) *kim an tig çıktı ḡusrav baḡrıdın ḡan / niteḡ kim yıldırım sıçrar bulutdan* (HÜŞ/4481)

:‘Hüsrev’in bağrından buluttan yıldırım sıçrar gibi kan çıktı.’

Hüsrev ü Şirin adlı metinden alınan örnekte Hüsrev’in bağrından çıkan kanın, buluttan çıkan yıldırıma benzediği ifade edilmiştir.

(Harezmt) *ol nūr hoşluḡında bıçaḡ aḡrıḡın bilmedi. Neteg kim Mısr hatunları Yusuf cemāliniñ nūrı hoşluḡında eliḡlerin kesdi tuymadılar.* (KE 52r/19)

:‘Nasıl ki Mısırlı kadınlar Yusuf’un güzelliğinden ellerini kesip hissetmedikleri gibi o da Yusuf’un güzelliğinin karşısında bıçak ağrısını hissetmedi.’

Kısasü'l-Enbiya’dan alınan örnekte *neteg kim* ile birbirine benzetilen iki durum için açıklama yapılmıştır.

(Harezmt) *hēḡ kimerse anı taḡammül qılu bilmeḡey erdi, neteg kim közi za'if kimerse küñge qarşu baḡmaqñı taḡammül qılu bilmez* (NF 1/14-15)

:‘Gözü zayıf kimse güneşe bakmaya dayanamayacağı için hiç kimse güneşe karşı bakmaya dayanamayacaktı.’

Nechü’l-Feradis adlı metinden alınan örnekte *neteg kim* ile güneşe bakmaya kimsenin tahammül edemeyeceği açıklanmıştır.

(KıpçakT) *âdem oğlanlarına merküb zînet kıldı nite kim teḡri ta’âlā kur’ân içinde yâd kıldı* (BV 2a/4-5)

:‘Tanrı Taala’nın Kur’an’da söylediği gibi insanlara binek zinet kıldı.’

Baytaratü’l-Vazıh’dan alınan örnekte, birinci cümlede insanlara kullanmaları için binek verildiği ifade edilmiştir. İkinci cümlede ise bu bineğin verileceğinin Kur’an’da söylendiği bildirilmiştir.

(KıpçakT) *at bağlamaḡnı ve ok atmaḡnı farz kıldı. Nitekim, Tangrı Te’âlā kelāmı içinde yâd kıldı.* (Hulasa 3a/5-6)

:‘At bağlamayı ve ok atmayı farz kıldı. Nitekim Tanrı Taala kelâmı içinde yad etti.’

Hulasa Okçuluk ve Atçılık Kitabı’ndan alınan örnekte iki cümle arasında açıklama ilgisi nitekim bağlayıcısıyla sağlanmıştır. Birinci cümlede farz sayılan şeyler belirtilirken ikinci cümlede bunların Kur’an’da bahsedildiği ifade edilmiştir.

(EAT) *Kim Çalap bunçaya ad urdı sekiz / Nitekim uçmak sekizdür iy ‘azîz.* (GN 15-16)

:‘Ey aziz! Cennet sekiz (tane) olduğu için Tanrı bu kadarına sekiz ad verdi.’

Garibnâme’den alınan örnekte *neteg kim* ile iki cümle arasında açıklama ilgisi kurulmuştur.

(EAT) *Kim bular hîç mihnete düşmeyiser / Nitekim Kur’ân bize virür haber* (GN 1380)

:‘Kur’an bize bunların hiç zorluğa düşmeyeceklerini bildirir.’

Garibnâme’den alınan bu örnekte iki cümle arasında *nitekim* açıklama ilgisi kurmuştur. Birinci cümlede söz konusu kişilerin zorluğa düşmeyecekleri, *nitekim* ile kurulan cümlede ise bu durumun Kur’an ile haber verildiği bildirilmiştir.

(EAT) *du’â içinde kendü ḡlüm derc eyleyüb ‘arz eyleyem. Nite ki yumşak söz-ile ilan inden çıkar* (Mname 64b/10)

:“Dua arasında kendi durumumu arz edip açıklayacak yeteneğim vardır. Nitekim yumuşak söz ile yılan deliğinden çıkar.”

Marzubân-nâme’den alınan örnekte *nite ki* ile iki cümle arasında açıklama ilgisi kurmuştur. Birinci cümlede kendi hâlini veya isteğini dile getirmekten bahseden kişi, ikinci cümlede bu duruma benzer bir durumu açıklamıştır.

(EAT) *Pes deñiz ehli deñizde yaraşur / Nitekim yir ehli yirde yaraşur* (GN 776)

:‘Yer ehlinin yere yaraştığı gibi deniz ehli de denize yaraşır.’

Garibnâme’den alınan örnekte birbirine benzer iki durum *nitekim* ile açıklanarak cümleler arasında anlam ilgisi kurmuştur.

(OsmT) *Ve dahi muhabbet itdüği dervişlere zâviyeler yapdurdı. Nitekim Geyikli Baba üzerinde yapdurdı.* (Neşrî 187/11)

:‘Geyikli Baba üzerinde zaviye yaptırdığı gibi sevdiği dervişlere zaviyeler yaptırdı.’

Neşrî Tarihi’nden alınan örnekte, birinci cümlede sevilen dervişlere zaviyeler yaptırıldığı belirtilmiştir. Nitekim ile kurulan cümlede de bu duruma benzer olarak Geyikli Baba için de zaviye yaptırıldığı açıklanmıştır.

3.1.12. pes “o hâlde, öyleyse”

pes Farsça “1. şimdi, bu hâlde, binaenaleyh, 2. alçak, aşağı, 3. art, arka, geri” anlamlarında kullanılan bir sözcüktür (Sami 2017: 279). Türkçede “o hâlde, öyleyse” anlamlarında cümleler arasında ilgi kurar. *pes*, çoğunlukla bulunduğu cümlelerin başında yer alır. Açıklama bildirme işleviyle Kıpçak, Çağatay, Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde görülmektedir.

(KıpçakT) *İşitip fasîh nuṭḡın üşenip sükût kıılma kim anıṭ tilinde-dür pes ni hüner ki bar içinde* (GT 313/7-8)

:‘O zaman içinde hüner bulunan o akılcı sözü işitince üşenip sessiz kalma.’

Burada, *kim* kendinden önceki cümlelerin açıklayıcısıdır. *pes* de *kim* ile oluşturulmuş cümle arasında ilgi kurar. Bilgiyi işittiğinde yapılmaması gereken şeyi açıklayarak anlamın tamamlanmasını sağlamıştır.

(ÇağT) *kaçan kim veled bolsa ādem sanga / pes ahfād irür özgeler hem sanga*
(Sİ 176)

:‘Ne zaman ki senin evladın olsa o sadece senin değil başkalarının da evladı olur.’

Sedd-i İskenderi adlı metinden alınan örnekte *pes*, iki cümle arasında açıklama ilgisi kurmuştur. Birinci cümlede ne zaman bir çocuk sahibi olunursa o zaman hem söz konusu kişinin hem de diğer insanların bir geleceğinin olduğu ifade edilmiştir. İkinci cümle eksilteli yükleme oluşturulmuştur. Bu durumun hem çocuk sahibi olan kişiyle hem de diğer insanlarla ilgili olduğu belirtilmiştir.

(EAT) *Saňa şol nefs ü hevâ düşman-durur / Dôstlıg iden saňa ‘akl u cân-durur*
Pes bu ‘ışkı ‘akl-ıla uydur cana / Kim yüzüñ tâze varasın Sübhan’a (GN 796-797)

:‘Sana istek ve arzu düşman, akıl ve kalp dosttur. Öyleyse, Allah’ın huzuruna temiz çıkmak için sevgini akılla birlikte kalbine yönelt.’

Garibname’den alınan örnekte insana dost ve düşman olan unsurlar belirtilmiştir. *pes* ile Allah’ın huzuruna temiz çıkmak için yapılması gereken şey açıklanmış ve cümleler arasında anlam ilgisi kurulmuştur.

3.1.13. şöyle ki ‘şöyle ki’

şöyle ki yapısı Eski Anadolu Türkçesinden itibaren görülür. *şu* + *öyle* sözcüklerinin birleşimini olan *şöyle*’nin *ki* ile birlikte kullanımı yaygındır. *şöyle ki* Türkçe + Farsça ikili öbekleşmiş bir yapıya sahiptir. Ergin *şöyle ki* yapısının netice ve izah ifade eden cümle başı edatlarından olduğunu belirtir (2013: 352). Korkmaz ise açıklama bildiren cümle bağlayıcılarından biri olarak ele alır (2015: 1122). Timurtaş, Eski Türkiye Türkçesi adlı çalışmasında *şöyle ki* yapısını bağlama edatı olarak teşbih (benzetme) bildiren edatlar içerisinde değerlendirir (2012: 102). Torun, *şöyle ki* yapısının açıklayıcılık özelliğinin sadece bağ kurduğu iki cümle arasında değil cümlelerin unsurlarının da açıklanmasında etkili olduğunu ifade eder (2011:267).

Ersoy ise 14. ve 15. yüzyıla ait eserlerde *şöyle kim/ki* yapısını incelediği çalışmasında; cümle açıklayıcısı görevinin yanında bir önceki cümlede özne, nesne tamlayıcı veya yüklem unsurlarının açıklayıcısı yahut cümle unsuru olma görevinde de kullanıldığını vurgular (2020: 401).

Taranan metinlerde *şöyle ki*’nin açıklama işleviyle cümleler arasında ilgi kurduğu tespit edilmiştir. Çoklukla bağ kurduğu cümlelerin ikincisinde ve cümlelerin başında

yer alır. Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde kullanımı yaygındır. Örneklerden bazılarını şu şekilde vermek mümkündür:

(EAT) *her birisi bir rast sözi söyledükleri berekâtında hâlâş buldılar şöyle ki hâzret-i Risâletden şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem mervîdür* (FBŞ 2b/12-14)

:‘Hazreti peygamberden, doğru söyleyenlerin kurtuluşa erdiklerini naklettiler.’

Burada temel cümle *her birisi bir rast sözi söyledükleri berekâtında hâlâş buldılar* cümlesidir. Şöyle ki yapısı ile kurulan yan cümle ‘doğru söyleyenlerin kurtuluşa erdikleri’ bilgisinin kaynağını açıklamıştır.

(EAT) *bend-i girânıla beni muqayyed eyledi şöyle ki mecâl-i hareket yogıdı* (FBŞ 20a/23, 20b/1)

:‘Beni hareket etmeme imkân tanımayacak kadar sağlam bir iple bağladı.’

El-Ferec Ba'de's-Şidde adlı metinden alınan örnekte *şöyle ki* ile iki cümle arasında açıklama ilgisi kurulmuştur. Burada *bend-i girânıla beni muqayyed eyledi* cümlesi temel cümledir. *şöyle ki* ile kurulan cümlede ise bu bağlama şekli açıklanmıştır.

(OsmT) *bu askeri sırf moğul'dan ifraz itmiş. Şöyle ki bu askerün içinde Rûmî'lerden bir kimse yogıdı* (Neşrî 41/26 - 43/1)

:‘Orduyu Moğoldan ayırıp ordunun içinde Rumilerden kimseyi bırakmamıştı.’

Neşrî Tarihi'nden alınan örnekte iki cümle arasında *şöyle ki* açıklama ilgisi kurmuştur. Birinci cümlede askeri Moğol ordusundan ayırdığı belirtilmiştir. *Şöyle ki* ile kurulan cümlede ise bu ordunun içinde Rumilerden kimse olmadığı açıklanmıştır.

(OsmT) *bu uçlar be-gâyet aşılır olmuşdı; şöyle-ki rûz u şeb gaziler at arkasından inmeyüb feth-i fütûh'a durışurlardı.* (Neşrî 129/10-12)

:‘Gazilerin gece gündüz at sırtından inmeyip savaşmalarıyla bu sınırlar son derece geçilebilir olmuştu.’

Neşrî Tarihi'nden alınan örnekte *şöyle ki* ile sınırların nasıl geçilebilir olduğu açıklanmıştır.

(OsmT) *deşt-i Kıpçak'a mâlik olasız şöyle ki hilâfına sülûk idesiz* (TEDK 12b/13)

:‘Kıpçak bölgesine ve o bölgenin düşmanına bile hükmeden hükümdar olasınız.’

Şöyle ki ile söz konusu kişinin nasıl bir hükümdar olduğu açıklanmıştır.

3.1.14. *vel-hāşıl* “yani”

ve’l-hasıl, el-hasıl sözcükleri birbirinin eş değeri niteliğindedir. *vel-hasıl*, “sözün kıyası, kısacı” anlamlarında Arapçadan ödünçleme yoluyla dilimize girmiştir (Devellioğlu 2015: 1689). Sözcük anlamı her ne kadar özetleme anlamı taşıyor gözükse de cümle bağlayıcısı işlevi üstlendiği örneklerinde açıklama ilgisi kurulduğu görülmektedir. Cümleleri birbirine açıklama işleviyle bağlayan *vel-hasıl*’ın tespit edilen örneği şu şekildedir:

(**OsmT**) *her birisinin taht-ı hükümetde niçe biñ Tatar hidmet-güzârları vardır, tûraları ya’ni ‘âdetleri ve kânunlarıdır. vel-hāşıl bu vechle cümlesi han olanlara fermân ber-dârdır.* (TEDK 21b/10-11)

:‘Her birisinin hükümette binlerce Tatar çalışanı vardır, tuğrası yani adetleri ve kanunlarıdır. Kısaca bu bakımdan tamamı hükümdar olanlara boyun eğmiştir.’

Tevârih-i Deşti Kıpçak adlı metinden alınan örnekte *vel-hāşıl* ile cümleler arasında açıklama ilgisi kurulmuştur. Birinci cümlede işin adetleri ve kanunları belirtilmiştir. İkinci cümlede ise bu bilgi *vel-hāşıl* aracılığıyla başka bir bilgi ile açıklanmıştır.

3.1.15. *yani* ‘yani’

Arapça cümle başı ve bağlama edatı olan *yani*, bağlanan cümleler arasında açıklama işlevi görür (Delice, 2012: 161). Hengirmen, *yani* bağlacının bir konuyu daha açık bir biçimde anlatmak için kullanıldığını belirtir (1998: 182). Karahanlı Türkçesinden itibaren görülen *yani*’nin Türkçenin tüm dönemlerinde yaygın olarak kullanıldığı söylenebilir. *yani*, kendinden önceki cümlede yer alan yargıyı bulunduğu cümle aracılığıyla açıklama işlevi görür. Tespit edilen örneklerini şu şekilde vermek mümkündür:

(**KarT**) *aydı: men üdürdüm ya’ni sevdüm* (RKT 34-38/32)

:‘Ben (seni) seçtim yani sevdim dedi.’

Ryland Kur’an Tercümesi’nden alınan örnekte birinci cümlede yer alan yüklem açıklaması *yani* bağlayıcısı ile yapılmıştır.

(Harezmt) *ol işni tağayyur qılsun elgi birle, ya'nı elgi birle edeb qılıp ol işni kêtêrsünler.* (NF 303/5)

:‘O işi eliyle değıştirsın yani eli ile uygun davranıp o işi yok etsinler.’

Burada temel cümle *ol işni tağayyur qılsun elgi birle* cümlesidir. *yani* ile bağlanan yan cümle ise yapılması gereken eylemi ayrıntılandırarak açıklamıştır.

(Harezmt) *halayık ağzınga tüşdi kim Ebū Cehl şāftı boldı, ya'nı Muhammed tapa meyl etdi* (KE 204v/19)

:‘Ebu Cehil temizlendi yani Muhammed’e (inanmaya) başladı diye halkın diline düştü.’

Burada temel cümle *Ebū Cehl şāftı boldı* cümlesidir. *yani* ile kurulan yan cümle ise temel cümlede geçen temizlenmek eylemini açıklamıştır.

(Harezmt) *Yā Yahyā bu şehvet turur ya'nı nefsnüing ārzūları turur* (NF 267/17)

:‘Ya Yahya, bu şehvettir yani nefsin arzularıdır.’

Nechü'l-Feradis’den alınan örnekte isim cümlesi yapısında olan birinci cümlelerin açıklaması *yani* ile kurulan cümle ile yapılmıştır.

(Harezmt) *Olar bizge aḥşamlıg bermesdin burun biz olarğa kuşluk béreliñ. Ya'nı olar bizge tapunmasdın burun biz olarğa tapunalıñ tep keldiler islām keltürdiler* (KE 204r/5-6)

:‘Onlar bize akşamlik vermeden önce biz onlara kuşluk verelim yani onlar bize saygı göstermeden önce biz onlara saygı gösterelim diye İslam’ı getirdiler.’

Kısasü'l-Enbiyâ adlı metinden alınan örnekte temel cümle *Olar bizge aḥşamlıg bermesdin burun biz olarğa kuşluk béreliñ* cümlesidir. *yani* kendinden önceki cümlede yer alan yargıyı yan cümle kuruluşunda açıklamıştır.

(KıpçakT) *Ma'nisi, 'Biygāmbēr 'aleyhi's-selām eydür; kim, bereket ve sa'ādet atlardadır, kıyāmet günine degin.' Ya'nı, kayda at bolur bolsa, hayr ve sa'ādet ve devlet bile bolur.* (Hulasa 66b/5-9)

:‘Peygamber a.s. bereket ve saadetin kıyamet gününe kadar atlarda olduğunu söyler. Yani at nerede ise hayır, saadet ve mutluluk da orada olur.’

Burada temel cümle; *Ma'nisi, 'Biygāmbēr 'aleyhi's-selām eydür; kim, bereket ve sa'ādet atlardadır, kıyāmet günine degin* cümlesidir. *Yani* ile kurulan yan cümle ile anlam tamamlanmış olup temel cümledeki yargı açıklanmıştır.

(ÇağT) *Hak hıfz u şıyāneti hisārıñ bolsun / Ya'ni barı işte Tiñri yārın bolsun* (Münş. P404a/11)

:‘Hak muhafazası kalen olsun. yani her işte Tanrı yardımcın olsun.’

Burada temel cümle *Hak hıfz u şıyāneti hisārıñ bolsun* cümlesidir. *Yani* ile kurulan yan cümle temel cümlede yer alan yargıyı detaylandırarak açıklamaktadır.

(EAT) *Yidi kat gök yidi kat yir eyledi / Ya'ni kim kullar-ıçun yir eyledi* (GN 4500)

:‘Yedi kat gök yedi kat yer yarattı. yani ki kulları için yer etti.’

Garibnâme’den alınan örnekte, birinci cümlede yedi kat gök ve yedi kat yer yaratıldığı, ikinci cümlede ise bu yaratılan şeylerin kullar için olduğu açıklanmıştır.

(EAT) *Baş kesip kan dökmege yilter anı / Ya'ni kendü işine ilter anı* (GN 10201)

:‘Baş kesip kan dökmeye yani kendi işine gönderir onu.’

Garibnâme’den alınan örnekte *yani* iki cümle arasında açıklama ilgisi kurmuştur. Birinci cümlede baş kesip kan dökmeye gönderdiği, ikinci cümlede ise bu işin aslında kendi işi olduğu bildirilmiştir.

(OsmT) *Tefsîr-i şerîfnde 'mekâlid', kilid ile tefsîr olunmuşdur. Ya'nî 'Habîbim, biz dağları yer yüzüne kilid ile kildleyüp halk etmişiz'* (Snâme 229b)

:‘Mübarek tefsirinde mekalid’ kilit ile tefsir edilmiştir. Yani ‘Habibim biz dağları kilit ile kitleyip yaratmışız.’

Evliya Çelebi’nin *Seyahatname* eserinden alınan örnekte söz konusu tefsirde *mekalid* sözcüğünün kilit ile karşılandığı *yani* ile kurulan cümlede ifade edilmiştir.

(OsmT) *Lisân-ı ıstılâh-ı ahâlî Erzurûm: Harada idin, ya'nî nerede idin.* (Snâme 288a)

:‘Erzurum halkının dilinde harada idin, yani nerede idin (demektir).’

Burada temel cümle *Lisân-ı ıstılâh-ı ahâlî Erzurûm: Harada idin* cümlesidir. *Yani* ile kurulan yan cümlede ise temel cümlede yer alan yüklem açıklanmaktadır. Burada cümle eksiltili yüklem ile kurulmuştur.

3.2. Ayırma işlevinde görülen cümle bağlayıcıları

Ayırma işlevinde görülen cümle bağlayıcıları, iki farklı durumdan birinin tercih edilmesinde veya iki olayın, iki durumun karşılaştırılmasında veya denkleştirmesinde görev alır. Korkmaz'a göre ayırt edici bir özelliği taşıyan bu unsurlar denkleştirme, karşılaştırma, seçme bağlaçları olarak da adlandırılabilir (2014: 1112). Ayırma veya bir diğer adıyla ayırtlama; iki yargıyı seçmeli olarak bağlayan birleşik cümledir (Banguoğlu 2011: 555). İstisna ve seçenek bildiren cümle bağlayıcıları, karşılaştırma ve denkleştirme ilgisi kuran bağlayıcılar, bu başlık altında verilmiştir.

3.2.1. ancak “sadece”

ancak, *ançā* + *oķ* ‘fakat, yalnız, sadece, nihayet, olsa olsa, belki’ anlamlarında kullanılan (Clauson 1972: 174) Türkçe kökenli türemiş bir sözcüktür. *ancak*, bağlanan iki cümleden ikincisinin, birincisine bir şekilde istisna ve bir ayırıştırma anlamı katması veya bağlanan cümleler arasında neden-sonuç ilişkisi kurması için kullanılır. “Fakat, ama, lâkin” bağlaçlarının yerine kullanılmaktadır (Delice, 2012: 150). Ergin, cümle başı edatları içerisinde verir. *ancak*, cümleleri anlam bakımından bağlar ve daima cümlelerin başında yer alır (Ergin, 2013: 354). Yavuz, *ancak* bağlacının Türkiye Türkçesi yazı dilinde ve ağızlarında yaygın olarak kullanıldığını ifade eder (2010: 65).

ancak’ın temel işlevi karşıtlık bildirme iken sınırlı sayıda örnekte ayırma işlevinde de kullanıldığı görülmektedir. Bu örneklerin bazıları şu şekilde verilebilir:

(EAT) *Gelür ise ol kişi bize n’ider / Ancak obamuz yakub dönüb gider* (CM 616)

:‘Gelirse o kişi bize ne yapar, ancak obamızı yakıp dönüp gider.’

Câmi’ü’l-Meknûnât metninden alınan örnekte *ancak*, iki cümle arasında istisna bildirme işlevinde görülmektedir. Birinci cümlede söz konusu kişinin geldiğinde ne yapacağı sorgulanmış, ikinci cümlede ise sadece obayı yakıp gideceği belirtilmiştir.

(OsmT) *Her çend var bu neş’ede çendân okur yazar Ancak haṭ-ı piyāle yirindân okur yazar* (TezkireŞ 10a/5-6)

:‘Ne kadar neşeliyse o kadar okur, yazar; ancak kalenderlerin kadehinin hattını okur yazar.’

Tezkiretü’ş-Şu’arâ’dan alınan örnekte *ancak* ile yapılan eylemden ayrı bir duruma dikkat çekilmiştir.

3.2.2. azu “veya, yoksa, yahut, ya da, ve yahut”

azu, *az-* “yanıl-” fiili ile *-u* gerundiyumunun birleşmesinden oluşmuştur (Grønbech, 2011: 45). Türemiş yapı özelliği gösteren *azu*, Türkçe kökenli bir sözcüktür. Cümle başında kullanımı yaygındır. *yoksa*, *ya da*, *şayet* anlamlarındaki *azu*, Eski Uygurcada yaygın bir şekilde ve çoklukla soru edatı olarak kullanılır (Clauson, 1972: 280, Hacıeminoğlu, 2015: 121). *azu*, Orhun Türkçesinden itibaren birbirini izleyen iki cümleyi bağlamada kullanılır (Doerfer, 2004: 338).

Grønbech; yazıtlardaki tek cümle bağlayıcısının *azu* olduğunu ifade eder. Göktürk Türkçesinde kullanımı az olan bağlayıcısının Eski Uygur Türkçesinde daha fazla kullanılması bu bağın asıl anlamından uzaklaştığını gösterir (Grønbech, 2011: 45). Karahan, *azu*’nun cümleler arasında seçenklendirme işlevinin olduğunu ifade eder (2015: 15). Şirin, bağlama ve cümle başı edatı olarak açıkladığı *azu*’nun 12. yüzyıldan sonra kullanımdan düştüğünü belirtir (2015: 127). Hacıeminoğlu ise *azu*’nun Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesinde görüldüğünü, genellikle şart cümlelerini bağladığını ve bazen de cümle açıcısı görevinde kullanıldığını ifade eder (2015: 121).

azu cümle bağlayıcısı olarak Göktürkçe, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesinde görülür. *azu*’nun genellikle soru cümlesi yapısında yer aldığı söylenebilir. Tespit edilen örneklerinden bazıları şu şekilde verilebilir:

(GT) *çıgañ : bodunug : bay kılım : az bodunug : üküş kılım : azu bo savımda igid bargu* (KT/G10, BK/K7-K8)

:“Yoksul halkı zengin ettim. Az halkı çoğalttım. Yoksa bu sözümde yalan var mı?”¹²

Burada ana yargı “*çıgañ : bodunug : bay kılım : az bodunug : üküş kılım*” olmak üzere iki cümle aracılığıyla verilmiştir. Birbirinin tamamlayıcısı olan bu cümlelere *azu* ile bahsi geçen durum ile ilgili bir seçenek sunulmuştur. Cümlelerin

¹² Şirin (2016: 296) çevirisidir.

derin yapısında söylenilen şey karşısında doğrulama, inanma veya yalanlama, inanmama söz konusudur. Fakat burada sadece inanmama, söylenileni yalanlama seçeneği bildirilmiştir.

(EUT) *teyriniñ mü orunıta olurgalı küsüşüñ ol azu ezrua teyriniñ mü orunın tileyür* (DKPAM 1310-1315)

:“Dileğin tanrı Indrain mi yerinde oturmaktır? Yoksa Tanrı Zervan’ın mı yerini istiyorsun?”

Burada *azu* ile birbirinden bağımsız iki cümle arasında seçenek bildirme ilgisi kurulmuştur. *azu* ile kurulan cümlede *teyriniñ mü orunıta olurgalı küsüşüñ ol* cümlesindeki duruma karşılık başka bir seçenek sunulmuştur.

(EUT) *ol etözlüg kovuğum içinte kamağ biş ajun tınlıglarığ sığurayın erti ... azu sekiz tümen tü töpüm sayu taluy ögüz osuğluğ sütler akzun* (MYTS 33/2-5)

:“Bu boş vücudumun içinde bütün beş varlık şeklindeki yaratıkları keşke sığdırsa idim. Veya 80000 saçımın her birinin ucundan nehirler gibi sütler aksaydı.”

Çevirisi *Tekin*’den alınan bu örnekte yapılması istenilen iki durum belirtilmiştir. Birbirinden bağımsız iki cümle arasında ayırma işlevi *azu* ile sağlanmıştır. Birinci cümlede bir istek belirtilirken *azu* ile kurulan cümlede ise yapılmak istenen başka bir istek seçenek olarak sunulmuştur.

(KarT) *maña okmu tuştı bu yañlığ kişiler / azu menmü tetrü kişi-men yanayı* (KB D/6591)

:“Bu çeşit insanlar yalnız bana mı rastladılar yahut ben kendim mi ters bir kimseyim; bu huyumdan vazgeçeyim.”

Çevirisinde Arat’tan yararlanılan bu örnekte *azu* ile oluşturulan cümle, birinci cümledeki durum sorgulanarak olması muhtemel başka bir durum seçenek olarak verilmiştir.

(KarT) *yağturgıl bizing üze taşlar kökdin azu keldürgil bizke açıtğan kınını.* (RKT 28-8/32-33)

:“Bizim üzerimize gökten taşlar yağdır veya bize acı verici azabı getir.”

Ryland Nüşhası Kur’an Tercümesi’nden alınan bu örnekte *azu*’nun istisnai bir kullanımda olduğu söylenebilir. Genellikle soru cümlesi yapısında yer alan *azu*,

Karahanlı Türkçesinin ilk metni olan *Kutadgu Bilig* (1069) adlı eserde de bu özelliğini korumuş *Kur'an Tercümesi*'nde ise emir kipiyle çekimlenmiş bir yüklemle kullanılmıştır.

(KarT) *menim kudretim birle tekebbürlük mu kıldıng azu boldung mu baş kötürgenlerdin* (RKT 34-38/75)

:‘Benim kudretim ile büyüklük mü tasladın yoksa baş kaldıranlardan mı oldun?’

Ryland Nüshası Kur'an Tercümesi'nden alınan örnekte kişinin büyüklük mü tasladığı yoksa isyan mı ettiği sorgulanmıştır. *azu* ile burada söz konusu kişinin davranışının sebebinin ne olabileceğine dair iki seçenek sunulmuştur.

(KarT) *Tangrıning va'desi çın turur, yā körkitgey-miz sanga ol kim amarını va'de kıdur-miz olarka azu cāningni algay men* (RKT 35-40/77)

:‘Tanrı’nın zamanı doğrudur. Onların bazısına zaman verdiğimizizi veya bazısının canını aldığımızı sana göstereceğiz.’

Ryland Kur'an Tercümesi'nden alınan örnekte birinci cümledeki yargıya dair iki seçenek bildirilmiştir. *azu*, iki bağımsız cümle arasında anlam ilgisi kurmuştur.

3.2.2.1. *azu...azu* “ya...ya”

azu...azu bağlayıcısı *azu*’nun tekrarlı kullanımıdır. Türkçe + Türkçe kökenli *azu...azu*, “ya...ya” anlamında kullanılan ikili öbekleşmiş bir yapıya sahiptir. Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesinde cümle bağlayıcısı olan *azu*’nun tekrarlı kullanımı seçenekleri sıralamasına olanak sağlamıştır. *azu...azu*, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesinde iki denk önerme arasında seçenek bildirme işlevinde kullanılır. *azu*’nun tekrarlı kullanımında çoklukla *veya* anlamı taşıdığı görülür. Tespit edilen örnekler şu şekilde verilebilir:

(EUT) *barmu munung köksinte kutrulmaklıg uruğ tarıg azu yok bultukanmu munung köngülinte kögüzinte kırkınc ayıncılıg edgü töz yiltız azu bultuqmazmu* (MYTS 4/15-19)

:‘Var mı bunun kalbinde kurtulma tohumu veya yok mu? Var mı bunun gibi hürmetin, korkunun iyi cevheri veya bulunmaz mı?’

Doğrudan yazarın çevirisine yer verilen örnekte *azu* seçeneklerin sıralanmasına olanak tanımıştır.

(KarT) *azu tevbe bërür olar üze azu kınayur olarnı olar zālimler.* (RKT 25-3/128)

:‘Onlar ya gönderilen üzerine tövbe eder ya da o zalimleri cezalandırır.’

Rylands Nüshası Kur’an Tercümesi’nden alınan örnekte *azu...azu* aynı kavram alanı içerisinde seçimde bulunması istenir.

3.2.2.2. *azu...azu takı* “*ya...ya da*”

Türkçe + Türkçe şeklinde oluşan *azu takı*, “*ya da*” anlamında ikili öbekleşmiş bir yapıya sahiptir. *azu takı* ile bağlanan cümlelerde çoklukla birinci cümledeki önermenin ikinci cümlede *azu takı* ile yinelendiği görülmektedir. *azu takı* ile önermeler arasında seçimde bulunma istenmektedir. Tespit edilen örneklerden bir örneğini şu şekilde vermek mümkündür:

(EUT) *azu toğa tüketmiş üçün mu toğğay azu takı toğmayuk üçün mü toğğay* (AY 374/18)

:‘Ya hastalık tüketmiş olduğu için ya da hastalanmak için mi doğacak?’

Altun Yaruk metninden alınan örnekte; *azu* ve *azu takı* iki birbirine iki denk cümleyi bağlamıştır. *azu takı* ile kurulan cümlede, temel cümlede yer alan yüklem başka bir sebebi seçenek olarak sunulduğu görülmektedir.

3.2.2.3. *azu yana* “*yahut da*”

azu yana, *azu* sözcüğüne *yana* gelmesiyle Türkçe + Türkçe şeklinde oluşan *yoksa* anlamında kullanılan ikili öbekleşmiş bir yapıya sahiptir. *azu yana* cümleler arasında denklik kurarak seçenek bildirme işleviyle cümleleri birbirine bağlar. Tespit edilen örneği şu şekilde verilebilir:

(EUT) *netegin bir kşanta yindem bolur bir bilig. azu yana yomdarı mu bolur bir bilig.* (Üİ 121a/1-4)

:“Neden bir anda yalnızca bir şuur olur? Yahut da bir şuur toplu olarak mı olur?”

Üç İtigsizler metninden alınan örnekte *azu yana*; kendinden önceki önermeyi daha kapsamlı bir önermeyle soru cümlesi yapısında ilişkilendirerek seçimde bulunma istemektedir.

3.2.2.4. *azuça yme* “*yahut da, ve yahut*”

azu’nun, +ça eşitlik eki almasıyla oluşan *azuça* ile *yme* sözcüğünden meydana gelmiştir. *azuça yme*; Türkçe + Türkçe şeklinde oluşan *yahut da*, ve *yahut* anlamlarında ikili öbekleşmiş bir yapıya sahiptir. Eşitlik ekinin barındırdığı karşılaştırma veya denkleştirme anlamı, *azuça yme*’nin cümleleri bu iki anlam çerçevesinde bağlamasına olanak sağlamıştır. Eski Uygur Türkçesinde görülen örneğini şu şekilde göstermek mümkündür:

(EUT) *azu-ça yme alku nomlarta tek bolsar tıdıǵ-sız tözi barça atamış ol kök kalıǵ tip ikileyü yok erser adın belgüsi* (Üİ 103a/10-11)

:“Veyahut da bütün dharma’larını yalnızca engelsizin kökü olursa, tekrar başka alameti yok ise hepsi gök diye adlanmıştır.”

Üç *İtigsizler* adlı metinden alınan örnekte *azuça yme* ile iki seçenekten biri sunulmuştur.

3.2.3. *geh...geh* “bazen...bazen”

geh...geh “bazen ... bazen” anlamında karşılaştırma ve denkleştirme işleviyle Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçelerinde edat olarak da kullanılan Farsça kökenli bir öbektir (Hacıeminoğlu, 1984: 262). Tekrarlı yapıda olan *geh ... geh* arasında cümle veya cümleler girebilir. Eski Anadolu Türkçesinde cümle bağlayıcısı olarak kullanımı yaygındır. Bağlayıcının, *gâh...gâh*, *geh...gâhî* değişimleri de mevcuttur. Standart Türkiye Türkçesinde *kâh...kâh* şeklinde kullanılmaktadır (Özmen 2016: 171). *geh...geh*; cümleler arasında aynı kavram alanı içerisinde yer alan öğeleri karşılaştırarak ilgi kurar. Tespit edilen örnekleri şu şekilde verilebilir:

(KıpçakT) *geh çıkar men t̄arim-i a’lā öze / geh körünmes közüme şems i mün̄r* (GT 106/13)

:“Bazen büyük bulutlar üzerine çıkarım / bazen parlak güneş gözüme görünmez.”

Gülistan Tercümesi’nden alınan örnekte iki denk cümle *geh...geh* ile birbirine bağlanmıştır. *geh...geh* yapısı ile gerçekleşen iki durum bildirilerek cümleler arasında karşılaştırma sağlanmıştır.

(KıpçakT) *geh yumulur geh açılır bāǵ u bustān gül-leri* (GT 130/13)

:“Bağ ve bahçe gülleri bazen kapanır bazen açılır.”

Burada *geh...geh* yapısı iki denk cümle arasında ilgi kurmuştur. Tekrarlı bağlayıcının her bir unsuru, bağ ve bahçelerdeki güllerin muhtemel iki durumunu bildirir.

(ÇağT) *Geh kiret közdin köñilde **geh** köñüldin cān ara* (BVasat 109/4)

:‘Bazen gözden gönüle girer bazen gönülden cana girer.’

Burada *geh...geh* ile gerçekleşmesi muhtemel iki cümle bağlanmıştır.

(EAT) *Bu yidi menzilde var yidi hüner / **Geh** göge agar her biri vü **gâh** iner* (GN 5180)

:‘Bu yedi menzilde var yedi hüner / her biri bazen göge çıkar ve bazen iner.’

Garibname’den alınan örnekte bu yedi hünerin bazen göge çıktığı bazen ise yere indiği ifade edilmiştir. Denk iki eylem arasında ilgi kuran *geh* ve *gâh* bağlayıcılarının aynı örnekte farklı iki değişkesinin yer aldığı görülmektedir.

(EAT) *Irmak gibi ben çağlaram **gâh** gülerem **gâh** aqlaram* (YED 187/2)

:‘Ben Irmak gibi çağlarım kâh gülerim kâh ağlarım.’

Yunus Emre Divânî’nden alınan örnekte Yunus Emre’nin kendini tasvir ettiği bu beyitte bazen gülüp bazen ağladığı ifade edilmiştir. İki denk cümle arasında anlam ilgisi kuran *gâh...gâh*, farklı iki ruh hâlini seçenekler ile belirtmiştir.

(EAT) ***Gehî** gâlib kılursın azı çoğa **Gehî** tebdîl idersin varı yoğa* (CM 2865)

:‘Bazen azı çok edersin bazen varı yoğa çevirirsin.’

Câmi’ü’l-Meknûnât adlı metinden alınan örnekte söz konusu kişinin iki eylemi *gehî...gehî* cümle bağlayıcısı ile seçenekler hâlinde verilmiştir.

(OsmT) *bazılar’ ise yârânı ile **gâh** kal’a ve şehre nazar idüp ve **gâh** musâbehete meşgûl olup böyle mahalde isâbet idecek gâileden gâfil olmağın savulmağa şitâb itmeyüp meydânda dolaşup dururlar.* (TK 50Bb/4-6)

:‘(İnsanların) Bazıları ise bazen arkadaşlarıyla kaleye ve şehre göz atarak bazen sohbet ederek sıkıntıdan habersiz, acele etmeden meydanda dolaşıp dururlar.’

Tarih-i Kamaniçe’den alınan örnekte *gâh...gâh* ile iki cümle arasında ilgi kurmuştur.

3.2.4. illâ “sadece”

illâ “...den başka, meğer, aksi hâlde, ille, mutlaka, yalnız” anlamlarında kullanılan Arapçaya ait bir edattır. Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçelerinde iki cümleyi birbirine anlam açısından karşılaştırma yolu ile bağlar. Batı Türkçesinde *illâ ki*, *illâ kim* ve *ille* (Hacıeminoğlu, 1984: 160-161) olarak da kullanılmıştır. *illa*’nın temel işlevi karşıtlık bildirmedi. Bu işlevinin yanında istisna bildirme işlevi de görülmektedir. Durmuş, *illâ* bağlama edatını paralel sözdizimsel cümleleri birbirine bağlayan yineleme araçlarından biri olarak kullanıldığını belirtir (2010: 108).

illa’nın “sadece” anlamı ile cümleler arasında istisna bildirme işlevi gördüğü örneklerden bazılarını şu şekilde göstermek mümkündür:

(HarezmiT) *Mevlî ta’âlâ bu kavmğa peygamber ıdsâ olardin ok ıdurur erdi. illâ Lût peygamber garib erdi* (KE 34r/22)

:‘Mevla Taala bu kavme peygamber gönderse onlardan gönderirdi. Sadece Lut peygamber yabancıydı.’

Kıyasü’l-Enbiya’dan alınan örnekte iki cümle arasında farklılık arz eden bir durum bulunmaktadır. Birinci cümlede peygamberliğin gönderileceği kişiler belirtilmiştir. İkinci cümlede ise bu kişiler karşısında tercih edilmeyecek kişi ve özelliği “sadece” anlamında kullanılan *illâ* bağlayıcısıyla ifade edilmiştir.

(HarezmiT) *men kimge kim İslâm ‘arza kıldım erse yüzün açtı illâ Ebû Bekr yüzün açtımadı*. (KE 195r/10)

:‘Kime İslamı anlattıysam Ebu Bekir haricinde (hepsi) bana yüzünü acıttı.’

Kıyasü’l-Enbiya’dan alınan örnekte *illâ* ile İslamın anlatıldığı kişiler arasında sadece Ebu Bekir’in yüzünü acıtmadığı belirtilmiştir.

(EAT) *Dükeli hâlde andan râzî-ven, illâ bir nesneden degül*. (Mname 17b/9-10)

:‘Bir şey dışında, ondan her bakımdan memnunum.’

Marzubân-nâme’den alınan örnekte *illâ* ile memnun olunmayan bir durum işaret edilmiştir. Örnekte doğrudan Korkmaz’ın çevirisi verilmiştir.

3.2.5. kerek kerek “gerek...gerek, ister....ister”

Eski Türkçede yer alan *kerge-* fiilinin gelişmesiyle oluşmuştur (Korkmaz 2014: 1110). Tietze, *gerek...gerek* yapısını “*hem...hem...*” ile bağdaştırır ve “*ister...ister...*” anlamında kullanıldığını ifade eder (2016c: 200). *kerek...kerek* yapısı iki yargı arasında seçenek sunma bildirir. Tespit edilen örneklerinden bazıları şöyledir:

(KarT) *kerek kıl icabet kerek kıl 'itab* (AH 509-510)

:‘İster bu emre uy ister inkar et.’

Atabetü'l-Hakayık adlı metinden alınan bu örnekte *kerek... kerek* yapısı iki yargı arasında seçim sunar. Emir kipiyle çekimlenmiş eylemlerden ilki *kerek* unsuru ile birinci cümle oluşturulmuştur. Tekrarlı yapının ikinci unsuru ise uymak eyleminin karşısındaki inkar etmek seçeneğini bildirmede kullanılmıştır.

(Harezmt) *kerek öltür kerek rüzî bağışla / sen ok bil ni tileseng anı işe* (HÜŞ/3172)

:‘Sen o işi nasıl yapmak dilersen (öyle yap), ister öldür ister rızık nasip et.’

Hüsrev ü Şirin’den alınan örnekte *kerek...kerek* ile iki seçenek sunulmuştur.

(EAT) *Bu yigidi gözüm gördi gönlüm sevdi. Gerek fursun gerek gêtsün dedi.* (DKK 185/6-8)

:‘Bu yigidi gözüm gördü gönlüm sevdi, gerek dursun gerek gitsin dedi.’

Dede Korkut Kitabı’ndan alınan örnekte *kerek...kerek* yapısının *gerek...gerek* değişkesinin de yer aldığı görülmektedir. Emir kipiyle çekimlenmiş her iki eylem *gerek* ile birbirine seçenek olarak verilmiş ve cümleler arasında anlam ilgisi kurulmuştur.

3.2.6. meger “sadece”

meğer; “oysa ki, oysa ki, halbuki, olsa olsa, ancak” anlamlarında kullanılan Farsça bir edattır (Devellioğlu 2015: 911). Yavuz *meğer* bağlayıcısının cümleye beklenmezlik anlamı kattığını ifade eder (2010: 391). *meğer*’in temel işlevi karşıtlık bildirmedi. *meger* yapısının cümleler arasında ayırma bildirme işlevi ile de anlam ilgisi kurduğu görülmektedir. Bu örneklerden bazılarını şu şekilde vermek mümkündür:

(KarT) *Ademka secde kıldılar meger mel'ün unamadı.* (RKT 31-20/116)

:‘Âdem’e secde ettiler meğer melun razı olmadı.’

Ryland Kur’an Tercümesi’nden alınan örnekte meleklerin Adem a.s.’a secde ettiklerini fakat sadece şeytanın secde etmeye razı olmadığı ifade edilmiştir. *meger* burada istisnai bir durum bildirmesi ile cümleler arasında ilgi kurmuştur.

(KarT) *uluğluk bu beglik yüz ewrür saña / **meger** edgülük yüz ewürmez toña*
(KB Ç/5089)

:“Büyüklik ve bu beylik sana yüz çevirebilir; yalnız iyilik sana yüz çevirmez.”

Arat’ın çevirisinin verildiği bu örnekte söz kişinin beyliğinin ve büyüklüğünün bir gün insana yüz çevireceği fakat sadece iyiliğin yüz çevirmeyeceği ifade edilmiştir. Burada beylik ve ululuk makam anlamında kullanılmıştır.

(KarT) *ilig aydı uktum sözüñni tükel / tirig sözlemese idi ök muhâl / **meger** iki törlüg kişi ol bilin / birisi biligsiz birisi ağın* (KB Ç/968-969)

:“Hükümdar dedi: Sözüñü tamamen anladım, fakat yaşayan birinin hiç konuşmaması imkânsızdır. Bil ki ancak iki türlü insan konuşmaz; biri bilgisiz, biri dilsiz.”

Bu örnekte *meger* kendinden önceki cümle ile ilgi kurarak istisna bildirir. *meğer* genellikle bağladığı cümlelerin ikincisinde yer almasına karşın bu örnekte ilk cümlede yer almıştır.

(Harezmt) *Zaif boldılar kamuğ öldiler, **meger** yéti kişi kaldılar* (KE 27r/14)

:‘Zayıfladılar, hepsi öldüler, meğer yedi kişi kaldılar.’

Kıyasü’l-Enbiya’dan alınan bu örnekte herkesin zayıflayıp öldüğü sadece yedi kişinin sağ kaldığı bildirilmiştir. Buradaki istisnai durum *meğer* ile ifade edilmiştir.

(EAT) *Dürlü kuşlar semen-zârda bülbül gibi anuñ ‘ışkı dâsitânın okurlardı. **Meger** bir baykuş bu kızı sevdi.* (Mname 34a/5-6)

:“Türlü türlü kuşlar bahçede bülbül gibi onun aşkının hikâyesini okurlardı. Meğer bir baykuş bu kızı sevmiş.”

Marzubân-nâme’den alınan örnekte *meğer* ile baykuşun bu kızı sevdiği ifade edilmiştir.

3.2.7. ne...ne “ne...ne”

ne...ne bağlacının kökeni tartışmalıdır. Devellioğlu, bu yapının Farsça edat olduğunu belirtmiş ve *yok, değil* olarak anlamlandırmıştır (2015: 953). Temir (1956) *ne* sözcüğünün Farsçadaki “değil, yok” anlamındaki sözcüğün taklidi olarak görür ve kökeninin Türkçe olduğunu belirtir. Karşıt görüş bildiren Tekin (2001) ise sözcüğün Toharcada cümle sonuna geldiği soru sözcüklerini ilgi zamiri yapmakla görevli olan *ne*’nin Türkçeye soru anlamı ile geçtiğini ifade eder (Temir ve Tekin’den aktaran Çetin, 2007: 438, 439). Ergin, *ne...ne* yapısını karşılaştırma edatları içerisinde gösterir. Karşılaştırılan iki veya daha fazla unsuru birbirine bağlayan *ne..ne*, karşılaştırılan unsurlardan hiçbirini ifade etmek için kullanılır (Ergin, 2013: 353). Sami; “*ne...ne* edatının iki şeyin de ret ve inkar edildiğini bildiren “hiçbiri” anlamında kullanıldığını ve cümledeki öğeleri veya cümleleri birbirine bağlayan ve olumsuzluk anlamı veren bir yapıda olduğunu” belirtir (2017: 917).

ne...ne yapısı sözcükleri, sözcük gruplarını ve cümleleri “kılmama / olmama” ilgisi ile bağlar (Dursunoğlu, 2015: 91). Çoklukla yinelenerek kullanılan *ne...ne* yapısı görevleri aynı olan sözcük ve cümleleri olumsuzluk anlamı ile birbirine bağlar (Bozkurt, 2010: 47, Özmen 2016: 172). *ne*, bağladığı cümleler arasında anlamca paralellik sağlamayı amaçlar (Delice, 2012: 157) ve bu bağlayıcının birbirine bağladığı cümlelere *hiçbiri* anlamı verir. Çetin, soru sözcüğü ve bağlaç olarak kullanılan *ne* yapısının ses ve işlev benzerliğinden dolayı ayrımının güç olduğunu belirtir (2007: 442).

Harezmi, Çağatay, ve Kıpçak sahalarında *ni... ni* değişkesi görülür (Hacıeminoğlu, 2015: 265). Korkmaz *ne...ne* bağlacının görevdeş veya zıt anlamlı sözcüklerin başına gelerek sıraladığını, bu bağlacın aynı zamanda, sıraladığı öğelerden “hiçbiri” anlamını taşıyan red, olumsuzluk bildirme işlevi yüklendiğini ifade etmiştir (Korkmaz 2014: 938). Tespit edilen örneklerinden bazıları şunlardır:

(KarT) *anı ne halayık sever ne haliğ* (AH 272)

:‘ Onu ne kullar [sever] ne Tanrı sever.’

Atabetü’l-Hakâyık adlı metinden alınan örnekte *ne...ne*’nin kullanıldığı cümledeki yüklem yapı olarak olumludur, fakat derin yapıda “Hem halk sevmez hem Tanrı sevmez” anlamı taşıdığı için cümle anlamca olumsuzdur ve ayırma işlevinde görülür. Ayrıca *halayık* “halk, yaratılmışlar” ve “Tanrı” için ortak yüklem söz konusudur.

(KarT) *yorımaz ne yatmaz udımaŋ oduŋ / ne meñzeg ne yañzaŋ kötürmez boduŋ* (KB Ç/17)

:“Yürümez ve yatmaz, uyumaz, uyanıktır; ne benzer, ne kıyas edilir ne de tasavvur götürür.”

Kutadgu Bilig’den alınan örnekte *Arat* çevirisinden yararlanılmıştır. *ne...ne* yapısının olumsuz yükleme kullanıldığı nadir örneklerden olduğu söylenebilir. *ne...ne* cümle bağlayıcısı ile oluşturulan cümlede, karşılaştırma yapılarak ortaya çıkarılan bir ayırım söz konusudur.

(HarezmiT) *sırāt sakışını berür munda ol / añar ne sırāt bar añar ne hisab* (MM 65)

:“Sırat köprüsünün hesabını burada verir. Ona (orada) ne sırat ne de hesap vardır.”

Mu’inü’l-Mürîd adlı metinden alınan örnekte *ne...ne* cümle bağlayıcısı söz konusu kişi için aranılmayacak iki özelliği ifade etmek için kullanılmıştır.

(KıpçakT) *ni seniñ bağıñ ol kebāb itsün / ni anıñ suhbetin temanna kıl* (GT 103/6-7)

:‘Ne senin bağrını kebab gibi yaksın, ne onun sohbetine minnet et.’

ne...ne eşdeğer cümleleri birbirine bağlar. Bu örnekte de birbiriyle aynı kavram alanı içerisindeki olumsuz iki durum belirtilmiştir. Söz konusu cümle bağlayıcısının bağladığı cümlelerin çoğunlukla tek ve ortak bir yüklem ile kullanıldığı görülmektedir. Burada ise *ne...ne* bağlayıcısı farklı bir yükleme oluşturulan cümlede yer alır.

(KıpçakT) *Ni uzun bolsun ni kısa bolsun amma uzun bolmaklık kıskadın yahşıraq turur* (MG 8b/1)

:‘Ne uzun olsun ne kısa olsun. Ama uzun olmak kısa olmaktan daha iyidir.’

Munyetü’l-Guzat’tan alınan örnekte *ne...ne* yapısı diğer anlamlarından farklı bir anlam barındırmaktadır. Burada *ne*, daha önceki örneklerdeki gibi kesin bir olumsuz anlam taşımaz. Söz konusu cümlede tahmini veya yaklaşık bir boy ölçüsü işaret edilir.

(ÇağT) *ni* ham kaşlar durur kim hasreti kaddimi ya kılmış / *ni* kirpikler okı kim rüzgârımı kara kılmış (BVasat 263/1)

:‘Ne hasreti boyumu yay kılmış taze kaşlar, ne zamanımı kara kılmış kirpikler.’

Bedâyi’u l-Vasat adlı metinden alınan örnekte iki durum seçenek olarak *ne...ne* cümle bağlayıcısıyla verilmiştir.

(EAT) *ne* oğlan [boğayı] yeñer *ne* boğa [oğlanı] yeñer (DKK 1/13)

:‘Ne oğlan (boğayı) yener ne boğa (oğlanı) yener.’

Dede Korkut Kitabı’ndan alınan örnekte Boğaçhan (oğlan) ile boğanın kavgası/güreşi tasvir edilmektedir. Burada *ne...ne* yapısı tekrarlı yüklemle oluşturulan iki cümleyi birbirine bağlamaktadır.

3.2.8. tek “yeter ki, ancak, sadece”

tek “sadece, yeter ki” anlamında Kaşgarlı’dan beri kullanılan Türkçe kökenli bir edattır. (Clauson 1972: 475). *tek* edatının; önceki söylenenlerden yalnızca birini bildirmesi yönüyle asıl işlevi ayırtlamadır (Karahan 2015: 219). Yavuz *tek*’i cümle başı bağlacı olarak verir ve cümleleri şart ilişkisiyle bağladığını ifade eder (2010: 501). Bağlı cümle yapan *tek* bağlama edatı, bağlanan cümleler arasında sınırlama veya birtakım özellikler ile ayırttırma yapmak amacıyla kullanılır (Delice 2012: 161). Ertane Baydar, *tek* sözcüğünün edat, bağlaç, zarf ve sıfat olarak kullanıldığını belirterek bu tür edatların gramer çalışmalarında mutlaka ayrı bir kategoride değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir (Ertane Baydar, 2016a: 97).

Bozkurt, *tek* yapısının genellikle eklenmesi, belirtilmesi gereken bir kavram ya da konuya ilgi çekme işleviyle cümleleri bağladığını belirtir (2010: 47). Eski Uygur Türkçesinde yaygın olarak cümle bağlama işlevinde görülen *tek*, cümle bağlayıcısı olarak taranan Kıpçak ve Çağatay Türkçesi metinlerinde görülmemektedir. Bu dönem metinlerinde *tek*’in genellikle zarf görevinde kullanıldığı söylenebilir. *tek*, Harezmi Türkçesinden itibaren yerini *yalıñuz* > *yalnız*’a bırakmıştır. Osmanlı Türkçesinde ise sınırlı örnekte tekrar cümle bağlayıcısı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

tek bağlayıcısı Eski Uygur Türkçesi döneminden itibaren önceki cümleden yola çıkarak aynı kavram alanına ait bir önermeyi işaret ederek istisna bildirir. Tespit edilen örnekleri şu şekilde vermek mümkündür:

(EUT) ...*tıltağ-ında bululmaz. tek basutçu-sı eksük bolmak ugurında bululur anın söz-lemiş ol 'engeyü bululur tip* (Üİ 118a/1-2)

:“...idrak sebebinden bulunmaz. Yalnızca yardımcı sebebi eksik olma sebebinden bulunur olduğu için bu yüzden hususi olarak bulunur diye söylemiştir.”

Üç İtigsizler adlı metinden alınan bu örnekte doğrudan yazarın çevirisi verilmiştir. *tek*, kendinden önceki cümlede yer alan farklı bir durumu belirtmek için kullanılmıştır.

(KarT) *ya esrük tütüş kılğa ahsumlağay / aşuñ siñmegey tek köñül ağrığay* (KB Ç/4586)

:“Ya ziyarettekiler sarhoş olup kavga ederler, yediğin içine sinmez sadece canın sıkılır.”

Bu örnekte R.R.Arat’ın çevirisinden yararlanılmıştır. *tek* ile kurulan cümlede duruma dikkat çekilerek sadece söz konusu eylemin gerçekleşebileceği ifade edilir.

(OsmT) *Hāzīk cihānda kām-ver olmazsa olmasun / Tek rāst-i qaddi ham-şüde-i minnet olmasun* (TezkireŞ 14a/16-17)

:‘İşinin ehli olan dünyada mutlu olmazsa olmasın. Sadece boynunun doğruluğu eziyetten bükülmesin.’

Tezkiretü’ş-Şu’arâ adlı metinden alınan örnekte *tek* ile kurulan cümlede istisnai bir durum işaret edilmektedir.

3.2.9. ve ya “veya”

Arapça ve ile Farsça *ya* birleşmesinden oluşan *veya* karışık kökenli bir bağlayıcıdır. Çağatay Türkçesinden itibaren “ve, ya” birlikte kullanılarak cümle bağlayıcısı işlevinde tespit edilmiştir. Standart Türkiye Türkçesinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Tespit edilen örneklerden bazıları şu şekilde verilebilir:

(ÇağT) *Zülfidin köñlüm ki mahlaş taptı bar ol tilbe kim / Bendidin kaçmış veyā kuş kim kutulmuş dāmdın* (BVasat 470/4)

:‘O deli, bağından kaçmış veya kuş gibi tuzaktan kurtulmuş gibi gönlümün zülfünden kurtulacak yer buldu.’

Bedayi’ü’l-Vasat’tan alınan örnekte iki ayrı durum *veya* ile seçenek olarak sunulmuştur.

(EAT) *Buyurun didi çıksun taşra anlar Veyâ şimdi olur bin dürlü kanlar*
(CM 2691)

:‘Buyurun onlar dışarı çıksın veya şimdi bin türlü kan dökülür dedi.’

Câmi’ü’l-Meknûnât adlı metinden alınan örnekte *veya* ile birinci cümledeki durumun gerçekleşmemesine yönelik başka bir seçenek sunulmuştur.

(OsmT) *Niçün gelmez veya bizi anda varmağa niçün komaz didi* (Neşri 54a/15)

:‘Niçin gelmez veya bizim oraya gitmemize (niçin) izin vermez dedi.’

Neşri Tarihi’nden alınan örnekte *veya* ile iki durum seçenek olarak sunulmuştur.

3.2.10. ve yahod ‘veyahut’

veyahut, Arapça *ve*, Farsça *ya*, ve yine Farsça *hod* sözcüklerinden meydana gelen karışık kökenli bir bağlayıcıdır. Eski Anadolu Türkçesi döneminden itibaren görülür. Türkiye Türkçesinde oldukça yaygın olan *veyahut*, birbirine denk veya birbirinin yerini alabilecek iki durum, iki varlık arasında tercihli-seçenekli bir bağlama görevi görür (Yavuz 2010: 524). *veyahud*, kendinden önceki cümlede yer alan yargıyla aynı kavram alanı içerisinde başka bir yargıyı seçenek olarak sunma işlevi görür. Tespit edilen örneklerden bazıları şunlardır:

(EAT) *Gelüben Şâh’uñ oğlın beglemezler / Veyâhod varıp evde eglemezler*
(GSMH 87b/13)

:‘Şahın oğlunu bey etmeden gelirler. Veyahut varıp evde eğlemezler.’

Burada iki denk cümle arasında *veyâhûd* ile seçenek bildirme işlevi sağlanmıştır.

(EAT) *Ki yâ’ni bir kişi imân getürse / gönül kirdünmese gümân getürse / veyâhûd biş vakitden birini / kosa vü yise orucun birini* (BH 28b/11-12)

:‘Ki yani bir kişi iman etse, gönle girmeyince şüphe duysa veyahut beş vakitten birini bıraksa ve orucun birini yese.’

Bahrü’l-Hakâyık adlı metinden alınan örnekte *veyahut*, söz konusu kişinin imanla ilgili denk durumlarını seçenek olarak sıralama imkânı sağlamıştır.

(OsmT) *veyā ḥod* *kaşr-ı cennetden cihāna / Açılmış revzen-i Rıdvāna benzer*
(Hayali 18/3-4)

:‘Veyahut cennetten köşklere, açılmış cennet bahçesi gülüne benzer.’

Hayali Divanı’ndan alınan örnekte birbirine benzeyen şeyler *veyahut* ile seçenek olarak sunulmuştur.

3.2.11. ya “ya”

ya; Arapça *ey!*, *hey!* anlamında bir ünlem, Farsça ise *o hâlde*, *öyleyse* anlamında edat olarak tanımlanır (Devellioğlu 2015:1345). Araştırmacıların bir kısmı *ya* sözcüğünün ünlem (Banguoğlu, 2011: 397; Alyılmaz, 1998: 36, Karahan, 2007b: 70) bir kısmı ise bağlaç olduğu görüşünü savunur (Karaşin, 2008: 215; Akın, 2004: 10, Yavuz, 2010: 527).

Hacıeminoğlu *ya*’nın daha çok karşılaştırma edatı olarak *ya* da bağlama edatı olarak kullanıldığını ifade eder (2013: 99). Ergin, denkleştirme edatları içerisinde *ya*’yı birbirine denk olan, birbirinin yerini tutabilecek iki unsuru birbirine bağlayan ve karşılaştıran bir yapı olarak tanımlar. Ergin *ya*’nın veya işleviyle kullanımının günümüzde kullanılmadığını ancak *ya*’nın tekrarlı kullanımı olan *ya...ya* yapısı ile veya anlamının kullanıldığı görülmektedir (2013: 353).

Korkmaz *ya* bağlacını; denkleştirme temelinde bir soru yönelten, onay ve yeğleme bildiren bir yapı olarak açıklar (2014: 939). Türkçede sıklıkla kullanılan “*ya*” bağlacı *ya ...ya*, *ya da*, *ya...ya da*, *veya*, *yahut*, *veyahut* biçimlerinde olur *ya*, *öyle ya*, *malum ya*, *var ya* kalıpları içinde de görülmektedir. Karaşin *ya*’nın anlamsal işlevlerini; *pekiştirme*, *açıklama*, *anımsatma*, *seçenek sunma*, *soru sorma*, *onaylama*, *kuşku*, *öfke*, *karşıtlık bildirme* olarak sıralamıştır (2008: 215).

Bozkurt ise *ya*’nın *yeğleme*, *seçme*, *üstün tutma*, *oranlama* anlamlarıyla iki öge arasında ilgi kurduğunu belirtir (2010: 50). Delice *ya*’nın benzerlik veya birtakım denklikler ile sıralama yapmak amacıyla kullanıldığını, Hengirmen ise karşıtlık, seçme ve oranlama işlevlerinde görüldüğünü ifade eder (Delice, 2012: 161; Hengirmen, 1998: 194). Yavuz, *ya*’nın tekrarlı kullanımı olan *ya...ya* bağlacının *tercih etme*, *seçenek bildirme* ve *karşılaştırma* gibi anlamlarla iki unsuru birbirine bağlayan öbekleşerek kullanılan bir bağlayıcı olduğunu belirtir (2010: 529).

Aşkın Balcı; *ya* sözcüğü ile oluşturulan tümce ve sorulardaki karmaşık görünümünün, tümce içerisindeki kullanımlarına göre belirlenebileceğine dikkat

çekerek. Aşkın Balcı, *ya* sözcüğü için sadece bağlaç ya da sadece ünlem görevi üstlenir tanımını yapmaktan ziyade; hem bağlaç hem ünlem görevi üstlenebildiğini vurgulamanın daha sağlıklı bir yaklaşım olduğunu ifade eder. Söz konusu çalışmada *ya* sözcüğü; *tümceye soru, pekiştirme, onaylama, isyan etme, reddetme, pekiştirme, açıklama, anımsatma, övgü* ve benzeri gibi pek çok anlam katarak ünlem olarak görev aldığı ifade edilir. Aynı zamanda *ya* sözcüğü; tümce içinde aynı görevde olan *ya* da anlamca birbiri ile ilgisi bulunan sözcükleri, sözcük gruplarını, tümceleri bağlama konumunda ise bir bağlaç görevi görür (Aşkın Balcı, 2015: 74)

ya bağlacı Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesi sahalarında da kullanılır (Hacıeminoğlu, 2015: 208-209). *ya*, birbine benzer *ya* da zıt kavramlar arasında seçenek sunma işlevi görürerek cümleler arasında ilgi kurar. Tespit edilen örneklerinden bazıları şu şekilde verilebilir:

(KarT) *bodun birle katlıp yorık tüzmedim / ya begler bile men kılık bilmedim* (KB Ç/5750)

:“Halk ile karışarak hareketlerimi onlara uydurmamış olduğu gibi, beylerin maiyetinde yaşamının usul ve adabını da öğrenmedim.”

Arat'ın çevirisinden yararlanılan örnekte *ya* ile kurulan cümle, birinci cümledeki eyleme bir seçenek sunarak cümleler arasında ilgi kurar.

(HarezmiT) *yarundı çırağ birle yā yarukluk istedi* (ME 208/5)

:“Mum ile aydınlandı ya (da) aydınlık istedi.”

Mukaddimetü'l-Edeb adlı metinden alınan örnekte birbirinin yerine geçecek olan iki durum *ya* cümle bağlayıcısıyla bildirilmiştir.

(HarezmiT) *körelîñ rāst mu sözleyür-sen ya yalğançıldın mu-sen?* (KE 147v/3)

:“Doğru mu söylüyorsun ya (da) yalancılardan mısın görelim.”

Kıyasü'l-Enbiya'dan alınan örnekte *ya* cümle bağlayıcısı, temel yargıyı sorgular nitelikte başka bir seçenek bildirmek için kullanılmıştır.¹³

¹³ *Kıyasü'l-Enbiya* metninde bu kuruluşdaki cümlelerin çokluğu dikkat çekicidir: *yaratılmış teñriler mü yégrek ya yaratқан Allāh mu yégrek* (KE 88v/11) :“Yaratılmış Tanrılar mı daha iyi ya yaratan Allah mı daha iyi?”, *özün mü keldin ya kimerse mü ündedi* (KE 159r/7) :“Kendin mi geldin yoksa biri mi çağırdı?” örneklerden sadece birkaçıdır.

(HarezmiT) *Eger kelseler sanga, hüküm kılğul aralarında, yā yüz ewürgül anlardın.* (SAKT 111a/2)

:‘Eğer sana gelirlerse aralarında hüküm ver ya (da) onlardan yüz çevir.’

Satırlı Kur’an Tercümeleri’nden alınan örnekte söz konusu gelen kişilerin karşısında gösterilecek iki eylem *ya* bağlayıcısı ile seçenek olarak sunulmuştur.

(KıpçakT) *oğlan ayttı ay irenler yat çerige ot urung / yā barıp ‘avrat kumāşın kiyip ivde oturung* (GT 22/5)

:‘Oğlan, ey erenler yabancı askere ateş edin ya (da) varıp kadın elbisesi giyip evde oturun dedi.’

Gülistan Tercümesi’nden alınan örnekte *ya* ile kurulan yan cümlede, gerektiği gibi davranılmadığı zaman düşünülecek kötü durum seçenek olarak sunulmuştur.

(KıpçakT) *hācet tilesem birgey yā birmegey* (GT 171/1-3)

:‘Dilek dileysem (istediğimi bana) verecek *ya* da vermeyecek.’

Burada *ya* ile kurulan cümlede, birinci cümledeki eylemin karşısında yapılması istenilen ikinci bir eylem bildirmiştir.

(ÇağT) *Yār gül-gün ton yiğin mü yizge iyleptür hicāb / yā yaşurmıştur kuyaş ruhsārını gül-gün sehāb* (BVasat 41/1)

:‘Yar, yüzünü gül renginde örtüyle mi perdeledi ya (da) güneşe benzeyen yüzünü gül renkli bulutla mı kapattı?’

Bedâyi’u l-Vasat adlı metinden alınan örnekte; tasvir edilen sevgilinin yüzünün gözükmemesinin muhtemel sebepleri iki seçenek olarak *ya* cümle bağlayıcısıyla belirtilmiştir.

(EAT) *Senün boyun kaddun yok / yā cism-ile ceddün yok* (DKK 210/6)

:‘Senin boy bosun yok ya (da) cisminle soyun yok.’

Dede Korkut Kitabı’ndan alınan örnekte denk iki cümle arasında yer alan *ya*; seçenek sunarak cümleler arasında ilgi kurmuştur.

(EAT) imdi *konşı hakkını nice yıkam? Ya anı nice ele getürem?* (Mname 14a/6)

:“Şimdi komşu hakkını nasıl çiğneyeyim ve onu nasıl ele geçireyim?”

Marzubân-nâme’den alınan örnekte *ya* ile iki seçenek sunulmuştur.

(OsmT) *Avret gibi boğazımız tokluğuna âteş başı deyü kapanmışız. Ya bu yiğit tavlmbâz çalup na’ra haykırmadan taşradaki yigirmi otuz yiğidiyle bizi çevirse, cümlemizin hâli neye müncer olurdu. Hele düşünün.* (Snâme 354a)

:‘Kadın gibi boğaz tokluğuna ateş başı(dır) diye kapandık. Ya bu yiğit davul çalıp nara atmadan dışarıdaki yirmi otuz yiğidiyle bizi çevirse, hepimizin hâli ne olurdu bir düşünün.’

Seyahatname’den alınan örnekte *ya* ile birinci cümledeki yargıya bir seçenek oluşturulmuştur.

3.2.11.1. *ya...ya* ‘*ya...ya*’

ya’nın tekrarlı kullanımı olan *ya...ya* cümleler arasında iki denk öge arasında ilgi kurar. *ya...ya* bağlayıcısı, iki cümleyi tercih veya ikisinden biri anlamıyla birbirine bağlar (Özmen 2016: 174). Farsça + Farsça tekrarlanmış yapıda olan *ya...ya*; cümleler arasında seçenek bildirme işlevi görür. Tespit edilen örneklerinden bazıları şunlardır:

(KarT) *yayınkı bulut teg ya tüş teg hali / direngiz keçer baht ya kuş teg uçar* (AH 223-224)

:‘Baht yaz bulutu veya rüya gibi boştur, durmadan değişir veya kuş gibi uçar.’

Atabetü’l-Hakâyık’tan alınan örnekte baht için yapılan benzetmede birbirine denk seçenekler *ya...ya* ile verilmiştir.

(Harezmt) *ya dostğa bergey erdi düşmanga yok ya düşmanga bergey dostğa yok* (KE 123v/3)

:‘Ya dosta verip düşmana vermeyecek, ya düşmana verip dosta vermeyecek.’

Kıyasü’l-Enbiya’dan alınan örnekte *ya... ya* ile iki ihtimal seçenek olarak sunulmuştur.

(KıpçakT) *yā hocā yük bilen kızıl altun alıp kilür / ya baħr içinde ğarķ bolup kın bilen ölür* (GT 55/9-10)

:‘Hoca ya kızıl altın yükünü alıp gelir, ya deniz içinde batıp acıyla ölür.’

Burada gerçekleşmesi muhtemel iki durum *ya...ya* bağlacı ile birbirine bağlanmıştır.

(KıpçakT) *yā bu teşvīş içinde rāzī bol / yā ciger dağına taḥammül kıl* (GT 50/3-4)

:‘Ya bu karışıklık içinde razı ol, ya yürek yarasına dayan.’

Gülistan Tercümesi’nden alınan örnekte bir kişinin kabullenmesi gereken iki durum bildirilmiştir. *ya* ile kurulan cümlede bu durumun kabullenmemesi karşısında başka bir durum seçenek olarak sunulmuştur.

(ÇağT) *yā elemdür yā melālet* (BVasat 29/4)

:‘Ya elemdir ya usanmadır.’

Burada *ya* ile kurulan cümle eksilteli bir yüklem ile oluşmuştur. *ya...ya* bağlacı yakın anlamlı iki kavram arasında seçenek sunarak ilgi kurmuştur.

(EAT) *bu karāyıp bana ya bendendür ya ḥatūndandır dedi* (DKK 12/6)

:‘Bu kara ayıp bana ya bendendir ya hatundandır dedi.’

Kaçalin çevirisinin doğrudan verildiği bu örnekte söz konusu lanetin / kara ayıbın muhtemel iki sebebi *ya* bağlacı ile birbirine bağlanmıştır.

(OsmT) *Ya tevliyet ver anı kalem birle zabt edem / Ya dirlik eyle olsun arada bahane tîğ* (Hayali - Kaside 6/29)

:‘Ya izin ver onu kalem ile zaptedeyim, ya (da) geçin kılıç arada bahane olsun.’

Hayali Divanı’ndan alınan bu örnekte *ya...ya* bağlacı ile iki seçenek sunulmuştur.

3.2.11.2. *ya* takı “*ya da*”

ya ve *taḳı* sözcüklerinden oluşan *ya taḳı* Farsça + Türkçe ikili öbekleşmiş cümle bağlayıcısıdır. Türkiye Türkçesinde *ya da* olarak kullanımı yaygındır. *ya taḳı* iki denk öge arasında seçenek sunarak cümleler arasında ilgi kurar. Tespit edilen örneklerinden bazıları şunlardır:

(Harezmt) *Bilmez kim Zeliḥa sözi mü rāst turur yā taḳı Yūsuf sözi mü rāst turur*. (NF 362/1)

:‘Zeliha’nın mı ya da Yusuf ‘un mu sözünün doğru olduğunu bilmez.’

Nechü'l-Feradis metninden alınan örnekte iki kişiden hangisinin sözünün doğru olduğu bilinmemektedir. Bu iki kişi ile ilgili durum *ya da* ile seçenek olarak sunulmuştur.

(Harezmt) *aninq zulumını aymaq ğıybat ermez yā taqı āşkāra fısq qılğan fāsiqning yamanlıqını aymaq ğıybat ermez* (NF 387/4-5)

:‘Onun zulmünü ya da açıkça Hak yolundan çıkan dinsizin kötülüğünü söylemek ğıybet olmaz.’

ya da burada birbirine denk iki cümle arasında seçenek bildirme işlevi görmektedir.

(Harezmt) *bilmez-men bukün mü kelür yā taqı kēçe mü kelür yā taqı erte mü kelür.* (NF 436/6)

:‘Bugün mü yoksa gece mi yoksa sonra mı gelir bilmiyorum.’

Burada *ya taqı* ile söz konusu kişinin gelme ihtimali olan zamanlar seçenek olarak sıralanmıştır.

3.2.12. yahut ‘yahut’

Farsça *yahut*; *veya*, *isterseniz*, *iyisi*, *daha doğrusu* olarak anlamlarında kullanılan bir edattır (Devellioğlu, 2015: 1346). *yaḥod* / *yāḥud* / *yā* + *ḥod* ‘veya’ olarak anlamlandıran Hacıeminoğlu bu yapının karşılaştırma, seçenek ve olasılık bildirme işlevleriyle Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesinde görüldüğünü ifade eder (2015: 210). Hengirmen; *yahut*’un eş görevli sözcükleri, sözcük öbeklerini, cümle ve cümlecikleri bağladığını belirtir. Bununla birlikte birbirine benzer bir kullanım alanında yer alan *ya*, *ya da*, *veya*, *yahut*, *veyahut* bağlaçlarının anlamca birbirinden ayrı olduğunu vurgular (Hengirmen, 1998: 178).

Korkmaz, Arapça ve ile Farsça *yahut*’un birleşmesinden oluşan bir yapı olarak tanımladığı *veyahut*’un; birbirine denk veya birbirinin yerini alabilecek seçenekli iki öğeyi birbirine bağlamada kullanıldığını belirtir (2014: 940). *yahut*, aynı kavram alanı içerisinde iki öğe arasında seçenek sunma işleviyle cümleler arasında ilgi kurar. Tespit edilen örneklerden bazıları şu şekilde verilebilir:

(Harezmt) *ni şīrīn kim bu aḡu birle öldüm / şīrīnge noldu yāḥut men ni boldum* (HÜŞ/4150)

:‘Ne Şirin ki bu zehir ile öldüm, Şirin’e ne oldu yahut ben ne oldum.’

Hüsrev ü Şirin'den alınan örnekte Hüsrev'in Şirin'in zehri ile mecazen öldüğü bildirilmiş ve bu durum sonucunda Şirin'e ve kendisine ne olduğu sorgulanmıştır. Burada sorgulanan iki kişi *yahut* ile bildirilmiştir.

(HarezmiT) *Tangrı te'ālāning dōstınga ḥased qılmaqım neteg lāyıq bolğay yāḥūd ne ḥased kılayın?* (NF 420/6)

:‘Tanrı Taala’nın dostlarına haset etmem nasıl uygun olur yahut ne haset edeyim.’

Nechü'l-Feradis metninden alınan örnekte Tanrı dostlarına haset etmenin uygun olmadığı belirtilmiştir. *Yahut* ile kurulan cümlede ise haset edilecek kıskanılacak bir şey olmadığı bildirilir. Bu iki durum *yahut* ile verilerek cümleler arasında anlam ilgisi kurulmuştur.

(KıpçakT) *anı tāze kıyruk yağı birle yumşatğıl; yāḥūd, kıyınıñ beynisini yakğıl dağı yağlağıl.* (Hulasa 57b/1-4)

:‘Onu taze kuyruk yağı ile yumuşat, yahut koyunun beynini yak ve yağla.’

Bir tıp metni olan *Hazâ Kitâb-ı Hulâsa*'dan alınan örnekte yapılması gereken iki denk eylem seçenek olarak *yahud* cümle bağlayıcısı ile verilmiştir.

(KıpçakT) *barçasın şuğa katıb, içine töküb, ḥuḳne itmek gerek. yāḥūd, eski kıynanmış çağırđan azcasın yumurtğa içi-bile katıb, kulağına tökmek gerek.* (Hulasa 93a/1-2)

:‘Hepsini suyun içine döküp şırınga etmek gerek. Yahut kaynamış eski şaraptan birazını yumurta içi ile karıştırıp kulağına dökmek gerek.’

Hazâ Kitâb-ı Hulâsa'dan alınan örnekte *yahut* ile yapılması gereken ikinci durum seçenek sunulmuştur.

(ÇağT) *Gül müdür kıyğan kafes üstide iy bülbül sana / Yāḥūd efğanıñ otıdın mu tutaşıptur kafes* (BVasat 227/5)

:‘Gül müdür koyan kafes üstünde ey bülbül sana, yahut kafes haykırmanın ateşinden mi tutuşmuştur?’

Bedayi'ü'l-Vasat'tan alınan örnekte *yahut* ile iki seçenek bildirilmiştir.

(EAT) *Lāyıq olmaya benüm için bunu yōḳ ēyleye, yāḥūd ne ōla benüm suçum bunu günāha bağışlaya* (Mname 60b/1-2)

:“Benim yüzümden bunu yok etmek doğru değildir. Yahut (da) benim suçumu bu günahsız için bağışlasın.”

Marzubân-nâme’den alınan örnekte doğrudan Korkmaz’ın çevirisine yer verilmiştir. Söz konusu kişinin iki isteği *yahut* ile seçenek olarak sunulmuştur.

(EAT) *Yıl-mı yétmiş bilmezem Yūs’uf’um géçe / **yāhut** yétmiş gün aramızda géçe* (YZ 6a/135)

:‘Ey Yusuf aramızdan yetmiş yıl mı yahut yetmiş gün mü geçti bilmem.’

Yūsuf ve Zelîhā adlı metinden alınan örnekte Yusuf ile söz konusu kişinin arasında yetmiş günlük mü yetmiş yıllık mı mesafe olduğu sorgulanmaktadır. Sorgulanan bu iki seçenek *yahut* ile kurulan cümlede verilmiştir.

(OsmT) *Her cānibinde lāle midür açılan **ya hod** / Bāğa gelince terledi mi kan benefşelik* (Hayali 17/2)

:‘Her tarafında açılan lale midir yahut bahçeye gelince mi menekşeler çıktı?’

Hayali Divanı’ndan alınan örnekte söz konusu iki durum *yahut* ile seçenek olarak verilmiştir.

3.2.13. yalnız “yalnız, sadece”

Eski Türkçeden itibaren *yalanğus*, *yalanğuz*, *yalğuz*, *yalanğguz*, *yalnguz*, *yālīñuz*, *yalanğuz*, *yalnus*, *yalğuz* ve *yalğuz en* şekillerinde kullanılan cümle başı bağlacıdır (Gülensoy 2007b: 1047). Yavuz, *yalanğuz*’un cümleleri birbirine açıklama, ekleme ve karşıtlık işlevleriyle bağladığını bildirir (2010: 543). *tek* sözcüğünün anlamsal ve görevsel eşdeğeri olan *yalanız*’ın kendinden önceki cümlede yer alan istisnai durumu bildirmede kullanıldığı görülmektedir. Tespit edilen örneklerinden bazıları şunlardır:

(EUT) *yalgayu etin barça yep koddı **yalanğuz** kurug sünükleri ök turu kaltı* (AB 312)

:‘Yalayıp etin hepsini yiyip bitirdi yalnız kuru kemikleri kaldı.’

Aç Bars Öyküsü’nden alınan bu örnekte yiyip her şeyin bitirildiği ve yemekten sadece kuru kemiklerin kaldığı ifade edilmiştir. Burada *yalnız* cümle bağlayıcısı ile istisna olan bir durum bildirilmiştir.

(KarT) *maña yalğuz ermez anıñdın asıg / saña ma kadaştın asıg hem tatıg* (KB 3170)

:“Bu akrabandan yalnız ben değil, sen de istifade edeceksin ve hoşnut olacaksın.”

Kutadgu Bilig’den alınan bu örnekte Arat çevirisi verilmiştir. Burada *yalnız* ile istisnai bir durum belirtilmiştir. İkinci cümlede ise istisna olarak verilen bu durumun gerçekleşmeyeceği ifade edilmiştir.

(Harezmt) *kim musulmān bolsa, cümlesinge nē sevāb erse, yalğuz sanga ol sevāb bolğay* (NF 79/3)

:‘Kim Müslüman olsa hepsine (verilecek olan) sevap ne ise sana yalnız o sevap verilecek.’

Nechü’l-Feradis metninden alınan örnekte iki cümle arasında *yalğuz* sözcüğü ile istisnai bir duruma dikkat çekilmiştir.

(EAT) *Ebū Bekr şıddık rađıyallāhu ‘anhu sordı kim fazıl yalğuz Bilālin midür yoğsa dükeli ümmetün midür* (KG 27b/11-12)

:‘Ebu Bekir r.a. fazilet sadece Bilal’in midir yoksa bütün ümmetin midir diye sordu.’

Kitâb-ı Güzîde’den alınan örnekte cümleler arasında *yalğuz* ile istisnai bir durum ifade edilmiştir.

3.3. Ekleme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları

Cümleler arasında görülen anlam ilişkilerinden biri de eklemedir. Ekleme işlevinde görülen cümle bağlayıcılar, iki cümlelerin özne, nesne ve yüklemeleri arasında ileriye dönük bir şekilde ekleme sağlar. Ekleme işlevi daha çok metnin yüzey yapısına dönüktür (İşsever 1996: 87). Ekleme işlevi sağlayan bağlaçlar için *ulama bağlamlar* (Banguoğlu 2011: 391) gibi farklı adlandırmalar da mevcuttur.

Günay, ekleme terimi karşısında birlik terimini kullanmıştır (2017: 86). Bu başlık altında benzerlik, birliktelik ve beraberlik işlevinde görülen ve iki cümle arasındaki bilgi / durum açısından ekleme ilişkisi kuran bağlayıcılar verilmiştir. Bu kısımda ele alınan cümle bağlayıcıları, metindeki yargıları birbirine ekleyerek anlamın tamamlanmasına katkıda bulunur.

Taranan metinlerde ekleme işleviyle görülen cümle bağlayıcıları; *ap yime*, *ayrıca*, *bes*, *binā’en-‘alā hāza*, *hem*, *ötrü*, *ma*, *tağı*, *ve*, *yana*, *yime* olarak sıralanabilir.

Ekleme bildirme işlevi birbirine eşit iki durum arasında görülür. Bu bağlayıcıların yer aldığı cümleler türü bakımından bağlı cümle özelliği gösterirler.

3.3.1. *ap yime* “ve yine, ve de”

ap yime, Türkçe + Türkçe ikili öbekleşmiş bir yapıya sahiptir. *ap yime*, kendinden önceki cümlede yer alan bilgiye aynı kavram alanındaki bilgiyi ekleme yoluyla pekiştirir. *Ap yime*, cümleler arasında ilgi kurmakla birlikte anlamını da etkiler. Tespit edilen örneklerden bazıları şu şekilde verilebilir:

(EUT) *ap yime* *kılmış ap yime kuvratmış bolurlar ... ötrü tükel bilge maytrı burkan in.e tip yarlıkayur* (MYTS 79/1-3)

:“Günahı hem işlemiş hem toplamış olurlar. Sonra mükemmel hikmetli Maytrı burkan haşmetle şöyle der:”

Doğrudan Tekin’den alınan çeviri ile *ap yime* ikili kullanımı ile cümleler arasında bağlantı kurmuştur. Burada *günahı toplamak* ifadesi *günahkâr olmak* şeklinde çevrilebilir. *ap yime*’nin tekrarlı kullanımı söz konusu iki yargının da gerçekleştiğini bildirerek beraberlik anlamı sağladığı görülmektedir.

(KarT) *ol mü’min erse pes korkmaz küç kılmakda ap yime eksütmekde* (RKT 31-20/112)

:“O müminse gücünü kullanmaktan ve yine (birini) güçsüz bırakmaktan korkmaz.”

Ryland Kur’an Tercümesi’nden alınan örnekte *ap yime*’nin ortak eylemli eksilteli cümleleri birbirine bağladığı görülür. Birinci cümlede müminin gücünü kullanmaktan, ikinci cümlede ise birini güçsüz bırakmaktan çekinmeyeceği belirtilir.

3.3.2. *ayrıca* “ayrıca, ilaveten”

Asıl görevi zarf olan *ayrıca* sözcüğü “bundan başka, ilave olarak” gibi anlamlarla cümleler arasında bağlayıcı işlevi üstlendiği görülmektedir. Eski Türkçe *adruk* “ayrılmış, ayrı” sözcüğünden evrilmiş olan *ayrı* sözcüğü +ca+ eki ile türemiş Türkçe kökenli bir sözcüktür. Kıpçak Türkçesinden itibaren görülen *ayrıca* Türkiye Türkçesinde yaygın olarak kullanılmaktadır. *ayrıca*; kendinden önceki cümlede yer alan yargıya aynı kavram alanından başka bir yargı ekleyerek cümleler arasında ilgi kurar. Örneklerden bazıları şu şekilde verilebilir:

(KıpçakT) *ağıl: Koyun sürüsünün toplu olarak durduğu halde etrafına çekilen hatire. Ayrıca qoyun ağılı da müstameldir. (Kİ/2)*

:‘Ağıl: Koyun sürüsünün toplu olarak durduğu hâlde etrafa çevrilen çit. Ayrıca koyun ağılı (olarak da) kullanılır.’

Kitabu’l-İdrâk metninden alınan örnek cümle bir tanım cümlesidir. *Ayrıca* ile kurulan cümlede, birinci cümlede yapılan tanımlaya ek olarak başka bir bilgi vermiştir.

3.3.3. binā’en-‘alā hāza “bundan dolayı, bunun üzerine”

Arapça zarf *binā’en-ala* ‘bundan dolayı, bunun üzerine’ ile *haza* ‘bu, o, şu’ birleşmesinden oluşur (Devellioğlu, 2015: 121). Arapça + Arapça ikili öbekleşmiş yapıya sahip *binā’en-‘alā hāza*’nın örneği Osmanlı Türkçesinde görülmektedir. İki cümle arasına gelerek oluşturduğu bağda cümleleri arasında ekleme bildirme ilişkisi kurar. *binā’en-ala*’nın tespit edilen örneğini şu şekilde vermek mümkündür:

(OsmT) *dā’ima kendi rā’yne zam eylemişdi. binā’en-‘alā hāza cümle mühimmâtını müheyyâ idüp bî-muhābâ vardıkda Muhammed Giray ve Şahin Giray tekrar küffâr-ı hâk-sâr ile ‘asâkir-i nuşret-şi’âra mukâbil oldu (TEDK 22b/18)*

:‘Daima kendi otlağını arttırmıştı. Bunun üzerine bütün mühimmatı hazır edip korkusuzca vardığında Muhammed Giray ve Şahin Giray tekrar hâli perişan kafirler ile yardımcı askerlerle karşılaştı.’

Tevârih-i Deşti Kıpçak metninden alınan örnekte birinci cümledeki söz konusu kişinin otlağını artırmasının üzerine yaşadığı bir durum ifade edilmiştir.

3.3.4. hem “hem, de, dahi, ve”

Farsçaya ait *hem*; “-dak, -deş, -i bir” anlamlarında kullanılan bir edattır (Devellioğlu, 2015: 407). Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesi’nden itibaren bağlama ve kuvvetlendirme işlevinde kullanıldığını ifade eder (2013: 100). Tietze, *hem* edatını *ve*, *de*, *dahi* olarak anlamlandırır (2016c: 449). *hem* yapısı görevdeş sözcükleri ve tümceleri eşitlik, birlikte olma anlamlarıyla veya karşıtlık anlamıyla bağlar (Hengirmen, 1998: 192; Bozkurt, 2010: 50). Tespit edilen örneklerinden bazıları şunlardır:

(KarT) *Kim kim uğsa mening aymışım yolka azmaz hem bedbaht bolmaz (RKT 31-20/123)*

:‘Kim ki benim söylediğim yola girse sapkınlığa düşmez, hem bedbaht olmaz.’

Ryland Kur'an Tercümesi'nden alınan örnekte söz konusu tembihte bulunulan kişinin bu tembihe uyduğunda yaşayacağı iki durum bildirilmiştir. Kişinin sapkınlığa düşmeyeceği bilgisine *hem* ile mutsuz olmayacağı bilgisi eklenmiştir.

(KarT) *anlar kim tandılar **hem** yüz ewürdiler Tangrı yolındın* (RKT 37-47/34)

:‘Onlar ki ayıpladılar hem Tanrı yolundan yüz çevirdiler.’

Hem burada iki cümlede yer alan eylemin aynı kişi tarafından yapıldığını bildirir. Söz konusu öznenin gerçekleştirdiği iki eylem birbirine *hem* bağlayıcısıyla bağlamıştır.

(KarT) *köñül bérdi **hem** me yorıttı tilig / uwut bérdi kık hem kılınçı silig* (KB Ç/149)

:‘Ona hem gönül verdi hem de onun dilini açtı; ona güzel biçim, güzel tavır ve hareket ihsan etti.’

Arat'ın çevirisinden yararlanılan örnekte iki eylemin aynı kişi tarafından yapıldığı aktarılmaktadır. Bu iki eylemin birbirine eklenmesi *hem* bağlacıyla sağlanmıştır. *Hem me* şeklinde görülen cümle bağlayıcısının *me* “da,de” unsuru *hem*’in anlamını kuvvetlendirmiştir.

(Harezmt) *zāhidlarqa ziyāfat qılğaymen **hem taqı** sanga ziyāfat qılğaymen.* (NF 394/7)

:‘Zahitlere hem de sana bir gün sürecekt ziyafet vereceğim dedi.’

Nechü'l-Feradis'den alınan örnekte ziyafet verilecek olan kişiler *hem taqı* ile birbirine bağlanmıştır. Bu kişilerden zahitlere ek olarak söz konusu kişiye de ziyafet verileceği aktarılmıştır. *Hem taqı* şeklinde görülen cümle bağlayıcısının *taqı* “da,de” unsuru *hem*’in anlamını kuvvetlendirmiştir.

(Harezmt) *Bulmadı buğday aşını **hem** yok erdi arpası* (KE 181v/5)

:‘Buğday aşını bulmadı hem arpası (da) yoktu.’

Kısasü'l-Enbiya'dan alınan örnekte iki cümle arasında *hem* ilgi kurmuştur. Söz konusu öznenin buğday aşını bulamadığı bilgisine arpasının da olmadığı bilgisi *hem* ile eklenmiştir.

(**KıpçakT**) *‘āqıl ol sözni yirinde sözlegey **hem** cevābını münāsib közlegey* (GT 18/6-7)

:‘Akıllı kişi, o sözü yerinde söyleyecek hem cevabı için (de) uygun zamanı gözleyecek.’

Gülstan Tercümesi’nden alınan örnekte akıllı kişinin yapması gereken iki eylem aktarılmıştır. Akıllı kişinin, sözü yerinde söylemesi gerektiği bilgisine cevabı için de uygun zamanı beklemesi gerektiği bildirilmiştir. Bu ekleme işlevi *hem* ile sağlanmıştır.

(**ÇağT**) *anıñ bir şāḥ altını bar irdi. **hem** ol altun bile defn kıldılar.* (TEH T697b/1)

:‘Onun bir şah altını vardı. Hem o altın ile gömdüler.’

Bu örnekte yer alan birinci cümlede öznenin sahip olduğu bir varlık bildirilmiştir. İkinci cümlede ise bu altın ile gömüldüğü bilgisi aktarılır. *Hem*, iki cümlede yer alan bilgiyi birbirine ekleme görevi görmüştür.

(**ÇağT**) *bi-niyāzlık yirige bardı. pervā kılmadı. **Hem** ol Hāḫ ta’ālā ‘ibādetiğa meşgūl irdi.* (TEH S712b/3)

:‘Minnet etmeden yerine vardı, çekinmedi. Hem o Hak Taala ibadet etmekle meşguldü.’

Burada iki cümle arasındaki ilgi *hem* ile sağlanmıştır. Birinci cümlede söz konusu kişinin çekinmeden bir yere vardığı bilgisi aktarılmıştır. Bu bilgiye ek olarak ikinci cümlede aynı kişinin Hak Taala ibadetiyle meşgul olduğu bilgisi paylaşılmıştır. Bu ekleme işlevi *hem* cümle bağlayıcısı ile sağlanmıştır.

(**EAT**) *bir yigid [e]r senüñ ucuñdan aramızdan egsildi. **Hem** vaşıyyet eylemiş ‘menüm kıanum kıomayasın alasin’ demiş* (DKK 301/1)

:‘Bir yiğit erkek senin yüzünden öldü. Kanımı yerde bırakmayın, intikamımı alın diye vasiyet etmiş.’

Dede Korkut Kitabı’ndan alınan örnekte iki cümle arasında *hem* ile bağ kurulmuştur. Birinci cümlede bir kişinin öldüğü bildirilmiştir. İkinci cümlede ise bu bilgiye ek olarak, ölen kişinin intikamının alınmasını istediği bildirilmiştir.

(EAT) *Düzdi anuñ döstligiýçun ‘âlemi / Hem aña kıldı ra‘iyyet Âdem’i* (GN 152)

:‘Onun dostluğu için âlemi düzene koydu. Hem Âdem’i ona halk kıldı.’

Garibname’den alınan örnekte hem iki cümle arasında hem ekleme işleviyle cümleler arasında ilgi kurmuştur. Birinci cümlede söz konusu kişinin dostluğu için âlemi düzene soktuğu bildirilmiştir. İkinci cümlede ise bu bilgiye ek olarak yapılan başka bir eylem olduğu aktarılmıştır.

(OsmT) *Yüzü cennet lebi kevserdür hem kıddi Tubādur* (Hayali 4/Tahmis)
:‘Yüzü cennet, dudağı kevserdir hem boyu Tubadır.’

Hayali Divanı’ndan alınan örnekte hem iki cümle arasında ilgi kurmuştur. Tasviri yapılan kişinin özellikleri bildirilmektedir. Birinci cümlede söz konusu kişinin dudağı tasvir edilirken ikinci cümlede bu bilgiye ek olarak boyu hakkında da benzetmelerde bulunulmuştur. Burada görülen bilgi ekleme işlevi hem ile sağlanmıştır.

3.3.4.1. hem...hem ‘hem...hem, da...da’

Farsçadan dilimize geçen *hem...hem* bağlacı, eş görevdeki cümleleri eşitlik ve birliktelik bakımından birbiriyle ilişkilendirir. Ergin, *hem...hem* yapısını karşılaştırma edatları içerisinde gösterir. Ergin karşılaştırılan iki veya daha çok unsuru birbirine bağlayan *hem...hem*’in karşılaştırılan unsurların hepsini ifade etmek için kullanıldığını belirtir (2013: 353).

Ergin’in tanımından yola çıkarak *hem...hem* yapısı karşılaştırılan unsurların hepsini kapsaması yönüyle birliktelik ve beraberlik işlevi üstlenir. Yavuz, *hem...hem* bağlacının aynı zamanda sıralama bağlacı olduğunu da ifade eder (2010: 308). Fakat bu sıralamanın düşünsel ve zamansal bir sıralamadan ziyade bilgi ekleme yoluyla oluşan bir sıralama olduğunu söylemek mümkündür. Tespit edilen örneklerden bazıları şu şekilde verilebilir:

(KarT) *Biz tirgüzür-miz hem öldürür-miz hem* (RKT 37-50/43)

:‘Biz diriltiriz de öldürürüz de.’

Ryland Kur’an Tercümesi’nden alınan örnekte iki eylem birbirine *hem...hem* bağlacı ile bağlanmıştır. Birinci cümlede yaratılma eyleminin yanında öldürme eyleminin de gerçekleştirildiği aktarılmıştır.

(**KarT**) *kılıç él tutar **hem** bodun kazğanur / kalem él tüzer **hem** hazîne urur*
(KB Ç/2714)

:“Kılıç memleket zapteder ve zafer kazanır, kalem de memleket tanzim eder ve hazine toplar.”

Bu örnekte *hem...hem* cümleler arasında ilgi kurmuştur. Burada *hem...hem*’in cümlelerde yer alan bilgiye ekleme yaparak anlamı pekiştirdiği görülmektedir. Arat çevirisinden yararlanılmıştır.

(**Harezmt**) *Bu Yūsuf **hem** körklüg turur, **hem** arıg turur, **hem** zāhid turur, **hem** ‘ālim turur* (KE 85v/13)

:‘Bu Yusuf hem güzeldir hem temizdir hem zahittir hem âlimdir.’

Kıyasü’l-Enbiya’dan alınan örnekte eşit cümlelerin *hem* bağlacı ile bağlandığı görülmektedir. Birinci cümledeki yer alan yargıya, aynı kavram alanı içerisinde diğer yargılar *hem...hem* aracılığıyla eklenmiştir.

(**Harezmt**) *Ad meliklerinin atı tēmişler **hem** ol kavmniñ atı tēmişler **hem** ol élniñ atı tēmişler* (KE 29r/10-11)

:‘Ad sultanlarının adı, hem o kavmin hem o memleketin adı demişler.’

Burada *hem ... hem* ile bir kavmin ve söz konusu memleketin aynı olduğu bilgisi aktarılmıştır. Birinci cümlede kavmin adı olduğu, ikinci cümlede ise memleketin adının da aynı olduğu bildirilmiştir.

(**ÇağT**) ***Hem** bolsun eceli şāhları bende saña / **Hem** ser-keşler barça ser-efgende saña* (Münş. T395a/27)

:‘Hem şahların eceli sana köle olsun, hem serkeşler sana kendini hep feda etsin.’

Münşeāt adlı metinden alınan örnekte *hem...hem* cümleler arasında ilgi kurmuştur. Söz konusu muhatap alınan kişi için iki temenni birbirine eklenerek anlamın tamamlanması sağlanmıştır.

(**ÇağT**) ***Hem** köñlüm ümīd-vār boldı cāndın / **Hem** cānga vişāl oldı tama’-ı cānāndın* (Münş. T798b/3)

:‘Hem gönlüm candan ümitvar oldu hem sevgiliyi çok istemekten cana kavuştu.’

Burada söz konusu kişinin maruz kaldığı iki durum birbirine *hem...hem* bağlacıyla bağlanmıştır.

(EAT) **Hem** getürdi ‘âlemi ‘ademden ol / **Hem** bitürdi âdemi ‘âlemden ol (GN 123)

:‘O hem âlemi yokluktan getirdi, hem insanı âlemden yarattı.’

Garibname’den alınan örnekte aynı kavram alanı içerisinde iki eylem ilişkilendirilmiştir.

(OsmT) **Hem** müslüman olsunlar, **hem** Türkçe öğrensünler. Sonra getürelüm, Yiniçeri olsunlar didi. (Neşrî 199/11-12)

:‘Hem müslüman olsunlar, hem Türkçe öğrensinler. Sonra getirelim, Yeniçeri olsunlar dedi.’

Neşrî Tarihi’nden alınan örnekte, söz konusu kişiler için istenilen iki eylem dile getirilmiştir. Bu istekler *hem...hem* bağlacıyla birbirine bağlanmıştır.

3.3.4.2. hem taqı “hem de”

Farsça *hem* “ve, de, hem...hem” anlamlarında cümleler arasında bağlantı kurar. Türkçe *taqı* bağlacı sonuna geldiği isim unsurunu, daha önce geçen veya geçebilecek başka bir isim unsuruna ilave ifadesi ile birbirine bağlamaktadır (Tiken 2004: 64). *Hem* sözcüğüne *taqı* gelerek oluşan *hem taqı* cümleleri ekleme ilgisiyle birbirine bağlar. *hem taqı* Türkiye Türkçesinde yerini *hem de* yapısına bırakmıştır. Tespit edilen örneklerden bazıları şunlardır:

(Harezmt) *Haq te ‘ālā hazratıdın yıraq bolur hem taqı uçmağdın yıraq bolur taqı halâyıqdın hem yıraq bolur velikin tamuğqa yaqın bolur.* (NF 251/7)

:‘Hak Taala hazretinden, halktan hem de cennetten uzak olur fakat cehenneme yakın olur.’

Nechü’l-Feradis’den alınan örnekte *hem taqı* cümleler arasında ilgi kurmuştur. Yapılan bir eylem sonrasında Allah’tan, halktan ve cennetten uzak oldurulacağı birbirine ekleme yoluyla bildirilmiştir.

(Harezmt) *Peyğambar ‘as hıdmatında üküş bolup turur erdi, hem taqı uluğ yaşlığ erdi.* (NF 127/17)

:‘Peygamber a.s.’nin çok (fazla) hizmetinde bulunmuştu. Hem de çok yaşlı idi.’

Hem taqı ile bağlanan iki cümlede söz konusu ortak öznenin özellikleri bildirilmektedir. Söz konusu kişinin birinci cümlede peygamberin çok fazla

hizmetinde bulunulduğu, ikinci cümlede ise yaşı bildirilmiştir. Bu bilgiler birbirine *hem taqı* bağlayıcısı ile eklenmiştir.

3.3.5. inçe kaltı ‘aynı şekilde’

inçe ol zamirinin eşitlik formudur ve *ança*’nın bir transkribe versiyonudur. (Clauson, 1972: 172). Temir, *inç-* fiilinden zarf-fiil ile türemiş olabileceğini belirtir (1956: 251’den aktaran Hacıeminoğlu, 1984: 163). *inçe kaltı* sadece Eski Uygur Türkçesinde cümle bağlayıcısı olarak görülmektedir (Karahan, 2015: 164). Türkçe + Türkçe ikili öbekleşmiş bir yapıya sahiptir. *inçe kaltı*’nın bağlam içerisinde “aynı şekilde” anlamı kazanarak benzerlik işleviyle cümleler arasında ilgi kurduğu görülmektedir. Tespit edilen örneği şu şekilde vermek mümkündür:

(EUT) *bir yirte için karşı titirler...inçe kaltı dört yılan bir kamatsıda turmuş teg dört mahabutluğ yılanlar ... özke tözi öñi öñi ol tursarlar yme bir yerte ağıtnurlar inerler* (AY 365/18-22)

‘Birbirlerine karşılıklı olarak dik dik bakarlar... aynı şekilde dört yılan bir kafeste durmuş gibi vücutları başka yerde dursa bile yine bir yerden yükselip (bir yere) inerler.’

Altun Yaruk metninden alınan örnekte *inçe kaltı* ile cümleler arasında ekleme ilgisi kurulmuştur. Birinci cümlede yılanların birbirine dik dik bakmalarına ek olarak kendilerini yerden yere attıkları ifade edilmiştir.

3.3.6. ma “dA, ve”

Clauson *ma*’yı farklı işlevleri bulunan bir edat ve *yeme*’nin kısaltılmışı olabileceğini ifade eder (1972: 765). Hacıeminoğlu, Eski Türkçe, Karahanlı ve Harezmi sahalarında sık kullanılan bir bağlama edatı olduğunu belirtir. Batı Türkçesi’nde hemen hiç görülmez. Kullanışı ve görevi şekil itibarıyla *ok / ök*, *da / de* ile edatlarıyla aynı olan *ma*, kendinden önce gelen sözcüğün genel ahengine uyarak ek özelliği gösterir (Hacıeminoğlu, 2013: 101). Bazı araştırmacılarca bağımsız bir sözcük gibi ele alınan *ma/me*’nin; *yeme*’nin kısaltması olması muhtemeldir. Çeşitli fonksiyonları olan bu edat “de, ve” anlamlarında kullanılır (Clauson, 1972: 765). Karahanlı ve Harezmi Türkçesi sahalarında kullanılan bağlama edatıdır. Batı Türkçesinde neredeyse hiç kullanılmayan bu edat *Ok* ve *dA* edatları ile kullanım ve görev açısından aynıdır. Hacıeminoğlu, *ma* yapısının sürekli sonda geldiği için ek özelliği gösterdiğini ifade eder (Hacıeminoğlu, 2015: 248). *ma*; kendinden önceki

cümlede yer alan bilgiye ekleme yaparak cümleler arasında ilgi kurar. Tespit edilen örneklerden bazıları şu şekilde verilebilir:

(KarT) *sakışsız bérigli kamuğka rûzî / yétürür kamuğni **ma** yémez özi* (KB B/4)

:“Herkes saymadan rızkını verir; herkese yedirir fakat kendi yemez.”

Arat çevirisinden yararlanılan örnekte *ma* iki cümle arasında anlam ilgisi kurmuştur. Allah’ın tasvir edildiği bu beyitlerde birinci dizede herkese rızkının sayılmadan verildiği, ikinci cümlede ise yaratılanlara yemeleri için nimet verilirken kendisinin yemek yemediği bildirilmiştir.

(Harezmt) *olar bizge ne kıldılar érse biz **me** anlarğa andağ kılğay-miz.* (KE 117r/4)

:“Onlar bize ne yaptılarsa biz de onlara öyle yapacağız.”

Kıtasü’l-Enbiya adlı metinden alınan örnekte *me* bağlayıcısı ile iki cümle arasında ilgi kurmuştur. Birinci cümlede öznenin yaptığı eylem, ikinci cümlede ise bu eylem karşısındaki takınılacak tavır bildirilmiştir.

3.3.7. takı “ve, da/de”

dahi (< tak-ı) sözcüğü Eski Türkçeden günümüze *takı* > *tagı* / *dakı* > *dagı* > *dağı* > *dahı* > *dahi* > *da* şeklinde gelişerek kullanılagelmiştir. *tak-* ‘ekle-’ fiilinden *-ı* zarf fiil ekiyle oluşan türemiş Türkçe kökenli bir bağlaçtır. Bağlaç ve bağlama edatı olarak iki farklı kategoride ele alan araştırmacılara ek olarak, Jean Deny cümleleri bağlayan *dahi*’nin bağlaç, öge sonuna gelen *dahi*’nin zarf olduğunu belirtir. (Salan, 2011: 229).

Ergin’in kuvvetlendirme edatı olarak nitelendirdiği *dahi*’nin; *dahı* veya *dakı*’nın Eski Anadolu Türkçesinde bazen ve yerine kullanıldığı fakat zamanla bu fonksiyonun unutulması bugünkü *dahi* şeklini aldığını belirtir (2013: 353). Korkmaz *takı*’yı Eski Türkçenin ve anlamında kullanılan bağlacı olarak tanımlar. Ses değişimleri sonucu *tak-ı* > *dahı* > *dahi* olarak görüldüğünü belirten Korkmaz, bağlacın Türkiye Türkçesinde yerini “ve”ye bıraktığını ve pek az eserde arkaik bir hava katmak için bilinçli olarak tercih edildiğini ifade eder (2014: 934).

takı Eski Türkçeden günümüze kadar kullanılan edatlardan olup kuvvetlendirme ve bağlama edatı olarak kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 2015: 138).

takı'nın *Nechül Ferâdis* metnindeki görünümünü inceleyen Aktan, bu bağlacın değişik anlam ve görevde yer almasını dikkat çekici bulur (2006: 50-53). Salan, Evliya Çelebi'nin 3. Kitap Yazmasında *dahi*'nin ve işlevinde sıralama bağlacı; *ama*, *fakat* işlevinde zıtlık bağlacı; *hem...hem*, *da...da* işlevinde karşılaştırma bağlacı; *sonra* işlevinde sıralama bağlacı olmak üzere dört farklı kullanımı olduğunu ifade eder (Salan, 2011: 230-232).

takı'nın Türkiye Türkçesinde kullanılan şekli *dA* basit yapılı Türkçe kökenli bir bağlaçtır. Korkmaz, *da* bağlacının *dahi*'den kısaltılarak oluştuğu fikrinin kabul gördüğünü belirtir. *da*'nın işlevi için Korkmaz ilgi kurduğu eş değerli tüm öğeleri kapsadığını ifade eder (2014: 936). Bozkurt, *dA*'nın en fazla tümceleri olmak üzere sözcük öbeklerini ve aynı türden öğeleri bağlamada kullanıldığını dikkat çeker. Bağlama görevi sırasında *eşitlik* ve *birlikte olma* anlamları da kazandırdığı Bozkurt'un belirttiği bir diğer husustur (2010: 47).

Ergin, *da....da/de...de* yapısını karşılaştırma edatlar içerisinde gösterir. Ergin karşılaştırılan iki veya daha çok unsuru, dil birliğini birbirine bağlayan *da....da/de...de*'nin karşılaştırılan unsurların hepsini ifade etmek için kullanıldığını belirtir (2013: 353). Hengirmen, Türkçede kullanımın oldukça yaygın olan *dA*'nın cümlede kullanıldığı duruma göre çeşitli anlamlar yüklediğini ifade eder. Hengirmen *dA*'nın işlevlerini bir kavrama *eşitlik*, *katılma*, *benzerlik* ve *pekiştirme*; *üstlendiği anlamları ise azarlama*, *korkutma/tehdit*, *şaşkınlık/hayret*, *küçümseme*, *yakınma / sitem*, *övgü / beğenme* olarak sıralar (Hengirmen, 1998: 184-186).

Hacıeminoğlu'nun kuvvetlendirme edatları içerisinde verdiği Eski Türkçedeki *ma/me* ve *ok/ök* edatlarının sonraki dönem temsilcisi olan *da/de* bağlacının; *bağlama*, *sıralama*, *belirtme*, *kuvvetlendirme* işlevinde görülen Batı Türkçesinde yaygın bir kullanım alanına sahip olduğunu belirtir. Hacıeminoğlu, *dA*'nın *dakı* (daki, dağı)'dan gelmiş olma ihtimalini Türkçenin gelişme kanunlarına aykırı bularak sonda yer alan *kı/ki* ekinin düşmesinin mümkün olmadığını vezin gereği bazen düşse de bu durumun geçici olduğunu ifade eder. Hacıeminoğlu yapısının henüz isbata muhtaç bir durumda olduğunu vurgularken *dA*'nın Harezmi sahasında *Hüsrev u Şirin* adlı metinde görülmesinin onu Batı Türkçesinde teşekkül etmiş bir bağlaç olmaktan çıkarılmasına kanıt olarak gösterir; birçok değişikliklerinin kullanıldığı *dA*'nın belli başlı görevlerini; *belirtme* ve *benzerlerine ilave*, *belirtme* ve *kuvvetlendirme*,

karşılaştırma, sıralama ve bağlama, belirtme ve kuvvetlendirme olarak sıralar (2015: 220-226).

Gülsevin, “Eski olduğu kadar güzel de olan bu ev, görenleri büyülüyordu.” örneğinden yola çıkarak *da*’nın tek başına bağlama grubu oluşturamayacağını ifade eder. Araştırmacı, söz konusu *da* bağlacının ancak tekrarlı veya başka bağlaçlarla birlikte kullanıldığında bağlama grubu niteliği taşıyarak cümlelerin oluşumuna katıldığını belirtir. Gülsevin *da*’nın; *isim unsuru Da isim unsuru da, değil... ..da, sadece... değil aynı zamanda ... da, yalnız ... değil ... da, ne ne (de) ..., hem.... hem (de)* şekillerinde görüldüğünü ifade eder (2021: 4-5).

takı’nın temel işlevi sıralamadır. Ancak bu sıralamayı gerçekleştirirken kendinden önceki cümlede yer alan bilgiyi yeni bir bilgi ile genişlettiğinde ekleme işlevi görür. *takı*, ekleme işleviyle yer aldığı cümlelerde “da” dil birimi ile aynı görevdedir. Türkçede oldukça yaygın olan *takı* > *dahi* > *da* cümle bağlayıcısının taranan metinlerde yer alan örneklerinden bazıları şu şekilde verilebilir: (son 2 paragrafın yerini değiştirdim)

(EUT) *buşı birzün mini yime ayamış bolğay ... **takı** bursonglarağ yime tapınmış bolğay* (MYTS 22/2-6)

:“Bana da hürmet etmiş olacaktır. ... ve cemaatlere de tapınmış olacaktır.”

Maytrisimit’ten alınan örnekte iki cümle arasındaki ilgi *takı* bağlayıcısı ile sağlanmıştır. Birinci cümlede söz konusu öznenin gerçekleştireceği bir eylem bildirilir. İkinci cümlede ise aynı öznenin yapacağı başka bir eylem dile getirilmiş ve anlam ilgisi kurulmuştur.

(EUT) *edgü kılınçlarığ bulurlar kazganurlar **takı** ne aytmış kergek* (AY 428/13-15)

:“İyi işler yapıp kazanırlar ve (daha) ne söylemek gerek(ir)?”

Altun Yaruk adlı metinden alınan örnekte *takı*, birinci cümledeki yargıya ekleme yaparak bunun üzerine ne söylemek gerektiği bilgisi verilmiştir.

(KarT) *ilig aydı uktum eşittim muni / **takı** bir sözüm bar ayu bér anı* (KB Ç/2669)

:“Hükümdar: Dinledim ve bunu anladım dedi, bir sözüm daha var, onu da söyleyiver.”

Arat çevirisinden yararlanılan örnekte *taḳı* iki cümle arasında ekleme ilgisi kurmuştur. Birinci cümlede yer alan yargıya ek olarak söz konusu kişinin de söyleyecek bir sözü olduğu bildirilmiştir.

(KarT) *yayıḡ télve devlet köñül bamaḡıl / tolun teg bu devlet yana irilür / taḳı bir bu ma ‘nî ayayın saña / eşitgil anı sen munu büt maña* (KB Ç/741-742)

:“Dönek ve deli saadete gönül bağlama; saadet dolunay gibidir tekrar küçülür. Adımın başka bir anlamını daha söyleyeyim, şimdi bunu da dinle ve bana inan.”

Kutadgu Bilig’den alınan örnekte *taḳı* bilgi ekleme yoluyla cümleler arasında anlam ilgisi kurmuştur. Arat çevirisinden yararlanılmıştır.

(Harezmt) *sen atamnı öltürmiş-sen aña yıḡlayur-men, taḳı atamnı saḡınıp-men, ayḡıl atamğa meñzeyür bir şüret kılsunlar* (KE 142v/15)

:“Sen babamı öldürmüşsün ona ağlarım ve babamı düşünürüm, söyle babama benzeyen bir suret yapsınlar.”

Kısasü’l-Enbiya’dan alınan örnekte söz konusu kişinin babasının öldürülmesine ağladığı ve babasını düşündüğü ifade edilmiştir. Buradaki bilgi ekleme *taḳı* aracılığıyla sağlanmıştır.

(Harezmt) *bu andın ırak turur taḳı anga mengzemes* (ME 125/8)

:“Bu ondan uzaktır ve ona benzemez.”

Mukaddimetü’l-Edeb metninden alınan örnekte söz konusu kişinin birbirinden uzak olduğu ve birbirine benzetilmediği iki durum *taḳı* bağlayıcısıyla ifade edilmiştir.

(Harezmt) *Yā Rebbi, mu’minlerke nuşrat bergil taḳı kâfirlarnı hezîmet qılḡıl!* (NF 74/2-3)

:“Ya Rabbi, müminlere yardım et ve kâfirleri bozguna uğrat.”

Nechü’l-Feradis adlı metinden alınan örnekte *taḳı* iki isteği bildirmek için kullanılmıştır.

(Kıpçakt) *anı öltürmek kirek daḡı biri ayttı anıḡ tilin kesmek kirek* (GT 87/2-3)

:“Onu öldürmek gerek ve biri dedi (ki) onun dilini kesmek gerek.”

Gülistan Tercümesi metninden alınan örnekte *dağı* ile iki bilgi birbirine eklenmiştir.

(KıpçakT) *barça 'âlemi yokdan var kıldı **dağı** âdem oğlanlarını barçadan artuq kıluḡ 'âkıl ve fehḡ rûzî kıldı **dağı** barça hayvânâtları âdem oğluna musahḡar kıldı **dağı** âdem oğluna firâset birdi* (BV 1b/4-7, 2a/1-3)

:‘Bütün âlemi yoktan var etti ve insanoğlunu (yaratılanların) hepsinden değerli kılıp akıl ve anlayış nasip etti ve bütün hayvanları adem oğluna bağlı kıldı ve insanoğluna anlayış verdi.’

Baytaratü'l-Vazih metninden alınan örnekte *dağı* ile Allah’ın yaptığı şeyler birbirine eklenerek anlam ilgisi kurulmuştur.

(KıpçakT) *Bu faşl, atlarınḡ ‘ayblarının **dağı** renclerin beyân kıluḡ. **Dağı**, ‘her birine çâre nedür, dermân nedür’ anı beyân kıluḡ.* (Hulasa 83a/1-3)

:‘Bu bölüm atların kusurlarını ve sıkıntılarını açıklar. Ve (bu sıkıntılarının) her birine çare nedir derman nedir onu açıklar.’

Burada *dağı*, açıklanan iki şeyin bildirilmesinde kullanılmıştır.

(KıpçakT) *dostlar zindân içinde kirek bolur **dağı** düşmen-ler sufrada dost körünür* (GT 52/10-12)

:‘Dostlar zindan içinde gerek olur ve düşmanlar sofrada dost görünür.’

Gülistan Tercümesi’nden alınan örnekte *dağı* ile dost ve düşman ile ilgili iki durum belirtilmiştir.

(KıpçakT) *ağrıḡan yirni, issi şḡ bile yaḡşıdan yuḡay sen. **Dağı**, kurbâḡanın içi yaḡın sürtmek gerek.* (Hulasa 85b/3-4)

:‘Ağrıyan yeri sıcak su ile iyice yıkayacaksın. Ve (ona) kurbağanın içinin yağın sürmek gerek.’

Burada yapılması gereken iki şey *dağı* cümle bağlayıcısıyla bildirilmiştir. Birinci cümlede sıcak su ile yıkanması gerektiği, ikinci cümlede ise buna ek olarak kurbağa içinin yağının sürülmesi gerektiği belirtilmiştir.

(KıpçakT) *bu kitāba baytaratü'l-vāzih ad birdüm **dağı** tevfiḡ teḡri ta'âlā-dan diledüm **dağı** tevekkül teḡri ta'âlāya kıldum* (BV 4b/4-7)

:‘Bu kitaba Baytaratü’l-Vazih adını verdim ve Tanrı Taala’dan yardım istedim ve Tanrı Taala’ya tevekkül ettim.’

Burada kitabın adını koyduktan sonra Tanrı’dan yazmak veya bitirmek için yardım istenildiği ve bu konuda Tanrı’ya güvenildiği ifade edilmiştir.

(KıpçakT) *bezendi, könendi ve tonandı da* denir (ETZ 69)

: ‘Bezendi, süslendi ve donandı da denir.’

Et-Tuhfetü’z-Zekiyye Fi’l-Luğati’t-Türkiyye’den alınan örnekte *da* ile benzer eylemler birbirlerine eklenmiştir.

(EAT) *pes imdi bir kişi bir kez ki yana / **dahı** bir yanmağa nice tayana* (BH 14a/4)

:‘Artık şimdi bir kişi bir kez yana, dahi bir yanmaya nasıl dayana?’

Bahrü’l-Hakâyık metninden alınan örnekte kişinin mecazen yandığı ve ek olarak bu yanmaya nasıl dayanılacağı bildirilirken *dahı* cümle bağlayıcısından yararlanılmıştır.

(OsmT) *Çukurdan kendüyi çıkarur. **Dahi** kendünün evvelki libasını soyub bedenini yuyub harîr libaslar geyürür* (Neşrî 139/20-21)

:‘Çukurdan kendisini çıkarır. Ve kendisinin önceki kıyafetini soyup bedenini yıkayıp sıcak kıyafetler giydirir.’

Neşrî Tarihi’nden alınan örnekte *dahi* ile kendinden önceki cümle pekiştirilmiştir.

3.3.7.1. **takı...takı** “ve...ve”

takı’nın tekrarlı kullanımı olan *takı...takı*, Türkçe + Türkçe ikili öbekleşmiş yapıya sahip bir bağlayıcıdır. *takı...takı* kendinden önceki cümleye bilgi ekleme işlevinde görülür:

(Harezmt) *otuz namaz birle qayıttım. **Taşı** Musa peygambarqa keldim **taşı** Musa peygambarqa habar berdim* (NF 59/2-3)

:‘Otuz (rekât) namaz ile döndüm. Ve Musa peygambere geldim ve Musa peygambere haber verdim.’

Nechü’l-Feradis adlı metinden alınan örnekte *takı...takı*, *ve...ve* anlamında iki eylem arasında sıralama ilgisi sağlamıştır.

(Harezmt) uçmaḥnı öz qudratı birle yarattı **taḳı** cümle enva'ı ni'am birle bezedi, **taḳı** Cebreilke hitab keldi. (NF 61/2-3)

:‘Cenneti kendi kudreti ile yarattı ve türlü çeşit nimetlerle süsledi ve Cebrail’e hitap geldi.’

Burada **taḳı** ile birbirinden bağımsız cümleler eklenerek anlam ilgisi kurulmuştur.

(Harezmt) *ḳorkmaz mu siz? **Taḳı** aydı hürmetlig kişiler ḳavmindın, anlar kim küfr ketürdiler **taḳı** yalğanga nisbet kıldılar.* (SAKT 330a/3-4)

:‘Korkmaz mısınız? Ve söyledi: Onlar ki hürmetli kişiler kavminden küfür getirdiler ve yalana ilgi gösterdiler.’

Satıraltı Kur'an Tercümeleri'nden alınan örnekte yapılan iki eylem birbirine **taḳı** ile eklenerek anlam ilgisi kurulmuştur.

(EAT) *Yalaḡuz ol iş degül, **daḥı** eydürmiş kim bir ayruḡıla düzildi diyüp āduḡ yavuz ēyler-imiş.* (Mname 14b/5-6)

:‘Yalnız bu değil bir de başkasını dost edindi diyerek adını kötülermiş.’

Marzubân-nâme'den alınan örnekte **daḥı** ile kendinden önceki cümleye bilgi eklenmiştir.

3.3.7.2. **taḳı yime ‘ve de’**

taḳı ve **yime** birleşmesinden oluşan **taḳı yime**, Türkçe + Türkçe ikili öbekleşmiş yapıya sahiptir. **yime**'nin tekrar işlevi **taḳı**'nın ekleme işlevini pekiştirmektedir. **taḳı yime**, kendinden önceki yer alan bilgiye yeni bir bilgi ekleme yoluyla cümleler arasında ilgi kurmaktadır. Tespit edilen örneklerinden bazıları şunlardır:

(EUT) *alku şastar bilge bilig simridi boşḡuntı ...**taḳı yime** bilge bilig suvsamaḳın avantlıḡ tınlıḡlarḳa asaḡ tusu kılḳalır üçün ...ilke bartı* (MYTS 8/22-27)

:‘Hikmetleri öğrendi. Ve yine hikmete susamış yaratıklara hizmet etmek için asil Hint ülkesinde doğrudan Dakşinapatha'ya gitti.’

Doğrudan yazarın çevirisinden yararlanılan örnekte **taḳı yime**, kendinden önceki cümleye bilgi eklemek için kullanılmıştır.

(EUT) *bo küsüşlerin barḳanı köḡül iyin kanturgay men **taḳı yime** bolarta adın ne törlüḡ küsüşü sakınḳı ērser alkunı barḳa bütürgey men* (AY 446/23, 447/1-4)

:‘Bu isteklerinin hangisini istersen sana vereceğim ve yine onlardan başka ne türlü istek dilek varsa hepsini tamamlayacağım.’

Altun Yaruk adlı eserden alınan örnekte birinci cümledeki eyleme ek olarak yapılacak başka bir eylem *taķı yime* ile bildirilmiştir.

3.3.8. ve “ve”

Arapça bağlaç olan *ve*, Türkçede yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Aynı türden, sözcük, cümle ve tamlamaları bağlar (Bozkurt, 2010: 49). Ergin *ve*’yi sıralama edatları içerisinde gösterir. *ve*’nin arka arkaya gelen unsurları, sözcükleri, sözcük gruplarını ve cümleleri bağladığını belirten Ergin, sıralama edatları içerisinde en fazla kullanılan yapı olduğunu belirtir (2013: 352). Delice’nin bağlama edatı olarak nitelendirdiği yapı, sıralama cümlesi yaparken sıralanan cümleler arasında da benzerlik veya birtakım denklilikler kurmak amacıyla kullanılır (2012: 160). Korkmaz da dilimizde en çok kullanılan bağlaç olarak *ve*’yi işaret eder. *ve*’nin Alıntı bir sıralama bağlacı olduğunu belirten Korkmaz; *ve* bağlacının aynı tür veya aynı görevdeki sözcük ve tamlamaları birbirine bağladığını ifade eder (2014: 934).

ve, Orta Türkçeden itibaren Türk dilinin bütün sahalarında görülür. Hacıeminoğlu, *ve*, *vu*, *vü*, *u*, *ü* değişkelerinin olduğunu belirterek bunların İran edebiyatının tesiri ile bir yandan da manzum eserlerdeki vezin gereği kullanıldığını ifade eder. *ve* başta sadece cümleleri bağlarken zamanla sözcük ve sözcük gruplarını da bağlamada kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 2015: 201). Gümüştam, *ve-ile* biçimbirimlerin eşdeğerlikleri üzerine yaptığı çalışmasında iki yapının birleştirme açısından benzerlikleri bulunsa da mutlak bir eşanlamlılık ve eşgörevlilik göstermediklerini belirtir. *ve*’nin; cümleleri bağlayarak özerlik kazandığı bilgisini aktaran Gümüştam *ile* yapısıyla ayrı tutulması gerektiğini belirtir (2019: 136).

ve’nin cümle bağlayıcı olarak temel işlevi zaman açısından sıralama sağlamaktır. Ekleme bildirme işlevinde *ve*; kendinden önceki temel cümlede yer alan özne, nesne ve yükleme dair eklemede bulunur.

(KarT) *nē erseni yime oğrılık kılmağaylar ve zinā kılmağaylar* (RKT 38-60/12)

:‘Hiçbir şeyi de çalmayacaklar ve zina etmeyecekler.’

Ryland Kur’an Tercümesi’nden alınan örnekte *ve* birinci cümledeki eylemi pekiştiren başka bir eylemi bildirerek cümleler arasında ilgi kurmuştur.

(**Harezmt**) *cem'i 'alem halkın yaratdı ve kuş kırtlarını ve ferıştelerni yaratdı*
(KE 3v/2)

:‘Bütün dünya halkını, kuşları, kırtları ve melekleri yarattı.’

Kısasü’l-Enbiya metninden alınan örnekte ve, hem sözcükleri hem de cümleleri bağlamıştır. Burada ve, ile birinci cümledeki yargıya eklemede bulunulmuştur. ve, burada ekleme yoluyla parça-bütün ilişkisi kurmuştur.

(**Harezmt**) *oğlanların körüp sewündi ve hâllerin sordu* (KE 94v/3)

:‘Evlatlarını görüp sevindi ve hâllerini sordu.’

Kısasü’l-Enbiya’dan alınan örnekte söz konusu kişinin yaptığı iki eylem ve ile birbirine bağlanmıştır.

(**KıpçakT**) *biri zîrek bolur ve biri laîf yumşak bolur.* (KHayl 64a/1-2)

: ‘Biri hızlı ve biri yumuşak olur.’

Kitabu’l-Hayl adlı eserden alınan örnekte atların iki özelliği ve cümle bağlayıcıyla birbirine eklenmiştir.

(**KıpçakT**) *Ammā bilgil ve āgāh bolğıl; kim, Tangrı te’ālā gāzılık niyyeti üzerine at bağlamağnı ve ok atmağnı farz kıldı.* (Hulasa 3a/5-6)

:‘Ama bil ve haberdar ol ki Tanrı Taala gazilik niyeti üzerine at bağlamayı ve ok atmayı farz kıldı.’

Hulasa Okçuluk ve Atçılık adlı metinden alınan örnekte ve ile birinci cümledeki önermeye başka bir önerme ekleyerek cümleyi anlam açısından tamamlamıştır.

(**ÇağT**) *Sultān Huseyn Mîrzâdın uluğ edi ve nökeri edi.* (Bname H163b/11)

:‘Sultan Hüseyin Mirza’dan büyüktü ve onun hizmetindeydi.’

R.R.Arat’tın çevirisinin doğrudan alındığı örnekte ve ile tanımlanan kişinin başka bir özelliği daha bildirilerek cümleler arasında ilgi kurulmuştur.

(**ÇağT**) *anınğ ‘ilmiğa muğarrin boldılar. Ve Tingri ta’ālā hükmi bile aña secde kıldılar İblîsdin özge.* (TEH P330b/12)

:‘Onun bilgisine boyun eğdiler. Ve Tanrı Taala hükmü ile İblis hariç (hepsi) ona secde ettiler.’

Bu örnekte öznenin yaptığı eyleme ve ile başka bir eylem daha eklenerek cümleler arasında ilgi kurulmuştur.

(ÇağT) *Bu baytnı aytur maḥalda, asla ḥātırğa yètmèdi ve bu ma'nī hergiz köñülge ḥuṭūr ètmèdi.* (Bname H253a/4)

:“Onun için bu beyti söylemek zamanı hiç hatıra gelmedi ve bu mana hiçbir vakit gönüle doğmadı.”

Arat çevirisinden yararlanılan örneğin başka bir çevirisi; “Bu beyti söylemek istediğinde beyti ve anlamını asla hatırlamadı.” şeklinde yapılabilir. ve ile kurulan cümlede, beytin ne olduğuna ek olarak anlamının da hatırlanmadığını bildirilmiştir.

(EAT) *ataya anaya ḳāvma ḳardaşa ḥasretim. Ve hem bir ḳara gözlü yavuçlum var-ıdı.* (DKK 98/3)

:“Anneye, babaya ve akrabalarımaya ve de bir kara gözlü yavukluma hasretim.”

Dede Korkut Kitabı’ndan alınan örnekte söz konusu kişinin hasret duyduğu şeyler ve ile birbirine eklenmiştir.

(OsmT) *Sultan İbrâhîm Hân'ın Karcıbaşısı Sefer Ağa'nın tanbûrcusu ve santurcusu ve neyzen ve kemânçesi var imiş ve Sadria'zam Kara Mustafâ Paşa'nın Ulak Kara Recep Ağasının bir çöğürçüsü ve iki hânendesi var imiş.* (Snâme 221a)

:“Sultan İbrâhîm Hân’ın Karcıbaşısı Sefer Ağa’nın tanburcusu, santurcusu, neyzen, kemançesi varmış ve Sadrazam Kara Mustafa Paşa’nın Ulak Kara Recep Ağasının bir sazcısı ve okuyucusu varmış.”

Seyahatname’den alınan örnekte Sultan İbrâhîm Hân’ın Karcıbaşısı Sefer Ağa’nın sahip olduğu nesnelere ek olarak Sadrazam Kara Mustafa Paşa’nın da sahip olduğu nesneler bildirilmiştir.

(OsmT) *vücūd-ı şāhāneleriyle müşerref olmuş ve müddet-i ‘ömr-i şāhāneleri kırk sekiz seneden ‘ibāret bulunmuş idi.* (TezkireŞ 2b/15-16)

:“Şahane vücutlarıyla şereflenmiş ve şahane ömürleri kırk sekiz seneden ibaret olmuştu.”

Tezkire-i Şuara’dan alınan örnekte sözü edilen kişinin iki özelliği ve ile birbirine eklenerek cümleler arasında ilgi kurulmuştur.

(OsmT) *Büyük ‘Abdī Paşa iç ağalarından imiş ve ‘indinde gāyet maḵbūl imiş*
(TezkireŞ 8b/5-6)

:‘Büyük Abdi Paşa’nın iç ağalarındanmış ve nazarında kabul görmüş.’

Tezkire-i Şuara’dan alınan örnekte sözü edilen kişinin başka bir özelliği, ve ile kurulan cümlede bildirilmiştir.

3.3.8.1. ve taḳı ‘ve de’

Arapça + Türkçe ikili öbekleşmiş yapıda olan *ve taḳı*’nın Eski Anadolu Türkçesi döneminden sonra kullanımı artmıştır. Günümüz Türkiye Türkçesinde “ve de” şeklinde yaygın olarak kullanılmaktadır. *ve taḳı*, kendinden önceki cümlede yer alan bilgiye ekleme yaparak cümleler arasında ilgi kurar:

(Harezmt) *uçmaḥqa naẓar qılḡıl ve taḳı teferrüç qılḡıl* (NF 61/3)

:‘Cennete bak ve de kederini dağıt.’

Nechü’l-Feradis metninden alınan örnekte *ve* ile kurulan cümle, temel birinci cümlede yer alan yargıya ek olarak aynı kavram alanı içerisinde başka bir emir bildirmiştir.

(KıpçakT) *alemlerni yokdan bar kıldı. Ve daḥı, âdem oğlanlarına bilmegenini kalem birle bildürdi.* (Hulasa 1b/2-4)

:‘Âlemleri yoktan var etti, ve de insanoğluna bilmediğini yazıyla öğretti.’

ve daḥı ile bağlanan cümle birinci cümlede yer alan eyleme ek olarak başka bir eylem belirtilmiştir. *ve daḥı* aynı kavram alanından iki eylemi birbirine bağlayarak anlamın tamamlanmasını sağlamıştır.

(KıpçakT) *Cebre’îl yaynı ve daḥı kirişni ve daḥı oknı atmağa virdi. Ve daḥı, eyitdi. ‘Bu Tangrı Te’âlā kuvvetinden durur.’* (Hulasa 8b/2-4)

:‘Cebrail yayını, girişini ve de okunu atmaya başladı. Ve de bu kullandığım güç, Tanrı Taala’nın gücünden gelir dedi.’

Hulasa: Okçuluk ve Atçılık adlı metinden alınan örnekte, *ve daḥı* ile kurulan cümle, birinci cümlede yer alan eyleme ek olarak başka bir eylem daha bildirilmiştir.

(EAT) *Bu dedügi ‘Osmān neslidür, işde sürilip gedayorır. Ve daḥı niçe buña beñzer söz söyledi* (DKK 2/6-7)

:‘Bu söylediği devam eden Osman neslidir. Ve de buna benzer birçok söz söyledi.’

Dede Korkut Kitabı’ndan alınan örnekte *ve dahu* ile kurulan cümle, birinci cümlede söylenen bilgiye ek olarak başka sözlerin söylendiğini bildirir.

(EAT) *anı benüm ‘atam bilesün ve dahu ol mâlı aşikâre eylemekden şakınursuz ve temettu’ rāhat görmezsz (FBŞ 101a/6)*

:‘Onu benim atam bilesin ve de o malı açık etmekten sakınırsanız fayda ve rahat görmezsiniz.’

El-Ferec Ba’de’ş-Şidde metninden alınan örnekte söz konusu kişiye yapılan iki uyarı *ve* ile birbirine bağlanmıştır.

(EAT) *gevdede ne ki yél varısa giderür. **Ve dahu** ak düşmüş göze çekseler cilā vérür. (EM P12a/2)*

:‘Gövdede olan yel varsa giderir. Ve de ak düşmüş göze çekseler parlaklık verir.’

Edviye-i Müfrede adlı tıp metninden alınan örnekte bir bitkinin iki faydası *ve dahu* ile birbirine eklenmiştir.

(OsmT) *Eğer satmıya, hiç nesne virmesüü. **Ve dahi** her kime kim bir timar virem, biri anuñ elinden ol timarı bila-sebeb almıyalar. (Neşrî 111/24-25, 112/1)*

:‘Eğer satmazsa (ona) hiçbir şey vermesin. Ve de birine timar verirsem, onun elinden sebepsizce alınmasın.’

Neşri Tarihi’nden alınan örnekte *ve dahi* birinci cümlede yer alan yargıya yapılmaması gereken başka bir yargı eklenmiştir.

(OsmT) *kâfirlerün hakkını alıvirdi. **Ve dahi** yasak idüb çağırtdı- kim kimesne Bilecük keferesine zulmitmiye. (Neşrî 89/15-16)*

:‘Kâfirlerin hakkını alıverdi. Ve de Bilecik kâfirlerine zulüm etmeyi yasakladığını duyurdu.’

Neşrî Tarihi’nden alınan bu örnekte *ve dahi* ile birinci cümledeki eylemi pekiştirecek başka bir eylem eklenerek anlamın tamamlanması sağlanmıştır.

3.3.8.2. ve hem “ve de”

ve hem, Arapça + Farsça ikili öbekleşmiş bir cümle bağlayıcısıdır. ve'nin ekleme işlevine ikinci bir ekleme işlevli dil biriminin gelmesiyle ekleme işlevinin pekiştirildiği görülür. ve hem, kendinden önceki cümlede yer alan bilgiye yeni bir bilgi ekleyerek cümleler arasında ilgi kurar:

(ÇağT) *Ya'kūb 'aleyhi's-selāmnü mūhlik mātemğa ve öçmes otka saldılar. **Ve hem** ol uçurda ol çāh başında bir kārṽān tūşūp çāhğa delv salıp anda birev bar ikenni bilip Yūsuf 'aleyhi's-selāmnü çāhdın çıkardılar.* (TEH T700b/13)

:‘Yakup a.s.’ı bitmeyen yasa ve sönmeyen ateşe saldılar. Ve de o kuyu başında bir kervan inip kuyuya kova salıp onda birisinin var olduğunu bilip Yusuf a.s.’ı kuyudan çıkardılar.

Tārīḥ-i Enbiyā ve Hükemā’dan alınan örnekte Yusuf’a yapılan iki durum birbirine eklenerek cümleler arasında anlam ilgisi kurulmuştur.

(ÇağT) *yıllar anı zindānda asradı **ve hem** ol üç künde melik Reyṽān, bekāvül katliğa hüküm kıldı.* (TEH 711a/13)

:‘Yıllarca onu zindanda besledi ve de o üç günde Hükümdar Reyyan, kişinin katline hüküm verdi.’

Tārīḥ-i Enbiyā ve Hükemā’dan alınan örnekte ve hem ile birbirini izleyen iki durum bildirilmiştir.

(EAT) *ol zekāt ki ehline verilmeye **ve hem** borcu ödenmez* (KG 3b/6)

:‘O zekat ki ehline verilmez, borcu da ödenmez.’

Kitab-ı Güzide’den alınan örnekte zekat verilmesi ile ilgili iki durum bildirilmiştir.

(OsmT) *Ve Sülemiş nām bir karındaşı dahi vardı. **Ve hem** cemâatleri dahi çoğidi.* (Neşrî 91/12-15)

:‘Ve Sülemiş adında bir kardeşi de vardı. Ve de cemaatleri de çoktu.’

Neşri Tarihi’nden alınan örnekte söz konusu kişiyle ilgili iki durum ve hem ile birbirine eklenerek cümleler arasında anlam ilgisi kurulmuştur.

3.3.9. yana “yine”

yana, kendinden önceki cümlede yer alan bilgiye yeni bir bilgi ekleyerek cümleler arasında ilgi kurar:

(EUT) *yorgut-ka bulgap aç karın-ga içgül kider yana kuruğ-ın bir bakır yinçke sokup lalap usağı yançga içgül artuk içser bolmaz* (UTM XVIII/170-172)

:“Yoğurtla karıştırılıp aç karnına içilirse, iyi olur. Ve aynı şekilde bir bakır kurumuş yoldurgan-çiçeği almalı iyice dövmeli, susadığı miktarda eğer fazla içilirse bir yardımı dokunmaz.”

Bu örnekte *yana* ile birinci cümledeki bilgiye ek bilgilendirme yapılmıştır.

(EUT) *öngin öngin adırılır tip. yana bir bahşı sözler* (Üİ 116a/2-3)

:“Türlü türlü ayrılır diye söylemiştir. Yine bir hoca söyler.”

Üç İtigsizler adlı metinden alınan örnekte *yana* ile söz konusu kişinin birinci söylediğine ek olarak başka bir şey söylediği *yana* ile ifade edilmiştir.

(KarT) *törüttü sizlerni bir et-özdin yana kıldı andın cüftini indürdi* (RKT 34-39/6)

:“Sizleri aynı vücuttan yarattı yine ondan çiftini çıkartıp yarattı.”

Ryland Kur'an Tercümesi'nden alınan örnekte yaratılan iki şey *yana* ile birbirine eklenmiştir.

(KarT) *kakırma sen anda ya sudma katığ / otunluk bolur bu kiterür tatığ / yana bağdaş ilme yanın yatmağıl / ünün katğura sen katığ külmegil* (KB Ç/4113-4114)

:“Orada gürültü ile boğazını temizleme ve tükürme; bu küstahlık olur hoş karşılanmaz. Bir de bağdaş kurma ve yan yatma; yüksek sesle kahkaha atma.”

Arat çevirisinin verildiği bu örnekte *yana* ile birinci dizedeki bilgiye ekleme yapılmıştır.

(HarezmiT) *hēç kāfırlarning zararı anga tegürmesün. Yana Haq te'ālādın tilegeyin kim ol kimerseni uşmağda benim qoldaşım qılsun tēp nidā qıldı.* (NF 31/10-11)

:“Kâfirlerin zararı ona hiç ulaşmasın. Yine Hak Taala'dan o kimseyi cennette benim arkadaşım etmesini isteyeyim diye seslendi.”

Nechü'l-Feradis metninden alınan örnekte *yine* ile birinci cümledeki isteğe ikinci bir istek eklenmiştir.

(HarezmiT) *Bu on éki burclarda bu yéti yulduzluğar. Yana bir ‘alem-i süflide yéti burcdın on éki yulduzluğdı.* (KE 66v/13)

:‘Bu on iki burçlardan bu yedi yıldız doğar. Yine bir aşağı âlemde yedi burçtan on iki yıldız doğdu.’

Kıyasü’l-Enbiya’dan alınan örnekte iki cümle arasında eklemeli ilgisidir. Birinci cümledeki açıklamaya *yana* ile ikinci bir açıklama eklenmiştir.

(HarezmiT) *idi kim hār birle hurma yarattı / yana tünni karartıp kün yaruttı* (HÜŞ/3326)

:‘Allah ki dikenden hurma yarattı, yine geceyi karartıp günü aydınlattı.’

Hüsrev ü Şirin’den alınan örnekte Allah’ın yarattığı iki şey birbirine eklenerek ifade edilmiştir. Allah’ın çubuktan hurma yarattığı gibi geceyi karartıp günü aydınlattığı belirtilmiştir.

(KıpçakT) *at-nuñ boynı düriüst olğay yine sâbit olğay aşı bu durur* (BV 11a/2-3)

:‘Atın boynu düzgün olacak yine sabit olacak, aslı budur.’

Baytaratü’l-Vazih adlı metinden alınan örnekte *yine* ile atın barındırması gereken özellikler ifade edilmiştir.

(KıpçakT) *qaysı saklamağa yarar qaysı yaramaz anı bilgey yine qayu at birle farışlık kılmak için yarar bolğay ve qaysı yaramaz anı dañı bilgey* (BV 5b/2-4)

:‘Hangisi saklamaya yarar, hangisi yaramaz onu bilecek yine hangi at ile binicilik yapmak için yarar(lı) olacak ve hangisi yaramaz onu da bilecek.’

Baytaratü’l-Vazih’den alınan örnekte söz konusu kişinin bilmesi gereken şeyler *yine* ile birbirine eklenmiştir.

(ÇağT) *Mezkūr bolğan tağların bérk yerleri, qoyılarda bolur; bu tağlar andağ emestür. Yana Hāca Ismā’il ve Daşt ve Dükī ve Afgānistān tağları bir yosunluğ tağlardur.* (Bname H141a/12-14)

:‘Yukarıda zikredilen dağların sarp yerleri, aşağı taraflarında bulunur; bu dağlar ise öyle değildir. (Yine) Hoca-İsmail, Deşt, Dükî ve Afganistan dağları bu nevi dağlardır.’

R.R.Arat'ın çevirisinden yararlanılan örnekte Arat'ın *yine*'yi cümle dışı unsur olduğunu düşündüğünden çevirisine dâhil etmediği söylenebilir. Burada *yana* ile birinci cümledeki yerlere ek olan dağlar bildirilmiştir.

(ÇağT) *Ġaznīniş şahrı, yana tört beş kēnti oşbu su bile ma'mūrdur; yana üç tört kēnti kārīz bile ma'mūrdur.* (Bname H137b/12-13)

:“Gazne şehri ve dört-beş köyü bu su ile ve dört-beş köyü de yer altı suyu ile sulanır.”

Baburname'den alınan örnekte Gazze şehri ile dört-beş şehrin özelliği birbirine *yana* ile eklenerek verilmiştir.

(OsmT) *Üftāde Efendi Bursavīdir. Yine Bursa'da iç kal'a içre cāmi'lerinde medfūndur* (Snāme 239b)

:“Üftade Efendi Bursalıdır. Yine Bursa'da iç kale içindeki camilerinde defnedilmiştir.”

Seyahatname'den alınan örnekte Üftade Efendi'nin Bursalı olması bilgisine defnedildiği yer bilgisi eklenmiştir.

3.3.10. yme “ve, da/de”

yme; *ve*, *ayrıca* anlamlarında kökeni tartışmalı bir dil birimidir. *ymä*'nin, **yim-* fiilinden geldiği ve bazen de *ma*, *mä* şeklinde kullanıldığı görülür (Gabain, 2007: 95; Eraslan, 2012: 275). *yme* sözcüğünün kökeni için iki farklı görüş Ramstedt ve Kotwicz tarafından ileri sürülür. Ramstedt *yme*'yi; *yem-** ‘eklemek’ > *yem* - *e* olarak açıklarken, Kotwicz *ye/yi* -*me* şeklinde iki ayrı sözcük olarak ele alır. Ramstedt *ye-* hecesini Moğol ve Mançu dillerinde ‘bütün, hep’ anlamındaki *yerü*, *yir*, *gemu* sözlerine bağlarken *me-* hecesini ise bütün Altay dillerinde ‘da, de, dahi, ve’ olan *ma/me* ile bir sayar (Temir 1949: 34-35). Temir ise *ma/me* hecesinin açıklamasını akla yatkın bulurken *ye-* fiilinin henüz ispatlanmaya muhtaç olduğunu ifade eder (1949: 34-35).

Erdal, *yme*'nin bir klitik, parçacık, isim-fiil tamlamalarında yer alabilen bir edat ve cümleleri tanıtan bir bağlaç görevinde kullanıldığını ifade eder (2004: 329). Hacıeminoğlu ise kuvvetlendirme edatı olarak ele almıştır (2015: 259). Şirin, *takı* edatıyla *yme*'nin aynı görevde olduğunu belirtir ve Karahanlı Türkçesinden sonra kullanımdan düştüğünü ifade eder (2015: 131). *yme*, *yeme*, *yime* olmak üzere üç

değişkesi olan sözcüğün İslamî etki göstermeyen metinlerde çoklukla *yme* şekli görülür (Temir, 1949: 33).

yme'nin cümle bağlayıcısı olarak temel işlevi ekleme bildirir. *yme*, kendinden önceki cümlede yer alan yargıya yeni bir bilgi vererek veya ayrıntılandırma yoluyla ekleme işlevi görür. *yme*'nin tespit edilen örneklerinden bazıları şöyledir:

(EUT) *et'özümüzke ertinü ilinmiş yapşınmız biz inçip yana adınaguka asıg tusu kılğalı bilge biliglig yaruk közümüz yok bolur erki yme antag birer ulug yarlıkançuçı könüllüg kutlug yalañuklar ürüg uzatı öz et'özlerin titip ıdılap tınlıglarka asıg tusu kılurlar tep* (AB 154-160)

:“Vücudumuza son derece bağlıyız fakat başkasına fayda sağlamak için bilgili ve aydın bir gözümüz yoktur belki yine öylesi büyük merhametli gönüllü mübarek insanlar var ki onlar daima kendi vücutlarını feda edip canlılara fayda sağlarlar.”

Aç Bars Hikâyesi'nden alınan örnekte *yine* ile birinci cümledeki yargıya ekleme yapılarak cümleler arasında anlam ilgisi kurulmuştur.

(EUT) *yazukumuznu boşuyu kolmak kârgäk ärti, ymä ärkligin ärsizin ärinip ärmägürüp işkâ küdögke tıltanıp yazukda boşungalı barmadımız ärsär teñrim amtı yazukda boşunu ötünür biz* (HUA 301-308)

:“Günahlarımız için tövbe etmemiz gerekiydi, yine bilerek veya bilmeyerek erinip ihmal ederek ya da işe güce dalarak gûnahtan arınmayı istemediysek tanrım şimdi gûnahtan arınmayı dileriz.”

Huastuanift metninden alınan örnekte doğrudan yazarın çevirisi verilmiştir. Birinci cümlede günahlar için tevbe edildiği, ikinci cümlede ise bu tövbenin yanı sıra gerekli olan bir durum daha eklenmiştir.

(EUT) *yaruklı karalı kaltı katılmış yerig täñrig kim yaratmış tepän biltimiz ymä arkun yer täñri nädä ötrü yok bolgay yaruklı karalı kaltı adrılğay antada kesrä nä bolgay tepän biltimiz* (HUA 204-211)

:“Işık ve karanlığın nasıl karıştığını, yeri ve göğü kimin yarattığını öğrendik. Ayrıca yerin ve göğün neden dolayı yok olacağını, ışık ve karanlığın nasıl ayrılacağını ondan sonra da ne olacağını öğrendik.”

Bu örnekte söz konusu kişinin öğrendiği iki şey *ymä* ile birbirine bağlanarak belirtilmiştir.

(KarT) *armasun sizni bu ajun tirigliki yime armasun sizlerni İdidin yek.* (RKT 33-35/5)

:‘Bu dünya hayatı sizi aldatmasın ve sizleri Tanrı’dan başkası aldatmasın.’

Ryland Kur’an Tercümesi’nden alınan örnekte *yime* ile iki önermede bulunulmuştur.

(KarT) *okıyur anlar üze âyetlerini, arıtur anlarını yime öğretür anlarğa.* (RKT 38-62/2)

:‘Onlar üzerine ayetlerini okur, onları temizler ve onlara öğretir.’

Bu örnekte söz konusu kişilerin günahlardan arındığı ve onlara bir şeyler öğretildiği *yime* ile birbirine bağlanarak ifade edilmiştir.

3.3.10.1. *yime...yime* ‘da...da’

yime’nin tekrarlı kullanımı olan *yime...yime* iki cümleyi ekleme işleviyle birbirine bağlar.

(GT) *ol savın : eşidip : tün yeme: udısıkm kelmez erti : kün yeme : olorsıkm : kelmez : erti* (TY/D5-1)

:‘‘Bu sözü işitip gece uyuyasım gelmedi, gündüz de oturasım gelmedi.’’

yime...yime, da/de işlevinde cümleler arasında ekleme ilgisi kurmuştur. Söz konusu kişinin gece uyuyamadığı gündüz (yerinde) duramadığı bilgisi *yime...yime* bağlacıyla bildirilmiştir.

(GT) *anta ayguçısı yeme ben ök ertim yargıçısı yeme ben ök ertim* (TY/G6-2)

:‘‘Öyle ki onun sözcüsü de bendim, yargıcı da bendim.’’

Tunyukuk Yazıtı’ndan alınan örnekte söz konusu kişinin hem sözcü hem de yargıç olduğu ifade edilmiştir.

(GT) *türk bodun tērip : el tutsıkiğin : bonta : urtum : yanılıp ölsikiğin : yeme : bonta: urtum* (KT/G10-G11, BK/K8)

:‘‘Türk halkını bir araya getirip ülke kuracağınızı buraya kazıdım (yazdım), yanılıp öleceğinizi de buraya kazıdım (yazdım).’’

Kül Tigin Yazıtı’ndan alınan örnekte doğrudan yazarın çevirisine yer verilmiştir. *yeme* burada iki cümle arasında ekleme ilgisi kurmuştur.

(EUT) *inçe bilmiş kergek ... bo biş yapıqlar érser bar yme ermezler yok yme ermezler* (AY 376/24, 377/1-2)

:‘Şöyle bilmek gerek ... bu beş yapılar ise var da değiller yok da değiller.’

Altun Yaruk’tan alınan örnekte iki cümle arasındaki anlam ilgisi *yeme...yeme* ile sağlanmıştır. Söz konusu bu beş yapının ne var ne de yok oldukları ifade edilmiştir.

(Harezmt) *men Hābilni öltüreyin kız yime halifelik yime maña kalsun.* (KE 15v/17)

:‘Ben Habil’i öldüreyim kız da halifelik de bana kalsın.’

Kıyasü'l-Enbiya’dan alınan örnekte yapılacak bir eylem karşısındaki iki beklenti ifade edilmiştir. Bu beklentiler veya istekler *yime...yime* bağlacıyla birbirine eklenmiştir.

3.4. İhtimal bildirme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları

Bu başlıkta ele alınan bağlayıcılar cümleler arasında *ihtimal*, *varsayım* ve *tahmin yürütme* ilgisi kurar. İhtimal işlevinde görülen cümle bağlayıcıları; *azu*, *belki*, *bolay kim*, *gālibā*, *gūyā*, *hemānā*, *kaşki*, *meğer kim*, *şâyed ki*’dir.

3.4.1. *azu* “acaba”

azu’nun temel işlevi ayırma işlevidir. Karahanlı Türkçesinde ise *azu*’nun; kendinden önceki cümlede yer alan yargıdan yola çıkarak tahmin yürütme işlevinde bulunduğu tespit edilmiştir. *azu*’nun bulunduğu cümlenin çoklukla soru cümlesi yapısında olduğu görülmüştür.

(EUT) *azu yana yomdaru mu bolur bir bilig. azu yana neteg ol.* (Üİ 121a/2-4)

:‘Yahut da bir şuur toplu olarak mı olur? Yoksa nasıldır?’

Üç İtigsizler’den alınan örnekte doğrudan yazarın çevirisine yer verilmiştir. *azu yana* ile kendinden önceki önermenin gerçekleşmemesi hâlinde olası muhtemel durum sorgulanır.

(KarT) *hasislerni kötrüp nefisni çalıp / azu kıtsuz ajun qarıpmu munar* (AH 447-448)

:“Adileri yükseltip kıymetlileri yere vuruyor, acaba bu kutsuz dünya ihtiyarlayıp bunadı mı?”

Atabetü'l-Hakâyık'tan alınan örnekte dünya tasviri yapılmaktadır. Birinci cümlede kutsuz dünyanın bir özelliği, ikinci cümlede ise bu özelliğin muhtemel sebeplerinden biri bildirilmektedir.

(**KarT**) *emdi anlar kim tandılar **azu** mening âyetlerim okınur erdi.* (RKT 36-45/31)

:“Şimdi onlar inkâr ettiler yoksa benim ayetlerim okunurdu.”

Ryland Kur'an Tercümesi'nden alınan örnekte birinci cümledeki eylemin gerçekleşmemesi takdirde oluşabilecek bir durum bildirilmiştir.

3.4.2. belki “belki”

Arapça *bel* ve Türkçe *kim* birleşmesinden oluşan *belkim* esasen zarf görevindedir (Ayverdi, 2010: 131, Yavuz, 2010: 101). *bel* sözcüğünü *belki* ve *belkim* edatlarının aslını teşkil ettiğini ifade eden Hacıeminoğlu, geniş bir kullanım alanı olduğunu belirtir. *bel* sözcüğünün Harezmi Türkçesinde sadece “Melik ermez bel hōd peygamber turur (NF 45/5).” örneğinde görüldüğünü ifade eder. Hacıeminoğlu'nun *bel* + *ki* olarak verdiği *belkim*'in Osmanlı Türkçesinde “ve belki, hatta, galiba” anlamlarında kullanıldığını bildirir (2015: 124).

Harezmi Türkçesinden itibaren görülen *belki*'nin “bel hōd, bel-ki, bel-kim, bilkim” olmak üzere dört değişkesi görülmektedir. Türk, *belki* edatının Çağatay Türkçesi metinlerinde “hatta” işleviyle kullanıldığını belirtir (2020: 14). *belki* bağlanan ikinci cümleyi birinci cümleyle ihtimale dayalı sonuç çıkarımı ile ilişkilendirerek bağlayan bir bağlaçtır (Delice, 2012: 150). *belki*; bulunduğu cümlede tahmin yürüterek kendinden önceki cümleyle ilgi kurar. Tespit edilen örneklerden bazıları şu şekilde verilebilir:

(**HarezmiT**) *bu Muhammed melik ermez, **bel hōd** peygāber turur.* (NF 45/5)

:“Bu Muhammed melik değil, belki peygamberdir.”

Nechü'l-Feradis'den alınan örnekte birinci cümledeki yargının gerçekliği kabul edilmemektedir. İkinci cümlede ise bu yargıya dayananak söz konusu kişiyle ilgili başka bir ihtimal bildirilmektedir.

(**HarezmiT**) *bizdin uluğ yok **belki** teñ tuş hem yok.* (KE 191v/2)

:‘Bizden yüce yok belki bize denk ve benzer (olan) da yok.’

Kıyasü'l-Enbiya’dan alınan örnekte birinci cümlede kesin bir yargı bildirilmektedir. İkinci cümlede ise bu yargı güçlendirerek diğer ihtimaller ifade edilmiştir.

(**KıpçakT**) *kılıcı birle hîç ‘amel kıla almas **bel-kim** kılıcı ilinden tüşgey* (MG 93b/6)

:‘Kılıcı ile iş yapamaz, belki kılıcı elinden düşecek.’

Munyetü'l-Guzat’tan alınan örnekte iki cümle birbirine *bel-kim* bağlacıyla bağlanmıştır. Her iki yüklemde de ortak olan öznenin birinci cümlede mevcut durumu, ikinci cümlede ise olası muhtemel bir durumu bildirilmiştir.

(**ÇağT**) *‘Alî-şîr Bêg Navâyî edi. Bêgi emes edi, **belki** muşâhibı edi.* (Bname H170b/6-7)

: ‘Ali Şir Nevayi Mirza’nın beyi değil, belki musahibiydi.”

Doğrudan R.R.Arat çevirisi verilen örnekte iki cümlelerin öznesi ortaktır. Birinci cümledeki yargının gerçekliği kabul edilmemektedir. İkinci cümlede ise bu yargıya dayaranak söz konusu kişiyle ilgili başka bir ihtimal bildirilmektedir.

(**ÇağT**) *tün ü gün ‘ayş u ‘ısrattın özge işi yok edi; **belki** tavābı’ u lavāhıkıda ‘ayş u ‘ısrat kılmas kişi yok edi.* (Bname H166a/2-3)

:‘Gece gündüz zevk ve eğlenceden başka işi yoktu; belki etrafında eğlenmeyen kimse yoktu.’

Babürname’den alınan örnekte *belki* ile cümleler arasında ilgi kurulmuştur. İkinci cümlede, birinci cümleden daha kapsamlı olası bir durum *belki* ile bildirilmiştir.

(**EAT**) *haracda bî-şarfe tasarruf iderdi **belki** gāh gāh ısraf dahı iderdi* (FBS 101b/8-9)

:‘Vergiden harcamadan tasarruf ederdi belki zaman zaman israf da ederdi.’

El-Ferec Ba’de’ş-Şidde’den alınan örnekte *belki*, karşıt iki eylem arasında anlam ilgisi kurmuştur. Ortak özneli olan iki cümlelerin ilkinde söz konusu kişinin tasarruf ettiği, ikinci cümlede ise zaman zaman israf da etme ihtimali olduğunu bildirmiştir.

(OsmT) *Kendü elimüzle kendü şehrimüzi yıkmak reva değildir. Belki savâb oldur ki çevre konşularımızla müdârâ idevüz.* (Neşri 27b/18)

:‘Kendi elimizle şehrimizi yıkmak uygun değildir. Belki sevap olan çevre komşularımızla barış hâlinde olmaktır.’

Neşri Tarihi’nden alınan örnekte *belki* ile ihtimal bildirilmiştir.

3.4.3. bolğay kim, ola ki “belki, acaba”

bolğay kim, Türkçe + Türkçe ikili öbekleşmiş yapıya sahiptir. *bolğay kim* cümle bağlayıcısının anlamca kalıplaşmış bir yapıda olduğunu söylemek mümkündür. Cemiloğlu, *Dede Korkut Kitabı* üzerine yaptığı çalışmasında cümlelerin sonuna gelen *gıtdi ola, kimün ola, seçdürdi ola* ve benzeri yapılarıdaki *ola* sözcüğünü bir edat olarak kabul etmiştir (Cemiloğlu akt. 1998: 319, Tulu 2020: 219). Tulu da aynı eserdeki “ola ki/kim, bolay ki, ola mı” edatlarının cümle başı edatından ziyade cümleler arası bağlama edatı olduğunu belirtir. Çalışmada bu yapılar; “belki, bir ihtimal, acaba” olarak anlamlandırılır. Tulu, *ola ki* yapısının kalıplaşmış edat olarak kullanıldığını ifade eder (2020: 219, 221). Tespit edilen örneklerinden bazıları şunlardır:

(KarT) *aytinglar ikegü angar yahşı aytık söz yumşak, bolğay kim ol pend alıngay yâ kırğay* (RKT 31-20/44)

:‘Sözü her ikisine yumuşak ve güzel söyleyin, belki ya öğüt alır ya da korkar.’

Ryland Kur’an Tercümeleri’nden alınan örnekte söz konusu kişiye karşı güzel konuşulduğunda gerçekleşme ihtimali olan iki durum *bolğay kim* ile bildirilmiştir.

(KarT) *Aydı ol kâfir: ey Hāmān, binā kılğıl manga köşk, bolğay kim teggey men esbāblarkā* (RKT 35-40/36)

:‘O kâfir, Ey Haman, bana köşk yap belki sebeplere ulaşırım.’

Bu örnekte söz konusu kişinin isteğinin gerçekleşmesi durumundaki ihtimal ifade edilmiştir.

(Harezmt) *Anıng mengizlig beyān kıılır Tangrı sizge nişānları bolğay kim endişe kılgay siz.* (SAKT 42b/3)

:‘Tanrı size alametlerini öyle açıklayınca belki siz endişe edersiniz.’

Satırlı Kur'an Tercümeleri'nden alınan örnekte *bolğay kim* ile ihtimal dâhilinde olan bir durum bildirilmiştir.

(EAT) *Oğlana korchınç haberler vereyim, ola kim gétmeye, döne, dedi.* (DKK 175/7-8)

: “Oğlana korkunç haber vereyim, belki gitmez, döner, dedi.”

Dede Korkut Kitabı'ndan alınan örnekte *ola kim* cümleler arasında ilgi kurmaktadır.

3.4.4. *ğālībā* “galiba”

Hacıeminoğlu, *ğālībā* edatının Arapçadan Türkçeye ödünçleme yoluyla geçtiğini ve Osmanlı Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde şüphe, tereddüt anlamında kullanıldığını ifade eder (1984: 149). Cümle başı edatı olan *ğālībā*, Kıpçak Türkçesinden itibaren cümle bağlayıcısı görevinde kullanıldığı tespit edilmiştir. *ğālībā*, bağladığı cümleler arasında “zannedersen” anlamında ilgi kurma işlevi görür. Tespit edilen örneklerden bazıları şu şekilde verilebilir:

(KıpçakT) *hiddet ve şavletinden hāzer kılmak kirek ğālībā himmet-leri memleket-ning ‘azīm işlerine mūte’allik bolur* (GT 42/1-3)

: ‘Hiddet ve saldırısından sakınmak gerek, galiba çabası memleketin büyük işleriyle ilgilidir.’

Gülistan Tercümesi'nden alınan örnekte cümleler ortak özne ile oluşturulmuştur. Söz konusu kişinin özelliklerinden olası bir özelliği *galiba* ile bildirilmiştir.

(ÇağT) *Ġayr-ı mükerrer rakş kıılır edi. Ġālībā ol rakş anıñ ıhtırā'idur.* (Bname H173b/1-2)

: “Çok güzel dans ederdi. Galiba bu dans onun icadıydı.”

Baburname'den alınan örnekte olası bir durum *galiba* ile bildirilmiştir. Her iki cümlenin öznesi de ortaktır.

(ÇağT) *Anı hem ham-rāh elter. Ġālībā sözni bu yerge koyarlar kim:* (Bname H256a/12-13)

: “Onu da beraberinde götürür. Galiba böyle karar vermiş olacaklar.”

Baburname'den alınan örnekte birinci cümledeki yapılan eylemin gerçekleşme ihtimallerinden biri *galiba* bağlayıcısı ile bildirilmiştir.

(EAT) *Rüstem Hân'dan mektûb getürdüler. Ğalibâ Rüstem Hân dahi dağ başlarından asker-i İslâmı seyr iderdi.* (ZN 100b/7-11, 01a/1)

:‘Rüstem Han’dan mektup getirdiler. Galiba, Rüstem Han da dağ tepelerinden İslam ordusunu seyrededi.’

Zafername'den alınan örnekte birinci cümlede Rüstem Han'ın bir uyarıda bulunmuş olabileceği hissettirilmektedir. Bu uyarının kaynaklandığı muhtemel bir durum da *galiba* ile oluşturulan cümlede bildirilmiştir.

(OsmT) *Bâdede yele varur lâ'li havâsında ħabâb / Ğalibâ bencileyin ol daĥi âvâresidür* (Hayali 104/3)

:‘Ona olan sevgiye, düşkünlüğe şarap etki etmez. Galiba o da benim gibi o sevginin avaresidir.’

Hayali Divanı'ndan alınan örnekte *galiba* ile muhtemel bir durum bildirilmiştir.

3.4.5. gūyā “sanki”

Farsça *gūyā* “sanki, diyelim ki” anlamında kullanılan bir sözcüktür (Devellioğlu 2015: 441). Sami, *gūyā*'nın doğrulanmayan esassız sözü bildirme amacıyla kullanıldığını ifade eder (2017: 940). Çağatay, Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde cümle bağlayıcısı olarak görülen *gūyā* çoklukla bağladığı cümlelerin ikincisinin başında yer alır. Çağatay Türkçesinde *gūyā* ve *gūyiyā* olmak üzere iki değişkesi mevcuttur. Tespit edilen örnekleri şu şekilde göstermek mümkündür:

(ÇağT) *Kilmeki cān biriben qayturı öltürdi yana / gūyiyā qaytkalı başıma yitkürdi qadem* (BVasat 419/2)

:‘Onun gelmesi (bana) can verdiği gibi gitmesi de beni öldürür. Sanki gidişyle başımı çevirir.’

Bedayi'ü'l-Vasat'tan alınan örnekte *gūyiyā* ile cümleler arasında ihtimal ilgisi kurulmuştur.

(OsmT) *askerden yir yüzi görünmez; hadd ü pâyânı yok. Ğûya ki göm gök demürden bir dağdur* (Neşrî 279/5-6)

:‘Sanki masmavi demirden bir dağa benzeyen uçsuz bucaksız asker ordusundan yer yüzü görünmez.’

Burada asker ile dolu bir alan tasviri yapılmaktadır. *Gûya ki* burada cümleye *sanki* anlamı katarak ihtimal bildirmiştir.

(OsmT) *Darbhâne-i Tarabefzûn için sikke kazırdı. Gûyâ sikkeyi mermerde kazırdı.* (Sname 252a)

:‘Sanki sikkeyi mermerde kazıyor gibi Trabzon darphanesi için sikke kazırdı.’

Burada iki eylem arasındaki ihtimal bildirme ilişkisi *gûya* ile sağlanmıştır.

3.4.6. meğer kim “meğer ki”

Temel işlevi karşıtlık bildirme işlevi olan *meğer ki* sınırlı bazı metinlerde ihtimal bildirme işleviyle cümleler arasında anlam ilgisi kurmuştur. Tespit edilen örneklerden bazılarını şu şekilde vermek mümkündür:

(KarT) *Çıkarmang olarnı ewlerindin, çıkmasunlar meğer kim kelseler bir yawuzluk belgölüg ol Tangrıning endâzeleri turur* (RKT 38-65/1)

:‘Onları evlerinden çıkarmayın, çıkmasınlar meğer ki kötü bir işaretle gelirlerse de Tanrı’nın takdiridir.’

Ryland Kur’an Tercümesi’nden alınan örnekte *meger kim* “belki” anlamıyla birinci cümledeki yargının karşısında gerçekleşmesi ihtimal bir durum ifade edilmiştir.

(ÇağT) *könjül öyi çü şanemlerdin oldı büt-ğāne / meğer ki ‘ışk bu büt-ğāne içre rāhibdür* (BVasat 168/4)

:‘Gönül evi bu putlardan puthane oldu, meğer ki aşk bu puthane içinde rahiptir.’

Bedaiyü’l-Vasat’tan alınan örnekte *meger ki* ile iki cümle arasında “belki” anlamıyla ihtimal ilgisi kurmuştur.

3.4.7. şâyed / ki, kim “eğer”

Arapça “eğer, ola ki, olabilir ki, olur ki” anlamlarındaki *şâyed* (Devellioğlu 2015: 1449) ve *ki* sözcüklerinin birleşmesinden oluşan *şâyed ki* cümleleri birbirine ihtimal işleviyle bağlar. *şâyed* sözcüğünün şart bildirme işlevinin belirleyiciliği *ki*’nin

açıklama bildirme işlevinin önüne geçmiştir. Farsça + Farsça ikili öbeklemiş yapıda olan *şāyed ki*'nin taranan metinlerdeki örneklerinden bazıları şunlardır:

(ÇağT) *belki öz nā-būd zātığa vücūd tōhmeti yakmağay şāyed ki Haḳ sübhānehu maḥz-ı 'ināyet ve gāyet-i merḥamet-din aḡa ināber sa'ādeti ve tevbe tevfiḳı kerāmet kılğay.* (Münş. P406a/13)

:‘O günahkârın vücudunu yakmayacak belki de Allah ona saadet ve tövbe fırsatı verecek.’

Ali Şîr Nevâyî'nin *Münşeât* adlı eserinden alınan örnekte söz konusu günahkâr kişiye ceza verilmeyeceği belki de ona saadet ve tövbe etme fırsatı verilme ihtimali olduğu ifade edilmiştir.

(ÇağT) *Virānlığı Buht- Naşar'dan irdi. şāyed ki öz yiride kilgey* (TEH T710b/13)

:‘Yıkılması Buht-Nasar’ dandı ki belki kendi yerine gelecek.’

Tārīḥ-i Enbiyā ve Hükemā adlı metinden alınan örnekte yıkılmasının belki de kendi yerine gelecek olmasından kaynaklandığı ifade edilmiştir.

(ÇağT) *Ay battı münfa'il boluban ol cemāldın / şāyed ki çıkmāğay bu inḡi'āldın* (BVasat 492/1)

: ‘Ay, yüzün güzelliğinden bu etkiden hiç çıkmamak üzere etkilenip battı.’

Bedāyi'u'l-Vasat adlı metinden alınan örnekte ayın güzelliğinin etkisinden belki de hiç çıkmamak üzere battığı ifade edilmiştir.

(EAT) *eger 'ömrde te'ḥir ecelde tevaḳkuf ola şāyed ki ol günde dahı murāda irişesün* (FBŞ 15a/6-8)

:‘Eğer ömrün uzasa ecelin gecikse belki o günde dahi muradına erişebilirsin.’

El-Ferec Ba'de'ş-Şidde'den alınan örnekte kişinin ömrünün çok uzun sürmesine rağmen son anda bile olsa dileğine erişebileceği belirtilmiştir.

(EAT) *şöyle buyurupdur ki şāyed bir nesneyi kāriḥ olasun ve ḡayruḡ anda ola ve şāyed bir nesneyi ḡayr şanasun ve sevesün şerrüḡ anda ola* (FBŞ 16b/2-3)

:‘Belki bir şey zararlı görünse (de) ondan sana hayır gelir, ve belki (de) bir şeyi sevsen ve hayırlı görünse (de) o şeyden sana zarar gelir.’

El-Ferec Ba 'de 'ş-Şidde' den alınan örnekte *şâyed* iki ihtimali ifade etmektedir.

(OsmT) *Ey Hayālî kamu ahvālünî an şâyed kim / Bu gâzel bir gün ola Şâh-ı cihân-dâra düşe* (Hayali 32/5)

: ‘Ey Hayali, (şiirinde) herkesi an, belki bir gün gazelin cihanın (diline) düşer.’

Hayali Divanı’ndan alınan örnekte *şâyed kim* ile ihtimal olan bir durum ifade edilmiştir.

3.4.8. zâhir “galiba, meğer”

zâhir “elbette, şüphesiz, öyledir ya, galiba” anlamlarında kullanılan Arapçaya ait bir zarfır (Devellioğlu, 2015: 1358). Dilimize ödünçleme yoluyla giren *zâhir* Eski Anadolu Türkçesinde cümle bağlayıcısı olarak görülmektedir. Hacıeminoğlu, *zâhir*in Türkiye Türkçesinde daha çok konuşma dilinde kullanıldığını ve genellikle cümlenin sonunda bulunduğunu belirtir (2015: 215). *zâhir* ihtimal bildirme işlevinde cümleler arasında ilgi kurar. Tespit edilen örnekleri şu şekilde vermek mümkündür:

(OsmT) *Kendü kendüye eydür: zâhir budur ki, bu benüm halüm tağyir olunacakdur.* (Neşri 45b/5)

: ‘Kendi kendine herhâlde benim hâlîm değişerek bu olacaktır dedi.’

Neşri Tarihi’nden alınan örnekte *zâhir* ile cümleler arasında ihtimal ilgisi kurulmuştur.

3.5. Karşıtlık bildirme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları

Bu başlık altında verilen cümle bağlayıcıları birbirine karşıt iki durumu ifade ederek cümleler arasında anlam ilgisi kurar.

3.5.1. ama “fakat, lâkin, ancak, öyle ki”

Arapça kökenli *ama* edatı (Sami, 2017: 51), *Güncel Türkçe Sözlük*’te; “çelişkili ve tutarsız iki cümleyi bağlama, uyarma veya şartlı bir cümleyi başka bir cümleye bağlama, beklenmeyen bir sonucu olan iki cümleyi onun sebebi durumunda olan cümleye bağlayan, bir yargıyı veya buyruğu pekiştirmek için kullanılan ve bazen de dikkati çekmek için cümlenin sonuna getirilen bir söz” olarak verilmiştir.¹⁴ Ergin, *ama*’yı cümle başı edatları içerisinde gösterir (2013: 354). Devellioğlu *ama*’nın *fakat, lakin, ancak, şu kadar ki, o kadar ki, öyle ki* anlamlarında kullanıldığını

¹⁴ <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 12.01.2022)

belirtmiştir (2015: 35). Türkçede şekil olarak en az değişime uğrayan yapılardan birisi *ama*'dır.

Tietze, Arapça *ama* ile *amma* arasında kıyaslama yaparak *ama*'yı vurgusuz edat olarak tanımlamıştır (2016a: 376). Yavuz ise *ama* ile *amma* arasında fonetik farklılık olduğunu ve cümleye kattığı farklı anlam ilişkileri yönüyle birbirinden ayrıldığını ifade eder. *amma*'nın iki olumlu veya bir olumlu bir olumsuz cümleyi bağladığını belirten Yavuz, işleklik açısından *ama* ile aynı olduğunu ifade eder (2010: 91). *ama* / *fakat* / *lakin* bağlaçlarının tümceleri ayrılık, karşıtlık, neden sonuç ilişkisiyle bağladığı belirtilir (Bozkurt, 2010: 50).

Üstünova *ama* bağlacının cümleleri biçimsel olarak bağlarken birtakım işlevleri üstlendiğini ifade eder. *ama* Üstünova'ya göre birlikte kullanıldığı dil öğelerinin yardımıyla anlamına kavuşan ve cümleye bağlı bir değiştirim gösteren yapı olarak tanımlanır (2006: 79). Farklı türde olmak üzere toplam on bir eser tarayan Üstünova *ama*'nın; *karşıtlık*, *çelişki*, *beklenen olumluluğu olumsuzluğa çevirme*, *beklenen olumsuzluğu olumluluğa çevirme*, *yorumlama*, *sebeup bildirme*, *koşul bildirme*, *karşılaştırma*, *kanıtlama*, *benzerlik*, *karşı çıkma*, *uyarı işlevi*, *çaresizlik bildirme*, *kesinlik bildirme*, *sorgulama* olmak üzere on beş işlevini tespit etmiştir (2006: 80-93).

Delice, “cümleleri bağlamada kullanılan *ama*'nın bağlanan iki cümleden ikincisinin birincisine bir şekilde bir istisna ve bir ayırıştırma anlamı katması veya bağlanan cümleler arasında neden-sonuç ilişkisi kurması amacıyla da kullanıldığını” belirtir (2012:149). Hacıeminoğlu “fakat, lakin, bununla beraber, buna mukabil’ olarak anlamlandırdığı *ama*'yı; *amma ki*, *ama* ile aynı kullanılıştaki olmakla birlikte ondan daha kuvvetli bir anlamda olduğunu” ifade eder (2015: 116, 118). Karahanlı Türkçesinden itibaren tespit edebildiğimiz *ama*'nın cümle bağlayıcısı olarak görülen örneklerdeki temel işlevi karşıtlık bildirmediir. Tespit edilen örneklerden bazıları şunlardır:

(KarT) ‘*ahiret ‘azābı h’ār kılğanrak, olar yārī bérilmezler. Ammā Semūd boğnı köndürdüimiz olarnı* (RKT 35-41/16-17-18)

:‘Ahiret azabı ateştir, onlara yardım edilmez. Ama Semud boyunu doğru yola yönelttik.’

Ryland Kur'an Tercümesi'nden alınan örnekte iki cümle arasındaki karşıtlık ilgisi *ama* ile kurulmuştur. Birinci cümlede cehennem azabında olanlara yardım edilemeyeceği, ikinci cümlede ise buna karşılık Semud milletine yardım edildiği bildirilir. İki cümlelerin öznesi ortaktır.

(HarezmiT) *murād buldı ammā yolın bilmedi* (MM 306)

:‘İsteğini buldu ama yolunu bilmedi.’

Mu'ini'l-Mürid'den alınan örnekte gerçekleşen ve gerçekleşmeyen bir eylem yer almıştır. Her iki cümlelerin de öznesinin ortak olduğu anlaşılan bu örnekte; birinci cümlede söz konusu kişinin istediğinin ne olduğunu anladığı, ikinci cümlede ise buna rağmen isteğini gerçekleştirme yolunu bulamadığı bildirilmiştir.

(HarezmiT) *ḳayu nerseni otḡa bérse yoḡ ḳılur yana bérmez. Ammā topraḡa bir owuḡ salsan onni yüz ḳılıp saḡa bérür* (KE 9r/21-9v/1)

:‘Neyi ateşe atsa, ateş onu yok eder, tekrar vermez. Ama toprağa bir avuç (tohum) salsan onu yüz edip sana verir.’

Kısasü'l-Enbiya'dan alınan örnekte *ama* iki cümle arasında karşıtlık ilgisi kurmuştur. Burada iki unsur karşılaştırılarak özellikleri bildirilmiş, *ama* ile de bu özelliklerin karşıtlığı bildirilmiştir.

(KıpçakT) *Anı daḡı yād ḳılḡay biz yirinde. Ammā, o atmaḡnuḡ biṣ erkānı bar turur.* (Hulasa 12a/6)

:‘Onu da yeri gelince söyleyeceğiz. Ama onu (vücuttan) atmanın beş yolu vardır.’

Bu örnekte iki cümle arasındaki karşıtlık ilgisi *ama* ile kurulmuştur. Her iki cümlelerin nesnesi ortaktır. Birinci cümlede söz konusu nesne ile ilgili bir hususun bahsedileceği bildirilir. İkinci cümlede ise bu hususun karşısında aynı nesnenin vücuttan atılması için beş türlü yol olduğu belirtilir.

(KıpçakT) *Bu yaḡırlar, bu biṣ yirden özge yirde bolmaz. Ammā ṣaḡ didüḡümüz, dört yirde bolur; özge yirde bolmaz.* (Hulasa 45a/2-5)

:‘Bu yaralar bu beş yerden başka yerde olmaz. Ama çatlak dediğimiz dört yerde olur, başka yerde olmaz.’

Bu örnekte karşılaştırmalı iki durum vardır. Bu iki durum karşılaştırılarak özellikleri sıralanır ve söz konusu özelliklerin karşıtlıkları *ama* ile bildirilmiştir.

(KıpçakT) *melik oğlan-ları ni sözleşeler dağı ni işleseler il tiline tüşer ammā*
'avām-ning kavline dağı fi'line ol kadar i'tibār yok turur (GT 280/3-5)

:‘Melikin çocuklarının söyledikleri ve yaptıkları halkın diline düşer ama halkın sözüne ve yaptıklarına o kadar itibar edilmez.’

Gülistan Tercümesi’nden alınan örnekte iki karşıt durum *ama* bağlayıcısı ile bildirilmiştir.

(ÇağT) *Nevāyī cānga muhtāc irmes ammā/ İrür yüz cān bile cānānga muhtāc*
(BVasat 95/9)

:‘Nevayi cana muhtaç değil ama yüz can ile canana muhtaçtır.’

Bedayi’ü l-Vasat’tan alınan örnekte iki cümleinin öznesi ortaktır. Nevayi’nin bir değil yüz cana ve canana muhtaç olduğu bildirilir. Buradaki karşıtlık ilgisi *ama* cümle bağlayıcısı ile sağlanmıştır.

(ÇağT) *yamğur du’āsı üçün Mekkege yiberdiler ve Loqmān hem yaşurun imān*
kiltürüp irdi. ammā aralarıda ba’zı kâfir irdi. (TEH P333a/26)

:‘Yağmur duası için Mekke’ye gönderdiler ve Lokman da gizlice inanmıştı. Ama aralarından bazıları kâfirdi.’

amma ile iki cümle arasında karşıtlık ilgisi kurulmuştur. Yağmur duası için toplanan kişilerin müslümanlardan oluştuğu fakat içlerinde kafirlerin de olduğu *ama* ile bildirilmiştir.

(EAT) *anun yaprağı ağız ağrısına eyüdür. Ammā öykene ziyāndur.* (EM M14b9)

:‘Onun yaprağı ağız ağrısına iyidir. Ama akciğere zararlıdır.’

Edviye-i Müfrede’den alınan örnekte söz konusu bir nesnenin faydalı ve zararlı bir özelliği bildirilmiştir. Burada karşıtlık ilgisi *ama* ile kurulmuştur.

(OsmT) *Kible kapusu tarafında taşra soffası vardır, ammā gayrı câmi’ler gibi*
harem-i kebîri yokdur. (Sname 224a)

:‘Kible kapısı tarafında dışarıda sofası vardır, ama diğer camiler gibi büyük haremi yoktur.’

Seyahatname'den alınan örnekte söz konusu nesnenin barındırdığı ve barındırmadığı bir özellik bildirilmiştir. Bu karşıtlık ilgisi *ama* cümle bağlayıcısı ile sağlanmıştır.

(OsmT) *ol yılda Selânik'in ka'lasın dahi almışdı. Amma kendü vefat idicek yine kâfir almışdı.* (Neşrî 325/2-3)

:‘O yılda Selanik’in kalesini de almıştı. Ama kendi vefat edince yine kâfir almıştı.’

Neşrî Tarihi'nden alınan örnekte iki cümle arasındaki karşıtlık ilgisi *ama* ile kurulmuştur. Birinci cümlede söz konusu kişinin Selanik kalesini de aldığı, ikinci cümlede ise bu kalenin daha sonra kâfirlerin eline geçtiği bildirilmiştir.

(OsmT) *Orhân Bey bu kal'ayı feth ediüp bir dahi küffâra cây-i menâs olmaması için câ-be-câ kal'âyı münhedim etdi. Ammâ sehl şey ile ta'mîri ve termîmi mümkündür.* (Sname 221b)

:‘Orhan Bey bu kaleyi feth edip bir daha kâfirlerin sığınağı olmaması için kaleyi yıktı. Ama kolayca tamir edilmesi mümkündür.’

Seyahatname'den alınan örnekte söz konusu kale ile ilgili iki durum bildirilmiştir. Birinci cümlede kalenin yıkıldığı, iki cümlede ise tamirinin kolaylıkla yapılabilmesinden dolayı yıkılmasının gereksiz olduğu bildirilmiştir. Karşıt durum oluşturan bu anlam *ama* cümle bağlayıcısı ile birbirine bağlanmıştır.

3.5.2. ancak “ancak, fakat”

ancak'ın cümle bağlayıcısı olarak temel işlevi cümleler arasında ayırma bildirmedi. *ancak*, *ança* sözcüğü ile *oğ* pekiştirme edatından oluşur (Clauson 1972: 174). “Sadece” anlamıyla ayırma işlevinde görülürken “fakat” anlamıyla da cümleler arasında karşıtlık ilgisi kurar. Karşıtlık işlevinde tespit edilen örneklerinden bazılarını şu şekilde vermek mümkündür:

(Harezmt) *meger peygâmbler bilgey ançağ / olârnu kıldı mahrem râzka hağ* (HÜŞ/4355)

:‘Oysa peygamberler bilecekti. Ancak Allah, peygamberleri de bu sırta ortak etmedi.’

Hüsrev ü Şirin'den alınan bu örnekte, söz konusu sırrın peygamberler tarafından bilineceği bildirilirken, Allah'ın bu sırrı peygamberlerle paylaşmadığı ifade edilmiştir.

(**KıpçakT**) *bu kadar 'aybı var durur ancak yine bir 'aybı ol durur kim sırpenceng bolur* (BV 60a/3) ???

:‘Bu kadar ayıbı vardır ancak yine bir ayıbı odur ki narinliktir.’

Baytaratü'l-Vazıh'dan alınan örnekte *ancak* ile karşıtlık ilgisi kurulmuştur.

(**EAT**) *kağan aslan-ıla kara buğ[r]anuñ yüzün görmemişler-idi, ancak boğa boynuzunda helāk olmuşlar-ıdı.* (DKK 173/9-10)

:‘Öfkeli aslanla kara devenin yüzünü görmemişlerdi, ancak boğa boynuzunda helak olmuşlardı.’

Dede Korkut'tan alınan örnekte karşıt iki durum *ancak* ile sağlanmıştır. Birinci cümlede öfkeli aslanın ve kara buğranın yüzünü görmedikleri, ikinci cümlede ise görmedikleri hâlde boynuzdan yararlanarak öldükleri bildirilmiştir.

(**EAT**) *asker ile mukâbelesinde olan kuleyle yürüyüşe azîmet eyledi. Ancak on on beş adım gitmiş idi ki nâgâh taraf-ı düşmandan atılan bir tüfenk danesi alnına rast gelüp kafasından çıkdu.* (ZN 79a/2-5)

:‘Ordu ile karşılarındaki kuleye doğru gitmeye niyetlendi. Ancak on beş adım atmıştı ki aniden düşman tarafından atılan bir tüfek tanesi alnına rast gelip kafasından çıktı.’

Zafername'den alınan bu örnekte *ancak* ile engellenen bir durum bildirilmiştir. Birinci cümledeki özne amacına ulaşamamıştır. *ancak* ile kurulan cümlede ise bu durum karşıtlık ilgisi kurularak bildirilmiştir.

(**OsmT**) *Derûn-ı kal'ada ancak hâk-ı pâk ile sûtûr olmuş yetmiş aded hâne-i atıklar vardır. Ancak bir Haydar Şâh Câmî'i var, minâresi yokdur.* (Sname 314a)

:‘Kalenin içinde sadece temiz toprakla örtülü yetmiş tane eski ev vardır. Ancak bir Haydar Şah Cami var, minaresi yoktur.’

Seyahatname'den alınan örnekte *ancak* ile iki cümle arasında karşıtlık ilgisi kurmuştur.

(**OsmT**) *Cümle yigirmi dört mahalledir ve kefere mahallesi cümle leb-i deryâya vâki olup bin yüz aded harâc verici keferelerdir. **Ancak** yüz kefere kal'anın ta'mîr u termîmî için mu'âflardır.* (Sname 246b)

:‘Hepsi yirmi dört mahalledir ve kâfirlerin mahallesinin hepsi deniz kenarında olup bin yüz tanesi vergi veren kâfirlerdir. Ancak yüz kâfir, kalenin tamir ve onarımı için (bu vergiden) muaftır.’

Seyahatname’den alınan örnekte kâfirlerin vergi verme durumları anlatılmaktadır. Birinci cümlede vergi veren kâfirler, ikinci cümlede ise bunların karşısında vergiden muaf olan kâfirler bildirilmiştir. Bu karşıtlık ilgisi *ancak* cümle bağlayıcısı ile bildirilmiştir.

3.5.3. **ap** “ve, veya”

ap kuvvetlendirmeli/pekiştirmeli ön ektir (Clauson, 1972: 3; Gülensoy, 2011a: 72). Basit yapıda Türkçe kökenli bir sözcüktür. “Fakat” anlamında kullanılan *ap* bağlayıcısının Karahanlı Türkçesinde cümleleri birbirine karşıtlık ilgisiyle bağladığı görülmektedir. Tespit edilen bir örneğini şu şekilde vermek mümkündür:

(**KarT**) *kaçan kim keldi erse olarka Mūsā belgölüg mu'cizatlarımız birle aydılar: ermez bu meger cādülük koşulmuş, **ap** eşitmedimiz munı evvelkı atalarımız içinden* (RKT 32-28/36)

:‘Ne zaman ki Musaya bazı mucizevi yetenekleri verdik: meğer (ona) cadılık verilmiş oysa biz bunu önceki atalarımızdan işitmedik.’

Ryland Kur'an Tercümesi’nden alınan örnekte Musa peygambere cadılık verildiği fakat bunun söz konusu kişilerce işitilmediği ifade edilmiştir.

3.5.4. **azu** “yoksa”

Karahanlı Türkçesinde yer alan iki örnekte *azu*’nun; karşıtlık bildirerek cümleler arasında anlam ilgisi kurduğu görülmektedir. *azu*, ilgi kurduğu cümlede yer alan yargının gerçekleşip gerçekleşmediğine bakmaksızın bu yargıya karşıt bir bildirimde bulunur. *azu*’nun karşıtlık bildirme işlevi üstlendiği örneklerde genellikle soru yapısında olduğu görülmektedir. Tespit edilen örneği şu şekilde verilebilir:

(**KarT**) *pend alınmaz mu sizler? **Azu** sizke hücçet mü belgölüg?* (RKT 34-37/155-156)

:‘Sizler öğüt almaz mısınız yoksa size deliller açıkça gösteriliyor mu?’

Ryland Kur'an Tercümesi'nden alınan örnekte *azu* ile birinci önermeye karşıt bir durum bildirilmiştir.

3.5.5. bari “hiç olmazsa”

barî; “hiç olmazsa, bir kere, hâsılı, hülâsa” anlamlarında kullanılan Farsça bir edattır (Devellioğlu 2015: 80). *barî* cümle bağlayıcısı olarak kendinden önceki önermeye karşıt ek bir önerme yapar. Cümleleri birbirine karşıtlık işleviyle bağlar (Hengirmen, 1998: 184). Hacıeminoğlu *bari*'yi ‘hiç değilse, hiç olmazsa’ olarak anlamlandırarak cümledeki yeri ne olursa olsun anlamının ve görevinin değişmediğini ve temenni, yetinme işlevlerinde kullanıldığını ifade eder (2015: 123). Tespit edilen örneklerden bazıları şu şekilde verilebilir:

(EAT) *Eger kaçd iderse kim mührem çıkara hōd beni öldürür. Bārî ben dahı bir zaḥm urmuş olayım.* (Mname 56a/6-7)

:“Eğer mühremi çıkarmaya niyetlenirse beni öldürür; hiç olmazsa ben de onu sokayım (diye düşündü).”

Korkmaz'ın çevirisinden yararlanılan ve *Marzubân-nâme*'den alınan örnekte karşıt bir önerme *bari* ile bildirilmiştir.

(OsmT) *Bu yıl kâfirle gazadan kalduk. Bâri anuñ şerrini def idelim.* (Neşrî 223/11-13)

:‘Bu yıl kâfirle savaşmadık. Hiç olmazsa onun şerrini def edelim.’

Neşrî Tarihi'nden alınan örnekte birinci cümledeki eyleme karşıt olan bir önerme *bari* ile bildirilmiştir.

3.5.6. egerçi > gerçi “gerçi”

eğerçi'nin ilk hecesinin düşmesiyle oluşan *gerçi*, *eğerçi*'nin kısaltılmışıdır. Farsça edat kategorisinde bulunan *gerçi* “her ne kadar, ise de” anlamlarında kullanılır (Devellioğlu, 2015: 328). *gerçi* 'nin yer aldığı cümle sonrasında fakat ifadeli bir edat gelmesi beklenir (Ergin 2015: 355). Cümleleri açıklama işlevinde bağlayan *gerçi*'nin karşıtlık işlevinde tespit edilen örnek cümleleri şu şekildedir:

(ÇağT) *iy Nevāyî dehr ara ni kilse bolğıl münbaşıṭ / gerçi lezzetsiz bolur küç birle kılmaḳ inbisāṭ* (BVasat 283/7)

:‘Ey Nevayî dünyada (başına) ne gelse mutlu ol, fakat zorla mutlu olmak tatsızdır.’

Bedayi'ü'l-Vasat'tan alınan örnekte birinci cümleye karşıt bir önerme *gerçi* ile bildirilmiştir.

(EAT) *Ne gevherdür ki görmez anı gözler / Eğerçi bunca gözler anı gözler* (CM 14)

:‘Gözlerin onu göremeyeceği bir cevherdir. Buna rağmen birçok göz onu gözetler.’

Câmi'ü'l-Meknûnât'tan alınan örnekte cevherin göz tarafından görülmediği fakat birçok gözün onu gözetlediğini ifade eder. Her iki cümlelerin nesnesi ortaktır.

(OsmT) *ehl-i İslâm avdet idüp kabza-i tasarruفا vusûlü müyesser olmadı. Gerçi Defterdâr Paşanın onbeş yirmi kadar âdemisi şerbet-i şehâdeti nûş eyledi.* (TK 103a/7-9)

:‘İslam ehline dönüp (orayı) idaresinde tutma nasip olmadı. Fakat Defterdar Paşanın on beş yirmi kadar adamı şehadet şerbetinden içti.’

Târih-i Kamanîçe'den alınan örnekte birinci cümleye karşıt olan bir durum *gerçi* ile ikinci cümlede bildirilmiştir.

(OsmT) *Cümle iki bin altmış çeşme-i cân-fezâlardır. Gerçi bu şehir-i azîm çeşmeye muhtâc değildir.* (Sname 226b)

:‘Toplamda hepsi iki bin altmış gönle ferahlık veren çeşmedir. Fakat bu büyük şehir çeşmeye muhtaç değildir.’

Gerçi kim iki cümle arasında karşıtlık ilgisi kurmuştur. Birinci cümlede çeşmenin özellikleri, ikinci cümlede ise bu çeşmeye şehrin ihtiyacı olmadığı bildirilmiştir.

3.5.6.1. *gerçi kim* “*gerçi ki*”

gerçi’nin *kim* ile birlikte kullanımı Eski Anadolu Türkçesinde yaygındır. Farsça + Türkçe ikili öbekten oluşan yapı *gerçi kim*, cümleleri karşıtlık bildirme işleviyle birbirine bağlar. *gerçi kim*’in karşıtlık bildirme işlevinde tespit edilen örneklerinden bazılarını şu şekilde vermek mümkündür:

(EAT) *Dôstlaruñ yigregi ol Sübhân-durur / Gerçi kim sen kul u ol sultân-durur* (GN 10332)

:‘Dostların en iyisi o Sübhan’dır, fakat sen kulsun o sultandır.’

gerçi kim “fakat” anlamında cümleler arasında ilgi kurmuştur. *Garibname*’den alınan bu örnekte birinci cümledeki önermeye karşıt başka bir önerme ikinci cümlede *gerçi kim* aracılığıyla bildirilmiştir.

(EAT) *Çarhı çarha beñzedürsem tañ degül / Gerçi kim bu çarh anuñla deñ degül* (GN 7796)

:‘Talihi talihe benzetirsem ayıp olmaz. Fakat bu talih onunla denk değil.’

Garibname’den alınan bu örnekte karşıtlık ilgisi *gerçi kim* ile kurulmuştur.

3.5.7. fakat “ancak, ama, yalnız”

Arapça edat olan *fakat*; “yalnız, ancak, ama, lakin, şu kadar var ki” anlamlarında kullanılır (Devellioğlu 2015: 285). Ergin, *fakat*’ı cümle başı edatları içerisinde gösterir (2013: 354). Türkçede yaygın olarak kullanılan *fakat* cümle bağlayıcısı cümleleri birbirine daima karşıtlık işleviyle bağlar. Tespit edilen örneklerinden bazıları şu şekildedir:

(KıpçakT) *altı kişilik bir heyet arasında ihtilafi eşkar baş gösterirse altındakini aldırırlar (kaptırırlar), fakat dört kişi ittifak ederse tepedekini indirirler.* (Kİ/3)

:‘Altı kişilik bir heyet arasında fikir ayrılığı baş gösterirse altındakini aldırırlar, fakat dört kişi ittifak ederse tepedekini indirirler.’

Kitabü’l-İdrak’tan alınan örnekte iki karşıt durum yer almaktadır. Bu karşıtlık *fakat* ile sağlanmıştır.

(KıpçakT) *Mongol: Tatar manasında olup Muğal kelimesinin aslıdır. Fakat müstamel olan Muğal kelimesidir.* (Kİ/59)

:‘Mongol: Tatar manasında olup Moğol kelimesinin aslıdır. Fakat kullanılan Muğal kelimesidir.’

Kitabü’l-İdrak adlı metinden alınan örnekte *mongol* kelimesinin tanımı yapılmıştır. Birinci cümlede moğol kelimesini aslı, ikinci cümlede ise bu duruma karşılık *muğal* kelimesinin kullanıldığı bildirilmiştir.

(OsmT) *Tezkire-i Şefkat*’de altı ‘aded gazeli muharrerdir. **Fakat** tārīḫ-i vefātı anda da gösterilmemiştir (TezkireŞ 23a/23-24)

:‘Şefkat Tezkiresi’nde altı adet gazel yazılmıştır. Fakat ölüm tarihi onda da gösterilmemiştir.’

Tezkire’i-Şuara’dan alınan örnekte iki durum karşıtlık ilişkisiyle kurulmuştur. Birinci cümlede söz konusu kişinin altı gazelinin yer aldığı, ikinci cümlede ise buna rağmen ölüm tarihi ile ilgili bilgiye yer verilmediği bildirilmiştir.

3.5.8. illā “illa”

illā’nın temel işlevi karşıtlık bildirmediir. Bu işlevinin yanında istisna bildirme işlevi de görülmektedir. Karşıtlık bildirme işlevinde görülen örnekleri şu şekilde göstermek mümkündür:

(KıpçakT) *‘Ok atıñ ve at minıñ illā ok atmaq yaǵsırak durur atǵa minmekden tidi.* (Hulasa 5a/4)

:‘Ok atın ve at binin fakat ok atmak ata binmekten daha iyidir dedi.’

Bu örnekte iki cümle arasında karşıtlık ilgisi *illa* ile kurulmuştur. Öncelikle “ok atın” ve “at binin” önermesinde bulunulmuştur. *illa* ile kurulan cümlede ise bu iki önermeden hangisinin daha iyi olduğu ifade edilmiştir.

(KıpçakT) *uruş vaktında karşı çıķmas-sen illā ol sinüñ üzere zafer bulmaķın izder* (MG 36a/5-6)

:‘Savaş vaktinde muhalif olmazsın fakat o senin üzerinde zafer kazanmayı ister.’

Munyetü’l-Guzat adlı metinden alınan örnekte, birinci cümle ile söz konusu kişiye mualif olunmadığı ikinci cümle ile de buna rağmen bu kişinin zafer kazanmak istediği bildirilir.

(KıpçakT) *uruşda ‘amel kılmaǵay-sen illā yaǵsı at üzere meger kim zarūret bolǵay* (MG 36b/5-6)

:‘Savaşta bir şey yapmayacaksın fakat ihtiyaç olursa diye iyi at bineceksin.’

illa burada iki cümle arasında karşıtlık ilgisi kurmuştur. Birinci cümlede savaşta bir şey yapılmayacağı bildirilir. İkinci cümlede ise buna karşılık olası bir ihtiyaç hâlinde işe yaramak için iyi at binilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

(ÇağT) *eli yětmese ěrniñ oǵrılıķ-ķa / kılur ol yěrde zühđ ü tevbe bünyād / illā ey ma’şiyet-ǵa olǵan / kěl anda tevbe kıl haķķ-nı kılıp yād* (GT)

:‘Kişinin eli hırsızlığa yetmese orada tövbe eder. Fakat ey günah işleyen orada hakkı hatırlayıp tövbe et.’

Gülistan Tercümesi’nden alınan örnekte iki cümle arasında karşıtlık ilgisi *illa* ile kurulmuştur. Birinci cümlede kişinin önüne çıkan engeller doğrultusunda hırsızlık yapamadığında bu düşüncesinden dolayı tövbe ettiği bildirilir. İkinci cümlede ise bu engellerin varlığından değil Allah’ı hatırlayarak tövbe edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

(EAT) *Ve ma’de renclerin ve ekşi gegirmegi giderür, illā anı çeynemedin yudalar.* (EM M29b/14)

:‘Ve mide sıkıntılarını ve ekşi ekşi geçirmeyi giderir fakat onu çiğnemedin yutmaları lazım.’

Edviye-i Müfrede’den alınan örnekte tıbbi bir bitkinin faydaları açıklanmaktadır. Birinci cümlede söz konusu bitkinin faydası, ikinci durumda ise bu faydasının ancak çiğnemedin yutulması durumunda görülebileceği bildirilmiştir.

(EAT) *Bişinüñ biş dürlü nesne işidür / illa bunlar birbirinüñ işidür* (GN 6163)

:‘Beşinin beş türlü işi vardır, fakat bunlar birbirinin işidir.’

Garibname’den alınan örnekte iki cümle arasında *illa* ile karşıtlık ilgisi kurulmuştur.

(OsmT) *Şāhum baña cefā-vü rakıbe vefā işüñ / Nāmuñ ‘Alī maḥabbetüñ illā Yezidedür* (Hayali 41/4)

:‘Şahım bana cefa gösterip rakibime vefa gösterirsin. İsmi Ali fakat sevgin Yezid’edir.’

Hayali Divanı’ndan alınan örnekte *illa* iki cümle arasında karşıtlık ilgisi kurmuştur.

3.5.8.1. illa meğer “fakat meğer”

illa “ancak, fakat, lakin” anlamlarında kullanılan Arapça bir sözcüktür. Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçelerinde kullanılmıştır. İki cümleyi birbirine bağlayarak manaları arasında bir karşılaştırma yapar (Hacıeminoğlu, 2015: 160). *illa*’nın *meğer* ile birlikte kullanımı yaygındır. *illa meğer* “fakat oysa” anlamıyla

cümleler arasında karşıtlık ilgisi sağlar. Bu karşıtlık ilgisinde *meğer*’in “oysa” anlamıyla karşılaştırma yapılmasına olanak tanıdığı görülmektedir.

(HarezmiT) *Gaybat birle taqı öngin yazuqlar birle rûzası bozulmaz illâ meger yemek taqı içmeq taqı suhbat qılmak birle bozlur.* (NF 265/4)

:‘Gıybet ve diğer günahlar orucu bozmaz. Fakat oysa yemek, içmek ve konuşmakla bozulur.’

Burada orucu bozan şeyler bildirilmektedir. Birinci cümlede orucu bozmayan eylemler, ikinci cümlede ise buna karşılık orucu bozan eylemler ifade edilmiştir.

(HarezmiT) *hamr içmek taqı uluğ yazuqlardın turur, illâ meger anıng zararı özümüzke turur* (NF 366/17)

:‘İçki içmek de büyük günahlardandır ancak onun zararı kendimizdir.’

Nechü’l-Feradis’den alınan örnekte içkinin zararlı olduğu fakat bu zararın sadece kişinin kendisine zarar verdiği bildirilmiştir.

(EAT) *Hîç hâcet yok kim ol olmaz revâ / Hîç derd yok kim aña yokdur devâ illa meger ecel irmiş ola / Kamu işden ol kişi kalmış ola* (GN 2951-2952)

:‘Uygun bulunmayan istek, devası olmayan dert yoktur. Fakat eceli gelse bütün işi (yapmaya) aciz olur.’

Garibname’den alınan örnekte iki durum arasında karşılaştırma yapılarak arasındaki karşıt ilişki bildirilmiştir. Birinci cümlede bir gün her isteğin gerçekleşeceği ve her derdin çaresinin bulunulacağı ifade edilmiştir. *illa meğer kim* ile kurulan cümlede ise bu durum karşısında bir insanın ecelinin yettiğinde hiçbir şeyin bu duruma çare olamayacağı bildirilmiştir.

(OsmT) *bunda olan kibâr-ı evliyâullâh, müfessîrin ve muhaddîsin ve musannîfin gayrı diyârlarda yokdur, illâ meğer Bağdâd-ı behişt-âbâd ola.* (Snâme 223b)

:‘Burda olan büyük evlialar, tefsirciler, hadisciler ve müelliflerden başka diyarlarda yoktur, illa meğer cennet Bağdat bayındır olsun.’

Seyahatname’den alınan örnekte söz konusu şehirde birçok değerli insan olduğu belirtilir. *İlla meğer* ile kurulan cümlede ise bu durum karşısında Bağdat’ın da bayındır olma isteği ifade edilmiştir.

3.5.9. **lik / likin / lâkin** “ama, fakat, ancak”

Devellioğlu; *likin*’i Farsça edat olarak *lâkin*, *lîk*, *leykîn* ile aynı maddede vererek “ama, fakat, amma, ancak” olarak anlamlandırmıştır (2015: 635). Sami ise Arapça olduğunu belirterek iki cümle arasında şart işleviyle kullanıldığını ifade etmiştir (2017: 960). Bağlı cümle yapan bu bağlama edatı, bağlanan cümleler arasında aykırılık, ayrıştırma gibi anlam ilişkileri kurmayı amaçlar (Delice 2012: 156). Birbirine zıt iki cümleyi bağlar (Hacıeminoğlu, 2015: 174).

Ergin, *lakin*’i cümle başı edatları içerisinde gösterir (2013: 354). Farsçadan Türkçeye geçen bu edat *lakin* ve *lik* ile benzer kullanıma sahip olup “fakat, lakin, ancak ve amma” anlamlarında Çağatay, Kıpçak ve Batı Türkçesi sahalarında kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 2015: 176). *likin*, kendinden önceki cümlede yer alan yargının karşıtını bildirerek cümleler arasında ilgi kurar. Tespit edilen örneklerden bazıları şu şekilde verilebilir:

(KarT) *eger tilese-miz kötürgetimiz anı anıng birle, **lîkin** ol emitti yerke* (RKT 28-7/176)

:‘Eğer istersek onu (da) onunla birlikte götürürdük, fakat o (başka) yere yöneldi.’

Ryland Kur’an Tercümesi’nden alınan örnekte *likin* iki cümle arasında karşıtlık ilgisi kurmuştur. Birinci cümledeki durumun karşıtlığı *likin* ile kurulan cümlede bildirilmiştir.

(Harezmt) *barçanı senin için kurtargay érdim. **Lîkîn** ümmetiñ üze şefâ’at bérdim.* (KE 215v/21)

:‘Hepsini senin için kurtaracaktım. Fakat ümmetin üzerine şefaatt verdim.’

Kısasü’-Enbiya’dan alınan örnekte iki cümle arasında karşıtlık ilgisi kurmuştur.

(KıpçakT) *toğ közüñge arpa itmeki körünmes hoş **lîkin** benim allımda ‘izzetli mükerrem-dür* (GT 35/3)

:‘Tok olanın gözüne arpa ekmeği hoş görünmez, fakat benim nazarımda (o) kıymetli ve saygıdeğerdir.’

Gülistan Tercümesi’nden alınan örnekte tok olanın arpa ekmeğini beğenmediği ama söz konusu kişinin gözünde değerli olduğu bildirilmiştir. Buradaki karşıtlık ilgisi *lâkin* cümle bağlayıcısıyla sağlanmıştır.

(KıpçakT) *aru: bal arısı ile eşek arısı beyninde müşterektir. **Lâkin** birincisini kastettikleri zaman yalnız bal arısı derler. (Kİ/6)*

:‘Arı: bal arısı ile eşek arısı arasında müşterektir. Fakat birincisini kastettikleri zaman yalnız bal arısı derler.’

Kitabü’l-İdrak’tan alınan bu örneğin tanımlama cümlesi olduğu görülmektedir. Arı sözcüğünün hangi türler için kullanıldığı birinci cümlede bildirilmiştir. İkinci cümlede ise birinci önermeye karşıt bir durum bildirilmiştir.

(ÇağT) *Bolma dünyâ-dōst ger ister iseñ âsüdeliğ / **lîk** her ni kılsalar bol ehl-i dünyâ birle dōst (BVasat 83/8)*

:‘Eğer rahatlık istersen dünyaya düşkün olma, fakat dünya ehli her ne yaparsa yapsın (onlarla) dost ol.’

Bedayi’ü’l-Vasat’tan alınan örnekte söz konusu kişiye iki karşıt öneride bulunulmuştur.

(ÇağT) *Dil-rübâlar ger köñül almakdadurlar asruşûh / **lîk** dil-dārım irür bu şûhlardın ayru şûh (BVasat 109/1)*

:‘Gönül alan sevgililerse çok gönül almaktadırlar, lakin sevgilim bu şuhlardan daha şuhur.’

Bedayi’ü’l-Vasat’tan alınan örnekte sevgililerin özellikleri bildirilmiştir. *lik* ile kurulan cümlede bu sevgililerine karşılık söz konusu kişinin sevgilisinin daha şuh olduğu ifade edilmiştir.

(EAT) *Kulagından girür âhir gönline / **Lîki** biñden biri gelmez diline (GN 2227)*

:‘(Söz) kulağından sonra gönlüne girer / fakat bin (söz)den biri gelmez diline.’

Garibname’den alınan örnekte karşıt iki durum *liki* cümle bağlayıcısıyla bildirilmiştir.

(EAT) *Mâlî çokdur **lîkin** anuñ hayrı yok (GN 9178)*

:‘Malı çoktur fakat (malından) hayır gelmez.’

Garibname'den alınan örnekte söz konusu kişinin malının çok olduğu fakat onun malının hayırlı olmadığı ifade edilmiştir.

(OsmT) *Bu câmi'in bir kapusu ve bir tabakalı minâresi vardır, lâkin haremi yoktur.* (Snâme 224a)

:‘Bu caminin bir kapısı ve bir katlı minaresi vardır, fakat haremi yoktur.’

Seyahatname'den alınan örnekte birinci cümlede söz konusu caminin mevcut bir özelliği, ikinci cümlede ise buna karşılık sahip olmadığı bir özellik bildirilmiştir.

(OsmT) *Şāhin Giray'ı katl itmege karar virdiler lâkin haşmanları olan bedgirdār anı bir tarîk ile firār itdirdi.* (TEDK 23a/14)

:‘Şahin Giray’ı öldürmeye karar verdiler fakat başbuğları olan kötü niyetli birisi onu bir şekilde firar ettirdi.’

Tevārih-i Deşti Kıpçak adlı metinden alınan bu örnekte karşıt iki durum bildirilmiştir. Birinci cümlede verilen karar, ikinci cümlede ise bu kararın gerçekleşmemesine neden olan bir durum karşıtlık ilgisi ile ifade edilmiştir.

(OsmT) *Şāh Murād Beg zamānında haylî muṭteber imiş. Lakin oğlu Mîr Haydar zamānında ol kadar iṭibār bulmamış* (TezkireŞ 5a/24)

:‘Şah Murat Bey zamanında çok itibarlıymış. Fakat oğlu Mir Haydar zamanında o kadar itibar görmemiş.’

Tezkiretü’ş-Şu’arâ’dan alınan örnekte her iki cümlelerin öznesi ortaktır. Birinci cümlede söz konusu öznenin itibarlı olduğunu ikinci cümlede ise buna karşılık itibar görmediği bir zaman bildirilmiştir.

3.5.10. meger “oysa, ancak, hâlbuki”

Devellioğlu; Farsça edat olarak ‘oysa ki, halbuki, olsa olsa, ancak’ anlamlarında kullanıldığını ifade eder (2015: 696). Ergin’in cümle başı edatlar içerisinde gösterdiği *meğer*, netice ve izah etmede kullanılır. *meger*’in *ki*, *kim* ile birlikte kullanımı yaygındır (2013: 356). *meger*’i *demek ki*, *öyleyse*, *-den başka* olarak anlamlandıran Hacıeminoğlu; Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesi sahalarında kullanıldığını belirtir (Ergin 2013: 97).

meger; umulmayan, düşünülmeyen durumları anlatmak için kullanılır (Hengirmen, 1998: 182). *meger*; Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Batı

Türkçesi sahalarında kullanılmıştır. Bağlama ve cümle başı edatıdır. (Hacıeminoğlu, 2015: 179) Sami, Farsçadan Türkçeye giren bu edatın istisna bildirdiğini ve “ancak, illa, şu kadar ki” gibi anlamlarında veya sonradan fark edilen durumlar için kullanıldığını ifade eder (2017: 771). Eski Türkçede görülmeyip Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesi sahalarında görülmüştür. Bağlama işlevinde kullanılan bir cümle başı edatıdır (Hacıeminoğlu, 2015: 178). *meger*, iki cümle arasında karşıtlık ilgisi kurar. Tespit edilen örneklerinden bazıları şu şekilde verilebilir:

(KarT) *tatmazlar anıng içinde ölümni meger ölümni evvelkı küdezdi olarnı tamuğ kınıdan* (RKT 36-44/56)

:‘Onun içinde ölümü tatmazlar çünkü (önceden) ölmesi onu cehennem azabından muhafaza etti.’

Ryland Kur’an Tercümesi’nden alınan örnekte *meger*, iki cümle arasında karşıtlık ilgisi kurmuştur.

(HarezmT) *Men bukündin song Mekkening etmekini yemegeymen, meger mu’ayyen bilsem halallıqını, andın son yegeymen inşa’a’llāh, tēdi.* (NF 298/6)

:‘Ben bugünden sonra Mekke’nin ekmeğini yemeyeceğim, fakat helal olduğundan emin olduktan sonra inşallah yiyeceğim dedi.’

Nechü’l-Feradis’den alınan örnekte iki cümle arasındaki karşıtlık ilgisi *meğer* ile kurulmuştur.

(HarezmT) *Seniñ ortağıñ yok meger ol ortak kim sen aña erklig-sen* (KE 204r/3)

:‘Senin ortağın yok, fakat olsa sen onun da hükmeden olursun.’

Kıyasü’l-Enbiya’dan alınan örnekte birinci cümlede Allah’ın ortağı olmadığı ikinci cümlede ise ortağı olsa bile ona hükmedenin yine Allah olduğu bildirilmiştir.

(KıpçakT) *bu’amellerini anda şarf kılmağay meger sened-i şer’i birle taķi özini dāyim ‘ibādet içinde tutğay* (MG 6a/3)

:‘Bu amellerini o yüzden yapmayacak. Fakat şeriata göre günden kaçınan kişi daima ibadet eder.’

Munyetü'l-Guzat adlı metinden alınan örnekte karşıtlık ilgisi *meger* ile kurulmuştur. Birinci cümlede söz konusu kişinin amellerinin bahsi geçen sebepten yapılmayacağı ifade edilmiştir. İkinci cümlede ise birinci önermeye karşılık şeriata göre davranıp günahattan kaçınan kişinin daima ibadet edeceği bildirilmiştir.

(**ÇağT**) *andağ yerge barsa bolur kim, hergiz karı öksümes; meger ahyānā andağ yaz këlgey kim kar kılmağay.* (Bname H129a/14)

:“Hiçbir zaman karı eksik olmayan yere de gidilebilir; yalnız ara sıra kar eritecek kadar bir yaz gelir.”

Bu örnekte iki cümle arasında karşıtlık ilgisi *meger* ile kurulmuştur. Birinci cümlede söz konusu yerin karının eksik olmadığı, fakat buna karşılık bu karı eritecek şekilde yaz geldiği bildirilir.

(**ÇağT**) *tıflar oynar Nevāyī birle mecnūn dip meger / tıfl ikende ol dağı bu kavm ile oynadı köp* (BVasat 67/9)

:“Çocuklar deli diye Nevayi ile eğlenir meğer küçükken de o (Nevayi) bu insanlarla çok eğlenirdi.”

Bedayi'ü'l-Vasat'tan alınan örnekte Nevayi ile çocukların eğlendiği ifade edilir. Çocukların bile dalga geçtiği bir deli olarak tanımlanan Nevayi'nin önceki tavrına ait karşıt bir durumu ise *meğer* ile kurulan cümlede bildirilmiştir.

(**EAT**) *Birkaç gün bigler ile yedi içti. Meger başı açuk Tatyan Kal'esinden Ak Sağa Kal'esinden kâfirün cāsūsı var-ıdı.* (DKK 126/13-127/1)

:“Birkaç gün beyler ile yedi içti. Meğer başında kimse olmayan Tatyan Kalesi'nden Aksaka Kalesi'nden kâfirin casusu vardı.”

Dede Korkut Kitabı'ndan alınan örnekte söz konusu kişinin beyler ile birlikte zaman geçirdiği ifade edilmiştir. *meğer* ile kurulan cümlede ise bu duruma karşılık birlikte zaman geçirdiği kişiler arasında Tatyan ve Aksaka Kalesi'nden kafirin casuslarının yer aldığı bildirilmiştir.

(**OsmT**) *menâzil kat' ederek Tomris Hân ülkesine dâhil olduk. Meğer bu kabîle Ahıçka Vezîri Sefer Paşa'ya tâbî'ler imiş.* (Snâme 332a)

:“Menziller aşarak Tomris Han ülkesine dâhil olduk. Meğer bu kabîle Ahıçka Veziri Sefer Paşa'ya bağlıymış.”

Seyahatname adlı metinden alınan örnekte birinci cümlede söz konusu kişilerin Tomris Han ülkesine gidildiği fakat bu kabilenin beklenilmeyen bir durum olan Veziri Sefer Paşa'ya bağlı olduğu bildirilmiştir.

(OsmT) *Timur ordusunda bir kurulmuş hayme ve hargâh kalmayup cümle asker-i Timur ol mahalden nakl edüp gürûh gürûh giderler. Meğer ol eskici kutbu'l-aktâb imiş.* (Snâme 238b)

:‘Timur ordusunda kurlu çadır ve otağ kalmayıp Timurun bütün askerleri o yerden göçüp sürü sürü giderler. Meğer o eskici uluların kutbu imiş.’

Seyahatname’den alınan örnekte Timur’un askerlerinin sürü hâlinde söz konusu yere gittikleri ifade edilmiştir. Fakat bu yerin beklenilmeyen bir şekilde *kutbu'l-aktâb* olduğu anlaşılmıştır. Buradaki karşıtlık ilgisi *meğer* ile sağlanmıştır.

3.5.10.1. meger ki, meger kim ‘meğer ki’

Farsça *meger* ile Türkçe *kim* birleşmesinden oluşan *meger kim*; Farsça + Türkçe ikili öbeklemiş bir bağlayıcıdır. *meger kim* bağlayıcısının anlam belirleyicisi çoklukla *kim* dil birimidir. *meger kim*’in tarihî lehçelerde kullanımı oldukça yaygındır. *meger kim*, karşıtlık ilgisi sağlayarak cümleler arasında ilgi kurar. Tespit edilen örneklerden bazıları şu şekilde verilebilir:

(Harezmt) *bir vilâyetni harab kıлмаğunça açığıları öçmes erdi meger İbrâhîm yalavaç uruğındın kimerse elgin arkasına sılasa açığı öçer erdi* (KE 63r/9)

:‘Bir şehri yıkmadıkça öfkeleri geçmezdi. Fakat İbrahim peygamber soyundan biri sırtını sıvazlasa öfkesi geçerdi.’

Kıyasü'l-Enbiya’dan alınan örnekte iki cümle aralarındaki karşıtlık ilgisi *meğer* ile sağlanmıştır.

(KıpçakT) *Hiç kimersene ellerin uzatmadı silâhlarga kişilerden; meger kim, yâı üzere artuğcı turur, tiyip eyitdi.* (Hulasa 4b/5)

:‘Onlardan hiç kimse elini silaha uzatmadı, meğer ki (onlar) yay (atmada) üstündür dedi.’

Bu örnekte *meğer ki* “oysa” anlamı ile karşıtlık sağlamıştır. Yay atmada üstün yetenekli olmalarına rağmen kimsenin elini silaha uzatmadığı bildirilmiştir.

(**KıpçakT**) *Ve her birisi muhalif durur birbirine. Ve yakın degüldür, birbirine. Meger kim, az yirlerde birbirine muvâfık bolurlar.* (Hulasa 12a/1)

:‘Ve her birisi birbirine muhaliftir. Ve birbirlerine yakın değildir. Meğer ki az yerlerde birbiriyle uygun olurlar.’

Bu örnekte söz konusu kişilerin birbirlerine uzak ve muhalif olmalarına karşın çok az yerde aynı fikirde birleştikleri ifade edilmiştir.

(**KıpçakT**) *at-larda yine gökçek durur meger kim uzun uzak ma'lef-de tırmağ yine az yatmağ irkek at-largā ziyān durur* (BV 49b/7, 50a/1-2)

:‘Atlarda yine güzeldir meğer ki uzun süre ahırda durmak yine yan yatmak erkek atlara zarar verir.’

Baytaratü'l-Vazıh’dan alınan örnekte *meğer kim* iki cümle arasında karşıtlık ilgisi kurmuştur. Atların güzel olduğu fakat uzun süre ahırda durmanın ve yan yatmanın erkek atlara zarar verdiği bildirilir.

(**KıpçakT**) *küluben ayttı nī boldı bu şeklime bilmen meger ki mātem-i hüsni için kara keymiş* (GT 237/1-2)

:‘Gülerek benim bu hâlime ne olduğunu bilmiyorum dedi, meğer ki kederli olduğu için siyah giymiş.’

Gülistan Tercümesi’nden alınan örnekte karşıtlık ilgisi *meğer ki* ile sağlanmıştır. *meğer ki* burada beklenilmeyen bir sebepten oluşan durumu bildirmiştir.

(**KıpçakT**) *at-larda yine gökçek durur meger kim uzun uzak ma'lef-de tırmağ yine az yatmağ irkek at-largā ziyān durur* (BV 49b/7, 50a/1-2)

:‘Atlarda yine güzeldir fakat uzun, uzak mesafede durmak yine az yatmak erkek atlara zarar verir.’

Baytaratü'l-Vazıh’dan alınan örnekte *meger kim* ile cümleler arasında karşıtlık ilgisi kurulmuştur. Atların güzelliğinin yanı sıra atlara zarar veren durumlar bildirilmiştir.

(**ÇağT**) *könül öyi çü şanemlerdin oldı büt-hāne / meger ki 'ışık bu büt-hāne içre rāhibdür* (BVasat 168/4)

:‘Gönül evi bu putlarla tapınak oldu / meğer ki aşk bu tapınak içinde rahiptir.’

Bedâyi 'u'l-Vasâf'tan alınan örnekte *meger ki* karşıtlık ilgisi kurmuştur. Birinci cümlede putların bir araya gelerek tapınak oluşturulduğu ikinci cümlede ise aşkın bu tapınak içinde rahip olduğunu bildirir.

(EAT) *Bu söz Yûnus'a kandan kim vire haber cândan Meger kim ol lutf ıssı ana nazar eyledi* (YED 355/10)

:‘Bu söz Yunus’a nereden ki candan haber vere, meğer ki o lutf ıssı ona nazar eyledi.’

Yunus Emre Divanı’ndan alınan örnekte *meğer ki* ile karşıtlık ilgisi kurulmuştur.

(OsmT) *Müselmân sevmeden geçdün Hayâli / Meger bir kâfir oldu nâzenînün* (Hayali 38/5)

:‘Hayali, (hayatını) müslüman sevmeden (geçirdin). Fakat bir kâfir senin sevgilin oldu.’

Hayali Divanı’ndan alınan örnekte *meğer* ile karşıtlık ilgisi kurulmuştur.

3.5.11. velikin “ama, fakat, ancak”

Devellioğlu, *velâkin* şeklinde Arapça edat olarak vermiştir. *lâkin*, *lik*, *velîk*, *velîkin* ile aynı olduğunu *ammâ*, *fakat* anlamlarında kullanıldığını ifade etmiştir (2015: 1334). Sami ise Farsça olduğunu ve *lakin*, *fakat*, *amma* anlamlarında olduğunu belirtmiştir (2017: 1160). ve *lâkin/likin*, Arapça + Farsça ikili öbekleşmiş yapıya sahiptir. Geniş bir kullanımı olduğunu belirten Hacıeminoğlu, *velî*, *velîkin*, *lîk*, *likin* değişkeleri olduğunu ifade eder (2013: 98). *velik*, *veli* edatları “fakat” anlamı ile başında bulundukları cümleyi kendisinden önceki cümle veya cümlelere bağlar (Ergin 2013: 354).

Farsçadan Türkçeye geçen bu edat, “ancak, fakat” anlamlarında *veli*, *velik*, *lik* ve *likin* ile benzer işlevde kullanılan, oldukça geniş bir kullanım alanı olan bir edattır. *veli* “fakat, ancak” Farsçadır. İslâmî Türk Edebiyatı sahasında yaygın bir kullanılışı vardır. *velîk* ‘fakat, ammâ’ Farsçadır, mânâ ve kullanım bakımından *veli* ile aynıdır fakat kullanımı onun kadar yaygın değildir. *velakin* / *velikin* ‘fakat, ancak, amma’. *veli*, *velik*, *lîk*, *likin* gibi birçok değişkesi mevcuttur (Hacıeminoğlu, 2015: 204-206). *velikin*, kendinden önceki cümlede yer alan yargının karşıtını bildirerek cümleler arasında ilgi kurar. Tespit edilen örneklerden bazıları şu şekilde verilebilir:

(**KarT**) *Re'yyetka müşfik selim til halim / **velikin** buşarsa sera arslanı* (AH 51-52)

:‘Halka (karşı) şefkatli, doğru ve yumuşak dillidir; fakat hiddetlenirse sera arslanı (gibidir).’

Atabetü'l-Hakayık’tan alınan bu örnekte karşıtlık ilgisi **velikin** ile sağlanmıştır. Her iki cümleinin öznesi ortaktır. Söz konusu kişi, birinci cümlede olumlu özellikleri ikinci cümlede ise buna karşılık olumsuz özellikleri bildirilmiştir.

(**KarT**) *bu ajun ma körmekke körklüg taşı / **velikin** içinde tümen na-hoşı* (AH 217-218)

:‘Bu dünyanın da dıştan görünüşü güzeldir, fakat içinde binlerce nahoşluk (vardır).’

Atabetü'l-Hakayık’tan alınan örnekte dünyanın dışarıdan güzel görüldüğü fakat içinde binlerce nahoşluk barındırdığı ifade edilmiştir.

(**HarezmT**) *Men andağ sêzer-men kim bukün ecelim yetgey, **velikin** heç tenimge sökellik yoq.* (NF 167/2)

:‘Ben bugün öleceğimi hissediyorum, fakat vücudumda hiç hastalık yok.’

Nechü'l-Feradis’den alınan örnekte söz konusu kişinin vücudunda hiç hastalık olmamasına rağmen öleceğini hissettiği bildirilmiştir. Buradaki karşıtlık ilgisi **velikin** ile kurulmuştur.

(**HarezmT**) *tegürdüm sizge İdimnüing risâletlerini taķı ögütledim sizge, **velî** sewmez siz ögütlegenlerni.* (SAKT 155b/8)

:‘Size Rabbimin risalelerini ulaştırdım ve size öğüt verdim, fakat siz öğüt verenleri sevmezsiniz.’

Satıraltı Kur'an Tercümeleri’nden alınan örnekte birinci cümlede öğüt verildiği, ikinci cümlede ise bu kişilerin öğütten hoşlanmadıkları bildirilmiştir.

(**HarezmT**) *taķı eger tileseler irdi çıkmaķnı, anuķ kılğaylar irdi anga anuķluk. **Velî** tilemedi anı Tangrı, kıpmaķlarını kıķürdi anlarnı.* (SAKT 187b/7-8)

:‘Ve eğer gitmek isteselerdi hazır olacaklardı. Fakat Tanrı onun gitmesini istemedi ve gönlünden bu isteği geçirdi.’

Satıraltı Kur'an Tercümeleri'nden alınan örnekte *veli* cümleler arasında karşılıklı ilgisi kurmuştur. Söz konusu öznenin gitme isteğine karşın Tanrı'nın bu isteği onun gönlünden geçirdiği bildirilmiştir.

(**KıpçakT**) *dirler gözi gök olmas yine gözi-niñ ucu aķ olmas **velīkin** gözi-niñ aķu üküş olur* (BV 52b/2-4)

:‘Gözü yeşil ve gözünün ucu beyaz olmaz derler fakat gözünün beyazı çok olur.’

Baytaratü'l-Vazıh'dan alınan örnekte tasvir edilen öznenin özellikleri bildirilmiştir. Gözünün yeşil ve göz ucunun beyaz olmayacağı bilgisine karşılık gözünün beyazının çok olduğu ifade edilmiştir.

(**KıpçakT**) *sağındım men seni yār-ı vefādār / **ve-līkin** bilmedim böyle cefākār* (GT 241/8)

:‘Ben seni vefalı sevgili zannettim / fakat böyle cefakâr (olduğunu) bilmedim.’

Gülistan Tercümesi'nden alınan örnekte ortak öznenin birinci cümlede sevgiliyi vefalı zannettiği, ikinci cümlede ise beklenilmeyen bir durumla karşılaşarak sevgilinin cefakâr olduğu bildirilmiştir.

(**KıpçakT**) *süngüning hīleleri öküş turur **velākin** biz bu kitābda zıkr kılmaklık-nı kerīh kördük* (MG 76a/8-9, 76b/1)

:‘Süngünün düzeni çoktur fakat biz bu kitapta bahsetmeyi uygun bulmadık.’

Munyetü'l-Guzat'tan alınan örnekte süngünün düzeninin çok olduğu buna karşılık söz konusu kitapta bahsedilmesinin uygun görülmediği ifade edilmiştir.

(**ÇağT**) *Husrav Şāhdın köñülge yaķķu dek söz kēltürmedi, **velī** el ü ulusdın sözler kēltürdi.* (Bname H120a/14-15)

:‘Hüsrev Şah'tan gönüle hoş gelen bir söz getirmedi. Fakat ahaliden getirdiği sözler ümit verici idi.’

Baburname'den alınan örnekte Hüsrev Şah'tan iyi bir söz getirilmediği fakat buna karşılık ahaliden getirilen sözlerin ümit verici olduğu bildirilmiştir.

(**ÇağT**) *Otı bu tağlarnıñ otı dek emestür, kalın bolur ve buland bolur; **velī** bī-fāyıda ottur* (Bname H140b/10)

“Otu bu dağların otuna benzemez; çok ve yüksek olmasına rağmen işe yaramaz.”

Baburname’den alınan örnekte bir otun tasviri yapılmaktadır. Otun olumlu özelliklerine rağmen faydalı olmadığı bildirilmiştir.

(EAT) *kıyāmet ne gün ve kaçan kopacağın bilmezün ve lākin kıyāmet için ne yarağ eyledün didi.* (KG 15b/1-2)

:‘Kıyametin hangi gün ve ne zaman kopacağını bilmem velakin kıyamet için ne hazırlık yaptın dedi.’

Kitab-ı Güzide’den alınan örnekte kıyametin kopacağı günün bilinmediği fakat buna rağmen o gün için hazırlık yapılması gerektiği ifade edilmiştir.

(EAT) *Tetebbu‘ itdiler çok anda anı Velî bulunmadı nâm ü nişânı* (CM 3613)

:‘Onu orada çok araştırdılar. Fakat adı ve izi bulunmadı.’

Cami’ü’l-Meknunat adlı metinden alınan örnekte söz konusu kişinin araştırıldığı fakat adına ve izine rastlanılmadığı bildirilmiştir. Buradaki karşıtlık ilgisi *veli* cümle bağlayıcısı ile sağlanmıştır.

(EAT) *Ve peynir yémek bögrekde taş kıomaz eridür, kirec gibi eyler, kıkarur. Velîkin çok yémek eyü degüldür* (EM P11b/6)

:‘Ve peynir yemek böbrekte taş bırakmaz eritir, kireç gibi eder, çıkarır. Fakat çok yemek iyi değildir.’

Edviye-i Müfrede’den alınan örnekte peynir yemenin faydaları sıralanmış ve buna karşılık fazla yemenin zararlı olduğu ifade edilmiştir.

(OsmT) *Lehlü ve Rus keferesi baş gösterdiler. Ve lakin bunların kal’a cengi Nemçe keferesine müşâbih olmayup Rus keferesinin cengi ile ihzârı olmağın pes-i perdeden tüfeng ve misket atmağa meşgûl oldular.* (TK 58B/1-3)

:‘Lehli ve Rus kâfirler baş gösterdiler. Fakat bunların kale savaşı Nemçe kâfirleriyle benzer olmayıp Rus kâfirlerin savaşı ile hazır olmayan perde arkasından tüfek ve misket atmakla meşgul oldular.’

Tarih-i Kamanîçe’den alınan örnekte *ve lakin* iki cümle arasında karşıtlık ilgisi kurmuştur.

3.5.12. yoksa “yoksa”

Bağlı cümle yapan bu bağlama edatı, tahmini zıtlık oluşturmak amacıyla kullanılır (Delice, 2012: 162). *aksi halde* anlamında sözcük öbeklerini ve cümleleri karşıtlık anlamı ile bağlar (Hengirmen, 1998: 183). *yok* ve *ise* birleşmesinden oluşmuştur. “aksi halde, acaba, yani” anlamlarında olumlu ve olumsuz cümleleri veya hükmün şarta bağlandığını belirten cümleleri bağlayan edattır (Hacıeminoğlu, 2015: 214). *yoksa*, Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesinde *azu* sözcüğü ile karşılanmaktadır. Tespit edilen örneklerden bazıları şu şekilde verilebilir:

(HarezmiT) *hayâl mu irdi yoksa tüş mü yordum* (HÜŞ/1837)

:‘Hayâl miydi yoksa düş mü yordum?’

Hüsrev ü Şirin’den alınan örnekte söz konusu kişinin ruh hâli karşıtlık ilgisi içerisinde verilmiştir.

(KıpçakT) *süngünün uçını koltuğundın artkaru togru yokuarı çıkarğıl yok irse süngünü sağ butuñ altına sokğıl* (MG 59a/4-6)

:‘Süngünün ucunu koltuğundan arkaya doğru yukarı kaldır yoksa süngüyü sağ budunun altına sok.’

Munyetü’l-Guzat’tan alınan örnekte *yoksa* ile karşıtlık ilgisi kurulmuştur. Birinci cümlede süngünün ucunu arkaya doğru kaldırma emredilirken söz konusu kişinin bunu yapmadığı takdirde yapılması istenen başka bir durum bildirilmiştir.

(ÇağT) *Kim ki min öldürür ol tirgüzür / Yoksa kaçır körse Mesîhâ mini* (BVasat 642/5)

:‘Kim ki ben öldürür o diriltir / Yoksa Mesih beni görse kaçır.’

Bedayi’ü’l-Vasat’tan alınan örnekte *yoksa* ile iki cümle arasında karşıtlık ilgisi kurmuştur.

(EAT) *getürmeyecek olur-ısañ gözüme görünmeyesin, yoh-ısa seni öldürürem dedi.* (DKK 87/1)

:‘Getirmeyecek olursan gözüme görünmeyesin, yoksa seni öldürürüm dedi.’

Dede Korkut Kitabı’ndan alınan örnekte söz konusu eylemin yapılmadığı takdirde sözü söyleyen kişinin gözüne gözükmemesi gerektiği bildirilmiştir.

(EAT) *Aña dönüñ kim helâk olmayasız / Yohsa dünyâ içre yir bulmayasız* (GN 4173)

:‘Ona dönün ki helak olmayasınız, yoksa dünya içine yer bulamazsınız.’

Garibname’den alınan örnekte iki cümle arasındaki karşıtlık ilgisi *yohsa* ile sağlanmıştır.

(EAT) *Gel, mere kavat menüm yayımı çek, **yoh-ısa** şimdi boynun ururam dedi.*
(DKK 108/7)

:“Gel, mere alçak benim yayımı çek, yoksa şimdi boynunu vururum dedi.”

Dede Korkut Kitabı’ndan alınan örnekte birinci cümlede yer alan eylemin gerçekleşmemesi karşısında yapılacak eylem *yoksa* ile bildirilerek cümleler arasında karşıtlık ilgisi kurulmuştur.

(EAT) *Senün etünnden, oğul a, yeyeyinmi, **yoh-ısa** şası dinlü kâfirün döşegine gireyinmi?* (DKK 53/3)

:“Senin etinden mi yiyeyim yoksa bozuk dinli kâfirin döşegine gireyim mi?”

Dede Korkut Kitabı’ndan alınan örnekte birinci cümlede mecazen söz konusu kişinin etinin mi *yoksa* bunun karşısında bozuk dinli kâfirin mi döşegine girileceği sorgulanmaktadır. Bu iki durum arasındaki karşıtlık ilgisi *yoksa* ile sağlanmıştır.

(EAT) *i’tirâf eyler misiz **yohsa** inkâr mı idersiz* (FBŞ 99a/8-9)

:‘İtiraf eder misiniz yoksa inkâr mı edersiniz?’

El-Ferec Ba’de’ş-Şidde’den alınan örnekte söz konusu kişinin (yaptığını) itiraf mı ettiği *yoksa* bunun karşısında (suçunu) inkar mı ettiği sorgulanmaktadır.

(EAT) *Baba, senden cân dilerem vèürmisin ? **Yoh-ısa** ‘Oğul! Delü Domrul dèyü aglarmısın?* (DKK 163/2-3)

:“Baba senden can dilerim, verir misin? Yoksa ‘Oğul! Deli Dumrul! diye ağlar mısın?’”

Dede Korkut Kitabı’ndan alınan örnekte yapılan eylemin yapılmaması karşısındaki eylem bildirilmiştir.

(OsmT) *Tiz şuna bir buyurdu verin. Durmasın gitsin, **yohsa** şimdi Varvar’ın yanına koyun.* (Snâme 366a)

:‘Hemen şuna bir emir verin. Durmasın gitsin yoksa şimdi Varvar’ın yanına koyun.’

Seyahatname'den alınan örnekte karşıtlık ilgisi yoksa bağlayıcıyla sağlanmıştır.

(OsmT) *Bu şehir içre aslâ nisvân tâ'ifesi manzûrumuz olmamıştır. Meğer bu Dağıstân'da havâtîn kısmı merhûme oldukdan sonra kapusundan taşra çıkarıp mezâristân şehri seyrine götürürlermiş. **Yohsa** Hacc-ı Şerîfe gitmeden gayrı nisvân tâ'ifesi kapusundan taşra çıkmak ihtimâli yokdur.* (Snâme 318b)

:‘Bu şehir içinde kadınlar taifesi gördüğümüz olmamıştır. Meğer bu Dağıstan'da hatunlar kısmı öldükten sonra kapısından dışarı çıkarıp mezaristan şehri seyrine götürürlermiş. Yoksa Hacc'a gitmekten başka kadınlar tayifesinin kapısından dışarı çıkmasının ihtimali yoktur.’

Seyahatname'den alınan örnekte yoksa ile iki cümle arasında karşıtlık ilgisi kurulmuştur.

(OsmT) *Bu tekfur'ı satalum-mı, **yoksa** öldürelüm-mi? didiler.* (Neşrî 139/3)

:‘Bu tekfur satalım mı yoksa öldürelim mi dediler.’

Neşri Tarihi'nden alınan örnekte yoksa ile iki karşıt önerme bildirilmiştir.

(OsmT) *Tiz kapucubaşı bu ânda atlanup geldiği izine gitsin. **Yohsa** yüzünü tulum yüzüp geldiği yire gönderirim* (Snâme 350b)

:‘Kapıcıbaşı hemen şimdi atlanıp geldiği yöne gitsin. Yoksa yüzünü tulum (gibi) yüzüp geldiği yere gönderirim.’

Burada birinci cümledeki eylemin gerçekleşmediği takdirde yapılacak karşıt bir eylem bildirilmiştir.

3.6. Özetleme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları

Özetleme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları başlığında cümleler arasında bir durumu, yargıyı özetleyen cümle bağlayıcıları verilmiştir. Taranan metinlerden yola çıkarak Türkçenin tarihî lehçelerinde özetleme işlevinde görülen cümle bağlayıcılarının çoklukla yabancı dillerden alıntı olduğunu söylemek mümkündür.

3.6.1. fi'l-cümle “sonunda”

“Sonunda” anlamında kullanılan ve aslında zarf olan Arapça asıllı *fi'l-cümle* (Devellioğlu, 2011: 307) Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde cümle bağlama görevinde kullanılmıştır. *fi'l-cümle*; kendinden önceki cümlede yer alan yargıyı özetleme işlevi görür. Tespit edilen örnekleri şu şekilde vermek mümkündür:

(EAT) *Vārdı, ol ılan-ı-la dostlık eyledi. Fi'l-cümle ol ikinci her dem ol araya varurdu. Ol yılan-dağı [ininden] çıkardı, [ekincinün] öjinde toprağa ağnardı; yiyesiden kalan nesnecükleri yir-di.* (Mname 7b/14)

:“Gitti o yılanla dostluk kurdu. Sonuç olarak o çiftçi her zaman oraya gider, o yılan da ininden çıkarak toprağın üzerine gelir ve ekincinin yediklerinden artanları yerdi.”

Marzubân-nâme’den alınan örnekte doğrudan Korkmaz’ın çevirisine yer verilmiştir. *Fi'l-cümle* ile kurulan cümle özetleme ilgisi kurmuştur.

(OsmT) *Sonra Benî Ümeyye zamanında dahi müminler de vâki’ oldu. Ve fi'l-cümle ba’de mürûr-i zamanin eyyâm-ı Devlet-i Abbâsiyye’de Türk neslinden Salur bin Tâk Han’dan sonra bir kişi melik oldu ki, aña Çanak Han dirlerdi* (Neşrî 15/21-24)

:“Sonra Beni Ümeyye zamanında da iman edenler oldu. Sonunda, zamanla Abbasiye devletinde Türk neslinden Salur bin Tak Han’dan sonra bir kişi hükümdar oldu ki, ona Çanak Han derlerdi.”

Neşrî Tarihi’nden alınan örnekte birinci cümledeki yargı *fi'l-cümle* ile kurulan cümlede özetlenmiştir.

3.6.2. hâsıl-ı kelâm “sözün kısası, kısacası”

“Meydana gelen, oluşan” anlamlarındaki *hâsıl* ile “söz, ifade” anlamlarındaki *kelâm* sözcüğünden oluşan *hâsıl-ı kelâm* kendinden önceki cümlede yer alan ifadeyi açıklamaktadır. Arapça + Arapça ikili öbekleşmiş *hâsıl-ı kelâm* çoklukla cümle başında yer alır. *hâsıl-ı kelâm*’ın Osmanlı Türkçesinde özetleme işlevinde cümle bağlayıcısı olarak görülmektedir. Tespit edilen örnek şu şekilde verilebilir:

(OsmT) *Suyun her bâr içse dahi nâfi’dir. Hâsıl-ı kelâm, bu Eski Kaplıca kasabasında üç yüz mikdârı bâğ u bâğçesli hânelerdir.* (Sname 227b)

:“Suyun ne kadarını içse de faydalıdır. Kısacası, bu Eski Kaplıca kasabasında(ki evlerin) üç yüz kadarı bağ ve bahçeli evlerdir.”

Seyahatname’den alınan örnekte *hâsıl-ı kelâm* iki cümle arasında özetleme ilgisi kurmuştur.

3.6.3. hulâsa-ı kelâm “sözün kısası”

Arapça *hulasa* ve *kelâm* sözcüklerinin birleşmesinden oluşan bağlayıcı, anlatılan konuyu özetleyen *hulâsa-i kelâm* Arapça + Arapça ikili öbekleşmiş bir yapıdadır. Dilimize ödünçleme yoluyla giren bağlayıcı cümle başında kullanılır. Osmanlı Türkçesinde cümle bağlayıcısı olarak özetleme işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

(OsmT) *fesâhat ve belâğat ile kelimât ederken bir ferdin mudhikâne kelâmına tebessüm etmeyüp dendânın kimse görmüş değildi. Hulâsa-i kelâm Bâkî Paşa'nın hilkatı böyle idi.* (Sname 334b)

:‘Anlaşılr ve güzel sözlerle konuşurken bir kişinin gülünecek sözüne tebessüm etmediği için kimse dişlerini görmemişti. Sözün kıyası, Baki Paşa'nın yaratılışı böyleydi.’

Seyahatname'den alınan örnekte söz konusu Baki Paşa'nın yaratılışının özelliği verilip sonrasında da *hulâsa-i kelâm* ile özetlenmiştir.

3.6.4. netice-i kelâm “özetle”

Sonuç, son, özet anlamlarında kullanılan “netice” sözcüğü ile söz, *ibare* “kelâm” sözcüklerinden oluşan (Devellioğlu 2015: 579, 717) *netice-i kelam* Osmanlı Türkçesi metinlerinde cümleleri bağlamada kullanılan bir bağlayıcıdır. Arapça + Arapça ikili öbekleşmiş bağlayıcı dilimize ödünçleme yoluyla girmiştir. Sözün kıyası, anlamında kullanılan *netice-i kelam* gerçekleşen yargıyı özetleyerek bir sonraki cümleye bağlar. *netice-i kelâm* kendinden önceki cümlede yer alan yargıyı özetleme işlevi görür. Tespit edilen işlevi ve örnek cümleleri şu şekilde göstermek mümkündür:

(OsmT) *ehl-i vasf anın midhatinde âciz ü kâsırdır. Netice-i kelâm, bu câmi' bir tarz-ı acîb ve bir tavr-ı garîb üzre tarh olunmuşdur* (Snâme 224b)

:‘Vasıf ehli onun övgüsünde aciz ve kusurludur. Özetle, bu cami farklı bir tarz ve garip bir tavır üzerine yerleştirilmiştir.’

Seyahatnâme'den alınan örnekte *netice-i kelâm* ile birinci cümledeki yargı özetlenmiştir.

3.6.5. netice-i merâm “sonuç olarak”

Sonuç, son, özet anlamlarında kullanılan ‘netice’ ile *istek, maksat, niyet* “meram” sözcüklerinden müteşekkil *netice-i meram* Osmanlı Türkçesi metinlerinde

cümleleri bağlama işlevinde görülmektedir. Arapça + Arapça ikili öbekleşmiş ve dilimize ödünçleme yoluyla girmiştir. “Sözün kısası, sonuç olarak” anlamlarını taşıyan *netice-i meram* cümle başında kullanılır (Devellioğlu 2015: 717, 967). *netîce-i merâm* kendinden önceki cümlede yer alan yargının sonucunu bildirerek özetler. Tespit edilen işlevi ve örnek cümleleri şu şekilde vermek mümkündür:

(OsmT) *Hâl sâhibi niçe bin kibâr vardır ki bâlâda zikri sekbat etmiştir. Netîce-i merâm, bu şehrin letâfet [u] nezâfeti ve sabâhat u melâhati gibi olmazdır.* (Snâme 231b)

:‘Hâl sahibi binlerce büyük (insan) vardır ki yüksekte zikretmiştir. Sonuç olarak, bu şehrin hoşluğu ve temizliği ve güzelliği gibi olmaz.’

Seyahatnâme’den alınan örnekte birinci cümledeki yargı *netice-i merâm* bağlayıcısıyla özetlenmiştir.

3.6.6. ve’l-hâsıl “sözün kısası, özetle”

Arapça “olan, meydana gelen” anlamında kullanılan *hâsıl* ile yine Arap diline ait *ve’l* ön takısının birleşmesinden oluşan *ve’l-hâsıl*’ın Osmanlı Türkçesi metinlerinde özetleme işleviyle cümleleri bağladığı görülmektedir. *ve’l-hâsıl* kendinden önceki cümlede yer alan yargıyı özetleme işlevi görür. Arapçadan ödünçleme yoluyla dilimize giren bağlayıcının tespit edilen işlevini ve örneğini şu şekilde göstermek mümkündür:

(OsmT) *Ve Şerefyâr kahvesi ve Serdâr kahvesi, ve Cin Mü’ezzin kahvesi ve’l-hâsıl cümle kahveler birer mekteb-i irfândır.* (Snâme 228b)

:‘Ve Şerefyâr kahvesi ve Serdâr kahvesi, ve Cin Mü’ezzin kahvesi sözün kısası bütün kahveler birer ilim ve irfan mektebidir.’

Seyahatname’den alınan örnekte *ve’l-hâsıl*, kendinden önceki sıralanan kahveler hakkında özet bir bilgi vermiştir.

3.6.7. mâhasal “sonuç olarak, sonuçta”

mâ-hasal “hasıl olan, meydana gelen, netice” anlamında kullanılan Arapça bir isimdir (Devellioğlu 2015: 651) *mâ-hasal*’ın Osmanlı Türkçesi metinlerinde sonuç bildirme işleviyle cümleleri bağladığı görülmektedir. Dilimize Arapçadan ödünçleme yoluyla girmiş olan *mâ-hasal*’ın tespit edilen örnek cümleleri şu şekilde göstermek mümkündür:

(OsmT) *Siz benüm oğlumu beğliğe kabul idesiz, ben razı olmayacak mıyam? didi. Mâ-hasal, Karaman'ı aralarında beğ idüb cem'-i umurda Karaman'a ita'at gösterüb avda kuşda anuñ emrine imtisal ider oldılar.* (Neşrî 45/8-11)

:‘Siz benim oğlumu beyliğe kabul etseniz, ben razı olmayacak mıyım? dedi. Sonuç olarak Karaman'ı aralarında bey yapıp, bütün işlerde Karaman'a itaat edip avlanırken ona göre hareket eder oldular. ’

Neşrî Tarihi'nden alınan örnekte birinci cümledeki yargı *mahasal* ile özetlenmiştir.

(OsmT) *Ve ordusını yağma idüb, Karamânî'leri 'uryân idüb, koyı-virdiler. Mâ-hasal Karaman-oğlu bir veçhile sındı-ki, andan sonra ayruk Osmânî'lere mukavemet ihtimali kalmadı.* (Neşrî 231/10-12)

:‘Ve ordusunu yağmalayıp, Karamanlıları soyarak, bırakıverdiler. Sonuç olarak, Karamanoğlu öyle bir bozguna uğradı ki, ondan sonra başka Osmanlılara karşı gelme ihtimali kalmadı.’

Neşrî Tarihi'nden alınan örnekte *mahasal* ile birinci cümledeki yargı özetlenmiştir.

3.7. Pekiştirme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları

Cümleler arasında pekiştirme, vurgulama, özelleştirme, dikkat çekme gibi ilgiler kuran cümle bağlayıcılar bu başlık altında verilmiştir.

3.7.1. bilhassa “özellikle”

Türkiye Türkçesindeki karşılığı özellikle olan *bilhassa* Arapçadan (Devellioğlu 2015: 152) dilimize ödünçleme yoluyla geçmiştir. Kıpçak Türkçesinden itibaren cümlelerin anlamını pekiştirerek cümleler arasında ilgi kurar. Tespit edilen örneği şu şekilde verilebilir:

(KıpçakT) *hoş kokulu bir ottur ki nohut tanesi kadar tanesi olup Su'ud ismini taşımaktadır, bilhassa ilaç için istimal edilir.* (Kİ/104)

:‘Suud isminde nohut tanesi kadar olan hoş kokulu bir ottur. Özellikle ilaç olarak kullanılır.’

Bilhassa, bulunduğu cümle ve kendinden önceki cümle arada pekiştirme işleviyle anlam ilgisi kurar.

3.7.2. elbette “elbette”

elbette sözcüğü *el-* harfi tarifi ile *betteten* “kesin olarak” birleşmesinden meydana gelmiştir (Ayverdi, 2010: 336). Arapçadan Türkçeye geçen cümle başı bağlacı olan *elbette* ‘mutlaka’ anlamında pekiştirme vazifesiyle Çağatay, Kıpçak ve Batı Türkçesinde kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1984: 240-241). *elbette*, anlamı pekiştirerek cümleler arasında ilgi kurar. Tespit edilen örneklerden bazıları şu şekilde verilebilir:

(**Harezmi**) *Men aydım kim pādšāhlar nazarınınga eseri bar. Munlar nazarı guzāf ermez, **elbette** pādšāhning rağbatı ol qarğa tüşmiş bolğay.* (NF 430-4)

:‘Ben padişahların nazarında etkisi olduğunu söyledim. Bunların nazarı boş değil. Elbette padişahın arzusu da o işe ait olacak.’

Nechü’l-Feradis’den alınan bu örnekte *elbette* iki cümle arasında anlam ilgisi kurarak anlamın pekişmesini sağlamıştır.

(**Kıpçak**) *başingdan kitergil yoksa ziyān kıdur sen ol ayttı **elbette** kirek kim ögretkey sen* (GT 189/ 11-13)

:‘Onu başından göndermezsen zarar edersin dedi elbette öğretmen gerekecek.’

Gülistan Tercümesi’nden alınan bu örnekte birinci cümledeki önermenin *elbette* ile pekiştirildiği görülmektedir.

(**Çağ**) *Ni ‘ayb bezmim içinde hazîn fiğān ki sürūd / Aña ki kan yutar **elbette** nāle bolğusıdur* (BVasat 195/4)

:‘Meclisimde feryat etmek, mırıldanmak ayıptır. Elbette iniltisini kan yutar gibi içine atar.’

Bedayi’ü’l-Vasat’tan alınan örnekte birinci cümledeki yargı *elbette* ile pekiştirilmiştir.

(**EAT**) *Kazan buñlu oldu, **elbetde** tayum Aruz maña gelsün dedi.* (DKK 293/1)

:‘Kazan kederli oldu. Mutlaka dayım Aruz bana gelsin dedi.’

Dede Korkut Kitabı’ndan alınan örnekte *elbette* iki cümle arasında pekiştirme ilgisi kurmuştur.

(**EAT**) *Çün melik deveye gendü haddinden artuq ‘izzet ve rağbet kıldı. **Elbette** fil loğması serçe kırsağına şıgmaz.* (Mname 58a/3-4)

:“Padişah deveye gereğinden fazla izzet ve ikramda bulundu. Elbette fil lokması serçe kursağına sığmaz.”

Marzubân-nâme’den alınan örnekte doğrudan yazarın çevirisi verilmiştir. Burada *elbette* ile birinci cümledeki anlam pekiştirilmiştir.

(OsmT) *Ammâ hâne sâhibinin gerisi tutmaz oldu ve kendüye gâyet telâş verdi. ‘Elbette bunun bir aslı vardır* (Sname 354b)

:“Ama ev sahibinin eli kolu tutmaz oldu ve çok telaşlandı. Elbette bunun bir sebebi vardır.”

Seyahatname’den alınan örnekte *elbette* cümleler arasında pekiştirme ilgisi kurmuştur.

(OsmT) *Avret gibi geçüb gitmek erlik değildir. Elbette şunların birine mu’âvenet etmek gerek* (Neşrî 63/8-9)

:“Kadın gibi geçip gitmek erkeklik değildir. Elbette şunların birine yardım etmek gerek.”

Neşrî Tarihi’nden alınan örnekte *elbette* kendinden önceki cümledeki yargıyı pekiştirerek yeni bir söze giriş yapmıştır.

3.7.3. el-haqq “doğrusu”

el-haqq hakikaten, doğrusu anlamlarında kullanılan Arapça zarftır (Devellioğlu 2015: 244). Eski Anadolu Türkçesi metninde tespit edilen *el-hakk* cümleleri pekiştirme işlevinde birbirine bağlar. Tespit edilen örnek şu şekilde verilebilir:

(EAT) *Ve suhûlet ile maksûdlarına nâ’il olup du’â iderek giderler. El-haqq bu haslet-i hamîde dahi bunlara mahsûsdur. Selefde gelen vüzerâ perdeler ardında oturup kapucılar sitem ü cefâsından erbâb-ı hâcet maslahatdan değil cânından bîzâr olur idi.* (ZN 113b/5-7)

:“Ve kolaylıkla maksatlarına erişip dua ederek giderler. Doğrusu bu yanlış mizaç da bunlara özgüdür. Sonrasında gelen vezirler perdeler ardında oturup kapıcıların sitem ve eziyetinden, ihtiyaç sahipleri işten değil canından bıkmadı.”

Zafername adlı eserden alınan örnekte *el-hakk* cümleler arasında pekiştirme işlevi sağlamıştır.

3.7.4. fe-keyfe “ya nasıl”

“ya nasıl” anlamında eskiden nadiren kullanılan Arapça *fe-keyfe*, zamanla kullanım alanını yitirmiştir (Sami, 2015: 341). *fe-keyfe*’nin Osmanlı Türkçesinde üsteleme işleviyle görülen örneği şu şekilde verilebilir:

(OsmT) bizden *ḳavī ve lāyik olanlar dahī bu emr-i ḥatīra takṣīr üzredir. fe-keyfe ki bir ḡarīb ṣehr ü diyāru müflis dirhem ve dinar ola yüz ḥan olmak ḳanda ve biz ḳandan hemān senden recāmız oldur* (TEDK 15a/10-15)

:‘Bizden güçlü ve layık olanlar dahi bu ikinci emre kusur etmek üzeredir. Ya nasıl ki bir garip şehir ve sefil diyar dirhem ve dinar ola, yüz han olmak nerede (olacaksa) biz(im) hemen senden ricamız odur.’

Tevārih-i Deṣti Kıpçak adlı metinden alınan örnekte *fe-keyfe* kendinden önceki cümleyi pekiştirerek cümleler arasında anlam ilgisi kurmuştur.

3.7.5. *fil-haḳīḳa* “gerçekten”

Arapça *fil-haḳīḳa* “gerçekten” anlamında Osmanlıca ve Türkiye Türkçesinde kullanılan bir cümle başı edatıdır (Hacıeminoğlu, 1984: 148). *fil-haḳīḳa* cümleleri pekiştirme işleviyle birbirine bağlar. Osmanlı Türkçesinde cümle bağlayıcısı olarak görülen *fil-haḳīḳa*’nın tespit edilen örneği şu şekilde verilebilir:

(OsmT) *kemāl-i te’alluk-u muḥabbetden mütemeṣṣīdir. fil-haḳīḳa ebā’ ü ecdādımız āl-i Oṣman’ıñ ni’metiyle ḥāsıl ve her birisi bāb-ı sa’ādetlerinde devlet ve sa’ādete vāṣıl olmuşlardır* (TEDK 15a/3-4)

:‘En büyük sevgisi muhabbetten oluşmuştur. Gerçekten ceddimiz ve ecdadımız al-i Osman nimetiyle her birisi saadet kapılarında devlet ve saadete erişmişlerdir.’

Tevārih-i Deṣti Kıpçak adlı metinden yararlanılan örnekte birinci cümle *fi’l-haḳīḳa* ile pekiştirilerek cümleler arasında anlam ilgisi kurmuştur.

3.7.6. *ḥaṣṣa ki / kim* “özellikle”

Bir şeye veya kimseye mahsus olup sadece ona özgü keyfiyyet anlamında kullanılan bu bağlayıcı, Arapça *ḥaṣṣ* > *ḥaṣṣa* (Ayverdi, 2010: 478) sözcüğü ve Türkçe *kim* bağlacının birleşmesinden ortaya çıkmıştır. *ḥaṣṣa kim*, Arapça + Türkçe ikili öbekleşmiş bir yapıdadır. Harezmi Türkçesinden itibaren tespit edilen bağlayıcı cümleler arasında pekiştirme işleviyle ilgi kurar. *ḥassa kim* ve *ḥassa ki*’nin birlikte kullanımı yaygındır. Tespit edilen örneklerden bazıları şu şekilde verilebilir:

(Harezmt) *Gūr ahtarmaq şer'an yaman iş turur, hāşşa Peyğambar 'as'nung gūrını ahtarmaq taqı yamanraq bolğay* (NF 192/2)

:‘Mezarın yerini değiştirmek şeriata göre kötüdür. Özellikle peygamberin mezarının yerini değiştirmek daha kötü olur.’

Nechü'l-Feradis’den alınan örnekte *hāşşa* “özellikle” anlamıyla dikkat çekerek cümleler arasında pekiştirme ilgisi kurmuştur.

(Kıpçakt) *niçe küçüng yitse silāhıng-nı yingil kılğıl hāşşa süngüng-ni ve's-selām taqı süngüng-ni uruş vaqtında on ārşun kılğıl* (MG 27a/5-7)

:‘Ne kadar güçlü olsan silahını hafiflet özellikle süngünü savaş vaktinde on arşın yap.’

Munyetü'l-Guzat adlı metinden alınan örnekte *hassa* ile silahın hafifletilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

(EAT) *Defterler ve çok hikmet ve feşāhat içinde 'Acem dilince düzilmiş çokdur. Hāşşa Kelile ki dükelinden muqaddemdür.* (Mname 68a/6-7)

:‘Acem dilinde hikmetli, güzel ve düzgün yazılmış defterler çoktur. Özellikle Kelile hepsinden önde yer alır.’

Marzubân-nâme’den alınan örnekte *hassa* ile cümledeki yargı pekiştirilmiştir.

(EAT) *gölgelerde biter, hāşşa ki encir ve zeytün ağacı dibinde ya terslü yerlerde biter ya kurd kuş ısırcı cānavarlar yöresinde biter ol öldürücüdür.* (EM M28b/11-12)

:‘Öldürücü olan (ot) gölgelerde özellikle ki incir ve zeytin ağacı dibinde ya gübreli yerlerde ya da yaban hayvanlar yöresinde yetişir.’

Edviye-i Müfrede’den alınan örnekte *hassa ki* ile cümleler arasında pekiştirme ilgisi kurmuştur.

(Harezmt) *anını cezāsını körmedin qalmaz ermiş. Hāşşa kim ādemīni nāhaq yerde öltürse, hāşşa kim peyğambar-zādanı öltürse anlar işi qiyāmat kün neteg bolğay?* (NF 185/9)

:‘Onun cezasını görmeden bırakmazmış. Özellikle ki insanı haksız yere öldürse özellikle ki peygamber çocuğunu öldürse onların işi kıyamet gününde nasıl olacak?’

Nechü'l-Feradis adlı metinden alınan örnekte *hassa kim* ile pekiştirme ilgisi kurulmuştur.

(**KıpçakT**) *öküş ne-erselerini saklamak-lık-ka muhtac turur **hassa kim** garîm-ge karşı turğanda at arkasında özin saklamak-lık-ka taķi körklüg miniş taķi körklüg yügen tutmaķlık-ka garîmini saklamak-lık-ka taķi mundın özge öküş ne-erseler-ni saklamak-lık-ka muhtâc turur* (MG 18a/3-9)

:‘Çoğu şeyi saklamaya muhtaçtır. Özellikle ki alacaklıya karşı durduğunda at arkasında kendini saklamaya, güzel biniş ve güzel dizgin tutmaya, alacaklısını saklamaya ve bundan başka çok şeyleri saklamaya muhtaçtır.’

Munyetü'l-Guzat adlı metinden alınan örnekte *hassa kim* ile saklamaya muhtaç olan durumlar pekiştirilerek ifade edilmiştir.

(**ÇağT**) *Ni ‘acab hüsn ehliniñ sulţanı bolsañ / **hassa kim** müşgdin koydı kuyaş başığa efşer kâkülün* (BVasat 358/4)

:‘Güzellik ehlinin sultanı olsan şaşılmaz. Özellikle güneş kâkülüne misk kokudan tac koydu.’

Bedayi'ü'l-Vasat’tan alınan örnekte *hassa kim* ile birinci cümledeki yargı pekiştirilmiştir.

3.7.7. **huşûşâ** “özellikle”

hususa ve *hususa ki*’nin, cümleler arasında pekiştirme ilgisi kurduğu örneklerden bazılarını şu şekilde vermek mümkündür:

(**EAT**) *Eger ol gendüzinden mücrim bilse cenâbı yöresinde durmağa kuvveti ölmeyadı. **Huşûşâ ki** başında yular âyağında bağ yok.* (Mname 58a/10)

:‘Eğer o kendi suçunu bilse yüce huzurunuzda durmak gücü olmazdı. Üstelik başında yular, ayağında bağ ve üstünde gözetleyici de yok.’

Doğrudan *Korkmaz*’ın çevirisinden yararlanılan örnekte *hususa ki* ile birinci cümledeki yargı pekiştirilmiştir.

(**OsmT**) *Podolya iklimi elimizden gitdi ise böyle bir Pâdişâh-ı celîlü’ş-şâna konşuluk kesb olundu. **Husûsâ** sulh u salâh akdi ile elimizde olan memleket harâc edâsı ciheti ile Tatar yâgmâkâr gâretinden emîn oldu* (TK 115b/10-13)

:‘Podolya diyarı elimizden gittiyse de böyle yüce bir padişaha komşuluk kazanıldı. Özellikle barış ve rahatlık anlaşmasıyla Tatar’ın yağmacılığının ve gaspının olmayacağı konusundan güvenilirdi.

Tarih-i Kamanîçe’den alınan örnekte *husûsâ* ile birinci cümledeki yargı pekiştirilmiştir.

3.7.8. **hatta, hatta kim/ki “hatta ki, üstelik”**

hatta “bundan başka, fazla olarak, dahi, bile, hem de, üstelik, de” anlamlarında kullanılan Arapça zarftır. *hatta kim*, cümleleri ‘*üstelik, bile, hem de*’ anlamlarıyla birbirine bağlayarak anlamı pekiştirir (Bozkurt 2010: 50; Hengirmen, 1998: 181). Bağlı cümle yapan bu bağlama edatı, önce söylenen cümleye kuvvetlendirme, onun derecesini artırma gibi anlam ilgileri katar (Delice, 2012: 154; Hacıeminoğlu, 2015: 155). Harezmi Türkçesinden itibaren takip edilen *hatta kim* cümle bağlayıcısının örneklerinden bazıları şunlardır:

(HarezmiT) *Bu dervîş yaman kişi turur, **hattâ kim** sizke taqı til tegrüp sizni ‘ayblayur:* (NF 420/15)

:‘Bu dervîş kötü biridir, hatta size dil uzatıp sizi ayıplıyor.’

Nechü’l-Feradis’den alınan örnekte birinci cümledeki yargı *hatta kim* ile pekiştirilmiştir.

(KıpçakT) *Ol zâhid ayttı dârû içip za’if bolup barayım **hattâ** sulţân-ning i’tikâdı manga artuğrak bolgay* (GT 116/7-8)

:‘O zahid mısır suyu içip zayıflayayım dedi. Hatta sultanın bana inancı daha fazla olacak.’

Gülistan Tercümesi’nden alınan örnekte iki cümle arasındaki pekiştirme *hatta* ile sağlanmıştır.

(KıpçakT) *dost-larından birin katına kitürdi **hattâ** yalguz-luk vahşeti aning birlen munşarîf bolsun* (GT 204/9-10)

:‘Dostlarından birini huzuruna getirdi hatta yalnızlık ürkekliği onunla vazgeçsin.’

Gülistan Tercümesi’nden alınan örnekte *hatta* ile birinci cümledeki anlam pekiştirilmiştir.

(ÇağT) *taşı yağıp barısın helāk kıldı; **hatta ki** Luṭ ‘aleyhi’s-selāmnıñ cüfti hem ol kavmdin irdi.* (TEH P335b/17)

:‘Taşı yağdırıp tamamını helāk etti hatta ki Lut aleyhisselamın eşi de o kavimdendi.’

Tārīḥ-i Enbiyā ve Hükemā metninden alınan örnekre birinci cümledeki yargı *hatta ki* ile kurulan ikinci cümlede pekiştirilmiştir.

(EAT) *Bu cihetden tüccâr müflis olup şehre zahîre gelmeden kalmış idi. **Hatta** mervîdir ki, Sultân Murâd Hân bin Sultân Selim Hân zemânında birkaç def’a hamra yasağ olup men’e mecâl olmamış* (ZN 110b/9-10)

:‘Bu yüzden tüccar iflas edip şehre tahıl getirmeyi bırakmıştı. Hatta Sultan Selim Han oğlu Sultan Murad Han zamanında birkaç defa içkiye yasak gelip engellemeye gücü yetmemiş diye rivayet edilir.

Zafername’den alınan örnekte iki cümle arasında pekiştirme ilgisi *hatta* ile kurulmuştur. Birinci örnekte tüccarın iflas ettiği, ikinci cümlede ise bu iflası kuvvetlendirdiğini açıklayan başka bir ifade yer almıştır.

(OsmT) *kâfir zamanından dahi yeğ oldu. **Hattâ** Osman Gazi iklimünde emn ü âmân ziyâde olmağın, kalan yirün kâfirleri dahi anun iklimüne gelüb şenlik oldu.* (Neşrî 105/5-7)

:‘Kâfir zamanından daha iyi oldu. Hatta Osman Gazi ülkesinde güvenliğin artmasıyla, kalan yerin kâfirleri de onun ülkesinde gelmiş (ve) şenlik ol(muş)tu.’

Neşrî Tarihi’nden alınan örnekte *hatta* ile birinci cümledeki yargıya ek olarak başka bir yargı eklenmiş ve anlam pekiştirilmiştir.

(OsmT) *Ammâ derviş siyretin tutardı. **Hattâ** derviş deyü lakab iderlerdi* (Neşrî 83/2-3)

:‘Ama derviş ahlakını benimserdi. Hatta derviş lakabını takmışlardı.’

Neşrî Tarihi’nden alınan örnekte birinci cümlede söz konusu kişinin derviş ahlakını benimsediği bildirilmiştir. İkinci cümlede ise bu durumun bir örneği ve pekiştirmesi olarak kişiye derviş lakabını taktıkları ifade edilmiştir.

(OsmT) *bunda çok hîdmet mi’yār-ı ferâsetle aşıldı. **hattâ** ne olaydı büyük karındaşı bu olup han olaydı.* (TEDK 13b/1-3)

:‘Bunda çok hizmet anlayışıyla derecesiyle anıldı. Hatta ne olaydı büyük kardeşi bu olup hükümdar olaydı.’

Burada birinci cümledeki yargı *hatta* ile pekiştirilmiştir. Söz konusu kişinin olumlu özellikleri bildirilirken bunun üzerine hükümdar olması isteği ifade edilmiştir.

(OsmT) *Lakin oğlu Mîr Haydar zamânında ol kadar ʿitibâr bulmamış. **Hattâ** birkaç kerre bilâda hâkim naşb u ʿazl u müşâdere itmiş* (TezkireŞ 5b/1-2)

:‘Lakin oğlu Mir Haydar zamanında o kadar itibar görmemiş. Hatta birkaç kere beldelere hâkim, azil ve müsadere etmeye (göz) dikmiş.’

Tezkiretü’ş-Şu’arâ’dan alınan örnekte *hatta* ile birinci cümledeki yargı pekiştirilmiştir.

3.7.9. **hele** “hele”

hele, Osmanlı ve Türkiye Türkçesinde kuvvetlendirme edatı olarak sıklıkla kullanılır (Hacıeminoğlu, 1984: 156). Farsçadan Türkçeye geçen *hele* edatı; başına geldiği cümleyi daha sonraki cümle veya cümlelere bağlar (Ergin 2015: 357). *hele* dikkat çekme işleviyle cümleler arasında anlam ilgisi kurar. Tespit edilen örneklerden bazılarını şu şekilde vermek mümkündür:

(EAT) *Kimse irmez bu işe kudret-durur / **Hele** bir diñleyesi hikmet-durur* (GN 8129)

:‘Kimsenin bu işe yetecek gücü yoktur, hele bir dinleyecek (olun ki) hikmettir.’

Garibname’den alınan örnekte *hele* ile dinlenecek sözün hikmet olduğuna dikkat çekilmiştir. Kendinden önceki cümledeki yargıyı da pekiştirmiştir.

(EAT) *Geldi geçdi ‘ömrüm benüm şol yıl esüp geçmiş gibi / **Hele** bana şöyle gele şol göz açup yummuş gibi* (YED 388/1)

:‘Benim ömrüm şu rüzgâr esip geçmiş gibi geldi geçti, hele bana göz açıp kapatmış gibi geldi.’

Yunus Emre Divanı’ndan alınan örnekte birinci cümlede ömrün rüzgar gibi hızlı geçtiği ifade edilmiştir. İkinci cümlede ise bu durumun özellikle Yunus Emre için göz açıp kapatmak kadar kısa bir an olduğu vurgulanmıştır.

(EAT) *Bu dervîşlik yolına ‘ışkıla gelen gelsün / Ya dervîşlik neydüğün bir zerre tuyan gelsün / **Hele** biz iş bu yola gelmedük riyâyıla / Bu melâmetlik tonın bizümle geyen gelsün* (YED 237/1-2)

:‘Bu dervîşlik yoluna aşkla gelen gelsin, ya dervîşliğin ne olduğunu bir zerre duyan gelsin. Biz bu yola ikiyüzlülükle gelmedik, bu melamet hırkasını bizimle giyen gelsin.’

Yunus Emre Divanı’ndan alınan örnekte dervîşlik yoluna girenlerin özellikleri sıralanmıştır. *hele* kendinden önceki dizede yer alan cümlelerin anlamını pekiştirerek ilgi kurmuştur. Cümle dışı bir unsur olarak cümle çevirisinde yer almamaktadır.

(EAT) *Zelhâ eydür hele kılğıl bir çāre / ‘İşk odına düşdüm uş ben bî-çāre* (YZ 16b/460)

:‘Zeliha, benim çaresizce aşk ateşine düşmeme bir çare bul der.’

Yusuf u Zeliha’dan alınan metinde *hele* ile cümleler arasında pekiştirme ilgisi kurulmuştur.

(EAT) *Bu dem Hakk eyleye yine ‘inâyet / İlümden gitmeye kâfir salâmet / **Hele** ben i’tikâdum eyledüm berk / Kim idem başımı dîn yolına terk* (GSM 56b/12-13)

:‘Bu sefer Hakk yine yardım ede, kâfir ilimden selametle gitmeye. Hele ben inancımı sağlamlaştırdım ki başımı din yoluna terk edeyim.’

Ğazavat-ı Sulţān Murād Hân metninden alınan örnekte *hele* ile cümleler arasında pekiştirme ilgisi kurulmuştur.

(OsmT) *Etrafun beğleri dahi saña arka olurlardı. **Hele** olan oldu. Şimdiyi görmek gerek.* (Neşrî 237/7)

:‘Etrafin beyleri de sana destek olurlardı. Hele olan oldu şimdiyi görmek gerek.’

Neşrî Tarihi’nden alınan örnekte *hele* ile söz konusu duruma dikkat çekilmiştir.

3.7.10. illâ “mutlaka”

Ayırma ve karşıtlık işlevinde görülen *illâ* cümle bağlayıcısının “mutlaka” anlamı ile cümleler arasında pekiştirme ilgisi kurduğu da görülmektedir. Arapçadan ödünçleme yoluyla dilimize giren *illâ*, yaygın olarak kullanılmaktadır. Yavuz,

Türkiye Türkçesi ağızlarında *ille, illâ, illa, ilah, illah, illem, ellam, illim* olmak üzere birçok değişkesinin olduğunu ifade eder (2010: 341).

illâ'nın mutlaka anlamında yer aldığı örneklerde çoklukla ve bağlacıyla birlikte kullanıldığı da görülmektedir. Tarihî lehçelerde tespit edilen örneklerinden bazıları şunlardır:

(OsmT) *'kal'ayı vakt-i asra değin teslim iderlerse cân ve mâllarına zarar yokdur zabt olunmağa âdemler ta'yîn olunur ve illâ fazlu'llâhi te'âlâ Devlet-i Pâdişâhî kılıcımızla feth ideriz.* (TK 82b/11-13)

:‘Kaleyi ikinci vaktine kadar teslim ederlerse can ve mallarına zararı engellemek için insanlar görevlendirilir ve orayı mutlaka saadetli ve faziletli padişah kılıcımızla feth ederiz.’

Tarih-i Kamanîçe’den alınan örnekte *ve illâ* ile birinci cümledeki yargı pekiştirilmiştir.

(OsmT) *kal'ayı teslim iderlerse kendülerine emân virilür ve illâ hemân cengdir, bîyhûde cevâblarına aslâ i'tibâr olunmaz* (TK 49a/7-9)

:‘Kaleyi teslim ederlerse kendilerine izin verilir ve fakat savaşta boş cevaplara itibar edilmez.

Tarih-i Kamanîçe’den alınan örnekte *ve illâ* ile iki cümle arasında pekiştirme ilgisi kurmuştur.

3.7.11. inçip “fakat, ancak”

Cümle bağlayıcısı olarak sadece Eski Uygur Türkçesinde görülen (Karahan, 2015: 169) ve *'fakat, böyle, yahut, buna karşın, sonra bunun üzerine, artık, bundan böyle, yani, bilakis'* olmak üzere birçok anlamı olan *inçip* (Eraslan, 2012: 282) *inçe* sözcüğüne *-p* zarf fiil ekinin gelmesiyle oluşan Türkçe kökenli türemiş bir sözcüktür. *inçip* tek başına karşıtlık işlevi verirken *yime* ile birlikte kullanıldığında pekiştirme işlevi taşıdığı görülmektedir. *inçip*’in karşıtlık bildirme işlevinde görülen örneklerini şu şekilde vermek mümkündür:

(EUT) *meñin idi korkınçım ayınçım yok öñi adrılmaklıg busuşum yme yok inçip et özümte tolu ögrünç sevinç tugar bulgay erki biz yeg adrok buyaning tep tedi ol ödün bo üç teginler* (AB 104-105)

:‘Benim hiç korkum yok, ayrıca ayrılık kaygım da yok fakat vücudumdan büyük bir sevinç doğuyor, acaba biz (bundan) daha çok sevap kazanabilecek miyiz dedi.’

Aç Bars Hikâyesi’nden alınan örnekte doğrudan yazarın çevirisine yer verilmiştir. *inçip*’ten önceki cümlede söz konusu kişinin herhangi bir korku taşımadığı bildirilmiştir. *inçip* ile kurulan cümlede ise korkunun olmamasının yanında aynı kişinin büyük bir sevinç duyduğu ifade edilmiştir. Buradaki karşıtlık anlamı *inçip*’in fakat anlamında cümle bağlayıcısıyla sağlandığı görülmektedir.

(EUT) *ikile belgülüg bolurlar inçip toğa teglük kişi osuğluğ bu toğmağ ölmek uluğ adadın ozğu kurtulğu bulung yingak arıtı ukmazlar* (MYTS 43/15-18)

:‘İkinci bir defa da zuhur ederler fakat kör bir insan gibi bu doğum-ölüm adlı büyük tehlikeden kurtulacak bir köşe bulamazlar.’

Maytrısimit’ten alınan bu örnekte doğrudan yazarın çevirisine yer verilmiştir. söz konusu kişilerin ikinci kez yine dünyaya gelmelerinin yanında doğmak ve ölmek tehlikesinden kurtulamadıkları ifade edilmiştir. *inçip*’in “buna rağmen” anlamında cümleler arasında karşıtlık ilgisi kurduğu görülmektedir.

(EUT) *bramen sen umağay sen bilgeli kayu aytığ-ıng-ning uçın kıdığ-ın inçip yaruğ yaltrık bar-ın-tın kök kalık-ığ bolur bilgeli anın bilmiş kergek* (Üİ 104a/8-9)

:‘Kıyısını bilemeyeceksin. Ancak aydın olarak var olduğundan göğü bilmek mümkündür. Böylece gök gerçek olarak var diye bilmelidir.’

Üç İtigsizler adlı metinden alınan örnekte doğrudan yazarın çevirisine sadık kalınmıştır. *inçip* burada cümleler arasında karşıtlık ilgisi kurmuştur. Söz konusu kişinin kıyısını bilmemesine karşılık göğü bilebileceği ifade edilmiştir.

3.7.11.1. *inçip* yana “fakat yine”

inçip yana, Türkçe + Türkçe ikili öbekleşmiş bir cümle bağlayıcısıdır. *inçip yana* cümle bağlayıcısı olarak sadece Eski Uygur Türkçesi’nde görülür. Cümleler arasında pekiştirme ilgisi kuran *inçip yana*’nın tespit edilen örnekleri şu şekilde verilebilir:

(EUT) *et’özümüzke ertinü ilinmiş yapşınımız biz inçip yana adınaguka asıg tusu kılğalı bilge biliglig yaruğ közümüz yok* (AB 154-160)

:‘Vücudumuza son derece bağlıyız fakat başkasına fayda sağlamak için bilgili ve aydın bir gözümüz yoktur.’

Aç Bars Hikâyesi’nden alınan örnekte *inçip yana* ile pekiştirme ilgisi kurulmuştur. Bu örnekte doğrudan yazarın çevirisine yer verilmiştir. Yazarın, çeviride *yana*’ya yer vermemesi cümle dışı unsur olarak değerlendirmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Birinci cümlede söz konusu kişinin vücuduna yani nefesine bağlı olmasının yanında başkasına fayda sağlayacak bir bilgisinin de olmadığı belirtilmiştir.

3.7.11.2. *inçip yime* “fakat yine”

inçip yime cümleleri pekiştirme işleviyle bağlamaktadır. Türkçe + Türkçe ikili öbekleşmiş bir yapıya sahiptir. Eski Uygur Türkçesinde cümle bağlayıcısı olarak görülen *inçip* tek başına karşıtlık ilgisi kurarken *yime* ile birlikte kullanıldığında anlam belirleyicilik *yime* bağlayıcısındadır ve bu doğrultuda pekiştirme işlevi görür. Tespit edilen bir örneğini şu şekilde göstermek mümkündür:

(EUT) *sekiz türlüğ noş tatağlağ suvın tolu bolur inçip yime ol kan ordusı törtidin yingakıntın tört satular bolur* (MYTS 31/36-39)

:“Sekiz çeşit iksir suyu ile doludur. Fakat yine bu hükümdar sarayı(nın) dört bir taraf(ında) dört köprü vardır.”

Maytrısimit’ten alınan örnekte doğrudan yazarın çevirisine yer verilmiştir. *inçip yime* ile kurulan cümlede, birinci cümledeki yargı pekiştirilerek anlam ilgisi kurulmuştur.

3.7.12. *tağı* “ve, dahi”

tağı ekleme, sıralama işlevlerinin yanında cümleler arasında pekiştirme ilgisi de kurmaktadır. Tespit edilen örneklerden bazıları şunlardır:

(HarezmiT) *Zaif boldılar kamuğ öldiler, meger yéti kişi kaldılar tağı Nūh oğulları üç kelin ‘ālem içinde bu yéti kişi kaldı* (KE 27r/14)

:‘Yedi kişinin dışında hepsi zayıplayıp öldü ve dünyada Nuh oğulları ve üç gelin ile bu yedi kişi kaldı.’

Kıyasü’l-Enbiya’dan alınan örnekte *tağı* birinci cümledeki yargıyı pekiştirmiştir.

(KıpçakT) *anga tā’at kılmak sebeb-i kurbet turur. dağı anıng şükrlining zikri-ning fikri ni’met arturur.* (GT 2b/3-5)

:‘Ona itaat etmek yakınlık sebebidir. Ve onun şükrünün, zikrinin düşüncesi nimeti artırır.’

Gülistan Tercümesi’nden alınan örnekte *dağı* iki cümle arasında pekiştirme ilgisi kurmuştur.

(**KıpçakT**) *Ve dahi yigit at didükleri oldurur kim on iki yaşamış bolğay. **Dahi** andan nice aşsa, eksilmege başlar.* (KHayl 76a/6-8)

:‘Ve dahi yiğit at dedikleri on iki (yıl) yaşamış olacak. Ve o yaştan ne kadar fazla yaşasa (yiğitliği) eksilmeye başlar.’

Kitabü’l-Hayl adlı metinden alınan örnekte *dahi* ile birinci cümledeki yargı pekiştirilmiştir.

(**KıpçakT**) *ebübekir ‘ömer ‘osmān ve ‘alī üstine olsun **dahi** nebīnün yāranları üstine olsun* (BV 3a/6)

:‘Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali üstüne olsun ve peygamberin dostları üstüne olsun.’

Burada *dahi* ile birinci cümledeki yargının üstelenerek cümleler arasında pekiştirme ilgisi kurulmuştur.

(**ÇağT**) *Behrām-ı Çübin müteğayyir bolup aña yağıktı **dağı** Perviz atığa ve anıñ nökerligige özin mensüb kıldı* (TMA S740a/19)

:‘Behram-ı Çübin fikrini değiştirerek ona düşmanlık besledi. Hatta Perviz adını alarak onun hizmetine girdi.

Tārīḫ-i Mülūk-i ‘Acem’den alınan örnekte Perviz’in önce isim değiştirerek düşmanın hizmetine girip (ona) yakın durduğu ifade edilmiştir.

(**EAT**) *Cümlesin vire bize almayavuz / **Dahi** yüz biñ ançaya kalmayavuz* (GN 1142)

:‘Tamamını bize verse almayalım, hatta yüz bin kadarına kalmayalım.’

dahi “hatta” anlamı ile iki cümle arasında pekiştirme anlam ilgisi kurmuştur.

(**OsmT**) *Şimden girü oturmak revâ değıldür. **Dahi** mâ-dâme-ki seferde olalar* (Neşri 35a/3-4)

:‘Şimdiden sonra oturmak reva değildir. Hatta sürekli seferde olsunlar.’

Neşri Tarihi'nden alınan örnekte *dahi* ile birinci cümledeki yargı pekiştirilmiştir.

3.7.13. ve “ve”

ve'nin temel olarak cümleler arasında ekleme ve sıralama ilgisi kurduğu görülür. Bununla birlikte kendinden önceki cümlede yer alan yargıyı daha kapsamlı bir yargıyla pekiştirdiği de görülür. Yine bu işlevinde ekleme bildirir, fakat birinci yargıdan daha güçlü bir yargı ekler. Tespit edilen örneklerden bazıları şunlardır:

(EAT) *ol ebem gömecinden bir dürlüdür ve dükeli bir cinsdür* (EM P2a/4)

:‘O ebem gümecinden bir başkadır ve hepsi bir cinstendir.’

Edviye-i Müfrede'den alınan bu örnekte *ve* ile iki cümle arasında pekiştirme işlevi kurulmuştur. Birinci cümlede ebem gümeci bitkisi hakkında bilgi verilirken ikinci cümlede hepsinin aynı türden olduğu ifade edilmiştir.

(OsmT) *bin akçe vazîfesine bin akçe dahî zammolundu ve bin yedi senesinde ‘asker-i İslâm’a serdâr olan Şatırcı Muhammed Paşa’ya mu’âvenet için varup külli hizmet eylemiştir* (TEDK 10a/18-21)

:‘Bin akçe vazifesine bin akçe daha eklendi ve bin yedi senesinde İslam askerine komutan olan Satırcı Muhammed Paşa’ya yardım etmek için varıp tamamen hizmet etmiştir.’

Tevârih-i Deşti Kıpçak'tan alınan örnekte *ve* ile iki cümle arasında pekiştirme ilgisi kurulmuştur.

(OsmT) *Bu dahi nâfi’ ılıcadır. Ve niçe ılıcalar vardır.* (Snâme 228a)

:‘Bu da faydalı ılıcadır. Ve nice ılıcalar vardır.’

Seyahatname'den alınan örnekte söz konusu ılıcanın faydalı olduğu ve daha bunun gibi nice faydalı ılıcalar olduğu bildirilmiştir.

(OsmT) *Gayrı enhârın ismi ma’lûmum değildir ve manzûrumuz olmamıştır.* (Snâme 306a)

:‘Başka nehirlerin adını bilmiyorum ve görmüşlüğümüz olmamıştır.’

Seyahatname'den alınan örnekte nehirlerin adının bilinmemesinin yanında görmediğinin de bilgisi eklenmiştir.

3.7.14. yme “yine, dahası”

yme birinci cümlede yer alan önermeyi daha kapsayıcı bir önerme ile pekiştirerek üsteleme işlevinde kullanılır. Tespit edilen örneklerden bazıları şunlardır:

(EUT) *yaruk yultızın tənri yerin tünäriğ yultızın tamu yerin biltimiz ymä yer tənri yok ärkän öñrä nä bar ärmış tepän biltimiz* (HUA 198-201)

:“Aydınlık özünü tanrı ülkesini, karanlık özünü cehennem ülkesini tanıdık. Dahası yer ve gök henüz yokken önceden neyin var olduğunu öğrendik.”

Huastuanift’ten alınan örnekte aynı kavram alanı içerisinde yer alan tanımak ve öğrenmek *yme* ile pekiştirilmiştir.

(EUT) *sünüşüp balıg başlıg boltı, ymä kamağ yäkler uluglar todunçsuz uvutsuz suk yäk birlä tümän yäknij yavlak biligiñä katlıp ögsüz köñülsüz boltı* (HUA 9-14)

:“Savaşıp yaralandı. Dahası en büyük şeytanın utanmaz, ahlaksız ihtirasları, yüz kırk tümen şeytanın kötülüğü ile karışıp düşüncesiz oldu.”

Huastuanift’ten alınan örnekte birinci cümledeki yargı *yme* ile kurulan ikinci cümle ile pekiştirilmiştir.

(KarT) *ol yakınrağ kim yarusä olarning közleri, kaçğurmasunlar yime hoşnüd bolsunlar* (RKT 32-33/51)

:“O daha yakın ki onların gözleri parlarsa kaygılanmasınlar hatta hoşnut olsunlar.”

Ryland Kur’an Tercümesi’nden alınan örnekte kaygılanmasınlar önermesi *hatta* anlamı ile pekiştirilmiştir.

(Harezmt) *Astın kapuğını açtırdı, ne körünür? tése, yime bus körünür tédi.* (KE 44r/11)

:“Alt kapısını açtırdı ne görünüyor deyince yine pus görünür dedi.”

Kısasü’l-Enbiya’dan alınan örnekte gözüken şeyin yine pus olduğu ifade edilmiştir.

3.7.15. yana “yine, gene”

Clauson *yan-* +*a* olarak açıklar ve erken dönemden itibaren tekrar anlamında kullanıldığını ifade eder. *yana, yène, yene* deyişimleri vardır (Clauson, 1972: 943).

imdi, böylece, ve, gene olarak anlamlandıran Hacıeminoğlu, *yana* > *yene* > *yine* “yan-a” şeklinde geliştiğini, Türkçenin bütün devirlerinde kullanılan cümle başı ve bağlama edatı olduğunu belirtir (2013: 99, 2015: 211).

Şirin, *yana* sözcüğünün ünlülerinin *yme* edatının dış etkisiyle ve kelime başı ünsüzünün iç etkisiyle öndamaksıllaştığını belirtir. Bu lehçeler arasında “*yana* > *yine*” değişimiyle Türkiye Türkçesi de bulunmaktadır (Şirin, 2015: 187). Oğuz Kağan Destanı’nda görülen *kene* sözcüğüyle ilişkilendirilen *yana*’nın Kırım Tatarları *gene* ve Anadolu’nun *gine*’siyle karıştırıldığını belirten Umacı; *yana*, *yine* ve *kene* sözcüklerinin birbirinin değişkesi değil farklı üç köküne (*yan-*, *yin-*, *ken-*) gelen *-a* zarf-fiil ile oluştuğunu ifade eder (Umacı, 2019: 64). Tespit edilen örneklerden bazıları şu şekilde verilebilir:

(EUT) *İdişimte ayakımta öngi kaçça barır men? tir. Yana kelmiş.* (IrKB 42)

:“Kabımdan kacağımdan ayrı nereye gidiyorum ben? demiş. Yine gelmiş.”

Irak Bitig adlı metinden alınan bu örnekte *yana* tekrar bildirerek anlamı pekiştirmiştir.

(EUT) *kişi oğlu yoriyu âzti. Yana Tevri kutınta üçünç yılda kop esen tükel körüşmiş. Kop ögirer sebinür tir* (IrKB-15)

:“İnsanoğlu (da) yürüyüp yolunu kaybetti. (Bunlar) yine Tanrı lütfu ile üçüncü yılda sağ salim (buluşup) görüşmüşler.”

Irak Bitig adlı metinden alınan örnekte *yana* ile tekrar bildirilerek anlamı pekiştirmiştir.

(KarT) *sözin kesti ilig hîç ündemedi / közin yumdı ay toldı hîç açmadı / yana aytu kirdi ilig öz sözin / yanut bérđi ay toldı tüğdi yüzün* (KB Ç/625-626)

:“Hükümdar bir müddet sustu ve hiç ses çıkarmadı; Ay Toldı da gözünü yumdu ve hiç açmadı. Hükümdar biraz sonra tekrar söze başladı; Ay Toldı cevap verdi ve yüzünü buruşturdu.”

Arat çevirisinin yer aldığı bu örnekte *yana* ile yapılan eylemin tekrarlandığı bildirilmiştir.

(KarT) *turup sernümedi kadaşı üçün / yana barğusı keldi ewre küçün* (KB Ç/6277)

:“Fakat fazla tahammül edemedi; tekrar gidip kardeşini görmek istedi.”

Yana ile kurulan cümlede görmek için tekrar gidileceği ifade edilerek birinci cümledeki yargı tamamlanmıştır. Arat çevirisinden yararlanılmıştır.

(KarT) *Yok erdim yarattıng yana yok kılıp / ikinç bar kılur sen muķır men munga* (AH 9-10)

:‘Yok idim yarattın; yine yok edip tekrar var edersin, bunu kabul ediyorum.’

Atabetü’l-Hakayık’tan alınan örnekte yoktan var edilen şeyin tekrar yok edileceği bilgisi verilmiştir. Burada *yana* eylemin tekrar edildiğini bildirerek cümleler arasında anlam ilgisi kurmuştur.

(KarT) *niķab kötrür ajun birer yüz açar /yazar kol kuçar teg yana terk kaçar* (AH 221-222)

:‘Dünya bazen peçesini kaldırır ve yüzünü açar, kucaklar gibi kollarını açar yine terkedip kaçar.’

(Harezmt) *Namāzdın song baqtı erse, Abū Bekr razhu kelmiş. Yana bir faqīr muhtāc men tēp su’āl qıldı erse, Bekr neerse bērdi taķı çıqtı.* (NF 100/10)

:‘Namazdan sonra (etrafına) bakarken Ebu Bekir r.a. geldi. Yine bir fakir muhtacım deyince Ebu Bekir bir şey verdi ve çıktı.’

Nechü’l-Feradis’den alınan örnekte iki cümle arasında pekiştirme ilgisi *yana* ile sağlanmıştır.

(Harezmt) *yok érdük yarattı yana yok kılur* (MM 58)

:‘Yoktuk yarattı yine yok eder.’

Muini’l-Mürid adlı metinden alınan bu örnekte yokken yaratılan insanın tekrar yok edileceği bildirilmiştir. Burada *yana* ile pekiştirme ilgisi kurulmuştur.

(Harezmt) *qamuğı Muḥammed Muṣtafāğa bērildi. Yana öngin mu’cizātılar taķı Muṣtafāğa bērildi.* (NF 36/1)

:‘Hepsi Muhammed Mustafa’ya verildi. Yine başka mucizeler de Mustafa’ya verildi.’

Nechü’l-Feradis adlı metinden alınan örnekte *yana* ile tekrar edilerek anlam pekiştirilmiştir. Burada anlamın pekiştirilmesinde *taķı* bağlacı da etkili olmuştur.

3.7.16. yine “yine”

Gülensoy; yine’yi “tekrar, gene” olarak anlamlandırmıştır. *yana*, *yänä*, *yinä* (Eski Türkçe), *yenä* (İyi ve Kötü Prens), *yana*, *yanya* (Yazıtlar), *yana*, *yeme* (Orta Türkçe), *yana*, *yenä* (Codex Cumanicus) olmak üzere birçok değişkesi mevcuttur (Gülensoy, 2011b: 1146). Umac, yine’nin Eski Türkçe metinlerinde *yana* olarak görüldüğünü ifade eder (2019: 49). *yine* sözcüğü tarihi lehçelerde görülürken, *gene*, *gine* Batı Türkçesine ait bir sözcüktür. *yine*, pekiştirme işleviyle cümleler arasında ilgi kurar:

(EUT) *şariputri arhantağ yime öldürgeli sakınıt ...yine şariputri arhantka ok süzülti* (MYTS 58/51-54)

:“Şariputra’yı da öldürmeyi tasarladı. Ve veli Şariputra tarafından bizzat günahlarından arındı.

Maytrisimit’ten alınan bu örnekte yine “ve” anlamıyla cümleler arasında pekiştirme işlevi sağlamıştır.

(KarT) *bodum erdi ok teg egildi bodum / tiriglik tükedi yetildi üdüm / yine yakşı aymış bugün bilgi kēñ / eşitgil munı sen ayâ kızğu eñ* (KB Ç/1099-1100)

:“Boyum ok gibi idi, büküldü; ömür tükendi, vaktim geldi. Bilgisi geniş hâkim yine iyi söylemiş; ey mes’ûd insan, sen bunu dinle.”

Arat çevirisinden yararlanılan bu örnekte *yine* tekrar anlamıyla cümleler arasında pekiştirme ilgisi kurmuştur.

(KarT) *ay ol bu kitâbka kabûl boldukı / bu türkler tilinde ‘aceb kördüki/ / yine bu kitâb kör kamuğka yarar / meliklerke artuk élig kend tutar* (KB 33-34)

:“Ey bu kitabı makbul bulan ve bu Türkçe esere hayretle bakan kimse, yine bil ki bu kitap herkese yarar, fakat memleket ve şehirleri idare için hükümdarlara daha çok faydalı olur.”

Arat’ın çevirisinden yararlanılan bu örnekte *yine* ile anlam pekiştirilerek cümleler arasında ilgi kurmuştur.

(KıpçakT) *Kökke agınmış, Atanın oğında oturup turur. Yène haybat bile kèlmek turur tirilerni, ölülerni yargulama; hanlıhının uçu bolmagay.* (CC 74b/10-11)

:“Göge yükselmiş, Baba’nın sağında oturmuştur. Yine dirileri ve ölüleri yargılamak için heybet ile tekrar gelecek; onun krallığının sonu olmayacaktır.”

Bu örnekte doğrudan yazarın çevirisi verilmiştir. *Codex Cumanicus* adlı metinden alınan cümlede *yine* ile pekiştirme işlevi sağlanmıştır.

(EAT) *Mere kocalar, êkindü vaktı muni maña çeviresiz, yëyem dëdi, yine uyudı.* (DKK 226/7)

:“İkinci vakti bunu bana çeviresiniz, yiyeyim dedi. Yine uyudu.”

Dede Korkut Kitabı’ndan alınan örnekte söz konusu kişinin *yine* ile tekrar uyuduğu bildirilerek anlam pekiştirilmiştir.

(EAT) *Han Selîm’e çün irişdi bu haber / Yine Rûm’a eyledi ‘azm-i sefer* (CM 1975)

:“Selim Han’a bu haber ulaşınca yine Rum’a sefer etmeye karar verdi.”

Câmi’ü’l-Meknûnât’tan alınan örnekte söz konusu kişinin haberi duyunca tekrar Rum’a sefer ettiği ifade edilmektedir. Burada *yine* ile eylemin tekrar edilmesiyle anlam pekiştirilmiştir.

(EAT) *Sevdiğin söyletdürür ‘ışk komadın / Gördün-ise hôte bilesin dimedin Yine vardur âdemîde iki hâl / Bu ikiden taşra hôte kişi muhâl* (GN 1057-1058)

:“Aşk durmadan sevdiğini söylettirir, gördünse kendin bilesin demeden, yine insanın iki hâli vardır; bu ikisinden dışarı (ademinin) kendi kişi olmaz.”

Garibnâme’den alınan örnekte birinci cümledeki insanın hâli ile ilgili pekiştirme *yine* aracılığıyla sağlanmıştır.

“Yeniden, bir daha” anlamlarında kullanılan *gine* Eski Türkçedeki “yana”, Orta Türkçede “yana, yeme, yine” olarak görülmektedir. Yavuz, *yine*’nin kelime başındaki y > g değişikliği sonucunda *gine*’nin oluştuğunu ifade eder (Yavuz 2010: 259). Eski Anadolu Türkçesinde görülen *gine*, Türkiye Türkçesi ağızlarında yaygın olarak görülmektedir. Tespit edilen örneği şu şekilde vermek mümkündür:

(EAT) *Kadun ana! Bëg baba! dëyü bo[z]latduymı? dëdi. Gëne soylamış, eydür:* (DKK 136/13)

:“Kadın ana bey baba diye inlettin mi dedi. Gine soylamış, söyler.”

Dede Korkut Kitabı’ndan alınan örnekte *gine* ile yapılan eylemin tekrarlandığı bildirilmiştir. *gine* burada anlamı pekiştirmiştir.

(OsmT) *Ağanın hâtırı ne kadar mâl hedâyâ ile hoş olur, anı buyursunlar. Yine senden oğul cevâb isteriz ve sana da bir şey cabalarım, dedi.* (Snâme 354b)

:‘Ağanın gönlünün ne kadar hediyeyle hoş olduğunu söylesinler. Yine senden cevap isteriz oğul ve sana da bir şey hediye ederim dedi.’

Seyahatname’den alınan örnekte birinci cümledeki yargı *yine* ile pekiştirilmiştir.

(OsmT) *‘Şu kendü bağın kuruğu halvasıdır. Yine sana nasîb oldu* (Snâme 374a)

:‘Şu kendi bağının kuruğunun helvasıdır. Yine sana nasip oldu.’

Yine tekrar bildirerek anlamın pekiştirilmesini sağlamıştır.

(OsmT) *Yakında yaylağa gitmeliyiz. Hemîşe hâfızımız anlardır. Yine esbâbımız anların harîm-i emânetinde olsun.* (Neşrî 99/13-16)

:‘Yakında yaylaya gitmeliyiz. Her zaman bizi koruyan onlardır. Yine araçlarımızı onlara emanet edelim.’

Neşrî Tarihi’nden alınan örnekte *yine* ile birinci cümledeki yargıyı pekiştirmiştir.

(OsmT) *Bre palığın suyun ya ne akıdırın, suyuna bir pilavcık salsana’ deyü birbirlerine latîfe ederler. Yine murâd olan latîfedir.* (Snâme 253a)

:‘Bre! Balığın suyunu neden döküyorsun, suyuna bir pilav yapsana diyerek şaka yaparlar. Yine buunu söylemekteki amaç şakadır.’

Seyahatname’den alınan örnekte *yine* ile birinci cümledeki yargı pekiştirilmiştir.

3.7.17. yme ançulayu ok “bunun gibi, yine böylece”

yme ançulayu ikili öbekleşmiş yapıya sahip bir cümle bağlayıcısıdır. *yme* sözcüğünün *ançulayu* ile birlikte kullanımında cümleleri birbirine açıklama işleviyle bağladığı görülmektedir.

(EUT) yiviglerim bütsünler **yme ançulayu ok** ... *küküleyin yalañuzın tolp yirtünçü içinte .. çoğlug küçlüg erksinmekin oğsatsız bolayın* (AY 354/2-5)

‘Donanımlarım tamamlansın da böylece ... bütün dünyada yalnız başıma övüleyim ... şöhret ve güç bakımından benzersiz olayım.’

Altun Yaruk’tan alınan örnekte *yme ançulayu ok* ile kurulan cümlede, birinci cümledeki anlam pekiştirilerek cümleler arasında ilgi kurulmuştur.

3.7.18. zâhir “elbette, şüphesiz”

Arapçadan dilimize ödünçlenen *zâhir*, cümleler arasında pekiştirme ilgisi kurar. Çoğunlukla cümle başında kullanılan bağlayıcının tespit edilen örneğini şu şekilde göstermek mümkündür:

(EAT) *Sultân Süleymân za‘if ve noksân isnâd olunmaz, zâhir böyle umûr vüzerâ kullarına mufavvızdır* (ZN 104b/6-8)

:‘Sultan Süleyman’a zayıflık ve eksiklik isnat edilmez, şüphesiz böyle işler için vezir kulları görevlendirilmiştir.’

Zafernâme’den alınan örnekte *zâhir* ile anlam pekiştirilmiştir.

3.7.19. zinhar “asla, kesinlikle”

Arapçadan Türkçeye geçmiş olup “sakın, asla, mutlaka” gibi anlamlarda kullanılan olumsuz anlamlı pekiştirme edatıdır. Çağatay, Kıpçak ve Batı Türkçelerinde kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1984: 260). Devellioğlu ise zinhar’ı “sakın, asla, olmaya, aman!” olarak açıklamıştır (2015: 1749). *zinhar*, bulunduğu cümlede yer alan yargının anlamını kuvvetlendirerek kendinden önceki cümle ile ilgi kurar. Tespit edilen örneklerden bazıları şu şekilde verilebilir:

(Harezmt) *haber ıdtı, zinhâr kelmegil*. (KE 231r/10)

:‘Asla gelme diye haber gönderdi.’

Kısasü’l-Enbiya’dan alınan örnekte *zinhar* ile anlam pekiştirilmiştir. Söz konusu eylemin yapılmaması gerektiği kesin bir dille ifade edilmiştir.

(Harezmt) *taķı sözüüm ol turur, zinhâr seherde kopup ol oknı meniñ tapa atmağıl*. (KE 99v/6)

:‘Asla seherde kalkıp o oku bana doğru atma diye söz söyledim.’

Kısasü’l-Enbiya’dan alınan örnekte *zinhar* ile anlam pekiştirilmiştir.

(Harezmt) yana zindāncını ündedip aydı: **zinhar** Yūsufnı urmağıl. (KE 187v/16)

:‘Yine zindancıyı çağırıp asla Yusuf’u vurma dedi.’

Kısasü’l-Enbiya’dan alınan örnekte *zinhar* bulunduğu cümlede yer alan yargıyı pekiştirmiştir.

(KıpçakT) ecelsiz ādemī ölmes diyip-sen yılan-nı kuyruğundan tutma **zinhār** (GT 197/13-198/1)

:‘İnsanın eceli gelmeden ölmez deyip sen yılanı kuyruğundan tutma sakın.’

Gülistan Tercümesi’nden alınan örnekte *zinhār* ile iki cümle arasında pekiştirme ilgisi kurulmuştur.

(EAT) peygamber (a.s) eyitdi **zinhār** ribā-y-ıla t̄ā’at kılman (KG 76a/10)

:‘Peygamber a.s. asla aşırı derecede ibadet etmeyin dedi.’

Kitab-ı Güzide’den alınan örnekte aşırı ibadet etmemenin gerekliliği *zinhar* ile pekiştirilmiştir.

(OsmT) ve dahi eytdi: **Zinhar** Orhan Gazi dahi bunda gelüp, beni günaha koymasun didi (Neşri 53b/12)

:‘Asla Orhan Gazi de buraya gelip beni günaha sokmasın dedi.’

Neşri Tarihi’nden alınan örnekte *zinhar* ile anlam pekiştirilmiştir.

3.7.19.1. zīnhār u zīnhār “kesinlikle ve kesinlikle”

zinhar’ın ikili kullanımından oluşan *zinhar u zinhar* yapısı *zinhar*’ın anlamını daha da kuvvetlenmiştir. *zīnhār u zīnhār* kendinden önceki cümlede yer alan yargıyı pekiştirerek cümleler arasında ilgi kurar:

(Harezmt) ‘afv qiling, ve eger ‘afv qılmasangız, **zīnhār u zīnhār** āhīratqa qoymanğ. (NF 85/16)

:‘Affedin ve eğer affetmezseniz asla ve asla ahirete bırakmayın.’

Özellikle Harezmt Türkçesinde yaygınlaşan bu yapının cümleler arasında kesin bir şekilde pekiştirme ilgisi kurduğu görülmektedir.

(Harezmt) Andın songra İmām Şafī’ī raḥmhi bizlerke aydı: **zīnhār u zīnhār** qulaqlarınızın saqlang. (NF 199/6)

:‘Ondan sonra İmam Şafii r.a kesinlikle kulaklarınızı (haramdan) koruyun dedi.’

Nechü’l-Feradis adlı metinden alınan bu örnekte söylenilen şey keskin bir şekilde ifade edilmiştir.

(HarezmiT) *Tevbe qıldım zînhâr u zînhâr mēni qaytarğıl.* (NF 322/6)

:‘Tövbe ettim (artık) kesinlikle beni (doğru yola) döndür(men gerek).’

Burada tövbe edildiği için doğru yola getirilme isteği kesin bir dille ifade edilmiştir.

3.8. Sebep-Sonuç bildirme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları

Bu başlıkta verilen cümle bağlayıcıları sebep-sonuç ve amaç-sonuç bildirmektedir.

3.8.1. andan / andın kim “o sebepten, ondan ki”

Eskicil *ol* zamirine ayrılma hâl ekinin gelmesiyle oluşan *andan* türemiş bir yapıya sahiptir. Oldukça yaygın kullanılan *andan kim* Türkçe + Türkçe ikili öbekleşmiş bir yapıya sahiptir. *andan kim* cümleler arasında sebep bildirme ilgisi kurar. Tespit edilen örneklerden bazıları şu şekilde verilebilir:

(KarT) *kaçan ayılsa alarka qorqunğlar andın kim utrunguzda turur* (RKT 34-36/45)

:‘Onlardan söz edildiği zaman karşınızda oldukları için korkun.’

Ryland Kur’an Tercümesi’nden alınan örnekte söz konusu kişilerin neden korkması gerektiği ifade edilmiştir. Burada sebep bildirme ilgisi *andın kim* ile sağlanmıştır.

(HarezmiT) *şeytān la’inning vesvesesi taqı eksük bolur. andın turur kim Peyğāmbar ‘ās aydı.* (NF 265/12)

:‘Lanetli şeytanın vesvesesi de eksik olduğu için peygamber a.s. (şöyle) dedi:’

Burada *andan kim* ile şeytanın vesvesesinin eksik olmasının sonucunda söylenen bir sözün olduğu ifade edilmiştir.

(KıpçakT) *ayttı benim helākligim yahşı-rağ andan kim yazuqsuz kan tökülgünçe başından közünden öpüp kuçup köp māl ve ni’met birip āzād kıldı* (GT 66/13, 67/1-2)

:‘Günahsız birinin kanının dökülmesinden, benim helak olmam iyidir dedi. O yüzden günahsız yere kan dökülünce başından gözünden öpüp kucaklayıp çok mal ve nimet verip azat etti.’

Gülistan Tercümesi’nden alınan örnekte *andan kim* ile yapılan eylemin sebebi bildirilmiştir.

(**ÇağT**) *Âdem ‘aleyhi’s-selâm Mekkege kilip ‘Arafât yanında Havvâğa uçradı. Andın ‘Arafât ol yirge lakab kaldı.* (TEH T694b/19)

:‘Adem a.s. Mekke’ye gelip Arafat yanında Havva’ya rastladı. O yüzden oraya Arafat dendi.’

Tārīḥ-i Enbiyā ve Hükemā adlı metinden alınan örnekte Arafat’ın o yere ad olarak verilmesinin sebebi bildirilmiştir.

(**OsmT**) *Her biri hammâm kubbesi kadar seng-i azîmlerdir. Andan ma’lûmdur kim benî Âdem binâsı değildir.* (Sname 222a)

:‘Her biri hamam kubbesi kadar büyük taşlardır. Ondan bellidir ki Âdem oğullarının binası değildir.’

Seyahatnâme’den alınan örnekte *andan kim* yapısı araya başka bir sözcük almıştır. Birinci cümledeki yargının sonucunu bildirir.

(**OsmT**) *tevârîḥ-i Alî Osmân’da mastûrdur kim tahrîri lâzım değildir. Andan Selîm Hân bu kal’a-i Ahıska’yı feth eyleyüp cümle Gürcîstân’ı mutî’ [u] münkâd etdi.* (Sname 321a)

:‘Tevarih-i Ali Osman’da yazılması gerekli değildir. Ondan Selim Han bu Ahıska kalesini feth edip bütün Gürcistan’ı itaat ettirdi ve boyun eğdirdi.’

Seyahatnâme’den alınan örnekte *andan* ile kurulan cümle birinci cümledeki yargının sebebini bildirmiştir.

3.8.2. anı / anı için “onun için, bu sebeple, bundan dolayı”

Tietze, *içün* / *için* olarak verdiği yapının Eski Türkçede *üçün* olduğunu belirterek kökeni hakkında bilgi vermemiştir (2016c: 568). Ergin, *için* edatının “uç” ismine vasıta hâli ekinin gelmesiyle oluştuğunu belirtir (2013: 346). Gabain, uç > uçu- > üçü- “hedef al-” fiilinin “-n” zarf-fiil eki almış olduğunu belirtirken; Clauson, Türkçe edat olarak verir ve *-den dolayı, için* şeklinde anlamlandırır (1972: 28).

Gülensoy, Orta Türkçede *uçun* şeklinin görüldüğünü ve sebep bildiren edat olduğunu ifade eder (2011b: 957, 986). Li, Oğuz grubundaki lehçelerde “uçun” olması gerektiğini ve için’in açıklamaya muhtaç olduğunu ve iç sözcüğü ile ilgi kurulmasının uygun olmayacağını belirtir. Araştırmacı *üze, birle, teg, için* edatlarının dört eski sontakıdan biri olduğunu ifade eder (2004: 219). Nalbant, *uçun > için* ve için sözcüklerinin kökeninin farklı olduğunu belirtir. (2012: 93).

Söz konusu bağlayıcının tarihî lehçelerde sebep bildirme işlevinin temel işlevi olduğu görülmektedir. Eski Uygur Türkçesinden itibaren görülen bağlayıcı ile ilgili tespit edilen örneklerden bazıları şunlardır:

(EUT) *ol uzun turkaru köni kértü tözün yumşak savlıg bolurlar ... anı için öglüg köñüllüg kişi tagun askançu sözlemekdin etözin yığınıp bo montag sakınguluk ol* (DKPAM3252-3257)

:“Onlar daima doğru, asil ve yumuşak sözlü olurlar. Bundan dolayı akıllı (ve) düşünceli kişi dedikodu yapmaktan, kendisini engelleyip bu şekilde kendisini korumalıdır.”

Doğrudan yazarın çevirisinin verildiği örnekte *anı için* ile yapılması gereken eylemin sebebi açıklanmıştır.

(EUT) *bökünki kün elig begke kesmelik et bulmadım ... anı için öz törtünç üç oglumın ölürüp anı et üze kesme aş kegürü tegintim* (DKPAM 1451-1457)

:“Bugün hükümdara yemeklik et bulamadım. Bundan dolayı oğlumu öldürüp onun eti ile kıyma yemeğini saygıyla sundum.”

Doğrudan yazarın çevirisi verilen bu örnekte söz konusu kişinin yemeklik et bulamadığı için kendi oğlunu öldürdüğünü ifade edilmiştir. *anı için* sebep bildirerek cümleler arasında anlam ilgisi kurmuştur.

(EUT) *kim kayu okısar asğançulamasun ayamasun anı için bu yogaşatik atlıg şastır-nı bitiyü tegintimiz* (UTM/T II Y 19/13 2-4)

:“Kim onu okursa aşağılamasın, övsün. Onun için bu Yogasataka adlı Şastra’yı yazdık.”

Doğrudan yazarın çevirisinin verildiği bu örnekte kitabın Yogasataka adlı Şastra’ya yazıldığı için okuyanın aşağılamayıp övmesi gerektiği ifade edilmiştir.

(**Harezmt**) *Cināyet kılğan kuşlar ölsün. Anıy üçün bu dört kuş öldiler.* (KE 55r/9)

:‘Cinayet işleyen kuşlar ölsün. Onun için bu dört kuş öldüler.’

Kısasü’l-Enbiya adlı metinden alınan örnekte kuşların cinayet işledikleri için öldükleri ifade edilmiştir.

(**Harezmt**) *hêç Tāyifta neerse qodmağaling, anıng üçün kim uruşqan kimerseler qaçmaqqa i’tiqādı bolmasun* (NF 69/9)

:‘Savaşan kimselerin kaçmaya inancı kalmasın diye Taif’de hiçbir şey bırakmayın.’

Nechü’l-Feradis’den alınan örnekte *anıng üçün kim* ile yapılacak eylemin sebebi bildirilmiştir.

(**Kıpçakt**) *biz anıy yulduzun kördük ol kün toğuşı. anıy üçün keldik* (CC 61b/40)

:‘Biz, o gün doğuşunda (onun) yıldızını gördüğümüz için geldik.’

Codex Cumanicus’dan alınan örnekte gün doğuşunda söz konusu kişinin yıldızı görüldüğü için gelindiği ifade edilmiştir.

(**ÇağT**) *Ol manşıbka kişi ta’yın kılur üçün köp te’emmül vācibdür.* (Münşeat S746a/20-22)

:‘Kişiyi o göreve tayin ettiği için çok iyi düşünmesi gerekir.’

Münşeat adlı metninden alınan örnekte görev için birini tayin etmeden önce iyi düşünülmesi gerektiği bildirilmiştir.

(**EAT**) *Anlaruñ kim gözleri açuk-durur / Anuñ-ıçun azmadın dogru varur* (GN 841)

:‘Onların gözleri açık olduğu için yolu şaşırmadan doğruca gider.’

Garibnâme’den alınan bu örnekte söz konusu kişinin gözleri açık olduğu için şaşırmadan doğruca gittiği ifade edilmiştir.

(**EAT**) *gözün başıretin tîz eyler ve göze cilā vérür. Anuñçündür ki ilk yazın yılan ininden çıkıcağ gün gözlerin hoş eyler.* (EM M18b/15)

:‘Gözün görüşünü artırır ve göze parlaklık verir. Onun içindir ki ilk yazda yılan ininden çıkacağı gün gözlerini hoş eder.’

Edviye-i Müfredde'den alınan örnekte *anuñ için* yapısının birleşik yazıldığı görülmektedir. Genellikle ayrı yazılan bu yapının Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde birleşik yazılması yaygınlaşmıştır. Burada *anuñ için* ile kurulan cümle kendinden önceki cümlenin sonucunu bildirmektedir.

(EAT) *beş akçalı 'ulūfeciler yoldaş etdüñ, anuñ-içün ol kal'e[y]i sen alımaduñ demiş* (DKK 208/4-5)

:‘Sen beş akçe bahşiş alanları kendine yoldaş ettiğin için o kaleyi alamadın demiş.’

Dede Korkut Kitabı'ndan alınan örnekte söz konusu kişinin az paraya tamah eden kişilerle arkadaşlık ettiği için başarılı olamadığı ifade edilmiştir.

(EAT) *Bu resme viridi destûr ol amansuz / Anunçün didiler aña imânsuz* (GSMH 15b/13)

:‘Bu resme, düşünmeden izin verdiği için ona imansız dediler.’

Ğazavat-ı Sulţân Murâd Hân adlı metinden alınan örnekte söz konusu kişinin bir durum karşısındaki tavrından dolayı imansız olarak nitelendirildiği ifade edilmiştir.

(EAT) *Cihânun mevsimi irmişdi kışa Anun çün han rızâ viridi bu işe* (CM 3685)

:‘Dünyanın mevsimi kış olduğu için Han bu işe rıza gösterdi.’

Câmi'ü'l-Meknûnât adlı metinden alınan örnekte Han'ın razı olmasının sebebi bildirilmiştir.

(EAT) *toyınca ta'âm yiyem didi anuñ-çün kaçan ta'âm üküş yise ma'de tolar* (KG 81b/7)

:‘Doyuncaya kadar yemek yiyeyim dedi onun için ne zaman çok yemek yese mide dolar.’

Doğrudan yazarın çevirisinden yararlanılan örnekte metnin çevirisinin ‘‘Çok yemek yediğinde midesi dolduğu için doyuncaya kadar yemek yiyeyim dedi.’’ şeklinde de yapılması mümkündür. Burada söz konusu kişinin çok yemek yemesinin sebebi açıklanmıştır.

(EAT) *Harâmî gemisidür böyle meşhûr / Anuñçün yürür deryâda mestûr*
(GSMH 49a/10)

:‘Haramî gemisi olarak bilindiği için denizde gizli hareket eder.’

Ğazavat-ı Sulţân Murâd Hân metninden alınan örnekte geminin gizli hareket etmesinin sebebi bildirilmiştir.

(OsmT) *Küffâr asrında bu limândan bir gûne incü çıkarmış. Hâlâ sadepleri leb-i deryâda nümâyândır. Anınçün bu kal’aya Gevher-kân derler.* (Sname 259a)

:‘Kâfirler zamanında bu limandan bir çeşit inci çıkarmış. Hâlâ sedefleri denizin kenarında görüldüğü için bu kaleye Gevher-han derler.’

Seyahatname’den alınan örnekte kaleye neden Gevher-han adının verildiği açıklanmıştır.

(OsmT) *Tatarlar Kapusu câniblerinde handakı yokdur ve handak ihtiyacı yokdur. Zirâ sulu yir olmağıla düşman gelüp zafer bulup meteris kazacak alçak yerinden su çıkar. Anınçün hakdarı yokdur.* (Sname 223a)

:‘Tatarlar Kapısı tarafında hendeği ihtiyacı yoktur. Zemini sulu olduğu için düşman gelip üstün olup siper kazınca alçak yerinden su çıkar. Onun için toprak sahibi yoktur.’

Seyahatname’den alınan örnekte iki cümle arasında *anınçün* ile sebep-sonuç ilişkisi kurulmuştur. Burada yerin altından su çıktığı için toprak sahibi olmadığı bildirilmiştir.

3.8.2.1. aning üçün kim “onun için ki”

aning üçün yapısının *kim* ile birlikte kullanımı yaygındır. *kim* her ne kadar bulunduğu yapıda anlam belirleme açısından baskın olsa da *aning üçün* ile kullanımında belirleyici anlamı *aning üçün* yapısının üstlendiği görülür. Temel işlevi sebep bildirme olan *aning üçün* yapısının *kim* ile birlikte kullanıldığında da bu işlev görevini devam ettirerek eylemin gerçekleşip gerçekleşmemesine bakmadan cümleler arasında sebep-sonuç ilgisi kurduğu görülmektedir. Tespit edilen örneklerden bazıları şunlardır:

(Harezmt) *hecning şavâbı taqı derecesi ingen uluğ ermiş. Aning üçün kim bu hecning emgeki taqı meşaqqatı cümle fâ’at ve ‘ibâdatdın ağırraq turur* (NF 270/2)

:‘Haccın sevabı ve derecesi çok büyük olduğu için bu haccın zahmeti ve zorluğu, bütün ibadetlerden ağırdır.’

Nechü’l-Feradis adlı metinden alınan örnekte hac ibadetinin sevabının ve derecesinin büyük olmasının sonucu bildirilmiştir.

(HarezmiT) *haṭāların yarlıkap arıḡka çıkarḡay-men. Anıñ üçün kim dost dostğa hilāf kılmas bolur* (KE 212v/6)

:‘Dost, dosta karşı olmayacağı için hatalarını affedip (seni) temize çıkaracağım’

Kısasü’l-Enbiya’dan alınan örnekte dostun dosta karşı bir davranış sergilemeyeceği ifade edilerek hataların affedileceği bildirilmiştir. Buradaki neden-sonuç ilişkisi *anıñ üçün kim* ile sağlanmıştır.

(HarezmiT) *dünyāda kim kim zulm birle öldürülür bolsa, ol mazlūmnung qanudın bir ülüş Ādam peygāmbar ‘as oğlu Qābīl üze bitilür, anıñ üçün kim zulm birle öltürmekni avval Qābīl sūnnet qoydı.* (NF 337/2)

:‘Zulüm ile öldürmek ilk Kabil’den (insanlara miras) kaldığı için dünyada kim zulüm ile öldürülse, o mazlumin günahından bir parça Âdem peygamber a.s. oğlu Kabil üzerine yazılır.’

Nechü’l-Feradis adlı metinden alınan örnekte, günahsız birinin ölümünden bir parça günahın da Kabil’e yazılmasının sebebi açıklanmıştır.

(HarezmiT) *Bizler bu mes’elening cevābın aytu bilmez-miz, anıñ üçün kim bu ādam oḡlınıñ uçtmaḡlıq bolmaḡını taḡı tamuḡluḡ bolmaḡını kimerse bilmez* (NF 204/2)

:‘Bu kişinin cennetlik ya da cehennemlik olduğunu kimse bilmediği için bizler bu sorunun cevabını söyleyemeyiz.’

Nechü’l-Feradis adlı metinden alınan örnekte *anıñ üçün kim* ile sebep-sonuç ilişkisi kurulmuştur.

(KıpçakT) *hācetin revā kıldım anıñ üçün kim köp du’ā ve zārīlık kıldı* (GT 7-8)

:‘Dileğini kabul ettiğim için çok dua etti ve ağladı.’

Gülistan Tercümesi'nden alınan örnekte söz konusu kişinin çok dua etmesinin ve ağlamasının nedeni açıklanmıştır.

(KıpçakT) *sağ il birle tutup minmek benim katımda yahşı-rak turur **aning** için kim* miner irken sekrise tağı sağ iling ilgerü kaşında bolsa minmek sendin kurtulmas (MG 11a/3-6)

:‘Sağ el ile tutup binmek benim açımdan daha iyidir onun için ki (at) binerken sıçradığında sağ elin (atın) alınanda olsa daha kolay binersin.’

Munyetü'l-Guzat adlı metinden alınan örnekte ata daha kolay binmenin sebebi açıklanmıştır.

(EAT) ‘*Âşık’uñ adı niçün ‘âşık-durur / Anuñ-ıçun kim yola sâdık-durur* (GN 5729)

:‘Aşığın adı niçin aşıktır / Çünkü (o) yola sadıktır.’

Burada aşığın, niçin aşık olarak adlandırıldığı belirtilmiştir.

(EAT) *Meryeme kâfir olur didiler anuñ-çun kim hiç ‘avrata peygamberlik gelmedi* (KG 23b/10)

:‘Meryem’e kâfir olur dediler onun için ki hiçbir kadına peygamberlik gelmedi.’

Kitâb-ı Güzide'den alınan örnekte hiçbir kadına peygamberlik verilmemesinin sebebi bildirilmiştir.

(OsmT) *Nâlesine gördü Ferhâduñ getürmez tākati / Bīsütün başdı anuñçün bağına hārāları* (Hayali 43/3)

:‘Ferhat’ın inlemekten anlatmaya gücü olmadığını gördü. Onun için Bisütun dağına (taş gibi) bağına bastı.

Hayali Divanı'ndan alınan örnekte *anuñçün* ile birinci cümledeki eylem sonucunu bildirilmiştir.

3.8.3. çü, çün, çün, çün-kim, çünkü, çünkü “çünkü”

çu / çü’yü “hele” olarak anlamlandıran Hacıeminoğlu, kuvvetlendirme edatı olarak verir (2013: 99). Farsça *çün* ve *çû* ile Farsça *ki* ile birleşmesinden oluşur (Ergin, 2013: 355). *çünkü* cümleleri bir neden belirtme ve açıklama anlamları ile birbirine bağlar (Bozkurt, 2010: 50). Farsça *çün* ve *ki* sözcüklerinden oluşmuştur.

çünkü; sebep bildiren, konulara açıklık getiren cümle ve cümlecikleri bağlar. Genellikle birinci cümledeki yargılara, *çünkü* bağlacı ile başlayan ikinci cümleler açıklık getirir. (Hengirmen, 1998: 180). *çü*, *çün*, *çünki*, *çünkü*, *çünküm* değişkelerinden *çü* ve *çün* Osmanlıca'nın sonlarına doğru kullanımdan kalkmıştır. Günümüzde sadece *çünkü* kullanılmaktadır (Ergin, 2014: 355). *çünkü*'nün temel işlevi sebep bildirmedi. Tespit edilen örneklerden bazıları şu şekilde verilebilir:

(**KıpçakT**) *ol devlet-lıg melik-ning tapuğın-ka teveccüh kıldı çün bu za'ıf kul ol melikler manglayı hāşekī-ler hāşining hizmetingā yiti irse zā'ıf kulnı envā' telaṭṭuf birle hōş taptı* (MG 4b/4-5)

:‘Bu zayıf kul o devletli hükümdarın hizmetine girdiği için, o hükümdar hasekiler toprağına hizmetinden dolayı bu zayıf kul(un gönlünü) çeşitli lütuflarla hoş etti.’

Munyetü'Guzat adlı metinden alınan bu örnekte söz konusu zayıf kulun hoş edilmesinin sebebi bildirilmiştir.

(**KıpçakT**) *tenge feraḥ dağı rūḥ-ge rāḥet kitürür. çün her bir nefes-de iki ni'met hāşıl boldı.* (GT 4/7)

:‘Her bir nefeste iki nimet hasıl olduğundan (nefes almak) bedene ferahlık ve ruha rahatlık getirir.’

Gülistan Tercümesi'nden alınan örnekte nefes almanın bedene ferahlık ve ruha rahatlık getirmesinin sebebi açıklanmıştır.

(**ÇağT**) *Ol kişi kim nā-ḥaḳ ḳan kıldı Qābīl irdi çün andın burun hiç kişi ölügni körmeydür irdi.* (TEH S705a/5)

:‘Haksız yere kan döken Kabil olduğu için ondan önce hiç kimse ölümü görmemişti.’

Tārīḥ-i Enbiyā ve Hükemā'dan alınan örnekte Kabil'in haksız yere kan dökmesinden dolayı ölümü gören ilk kişi olduğu açıklanmıştır.

(**ÇağT**) *cevr ü zulmün gerçi ölmeklik nişānıdır maḥa / Çünkü sindündür ḥayāt-ı cāvīdānıdır maḥa* (BVasat 15/1)

:‘Beni sen yaşattığın için senin eziyetin ve zulmün beni öldürür.’

Bedâyi' u'l-Vasaf'tan alınan örnekte eziyetin ve zulmün söz konusu kişinin ölümüne neden olduğu belirtilmiştir.

(ÇağT) *Hak ta'ālā emri bile iki katla maşrıkdın mağribka ve yana bir katla mağribdin maşrıkkā bardı. Çün tamām-ı 'ālemde kime içideki maḥlūkatdın özge hiç maḥlūk kalmadı.* (TEH 706a/10-11)

:‘Bütün dünyada gemi içindikilerden başka yaratılmışın kalmaması için (Hz. Nuh) Hak Taala’nın emriyle bir defa doğudan batıya, bir defa da batıdan doğuya gitti.’

Tārīḥ-i Enbiyā ve Hükemā'dan alınan örnekte gemi içindikilerden başka kimsenin yaratılmaması amacıyla yapılan eylemin sonucu bildirilmiştir.

(ÇağT) *Burangar tarafıdın bir iki yigit Köçe-bāğ arasında, çıkanlar bile bir iki kılıç salışıp alışurlar. Çün uruşka farmān yok edi.* (Bname H127b/2-3)

:‘Sağ sol tarafından bir iki yiğit Kûçe-Bağ arasında, muharebe verilmediği için kurgandan çıkanlarla bir iki defa kılıçla vuruştular.’

Doğrudan R.R.Arat’tan alınan örnekte savaşa izin verilmediği için söz konusu kişilerin bir iki defa kılıçla vuruştığı ifade edilmiştir. Burada *çün* ile yapılan eylemin sebebi bildirilmiştir.

(EAT) *Cāhile söz üküşi assı degül / Çün işidüp ma'niyi kılmaz kabûl* (GN 1845)

:‘Cahil sözü işitse bile manasını kabul etmeyeceği için ona çok söz söylemek faydalı değildir.’

Garibnâme'den alınan örnekte çün ile cahil kişiye çok fazla söz söylemenin neden yararsız olduğu ifade edilmiştir.

(EAT) *Niçe uzun 'ömr ise soñı ölüm Çün uzun yaşuñ soñı ölmek-durur* (GN 566-567)

:‘Ömür ne kadar uzun da olsa sonu ölümdür, çünkü uzun yaşın sonu ölmektir.’

Garibnâme'den alınan örnekte çün ile sebep-sonuç ilgisi kurulmuştur.

(EAT) *Cümlesinüñ maksudı oldı tamâm / Kalmadı bunlarda zerre intikâm Çün bir-idi istedügi dördinüñ / Merhemi bir yirde-y-idi derdinüñ* (GN 640-641)

:‘Hepsinin isteği yerine gelince dördünün istediği ve derdinin çaresi aynı olduğu için zerre kadar intikam (isteği) kalmadı.’

Garibnâme’den alınan örnekte *çünkü* ile neden isteklerinin kalmadığı ifade edilmiştir.

(EAT) *Irak yola bâzîrgânlar assı itmege giderler / Çün gevher elümde durur di ayruk ne bâzârum var* (YED 43/4)

:‘Tüccarlar uzak yola kâr etmeye giderler. Benim elimde cevher olduğu için başka pazara gitmeme gerek yoktur.’

Yunus Emre Divânı’ndan alınan bu örnekte *çün* ile iki cümle arasında sebep bildirilmiştir. Birinci cümlede tüccarların kâr etmek için uzağa gitmelerinin yanında kendisinin elindeki cevherden dolayı başka pazara gitmediği ifade edilmiştir.

(EAT) *Sen kim didün yâ Rab bana ben yakınam senden sana / Çün yakınsın benden bana görklü yüzün göster bana* (YED 14/3)

:‘Bana sen Ya Rab dediğine göre sana senden yakınım. Bana benden daha yakın olduğun için güzel yüzünü göster.’

Yunus Emre Divânı’ndan alınan örnekte güzel yüzüğü göstermesini istemesinin sebebi açıklanmıştır.

(EAT) *sidük yolın işledür ve gıdâsı artuğdur. Çün iki gez haşlayalar ve sirke ve hardal koyalar muvâfıkdur.* (EM P24b/5)

:‘İdrar yolunu çalıştırması ve vitamininin fazla olması için iki kez haşlayıp sirke ve hardal ile koyarlar.’

Edviye-i Müfrede’den alınan örnekte *çünkü* ile cümleler arasında amaç-sonuç ilgisi kurulmaktadır. Söz konusu bitkinin iki kez haşlayıp sirke ve hardal ile koymaları durumunda idrar yolunu çalıştırdığı ifade edilir.

(OsmT) *Şimdi ol yirün adına Sırf-Sındığı dirler. Çünki hakkun ‘avniyle küffâr helâk olup gitdi.* (Neşri 63a)

:‘Şimdi Allah’ın yardımıyla kâfirler orada helâk olduğu için oraya Sırp-Sındığı derler.’

Neşri Tarihi’nden alınan örnekte *çünkü* ile söz konusu yere neden Sırp-Sındığı denildiği ifade edilmiştir.

3.8.4. hemānā ki “böylelikle”

Farsça *hemānā*; *güya, sanki, tam, tamamen* anlamlarında kullanılan Farsça bir edattır (Devellioğlu 2015: 407). Sami, *hemānā* sözcüğünün *sanki* ile aynı kavram alanı içerisinde *tut ki, farz et ki* anlamlarının da olduğunu ifade eder (2017: 635). *hemānā ki* Farsça + Farsça ikili öbekleşmiş bir yapıdadır. *hemānā* cümleler arasında ihtimal ilgisi sağlarken *ki* ile birlikte kullanıldığında *böylelikle* anlamını kazanarak sonuç bildirme işlevi üstlenir. Tespit edilen örneklerden bazıları şu şekilde verilebilir:

(ÇağT) *Ve Dāvud ‘aleyhi’s-selām ol za’ifenin ‘iddeti ötkendin sonra nikāh kılmağ boldı hemānā ki Davūd ‘aleyhi’s-selāmın toğsan toğuz haremi bar irdi.* (TEH T710a/4-5)

:‘Ve Davud a.s. o kadının iddet müddeti geçtikten sonra nikāh kılınca Davud a.s.’nin doksan dokuz haremi oldu.’

Tārīḫ-i Enbiyā ve Ḥükemā’dan alınan örnekte Davud peygamberin kıydığı nikah ile birlikte haremının 99 kişiden oluştuğu belirtilmiştir.

(OsmT) *ol vakit Tatar seni vilâyetüne getüre didi. Heman-ki Bayezid Han bu haberi işitdi, gayet gamnâk oldı.* (Neşrî 359/10-12)

:‘O zaman seni Tatar iline getirsin dedi. Beyazıt Han bu haberi işitince çok üzüldü.’

Neşrî Tarihi’nden alınan örnekte *heman-ki* sözün duyulmasıyla aynı anda gelişen bir durumu bildirerek cümleler arasında sebep-sonuç ilgisi kurmuştur.

3.8.5. hususâ kim “öyle ki”

hususâ ”başkaca, ayrıca” anlamlarında kullanılan Arapça bir zarftır (Devellioğlu 2015: 588). Temel işlevi açıklama olan *hususâ kim*’in sebep bildirme işlevinde görüldüğü de tespit edilmiştir. Tespit edilen örnekleri şu şekilde göstermek mümkündür:

(ÇağT) *Nevâyî dik ḥalāşım yok idi ol gamze küfridin / ḥuşūşā zülfi zünnârı dağı boynumğa takılmış* (BVasat 263/9)

:‘Onun zülfünün ipi de boynuma takılı olduğu için Nevayi gibi o fena bakıştan kurtuluşum yok.’

Bedayi'ül-Vasat'tan alınan örnekte *hususa* o fena bakıştan kurtulamasının sebebini açıklamaktadır.

(OsmT) *Bu otuz bin ere mukavemet mutasevver değildir. Hususâ kim yirimiz dahi sarpdur, kaçmağa kımıldanmağa mecâl yokdur.* (Neşrî 239/15-17)

:‘Yerimiz sarp ve kaçmaya, kımıldamaya da kuvvetimiz olmadığı için otuz bin ere karşı koymak hayal edilebilir değildir.’

Neşrî Tarihi'nden alınan örnekte birinci cümlede yer alan yargının sebebi *hususa kim* ile kurulan ikinci cümle ile açıklanmıştır. *Hususâ kim* her ne kadar sözcük olarak “özellikle” anlamı taşısa da bağlamdan yola çıkılarak çünkü olarak anlamlandırılmıştır.

3.8.6. ki “ki”

ki, cümle bağlayıcısı olarak temel işlevi açıklama bildirmedi. Türkçede en yaygın kullanılan dil birimlerinden biridir. Delice; *ki* ile bağlanan cümleler arasında neden-sonuç ilişkisi kurmayı amaçladığını ifade eder (2012: 155). *ki*'nin temel işlevi olan açıklama yanında şu örneklerde kendinden önceki cümlede yer alan eylemin gerçekleşme sebebini bildirerek cümleler arasında ilgi kurduğu görülmektedir. Tespit edilen örneklerden bazıları şu şekilde verilebilir:

(EAT) *Nice yañılmasın sözinde ol er / ki cehl oldı aña her yolda rehber* (BH 5a/5)

:‘O kişi cahilliği kendine rehber edindiği için sözünde yanılır.’

Bahrü'l-Hakayık adlı metinden alınan örnekte *ki* ile söz konusu kişinin yanılmasının sebebi ifade edilmiştir.

(EAT) *Alaca kanı şorladı. Uruz gene döndi ki bir dahı çala.* (DKK 289/10)

:‘Alaca kanı fişkırdı. Uruz bir kez daha vurmak için tekrar döndü.’

Dede Korkut Kitabı'ndan alınan örnekte Uruz'un vurmak için bir hamle yaptığı ifade edilmiştir. Burada amaç-sonuç ilişkisi *ki* ile bildirilmiştir.

(EAT) *yarınki gün men ölem oğlum kıla, bundan yëgreği yoğdur ki gözüm görür-iken oğul gel seni ëvereyim dedi.* (DKK 170/10-11)

:‘Yarınki gün ben öleyim oğlum kalsın. Bundan daha iyisi olmadığı için gözüm görürken gel seni evlendireyim oğul dedi.’

Dede Korkut Kitabı’ndan alınan örnekte babanın evlendirme isteğinin nedeni bildirilmiştir.

(EAT) *Kazan eydür: Oğul, anuñ-içün yağı dërler ki biz anlara yetsevüz öldürürüz, anlar bize yetse öldürür dedi.* (DKK 128/9)

:‘Kazan, oğul ona düşman dedikleri için biz onlara yetişsek öldürürüz, onlar bize yetişse (bizi) öldürür dedi.’

Burada henüz gerçekleşmeyen eylemin sebebi ifade edilmiştir.

(OsmT) *pes imdi haft olmaya ki deşt-i Kıpçāk didikleri kadımden Tatar tã’ifesine mahsûş bir vâsi’ memleketdir.* (TEDK 3a/16-20)

:‘Kıpçak çölü dedikleri eskiden Tatar taifesine mahsus geniş bir memleket olduğu için artık saklı olmaz.’

Tevârih-i Deşti Kıpçak’tan alınan örnekte Kıpçak çölünün geniş olduğu için saklı olamayacağı ifade edilmiştir.

3.8.7. kim “ki”

Temel işlevi açıklama olan *kim*’in bazı cümlelerde kendinden önceki yargının sebebini bildirdiği görülür. Tespit edilen örneklerden bazıları şunlardır:

(EUT) *kutluğda kutluğ siz erür siz kim muntağ türlüğ ogulluğ erdnig on ay tünî karnınta kötürü tutdunguz siz* (MYTS 90/11-14)

:‘Bahtiyar bahtiyarı sizsiniz ki bunun gibi bir oğul cevherini on ayın gecesi karnınızda taşıdınız.’

Yazarın çevirisinden yararlanılan bu örneğin çevirisi ‘‘Bunun gibi bir oğul cevherini on ayın gecesi karnınızda taşıdığınız için mutlusunuz.’’ şeklinde de yapılabilir. Burada söz konusu kişinin mutlu olma sebebi bildirilmiştir.

(KarT) *ol pend turur sanga hem sening boğnınga, terk bolğay kim sorulğay siz.* (RKT 36-43/44)

:‘O sana ve senin milletine öğüttür, onlar sizden sorulacağı için terk etmeyin.’

Ryland Kur’an Tercümesi’nden alınan bu örnekte öğütlerin terk edilmeme sebebi bildirilmiştir.

(Harezmt) *Yazuq qardaşlarımqa turur kim mēni qul tēp sattılar.* (NF 361/8)

:‘Beni kul diye sattıkları için günah kardeşlerimdir.’

Nechü’l-Feradis adlı metinden alınan örnekte kul diye satmalarından dolayı günahın söz konusu kişinin kardeşlerine ait olduğu ifade edilmiştir.

(Harezmt) *Men ol tejrığa secde kılur-men kim ölügni tirgüzür* (KE 40r/18)

:‘Ölüyü dirilttiği için ben o Tanrı’ya secde ederim.’

Kısasü’l-Enbiya’dan alınan örnekte Tanrıya neden secde edildiği ifade edilmiştir.

(Harezmt) *ajun bir toğşun atka oğşar iy yār / sağın kim tipmesün angsızda zinhār* (HÜŞ/1801)

:‘Ey yar, çılgın bir ata benzeyen dünyanın seni ansızın tepmemesi için kendini ondan sakın.’

Hüsrev ü Şirin’den alınan örnekte çılgın ata benzetilen dünyanın söz konusu kişiyi ansızın tepmemesi için sakınılması gerektiği ifade edilmiştir.

(Harezmt) *tünle ewüing müngüşinde namāz qılğıl kim ewüing nūrluğ bolsun.* (NF 321/5)

:‘Gece evinin köşesinde namaz kıl ki evin nurlu olsun.’

Nechü’l-Feradis’den alınan örnekte gece namaz kılınması sonucunda evin nurla dolacağı ifade edilmiştir.

(Harezmt) *Resūlni andağ düşmen erdi kim atın ağzına almas erdi.* (KE 196r/19)

:‘Resul’e düşman olduğu için (onun) adını ağzına almazdı.’

Kısasü’l-Enbiya’dan alınan örnekte peygamberin adının ağza alınmamasının sebebi bildirilmiştir.

(Kıpçakt) *andan artuğ yirge varmağay saklağay kim ol at helāk olmağay* (BV 7a/4-5)

:‘Ondan fazla yere varmayacak koruyacak ki o at helak olmayacak.’

Baytaratü’l-Vasıh’dan alınan örnekte atın helâk olmaması için daha fazla onunla yol alınmayacağı ifade edilmiştir.

(**KıpçakT**) *başı biraz tışkaru meyl kılsun kim sanga minmege kolay bolğay*
(MG 68b/8-9)

:‘Başı biraz dışarı meyletsin ki senin binmene kolay olsun.’

Munyetü’l-Guzat’tan alınan örnekte ata binmenin kolay olması için atın başının biraz dışarıya doğru olması gerektiği ifade edilmiştir.

(**KıpçakT**) *tangrı-ğa şükr kılgay kim muntig uluğ hünerlerini anga rüzī kıldı*
(MG 6a/5-6)

:‘Böyle büyük hünerlerini ona nasip ettiği için Tanrı’ya şükredecek.’

Munyetü’l-Guzat’tan alınan örnekte Tanrı’ya şükredilmesinin sebebi açıklanmıştır.

(**KıpçakT**) *sen taķı yahşı fehm itgil kim dāyimā ‘amel kılgay-sen* (MG 41b/7)

:‘Daima (bunlarla) amel edeceğin için sen de iyi anla.’

Munyetü’l-Guzat’tan alınan örnekte öneride bulunulan kişinin söylenilenleri iyi anlaması gerektiğinin sebebi açıklanmıştır.

(**KıpçakT**) *anası ‘arabī kısraķ durur bunı göñlünde saķlağıl kim gerek olğay*
(BV 22b/6-7)

:‘Anası Arap kısrağıdır. Gerek olacağı için bu (bilgiyi) aklında tut.’

Baytaratü’l-Vazıh adlı metinden alınan örnekte bilgiyi kişinin neden saklaması gerektiği bildirilmiştir.

(**EAT**) *Didiler muhtâcumuz yokdur aña / Korkumuz yok kim uyavuz biz saña*
(GN 4174)

:‘Ona ihtiyacımız ve ondan korkumuz olmadığı için biz size uyarız.’

Garibnâme’den alınan örnekte kişilerin kim ile yargının sebepleri bildirilmiştir.

(**EAT**) *Kız eydür: Ol öyle ādam degüldür kim saña görine didi* (DKK 78/9-13)

:‘Kız o öyle görünecek biri olmadığı için sana görünmez dedi.’

Dede Korkut Kitabı’ndan alınan örnekte söz konusu kızın neden görülemeyeceği ifade edilmiştir.

(EAT) *Zîra bu cismi Çalap dört nesneden / Eyledi **kim** kâyim oldu bu beden*
(GN 2250)

:‘Zira Çalap bu bedeni dört nesneden yarattığı için sağlam oldu.’

Garibnâme’den alınan örnekte bedenin sağlam olmasının sebebi açıklanmıştır.

(EAT) *süglügi Depegözün gözine eyle başdı **kim** Depegözün gözi helâk oldu.*
(DKK 227/2)

:‘Şişî Tepegözün gözüne kuvvetlice bastığı için Tepegözün gözü helâk oldu.’

Dede Korkut’tan alınan örnekte Tepegöz’ün gözlerinin helak olmasının sebebi açıklanmıştır.

(EAT) *Hışâr kapısına girmiş-iken kara pulat üz kılıc[-ıl]a enşesine eyle çaldı **kim** başı top gibi yere düştü.* (DKK 211/3-4)

:‘Kale kapısına girdiği gibi kara çelik yağlı kılıcıyla ensesine (öyle) vurunca başı top gibi yere düştü.’

Dede Korkut Kitabı’ndan alınan örnekte başının top gibi yere düşmesinin sebebi bildirilmiştir.

(OsmT) *Suyu kemâl mertebe meshûndur **kim** âdem girmeğe tahammül edemez.*
(Snâme 345b)

:‘Suyu son derece sıcak olduğu için insan girmeye dayanamaz.’

Seyahatname’den alınan örnekte insanın suya girememesinin nedeni açıklanmıştır.

(OsmT) *Gemicilerden Kışlakcı Dayı ve Çördüm Dayı ve Cıvık Velî nâm dayılar çoğürleriyle gelüp anlar dahi âşıkâne ve sâdıkâne bir fasl etdiler **kim** çoğür erbâbı olanların ağızlarından salyaları akdı.* (Snâme 221a)

:‘Gemicilerden Kışlakcı Dayı ve Çördüm Dayı ve Cıvık Velî isimli dayılar çalgılarıyla gelip onlar da aşıkane ve sadıkane bir fasıl ettikleri için çalgı erbabı olanların ağızlarından salyaları aktı.’

Seyahatname’den alınan örnekte yapılan faslın çok güzel olmasından dolayı beğenildiği ifade edilmiştir.

3.8.8. meger / meğer kim “meğer”

Temel işlevi şart bildirme olan *meğer*, bazı cümlelerde yargının sebebini bildirme işlevi görür. Tespit edilen örneklerden bazılarını şu şekilde vermek mümkündür:

(KarT) *yarlıg ıdılmas manga meger aning üçün men korkıtğuçı men* (RKT 34-38/70)

:‘Ben korkutucu olduğum için bana ferman gönderilmez.’

Ryland Kur’an Tercümesi’nden alınan örnekte kişiye ferman gönderilmeme sebebi açıklanmıştır.

(KarT) *men bîzār men andın kim tapnur sizler. Meger ol kim törütti meni ol köndürgey meni* (RKT 36-43/26-27)

:‘Beni yaratan, beni doğru yola döndürecek olan ve sizin ibadet ettiğinizden korkarım.’

Ryland Kur’an Tercümesi’nden alınan örnekte *meger* ile korkmanın sebebi açıklanmıştır.

(Harezmt) *Ol, anlarğa horluk dünyāda, taķı anlarğa ol cihānda ķın uluğ. Meger anlar kim tevbe kıldılar* (SAKT 109b/7-8)

:‘Onlar tövbe edinceye kadar onlara dünyada horluk ve azap var.’

Satıraltı Kur’an Tercümesi’nden alınan örnekte *meğer* ile cümleler arasında sebep-sonuç ilgisi kurulmuştur.

(KıpçakT) *aning birle nusret bulğay meger kim kılıç aning üçün kim aning heybeti taķı fażlı bar* (MG 82b/5-7)

:‘Kılıcı elinde olup heybet ve değer kazanınca ancak onunla başarıya ulaşacak.’

Munyetü’l-Guzat’tan alınan örnekte *meger kim* ile başarıya ulaşmasının sebebi bildirilmiştir.

(ÇağT) *Meyni zehr-i hecr sağındıñ meger kim tatķalı / Bir fidāyī min kibi devrānda peydā kılmadıñ* (BVasat 357/2)

:‘Ayrılık zehrinin şarabını tattırdığın için benim gibi kurbanı dünyada yaratmadın.’

Bedayi'ü'l-Vasat'tan alınan örnekte *meğer kim* ile dünyada kendisi gibi kurban gelmemesinin sebebi açıklanmıştır.

(EAT) *Ve hîç kan aldurmaya, meğer ki zarûret ola.* (EM M63a/11)

:‘Mecbur olmadıkça kan aldırmasın.’

Edviye-i Müfrede'den alınan örnekte kan aldırma için gereken sebep açıklanmıştır.

(EAT) *yandı bağrum, göyindü içüm. Meger senün ağaḡ yok olupdur, yüregüne kaynar yağlar kuyılupdur* (DKK 102/9-11)

:‘Senin abin öldüğü için yüreğine kaynar yağlar dökülmüş bağrın yanıp için kavrulmuş.’

Dede Korkut Kitabı'ndan alınan örnekte söz konusu kişinin yüreğinin yanmasının sebebi açıklanmıştır.

3.8.9. ol sebebden “o sebepten, o yüzden, ondan dolayı”

İşaret sıfatı *ol* ve Arapçadan Türkçeye giren *sebeb* sözcüğüne ayrılma durum ekinin eklenmesi ile oluşan bu edat “ondan dolayı, o yüzden” anlamlarında sebep bildirme işlevi ile cümleleri birbirine bağlar. Türkçe + Arapça ikili öbekleşmiş bir yapıya sahiptir. *ol sebebden*; kendinden önceki cümlede gerçekleşen eylemin sebebini bildirir. Tespit edilen örneklerden bazıları şunlardır:

(HarezmiT) *Âdem oḡaḡ bolsa eyegüsi aḡrıḡay erdi ol sebebdin Ḥavvānı düşmān tutḡay erdi.* (KE 7v/8)

:‘Âdem uyanık olsa kaburga kemiği ağrıyacaktı. O sebepten Havva’yı düşman bilecekti.’

Kısasü'l-Enbiya'dan alınan örnekte Havva'nın neden düşman olarak bilineceğinin sebebi edilmiştir.

(KıpçakT) *melik-ning közine ḡaḡır köründi ol sebebden kim ḡaremi-ning iksük ḡādimi ḡüsn bile andan artuḡ idi* (GT 252/1-2)

:‘Hükümdarın gözüne değersiz göründü. O sebepten ki harem aciz hizmetçisi güzellikte ondan fazlaydı.’

Gülistan Tercümesi’nden alınan örnekte söz konusu kişinin hükümdarın gözünden değersiz olması sonucunda güzellikte bir hizmetçiden daha düşük görüldüğü ifade edilmiştir.

(ÇağT) *Ve avval kişi kim şadaka resmin peydā kıldı ol irdi. Ol sebebdin anıñ zamânında refâhiyyet köp boldı.* (TMA T695a/27)

:‘Çok önce o kişi sadaka vermeyi ortaya çıkardı. O sebepten onun zamanında refahlık çok oldu.’

Tārīḥ-i Mülūk-i ‘Acem adlı metinden alınan örnekte söz konusu kişinin zamanında refahlık olmasının nedeni açıklanmıştır.

(OsmT) *Zira Kefere-i Varsağ, Sultan ‘‘Alâüid-Dîn’e dahi zebuğa dimezlerdi. Ol sebebdin ‘‘Alâüid-Dîn dahi kefere-i Varsağ ’a bu iş olduğına safâ sürüb mukayyed olmadı.* (Neşrî 47/1-3)

:‘Zirâ Varsağ kafirleri, Sultan Alaaddin’e de zebuğa dimezlerdi. O sebepten Alaaddin dahi Varsağ kafirlerine bu işin olmasına sevinip kayıtsız kalmadı.’

Neşri Tarihi’nden alınan örnekte *ol sebebdin* ile söz konusu işe kayıtsız kalınmamasının sebebi açıklanmıştır.

(OsmT) *keferesine adâlet gösterüb hoşnud kılmışlardı. Ol sebebdin kal’aya zâd ü zevâd iletmezlerdi.* (Neşrî 159/1-2)

:‘Kâfirlerine adalet gösterip hoşnut etmişlerdi. O sebepten kaleye yiyecek, içecek yardımı göndermezlerdi.’

Neşri Tarihi’nden alınan örnekte kafirleri hoşnut etmelerinden dolayı yiyecek ve içecek yardımı gönderilmediği ifade edilmiştir.

3.8.10. ol/bo tıltagın “o/bu sebeple, bu yüzden”

Clauson *tılta-* fiilinden türemiş olduğunu belirttiği *tıltagın* sözcüğünün anlamının belirsiz olduğunu ifade eder (1972: 494). Li, sözcüğün *tılta-* ‘sebepl ol-’ eyleminin adlaşmış şekli *tıltag* ‘sebepl’ üçüncü kişi iyelik almış şekli *tıltagına* ‘sebebiyle’ olduğunu; Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde *tıltag* ‘sebepl’ Kıpçak Türkçesinde ise *dıldag* ‘delil’ anlamıyla kullanıldığını belirtir (Li, 2004: 736). *tıltagın*, ol ‘o’ ve bo ‘bu’ işaretleyicileri ile ‘o sebeple, bu sebeple’ anlamı kazanır. Polat, *tıltag* sözcüğünün *ötrü*, *ötgürü* gibi edatlarla kullanılıyor olmasının bu yapının edat kategorisinde ele alınamayacağını bir göstergesi olduğunu belirtir (Polat, 2020:

86). *tıltagın* yapısının Eski Uygur Türkçesi'nde cümle bağlayıcısı olarak sebep ve sonuç bildirme işlevinde görülen örnekleri şu şekildedir:

(EUT) *toğmadaçı nomlarığ tuğa bululur, bo tıltag-ın kiginçi bolar-ning adırt öngi erür bir teg ermez. azuça yme alku nomlarta yintem bululur bilip öçmek* (Üİ 123a/12-14)

:“Dharma’ları tutarak bulunur. Bu sebeple bunların cevabı farklıdır. Bunların cevabı farklıdır aynı değildir. Veyahut da bütün dharmalar’da sadece bilip sönme bulunur.”

Doğrudan yazarın çevirisinin verildiği örnekte *bo tıltag-ın* ile birinci cümledeki yargının sebebi bildirilmiştir.

(EUT) *üç türlüg anantrıs athıg ayıg kılınç tükel kıltı ol tıltagın avış tamuğa kigürdü* (MYTS 57/26-31)

:“Üç çeşit Anantria adlı kötü amelleri hep işledi. Bu sebepten Avici cehennemine soktu.”

Doğrudan Tekin’in çevirisinin verildiği örnekte söz konusu kişinin hep kötü amel işlemesinden dolayı Avici adlı cehenneme girildiği bildirilmiştir.

(EUT) *ölürdeçi kişiler birle tüz köngüllüg boltumuz ol tıltagın anta ölüp tamuda toğdumuz* (MYTS 78/53-55)

:“Öldüren kimseler ile aynı fikirde idik. Bu sebepten orada ölüp cehennemde doğduk.”

Maytrısimit’ten alınan örnekte söz konusu kişilerin cehenneme gitmelerinin sebebi bildirilmiştir.

3.8.11. ötrü “-den dolayı”

Türkçe kökenli *ötrü*, türemiş yapıli bir cümle bağlayıcısıdır. Gülensoy, *ötrü* sözcüğünü *öt-* “geç-” + *-ür-* “del-, arasından geç-”, *-ü* “filden edat yapan ek” yapısında ve *bir şeyden dolayı, bir şey yüzünden, -den dolayı* olarak anlamlandırmıştır (2011b: 676). Clauson edat olarak verdiği *ötrü*’nün; cümleyi başlatırken *sonra, bundan dolayı* anlamlarında; edat olarak ise ‘-den dolayı, sonrasında’ anlamlarında kullanıldığını ifade eder (1972: 64). Erdal, *sonra* anlamına gelen edatın aynı zamanda “bunun üzerine, o zaman” anlamına gelen bağlaçli bir kullanıma da sahip olduğunu belirtir (2004: 328).

ötrü'nün cümle bağlamadaki temel işlevi sebep bildirmediir. Bu işlevin yanında zamansal açıdan sıralama ve ekleme bildirme işlevinde kullanıldığını görmekteyiz. *anta* sözcüğünün bağlaçlarla kullanılma eğilimi *ötrü* sözcüğü için de geçerlidir. Eski Uygur Türkçesi döneminde ilk örneklerini gördüğümüz *ötrü* tek başına kullanılırken Harezmi Türkçesinden itibaren *andan/andın ötrü* şekli yaygınlaşmıştır. Türkiye Türkçesinde ise *-den ötürü, ötürü* kullanımları görülür. Hacıeminoğlu *ötrü*'nün Batı Türkçesinde yazı dilinden ziyade ağızlarda yaşayan *ötürü* 'sebebiyle' anlamında kullanımına devam edildiğini belirtir (2015: 71).

ötrü, kendinden önceki cümlede yer alan yargının sebebini bildirmedi kullanılır. Tespit edilen örnekleri şunlardır:

(EUT) *ilig öze yirig börte yarlıkar ötrü yir yarılıp ötrü tiki çuğı birle çadır suvluğ uluğ ögüz belgülig bolur* (MYTS 105/25-28)

:“Eli ile yere temas eder, [bu yüzden] sonra yer yarılır, bir gürültü ile suyu küllü bir nehir ortaya çıkar.”

Maytrisimit'ten alınan örnekte yazarın çevirisi verilmiştir. El ile yere temas edilmesi sonucunda meydana gelen durumlar bildirilmiştir.

(EUT) *çalaprbasi lu oğrınta kutrulmak yolka tegirler ötrü tükel bilge maytrı burkan lu ordusıntın önüp kitumati kent uluştaki tınlıglarka saqınu sözleyü yitiñsiz asağ tusu kılu yarlıkap samantapuşp sengremke keli yarlıkar* (MYTS 54/6-14)

:“Ejder sayesinde kurtulma yoluna ulaşırlar. [Bu yüzden] sonra mükemmel hikmetli Maytrı burkan, ejder sarayından çıkıp Ketumati şehrindeki yaratıklara, yedi kat şehirleri içindeki yaratıklara tasavvuru ve sözle ifadesi mümkün olmayan hizmetlerde haşmetle bulunup Samantapuşpa haşmetle gelir.”

Doğrudan yazarın çevirisine yer verilen örnekte *ötrü* ile sebep-sonuç ilgisi kurulmuştur.

(EUT) *kelti tip bilmiş kergek ötrü ol üdün ol ilig kan kentü özi ol nomçı bilgelerke yakın barıp bo nom erdinig eşidmiş tınglamış kergek* (AY 402/10-13)

:“Geldiğini bilmek gerek bundan dolayı o vakit o hükümdar kendisi o vaiz bilgelere yaklaşıp bu kanun cevherini işitmiş dinlemiş (olsa) gerek.”

Altun Yaruk metninden alınan örnekte *ötrü* ile cümleler arasında sebep-sonuç ilgisi kurulmuştur.

(KarT) *élin itmiş ötrü bayumış kara* (KB D/256)

:“Memleketini tanzim etmiş ve halkı zengin olmuş.”

Arat’ın çevirisinden yararlanılan bu örnekte ötrü ile ilin düzenlenmesi sonucunda halkın zenginleştiği sonucu belirtilmiştir.

(KarT) *bilig bérdi yalñuk bedüdi bu kün / ukuş bérdi ötrü yazıldı tügün* (KB Ç/150)

:“Ona bilgi verdi ve insan bugün yükseldi; ona anlayış verdi ve böylece düğümler çözüldü.”

Arat çevirisinden yararlanılan bu örnekte düğümün akıl verilmesi sonucunda çözüldüğü ifade edilmiştir.

3.8.11.1. anta ötrü “ondan dolayı”

anta sözcüğünün bağlaçlarla kullanımı oldukça sık karşılaşılan bir durumdur. Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde *ötrü* olarak görülen bağlayıcı Harezmi Türkçesinden itibaren *anta ötrü*, *andan/andın ötrü* şekliyle görülmektedir. *anta* ve *ötrü* birleşmesinden oluşmuştur. *anta*, ol eskicil zamirinin bulunma hâl eki almasıyla oluşmuştur. “Orada, o zamanda” anlamlarında kullanılır (Clauson, 1972: 176). Gülensoy, *öt-* “geç-” + *-ür-* “del-, arasından geç-”, *-ü* “fiilden edat yapan ek” olarak ayırmış *bir şeyden dolayı*, *bir şey yüzünden*, *-den dolayı* şeklinde anlamlandırmıştır (2011b: 676). Clauson, cümleyi başlatıcı olarak *sonra*, *bundan dolayı* anlamlarında; edat olarak ise *-den dolayı*, *sonrasında* anlamlarında kullanıldığını ifade eder (1972: 64). *anta ötrü*; kendinden önceki cümlede yer alan yargının sebebini bildirir. Tespit edilen örneklerden bazıları şu şekilde verilebilir:

(EUT) *yarlıkasun tip ötünti anta ötrü teñri teñrиси burkan inçe tep yarlıkadı* (AY 607/5-7)

:“Buyursun diye dilekte bulundu ondan dolayı tanrı(lar) tanrısı buda şöyle deyip buyurdu.”

Altun Yaruk adlı metinden alınan örnekte *anta ötrü*, kendinden önceki cümleye dayanarak sebep bildirmektedir.

(HarezmiT) *Habilniñ qoyları meniñ aşlıqımğa kirmiş erdi andın ötrü uwtanıp kelmis* (KE 16v/3)

:‘Habil’in koyunları benim buğdayıma girmişti. Ondan dolayı utanıp gelmez.’

Kısasü’l-Enbiya’dan alınan örnekte söz konusu kişinin yaşanılan bir durumdan dolayı gelmediği belirtilmiştir.

3.8.12. pes “bu sebeple”

bes, kendinden önceki cümlede yer alan eylemin gerçekleşme sebebini bildirir:

(**KıpçakT**) *bularğa mundın yahşı iş yok turur bes sen taķı bulardın yıraķ turgıl*
(MG 60b/1-2)

:‘Bunlara bundan daha iyi iş yoktur, bu yüzden sen de bunlardan uzak dur.’

bes, kendinden önceki cümlede gerçekleşen eylemin sonucunu bildirir.

(**KıpçakT**) *bu vaşf kılğanlarım kibi kılmasang yüzing taķı kögsing açılğay bes*
bu haleldin ötrü sanga süngü yük bolğay bes bu işlerde katığ saklangıl (MG 20a/7-9)

:‘Bu bildirdiklerim gibi yapmazsan yüzün ve göğsün açılacak. Bu bozukluktan dolayı süngü sana yük olacağı için bu işlerde iyice korun.’

Munyetü’l-Guzat’tan alınan örnekte *bes* ile sebep-sonuç ilgisi kurulmuştur.

(**EAT**) *İlla yokdur tâkatum yol varmaga / Pes yüz urdum başladum*
yalvarmaga (GN 7911-7912)

:‘Yol gitmeye gücüm yoktur. Bu sebeple secde edip, yalvarmaya başladım.’

Garibnâme’den alınan bu örnekte iki cümle arasında neden-sonuç ilişkisi *pes* ile sağlanmıştır. Birinci cümlede söz konusu kişinin yol gitmeye gücü olmadığı, ikinci cümlede ise bu sebepten yalvarmaya başladığı ifade edilmiştir.

(**OsmT**) *Muhammed Giray Maskov Kralı’na fîrar eyledi. pes leşker-i Tatar*
Devlet Giray’ıñ emrine fermân berdâr ve Canbek Giray Han’dan bîata qarâr
virdiler. (TEDK 18b/18)

:‘Muhammed Giray Moskova Kralı’na kaçtı. Bu yüzden Tatar Ordusu Hükümdar Giray’ın emrindeyken, Canbek Giray Han’ın emrine girmeye karar verdiler.’

Tevârih-i Deşti Kıpçak adlı metinden alınan örnekte Muhammed Giray’ın Moskova Kralı’na sığındığı ve bunun üzerine Canbek Giray Han’ın emrine girdikleri belirtilmiştir.

3.8.13. taķı “ve”

Temel işlevi ekleme ve sıralama olan *taķı*, kendinden önceki cümlede yer alan yargının sonucunu bildirir. Tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

(HarezmiT) *aķıldı karanguluk taķı kitdi kadgu* (ME 157/8)

:‘Karanlık aķıldı ve kaygı gitti.’

Mukaddimetü’l-Edeb adlı metinden alınan örnekte *taķı* ile karanlığın aydınlığa dönüşmesi sonucunda kaygının gittiğı ifade edilmiştir.

(HarezmiT) *Ya Ābu Bekr, emgekdin qutuldung, arıĝ suw birle ĝusl qılding tēdiler. Taķı kökde atıng Şiddīq turur* (NF 103/2-3)

:‘Ya Ebu Bekir, temiz su ile gusul alıp zahmetten kurtuldun dediler. Ve gökte adın Sıddık’tır.’

Nechü’l-Feradis adlı metinden alınan örnekte Ebu Bekir’e neden Sıddık adının verildiğı açıklanmıştır.

(KıpçakT) *bu laķıfe sultānga hoş keldi daĝı küldi* (GT 20/8-9)

:‘Bu şaka, sultana hoş geldi ve güldü.’

Gülistan Tercümesi’nden alınan örnekte şakanın sultana hoş gelmesinden dolayı güldüğü bildirilmiştir.

3.8.14. zirā “zira, çünkü”

Baĝlı cümle yapan *zira*, baĝlanan cümleler arasında neden-sonuç ilişkisi oluşturmak amacıyla kullanılır (Delice, 2012: 162). Ergin’in cümle başı edatları içerisinde yer alan *zira*; başına geldiğı cümleyi kendisinden öncekilere baĝlar (2013: 355). Hacıeminoĝlu, Arapça’ya ait bir sözcük olduĝunu belirttiğı *zirā’nın* Batı Türkçesinin her devresinde kullanılmış bir baĝlama edatı olduĝunu ifade eder (2015: 216). Devellioĝlu ise *zira*’yı Farsça ‘çünkü, şundan dolayı ki’ anlamlarında kullanılan bir baĝlama edatı olarak açıklar (2015: 1385).

Zirā, cümleleri birbirine sebep bildirme işlevleriyle baĝlar. Eski Anadolu Türkçesi dönemi sonrasında Türkçe üzerindeki Arapça ve Farsçanın etkisinin artması ile Osmanlı Türkçesinde işlekliğı de doĝru orantılı olarak artmıştır. Bu sebeple Osmanlıca döneminde *zira*’nın kullanımı oldukça yaygındır. *zirā*’nın cümle baĝlayıcısı olarak tespit edilen örneklerini şu şekilde vermek mümkündür:

(KıpçakT) *basan: Köpeklere takılan isimdir. Aslı itibarile bastı kelimesinden müştaktır, zîrâ köpekler kurtu yıkarmış. (Kİ/15)*

:‘Basan: köpeklere takılan isimdir. Aslı itibarıyla köpekler yıktığı için bastı kelimesinden türemiştir.’

Kitabu’l-İdrak’tan alınan örnekte zira ile sebep-sonuç ilgisi kurulmuştur.

(EAT) *ma’deye muvâfık degüldür, zîrâ ağırdur, géc siyer (EM P4b/2)*

:‘Sindirimi yavaş ve geç olduğu için mideye uygun değildir.’

Edviye-i Müfrede’den alınan örnekte zira ile söz konusu bitkinin mideye neden uygun olmadığı ifade edilmiştir.

(EAT) *Kaygu gelse hem anı ister yine / Zîra dermân andan oldı derdine (GN 1051)*

:‘Derdine çare olduğu için kaygılansa da yine onu ister.’

Garibnâme’den alınan örnekte zira ile sebep-sonuç ilgisi kurulmuştur.

(EAT) *Yine bir söz eydiserem iy safâ / Âdem-iseñ bu söze kalgıl vefâ Zîra bu söz âdemîler işidür / Ol bile kim ‘akl anuñ yoldaşındur (GN 3258-3259)*

: ‘Ey safa, insan ise vefa göstereceğin bir söz söyleyeceğim. İnsan, bu sözün insanlar söylendiğini ve aklının yoldaşı olduğunu bilmelidir.’

Garibnâme’den alınan örnekte zira ile söylenen sözün neden vefa gösterilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

(OsmT) *Ammâ medrese ve dârü’l-kurrâ ve dârül-hadîsleri yokdur. Zîrâ ekseriyyâ cümle halkı Urum’lardır. (Snâme 221b)*

:‘Bütün halkı çoğunlukla Rum olduğu için medresesi ve Kur’an ile hadis okuma yeri yoktur.’

Seyahatname’den alınan örnekte halkın Rum olmasından dolayı Kur’an okuma yerinin olmadığı ifade edilmiştir.

(OsmT) *Ol yirde bir çam agacı vardur, kandilli çam dirler. Zîrâ gâh-gâh ardında bir şu’le görünür. (Neşri 85/23)*

:‘Ordaki çam ağacının ardından zaman zaman ışık görüldüğü için ona kandilli çam derler.’

Neşri Tarihi'nden alınan örnekte zirâ ile söz konusu ağaca neden kandilli çam denildiği ifade edilmiştir.

(OsmT) *etrâf-ı âlemden bunun sâye-i saltanatına gelirlerdi. Zirâ Moğul İran'a müstevli olup âlemde huzur kalmamışdı.* (Neşri 12a/1)

:‘Çevre yerlerden bunun saltanatının gölgesine gelirlerdi. Çünkü Moğol İran’ı istila edince dünyada huzur kalmamıştı.

Neşri Tarihi'nden alınan örnekte zira ile yapılan eylemin sebebi bildirilmiştir.

3.8.15. zirâ kim “zira ki, çünkü”

Farsça edat *zira* ‘çünkü, şundan dolayı ki’ ile Türkçe *kim* sözcüklerinden oluşan *zira kim* yapısının (Devellioğlu, 2015: 1385). Eski Anadolu Türkçesi döneminden itibaren cümleleri bağlamada kullanıldığı görülmektedir. *zira* sözcüğüne *kim* sözcüğünün eklenmesiyle oluşan *zira kim*’in, *zira*’dan daha kuvvetli bir anlam taşıdığı düşünülebilir. *zira ki*, kendinden önceki cümlede gerçekleşen yargının sebebini açıklama görevi görür. Tespit edilen örnekler şu şekilde verilebilir:

(EAT) *nâ-çâr varmak gerek, ammâ bana gitmek genez gelir. Zîre ki sonumda sizûn gibi oğlanlarum vār.* (Mname 7a/14)

:‘Çaresiz gitmem gerek. Bana gitmek kolay gelir. Çünkü arkamda sizin gibi oğullarım var.’

Marzubân-nâme adlı metinden alınan örnekte *zira ki* ile söz konusu kişiye ayrılmamanın neden kolay geldiği ifade edilmiştir.

(EAT) *Lîki vardur bir ‘acâyib cânavar / Kamudan ol katreyi artuk sever Zîre kim oldur anuñ sermâyesi / Cân içinde nakd u genc ü mâyesi* (GN 6502-6503)

:‘Fakat hepsinden fazla sevdiği acayip bir canavar vardır. Çünkü onun sermayesi, parası, hazinesi ve mayası odur.’

Garibnâme’den alınan örnekte *zîre kim* ile söz konusu canavarın neden sevildiği ifade edilmiştir.

(EAT) *Kim tene uyar-ısa toprak ola / Kim câna uyar-ısa bâkî kala Zîra kim her nesne varur aslına / Cân çıkar ‘arşa vü ten girür sine* (GN 688-689)

:‘Nefsine uyan toprak olur, cana uyan ölümsüz olur. Çünkü her nesne aslına döner, can arşa çıkar, vücut mezara girer.’

Garibnâme'den alınan bu örnekte *zira kim* ile cümleler arasında açıklama ilgisi kurmuştur.

3.9. Şart bildirme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları

Bu başlık altında eylemin gerçekleşmesi için gerekli şartı bildiren cümle bağlayıcıları verilmiştir.

3.9.1. birök “eğer, fakat, ise”

birok, *bir* ve *ök* pekiştirme edatının birleşmesinden Türkçe birleşik bir sözcüktür (Clauson 1972: 362). Räsänen'a göre pekiştirme edatı önce *ok* iken incelenerek *ök* şekli ortaya çıkar (1957: 248'den aktaran Korkmaz, 1961: 14). Korkmaz, *birök* yapısının Karahanlı ve Harezmi Türkçesi metinlerinde bir sayı adı ve *ök* edatının birleşerek *-cık/-cik* küçültme ekine denk bir vazife gördüğünü ve “biricik, bir tanecik, bir tek” anlamlarında sıfat ve zarf olarak kullanıldığını belirtir (1961: 15).

birük ise *ök* edatının ünlüsünün daralması ile ortaya çıkmıştır. *birökkim*, *birök*'e *kim* bağlacının eklenmesi ile meydana gelmiştir. *birök* cümleleri şart kipindeki çekimlenmiş cümleleri bağlar (Karahan, 2015: 165). *birök*, kendinden önceki cümlede yer alan eylemin gerçekleşmesi için şart bildirir. *birök* ve *birük* olmak üzere iki değişkesi mevcuttur. Şart bildirme işlevinde görülen *birök*'ün tespit edilen örnekleri şu şekilde verilebilir:

(EUT) *agır ayak kılmış bolgaylar birök üç üdki burkanlarka tapıg uduğ ağır ayağ kılmış bolsarlar ötrü sakınu sözleyü yitiñsiz ulug buyan edgü kılınçig kılmış kazanmış bolgaylar* (AY 414/1-6)

:“Saygı göstermiş olacaklar. Eğer üç vakitteki burkanlara saygı, hizmet gösterirlerse ulaşamayan büyük sevabı, iyi ameli kazanmış olacaklar.”

Altun Yaruk'tan alınan bu örnekte *birök* ile eylemin gerçekleşmesi için gerekli şartı bildirir.

(EUT) *ne ada bolğay sini birle ulıg kılınadı birök kişi birikmek atlıg ırk kelser savın inçe tir* (ETŞ 300)

:“Senin ile başa çıkacak bir tehlike kalmaz. Eğer insanların birleşmesi adlı fal gelirse, tâbiri şöyledir.”

Eski Türk Şiiri’nden alınan örnekte doğrudan yazarın çevirisine yer verilmiştir. Burada *birök* ile henüz gerçekleşmeyen bir eylemin şartı bildirilmiştir.

(EUT) *korkınç ayınç bolmagay birök bek katıg süzük kértgünç köñülin bo daranıg bir sözlegüçe érser küsemiş küsüşü kangay* (AY 537/3-6)

:‘Korku olmayacak eğer sağlam, kararlı, gönlü temiz imanlı (bir şekilde) bu büyüü sözü bir kez söyleyurse dilediği kabul olacak.’

Altun Yaruk adlı metinden alınan örnekte *birök* ile iki cümle arasında şart ilgisi kurulmuştur. Söz konusu kişinin sözünü sağlam, kararlı, gönlü temiz imanlı bir şekilde söylediği durumda dileğinin kabul edileceği belirtilmiştir.

(EUT) *tegingey men birök ol kişi altun kümüş küseyür érser altun kümüş birgey men* (AY 545/3-5)

:‘Ulaşacağım eğer o kişi altın gümüş istiyor ise (ona) altın gümüş vereceğim.’

Altun Yaruk’tan alınan örnekte söz konusu kişinin altın ve gümüş istemesi durumunda ona altın ve gümüş verileceği bildirilmiştir.

(EUT) *tükel uqıtgu kergek tört törlüg nomlarıg eng’ilki san. İkinti at üçünç belgü törtünç adruk. birök tükellig erser bolar törtegü-ke ötrü atı atı bolur* (Üİ 100b/10-13)

:‘Birinci sayı, ikinci ad, üçüncü alamet, dördüncü fark gereğince tam olarak anlatmak gerek. Eğer bu dördüne sahip ise o zaman adı “büyük sastra” olur.”

Üç İtigsizler’den alınan örnekte doğrudan yazarın çevirisine yer verilmiştir. Söz konusu kişinin birinci cümledeki unsurları taşıdığı durumda büyük sastra olacağı ifade edilmiştir.

(EUT) *tözsüz bolmak kergek birök tıdıg-lıg tuıuğ-luğ-ta taş erür kök qalıq tiptiser. İnçip kongül kongül-teki nomta ulatı alku tıdıgsız nomlarning barçanınıg atı bolgu kergek* (Üİ 102a/9-12)

:‘Köksüz olmak gerek. Eğer engelli ve mânialı dışında (olanlar) göktür diye dersin, bu durumda gönül gönüldeki dharma’dan başlayarak bütün engelsiz dharma’ların hepsinin adı gök olmalı.”

Üç İtigsizler’den alınan örnekte *birök* ile iki cümle arasında şart ilgisi kurulmuştur.

(EUT) *bağ-tın öngi üdrülmek erür tip adırılı tüketti erti adın öçmeklertin birök yindem söz-leser birle yamıraşğay tip munda sözlemek üze bilip öçmek tip.* (Üİ 106a/5-6)

:“Neden ayırmayı gerek gördü? Şayet yalnızca sönme diye söyleseydi, o zaman diğer sönmeler karışacak diye şüphelenme olur idi.”

Doğrudan yazarın çevirisinden yararlanılan örnekte *birök* ile şüphelenme olması için bir şart bildirilmiştir. Buradaki şartın gerçekleşmediği görülmektedir.

3.9.1.1. *birök kim “eğer ki”*

Türkçe + Türkçe şeklinde ikili öbekleşmiş bir yapıdadır. *birök* ‘eğer’ ile *kim* sözcüklerinden oluşan *birök kim* şart bildirme işlevinde kullanılan bir cümle bağlayıcısıdır. *birök* ile *kim*’in birlikte kullanımında anlam belirleyiciliğini *birök* dil birimi üstlenir. Tespit edilen örneğini şu şekilde vermek mümkündür:

(EUT) *uluğ azruaya birök kim kayu tınlıglar öñre ajunlarta burkanlarka yakın tapınmaduk érserler ... köngüllerine kigürgeli umazlar* (AY 337/7-15)

:“(Ey) Büyük Brahma, eğer ki hangi canlılar geçmiş yaşam biçimlerinde Budhalara yaklaşmadıysa ... gönüllerine giremezler.’

Altun Yaruk adlı metinden alınan bu örnekte *birök kim* iki cümle arasında şart işlevinde anlam ilgisi kurmuştur.

3.9.1.2. *birök yine “eğer yine”*

birök yine, Türkçe + Türkçe öbeklenmiş bir yapıdadır. *birök yine* yapısının cümleleri birbirine şart bildirme işleviyle bağladığı görülmektedir. Eski Uygur Türkçesinde görülen örnekleri şu şekildedir: *birök yine*; kendinden önceki cümlede yer alan eylemin gerçekleşmesi için şart bildirir. *birök yine* yapısında *yine* ‘yine’ anlamı ile şart işlevini kuvvetlendirir. Tespit edilen örneklerinden bazıları şu şekilde verilebilir:

(EUT) *bügünü bilü umazlar anta birök yine kim kayu bilge yalañuklar érserler olar yine neng antag sakınmuzlar* (AY 385/9-10)

:“Bugünü bilemezler eğer yine hangi bilge insanlar(dan) iseler onlar yine asla onun gibi düşünmezler.’

Burada iki cümle arasında *birök yine* ile şart ilgisi kurulmuştur. Söz konusu kişilerin bilge insanlar olsalar bile bir bilge gibi düşünmeyecekleri ifade edilmiştir.

(EUT) *sizik köngül tutmasun birök küseser ed tavar üküş bolgay tapınça **birök yene** küseser at küü yme bütgey* (AY 486/20-23)

:‘Şüphe etmesin, eğer istese mal mülk istediği kadar çoğalacak eğer yine istese ad şan da sona erer.’

Altun Yaruk adlı metinden alınan örnekte *birök yene* ile şart bildirilmiştir.

3.9.2. ger, eger “eğer”

eger Farsça edat olarak tanımlanmıştır (Sami, 2017: 119). Devellioğlu bazen baştaki ünlünün düşerek “-ger” şeklinin de kullanıldığını ifade eder (2015: 236). Tietze, Farsça olarak verdiği *eger*’i *şayet* olarak anlamlandırmıştır (2016b: 554). *eger* İslamî Türk edebiyatının ilk metinlerinden itibaren bağlama edatı olarak kullanılmaktadır. Şart cümlesini esas cümleye bağlar ve genellikle cümlenin başında bulunur (Hacıeminoğlu, 2013: 96). *eğer*, *meğer* ve *egerçi* edatları Çağatay Türkçesinde sıklıkla görülür (Türk, 2020: 12). Ergin, *eğer*’i cümle başı edatları içerisinde gösterir. Ergin şart ifade eden veya şartı kuvvetlendiren edat olarak nitelendirir ve bugün yalnız şart cümlelerin başına geldiğini bildirir (2013: 355). Tespit edilen örneklerden bazıları şunlardır:

(KarT) *mü’minlik nişanı tevazu’ erür / **eger** mü’min erseng tevazu’ kılin* (AH 279-280)

:‘Müminliğin göstergesi tevazudur; eğer mümin isen mütevâzi ol.’

Atabetü’l-Hakâyık’tan alınan örnekte mütevâzi olmak için gereken şart bildirilir.

(Harezmt) *Abū Bekr razhu aydı. **Eger** bu sözni Peygāmbar aydı erse, rāst aydı.* (NF 99/3)

:‘Ebu Bekir r.a. eğer bu sözü peygamber söylediye doğrudur dedi.’

Nechü’l-Feradis’den alınan örnekte sözün doğru olması için gereken bir şart bildirilmiştir.

(Kıpçakt) *Bu bāb ata riyāzat öğretmegi bildirür. **Eger** atı kiçi-likden öğretmeseñ, riyāzat idip tīmār-lamasañ, yaramaz bolur.* (KHayl 93a/1-3)

:‘Bu bölüm, atı dizginlemeyi öğretir. Eğer ata küçüklükten öğretmezsen, dizginleyip tımar etmezsen (bu bölüm) faydasız olur.’

Kitabu'l-Hayl adlı metinden alınan örnekte *eğer* ile bu bölümde anlatılanların fayda sağlaması için gerekli şart bildirilmiştir.

(KıpçakT) *səniñ köñlüñni söver mi tējir-ni eger səniñ köñlüñ aytsa sév-er-mən inanmağıl* (CC 62a/20-21)

:‘Senin gönlün Tanrıyı sever mi? Eğer senin gönlün severim dese inanma.’

Codex Cumanicus adlı metinden alınan örnekte *eger* ile cümleler arasında şart ilgisi kurulmuştur.

(KıpçakT) *uluğ-ning kadrin bilmedi ‘izzet-sizlik itti eger mübārek hātırı tiler bolsa bu yanı kilmege köñglündeki murādınça ‘izzet tapqay* (GT 70/9-12)

:‘Büyüğün kadrini bilmedi, saygısızlık etti eğer mübarek gönlü bu tarafa gelmek isterse isteğine saygı gösterecek.’

Gülistan Tercümesi’nden alınan örnekte *eğer* ile söz konusu kişinin gelmek istemesi durumunda saygı gösterilmesi gerektiği bildirilmiştir.

(ÇağT) *miniñ saçın beğāyet kışkadur eger gisülarıñnı kisip maña birseñ kim saçımğa ulasam munça bahāsın birür min.* (TEH P339a/12-13)

:‘Benim saçım çok kısa. Eğer omzuna dökülen saçları kesip bana verirsen saçıma ekip değeri neyse verirdim.’

Burada *eğer* ile cümleler arasında şart ilgisi kurulmuştur.

(EAT) *Ol er ancak bilür girmek döşeğe virimezmiş saman iki eşeğe Eğer anun yirinde ben olaydum Hisârı ben beş-on günde alaydum* (CM 2611-2612)

:‘O adam ancak döşeğe girmeyi bilir, iki eşeğe saman veremezmiş, eğer ben onun yerinde olsaydım Hisar’ı beş on günde alırdım.’

Câmi’ü’l-Meknûnât’tan alınan örnekte *eğer* ile cümleler arasında şart ilgisi kurulmuştur.

(EAT) *ve baş ağrısına ve şar’a nāf’dür. Eger dövüp göze çekseler nûrın arturur.* (EM P6b/1)

:‘Ve baş ağrısına ve sara hastalığına faydalıdır. Eğer dövüp göze çekseler gözün parlaklığını artırır.’

Edviye-i Müfrede'den alınan örnekte gözün parlaklığının artırması için gereken şart bildirilmiştir.

(EAT) *Ol kişi kim sağır durur söyleme Hak sözün ana / Ger dirisen zâyi ' olur nasîb yokdur sözden ana* (YED 11/6)

:‘O kişi ki sağırdır Hak Sözünü ona söyleme / Eğer sözünü ona söylersen sözün faydasız ve ziyan olur.’

Yunus Emre Divanı'ndan alınan örnekte sağır kişiye söz söylendiği takdirde faydasız olacağı ifade edilmiştir.

(OsmT) *Muhammed Giray taht-ı Kırım 'a cülûs eylemiştir. eger hanlık mebûre olunursa ceng-ü cidâl olmaz.* (TEDK 15b/12)

:‘Muhammed Giray Kırım tahtına geçmiştir. Eğer hükümdarlığı beğenilirse savaş ve çarpışma olmaz.’

Burada *eger* ile savaş ve çarpışma olmaması için gereken şart bildirilmiştir.

(OsmT) *Kendü ilimüz içinde yürüyelüm. Eğer yağı gelürse men' idelüm.* (Neşrî 373/10)

:‘Kendi ilimiz içinde ilerleyelim. Eğer düşman gelirse engelleyelim.’

Neşrî Tarihi'nden alınan bu örnekte düşmanın gelmesi durumunda yapılacak şey ifade edilmiştir.

3.9.2.1. ve eger “ve eğer”

ve ile *eger* sözcüklerinden oluşmuş olan yapı Arapça + Farsça ikili öbekleşmiş bir cümle bağlayıcısıdır. *ve eger* cümleleri şart bildirme işleviyle birbirine bağlar. Şart cümlelerini bağlayan edat olup Karahanlı, Harezmi, Çağatay, Kıpçak ve Batı Türkçesi sahalarında kullanılır (Hacıeminoğlu, 2015: 203-204). *ve eger*'in temel işlevi şart bildirmedi. Tespit edilen örneklerden bazıları şunlardır:

(KarT) *umağaylar sizke yārī bērmekke ap özleringe yārī bēürler. Ve eger ündese sen olarnı köni yolka eşitmezler* (RKT 28-7/197)

:‘Size yardım etmeye razı olmayacaklar fakat kendilerine yardım ederler. Ve eğer onları doğru yola çağırırsan işitmezler.’

Ryland Kur'an Tercümesi'nden alınan örnekte söz konusu kişilerin doğru yola çağırılması takdirde bu çağrıya karşı duyarsız olacakları ifade edilmiştir.

(Harezmt) *kim ol sevdi irse bu törttegüni / anıng özre toǵdı sa'ādet küni / ve ger sevmez irse bu törtte birin / tamuǵ içre bilsün bu yatǵu yirin* (HÜŞ/160-161)

:‘Bu dört şeyi kim severse onun üzerine saadet güneşi doğacak. Ve eğer bu dört şeyden birini kim sevmezse cehennem içinde yatacağını bilsin.’

Hüsrev ü Şirin’den alınan bu örnekte dört şeyden birinin sevilmediği takdirde gerçekleşecek eylem bildirilmiştir.

(Harezmt) *cümle kelingler taqı musulmān bolunglar! Ve eger musulmān bolmasangız, bizke boy bérıp yıllıq māl beringler! Ve eger mundaǵ qılmasangız, ağır çerig ıda berür-men.* (NF 82/14)

:‘Hepiniz gelin ve Müslüman olun! Ve eğer Müslüman olmasanız bize itaat edip yıllık mal verin! Ve eğer böyle yapmazsanız sizin üzerinize asker göndereceğim.’

Nechü'l-Feradis’den alınan örnekte *ve eger* ile cümleler arasında şart ilgisi kurulmuştur.

(Harezmt) *bu Kabe'ke tegme bir yılda altı yüz ming kişi ziyārat qılǵay ve eger yüz ming kişidin eksük bolsa, ol eksükni Haq te'ālā ferishteler birle tamām qılǵay.* (NF 272/8)

:‘Bu Kâbe’yi her bir yılda altı yüz bin kişi ziyaret edecek ve eğer yüz bin kişiden eksik olsa o eksigi Hak Taala melekler ile tamamlayacak.’

Nechü'l-Ferâdis’den alınan örnekte *ve eger* ile cümleler arasında şart ilgisi kurulmuştur.

(Kıpçakt) *oķ atmaķnıñ fāyide qalmaz. Ve eger oķı urǵan bolsa daķı oķı ötegen bolsa ve ol kendüsini saķlasa düşmāndan, velākin, oķnı tiz atabilmese, anıñ daķı, fāyidesi bolmaz.* (Hulasa 12b/7-9)

:‘Ok atmanın faydası kalmaz. Ve eğer oku atmak için eline alıp düşmandan saklanıp yine çabuk atamazsa o okun faydası olmaz.

Hulasa Okçuluk ve Atçılık’tan alınan örnekte fayda sağlayacak şekilde ok atmanın şartları bildirilmiştir.

(Kıpçakt) *Üstine koymaķ gerek. [ve eger] hoş bolmasa, köyündürmek gerek.* (KHayl 84b/3)

:‘Üstüne koymak gerek ve eğer iyi olmazsa, yakmak gerek.’

Kitabu’l-Hayl’dan alınan örnekte *ve eğer* ile şart bildirme ilgisi kurulmuştur.

(KıpçakT) *zeytile yağlayup şāf itgey sen üç gün ancılayın, hōş bolğay. **Ve eger** atın arkası şişmiş bolsa, tibiñün yumşağın eski şaru yağ birle yarasına dıkıp ve dahı ikinci günde acılayın.* (KHayl 92a/7-9, 92b/1-2)

:‘Zeytinyağı ile yağlayıp üç gün bunun gibi temizleyeceksin, iyi olacak. Ve eğer atın arkası şişmiş olsa dibinin yumuşak kısmını eski sarı yağ ile yarasına doldurup ikinci günde açsınlar.’

Kitabu’l-Hayl’dan alınan örnekte *ve eğer* ile şart bildirme ilgisi kurulmuştur.

(ÇağT) *Ve bu kerāmet tācığa istikāmet gevheri bile ziynet birgey. **Ve eger** bu mülāhaza kılurda andın ki beşeriyet közi öz ‘amāli kuşūrın ve haşāli fütūrın körerger a’madur* (Münş. P406a/14)

:‘Ve bu keramet tacına doğruluk cevheri ile ziynet verecek. Ve eğer insan bunu düşünürse gözünde kendi işlerinin kusurunu ve zayıflığının neticesini görmez.’

Münşeāt’tan alınan örnekte *ve eğer* ile cümleler arasında şart ilgisi kurulmuştur.

(EAT) *Anı göyündürüp yılan ve çıyan şokduğına ve kuduz taladuğına vursalar ziyānın giderür. **Ve eger** süciyle içürseler dahı eyü olur.* (EM P4a/2)

:‘Onu yakıp yılan ve çıyanın soktuğu yere ve kuduz olana vursalar zararını giderir. Ve eğer şarap ile içürseler de iyi olur.’

Edviye-i Müfredede’den alınan örnekte *ve eğer* ile söz konusu içeceğin nasıl faydalı olacağı ifade edilmiştir.

(EAT) *yavuz hılırları arıdur ve giderür. **Ve eger** anı döğüp zaħm üzerine vuralar ve ekeler oğuldur.* (EM M5b/3)

:‘Kötü balgamları temizler ve yok eder. Ve eğer onu dövüp yara üzerine vurup dağıtsalar yarayı onarır.’

Edviye-i Müfredede’den alınan örnekte *ve eğer* ile söz konusu bitkinin fayda sağlaması için gereken eylem bildirilmiştir.

(EAT) *ve eger biregünüñ dişleri eti yénse ve ağzı koxsa yaprağından bir kaç gez çeynese, tükürse etin bütürür ve koxusın giderür. **Ve eger** ziyānlu otlar yemiş olurısa dibini yaprağıyla kaynadalar.* (EM P2a/7-8)

:‘Ve eğer birinin dişlerinin eti yense ve ağzı koksa yaprağından bir kaç kez çiğnese, tükürse etini yeniden çıkarır ve kokusunu giderir. Ve eğer zararlı otlar yemişse dibini yaprağıyla kaynatsınlar.’

Burada *ve eger* ile cümleler arasında şart ilgisi kurulmuştur.

3.9.3. *kaltı* “nasıl, şöyle ki”

kal- fiilinin zarf-fiil eki almasıyla oluşan *kaltı* ve “artık, eğer, nasıl, nihayet, sayet” anlamlarında kullanılır (Eraslan 2012: 576). Grønbech, *kaltı* soru sözcüğünü zaman bildiren bir bağ olarak tanımlar (2011: 46). *kalı*’nın erken formu olması muhtemel olmasına dikkat çeken Clauson ise *kaltı* sözcüğünün *kal-* fiili ile ilgisi olmadığını savunur (1972: 618). Hacıeminoğlu, *kaltı*’nın bağlama edatı olarak sadece Eski Türkçe metinlerinde görüldüğünü ifade eder (2013: 97). Türkçe kökenli türemiş bir sözcük olan *kaltı*; Eski Uygur Türkçesinde cümle bağlayıcı olarak görülür.

kaltı’nın cümleleri bağlamadaki temel işlevi açıklamadır. Tespit edilen örneklerden bazılarını şu şekilde vermek mümkündür:

(EUT) *tözinçe yorımakım eşiding **kaltı** suv içinteki ay teñri bodı yoriğda yorımış teg mening bodı yoriğda yorımakım ançulayu ok erür* (AY 382/1-4)

:‘Aslına göre değiştiğimi işitin. Şöyle ki su içindeki ay tanrının bodhi değişimindeki değişmesi gibi benim bodhi değişimindeki değişmem de aynı şekildedir.’

Altun Yaruk adlı metinden alınan örnekte *kaltı* ile birinci cümlelerin nesnesini açıklamaktadır.

(EUT) *ulug azruaya inçip inçe ukıl ... **kaltı** birök altun tilgenlig çakravat iligler kanlar neçeke tegi yértinçüde yéti erdinileri yme yetinmezler yokadmazlar* (AY 395/12-16)

:‘Yüce Azrua’yı iyice dinle, anla ... şöyle ki eğer altın daire Çakravat adlı hükümdarlar hakanlar nereye kadar yeryüzünde yedi cevherleri (ile) de yetinmezler, yok etmezler.’

Altun Yaruk adlı metinden alınan örnekte anlaşılması gereken şey açıklanmıştır.

3.9.4. meger “meğer”

meğer, kendinden önceki cümlede yer alan yargının gerçekleşmesi için gereken şartı bildirir:

(ÇağT) *kulak salıñ ki harābāt içre gavğadūr / meger ‘azīmet-i mey-hāne iyledi ol şūh* (BVasat 111/4)

:‘Meğer o şuh meyhaneye yöneldiyse kulak verin ki meyhaneler içinde kavga var.’

Bedayii’l-Vasat’tan alınan bu örnekte *meğer* ile o şuh kimsenin meyhaneye yönelirse kavgaya sebep olacağı ifade edilmiştir.

(OsmT) *Bu şehir içre aslâ nisvân tâ’ifesi manzûrumuz olmamışdır. Meğer bu Dağıstân’da havâtîn kısmı merhûme oldukdan sonra kapusundan taşra çıkarup mezârîstân şehri seyrine götürürlermiş..* (Snâme 318b)

:‘Bu şehir içinde kadınlar tayfasından görünenimiz olmamıştır. Meğer bu Dağıstan’da kadınlar ölürse kapısından dışarı çıkarıp mezaristan şehri seyrine götürürlermiş.’

Seyahatname’den alınan örnekte *meğer* ile kadınların ancak öldüklerinde evden çıktıkları ifade edilmiştir. Burada evden çıkmalarının ölmelerine bağlı olduğu şartı *meğer* ile bildirilmiştir.

3.9.5. şayed “eğer, belki”

şayed ‘eğer, belki’ anlamında Farsça bir sözcüktür. *şayed*, şart cümlesini kendinden sonraki cümleye bağlar. (Hacıeminoğlu, 2015: 191). Ergin, *şayed*’i cümle başı edatları içerisinde gösterir. Ergin, şart ifade eden veya şartı kuvvetlendiren edat olarak nitelendirir ve bugün yalnız şart cümlelerin başına geldiğini bildirir (2013: 355).

Türk, *şayet*’in Türkiye Türkçesinden farklı bir kullanımla “ihtimal” işleviyle görüldüğünü ifade eder (2020: 14). Tulu ise ihtimal işlevinin istek kipi ile birlikte kullanıldığında oluştuğunu belirtir (2020: 255). *şayed*; kendinden önceki cümlede yer alan eylemin gerçekleşmesi için şart bildirir. Tespit edilen örneklerinden bazılarını şu şekilde vermek mümkündür:

(Harezmt) *Sulţān aydı: ol hakīm erdi şāyed yarağın kıldı bolğay tirig bolğay tép kamuğ halk birle edlep ol çukur ağızın taptılar.* (KE 164v/14)

:‘Sultan söyledi: o hâkimdi şayet hazırlıklı olacak deyip bütün halk ile bir olup o çukurun ağzını buldular.’

Kıyasü’l-Enbiya’dan alınan örnekte *şayet* ile cümleler arasında şart ilgisi kurulmuştur.

(ÇağT) *İy Nevāyī tilemen hūr u perī / Şāyed ol bezmde yārım kilgey* (BVasat 645/6)

:‘Ey Nevayi, huri peri isteme / Şayet o mecliste yarım gelecek.’

Bedaiyü’l-Vasat’tan alınan bu örnekte *şayet* ile iki cümle arasında şart ilgisi kurmuştur.

(OsmT) *Ve sizi bî-günâh incitmez. Şāyed ola ki, ben gazâya giderin* (Neşrî 343/16)

:‘Ve sizi suçsuz (yere) incitmez, şayet öyle olursa ben gazaya giderim.

Neşrî Tarihi’nden alınan bu örnekte *şayet* ile şart ilgisi kurulmuştur.

3.9.6. yme birök “yine eğer”

yme ile *birök*¹⁵ sözcüğünden oluşan *yime birök*, Türkçe + Türkçe ikili öbekleşmiş bir cümle bağlayıcısıdır. *birök*’ün barındırdığı şart bildirme anlamı ile *yme birök* cümlelerin şart anlamını pekiştirir.

(EUT) *özin ök yitlinürler yokadurlar ... ançulayu yme birök bo nom erdini neçeke tegi yirtünçüde bar erser ançaka tegi üzeliksiz ıduk nomlug erdiniler yme yitlinmegey yokadmagay* (AY 395/18-23)

:‘Kendilerini yok ederler. Öylece de eğer bu kanun cevherini her ne kadar dünya varsa bu miktar kadar aralıksız mukaddes kanuna uygun cevherler de bozulmayacak, yok olmayacak.’

Altun Yaruk adlı metinden alınan bu örnekte *yme birök* ile cümleler arasında şart ilgisi kurulmuştur.

3.10. Zaman bildirme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları

Bu başlık altında verilen cümle bağlayıcıları iki cümle arasında eylemin gerçekleşmesi sırasını bildirmektedir.

¹⁵ *birök* için bakınız: 3.9.1.

3.10.1. âhir “sonra”

Arapça kökenli *âhir* ‘sonraki, en son’ olan anlamında kullanılan bir bağlaçtır (Sami, 2017: 72). *âhir*, yapılan iki eylemin sırasını bildirirken çoklukla bağladığı cümlelerin ikincisinin başında yer alır. Hacıeminoğlu, *âhir*’in Osmanlıcada ve Türkiye Türkçesinde cümle başı edatı olarak kullanıldığını belirtir (2015: 116). *âhir* bağlacının bir değişkesi de *âhır*’dır. Çağatay Türkçesinde her ikisi de görülürken Osmanlı Türkçesinde sadece *âhir* kullanılmıştır. *âhir*, cümleler arasında sonralık bakımından sıralama ilişkisi kurar. Tespit edilen örneklerinden bazıları şu şekilde verilebilir:

(ÇağT) *Beni İsrāyilini yahşî zabt kılıp milk açtı. Âhir alar Selim Hayyāyğa sipāh tartıp melik Bāriknı esir kıldı* (TEH P344a)

:‘İsrailoğullarını iyice idaresi altına alıp yurdu fethetti. Sonra, onlar Selim Hayyay’a asker gönderip melik Barik’i esir aldı.’

Tarih-i Enbiyā ve Hükemā adlı eserden alınan örnekte *âhir*, sırasıyla gerçekleşen iki eylemi sonralık bakımından birbiriyle ilişkilendirmiştir. Birinci cümle ile söz konusu yerin fethedildiği bildirilmiştir. *Âhir* ile kurulan cümlede ise bu fetih sonrasında gerçekleşebilecek eylemlerden biri ifade edilmiştir.

(ÇağT) *Ba’zı Daştını dēdiler, ba’zı Bengēşni munāsıb kördiler, ba’zı Hindūstānnı maşlahat kördiler. Âhır kēneş Hindūstān yürüşige qarār taptı.* (Bname H145a/8-10)

:‘Bazıları çölü tavsiye ettiler; bazıları Bengiş ve bazıları da Hindistan üzerine yürümeyi uygun buldular. Sonra, görüşmede Hindistan seferine karar verildi.’

Baburname’den alınan örnekte iki eylemin sıralandığı görülmektedir. Birinci cümlede sefer yerinin tartışıldığı bildirilmiştir. İkinci cümlede ise bu tartışma veya görüşme sonrasında kararlaştırılan durum ifade edilmiştir. İki cümle birbirine *âhir* sözcüğü ile bağlanmıştır.

(OsmT) *On sekiz yıl İzzüddîn anda emir oldı. Âhir hicretin altı-yüz yitmiş tokuzında müteveffa oldı.* (Neşrî 41/2-3)

:‘On sekiz yıl İzzeddin orada egemen oldu. Sonra hicretin altı yüz yetmiş dokuzunda vefat etti.’

Neşri Tarihi'nden alınan örnekte İzzeddin ile ilgili iki durum anlatılmaktadır. Birinci cümlede söz konusu kişinin hayattayken sahip olduğu bir özellik, ikinci cümlede ise vefat ettiği tarih bildirilmiştir. İki cümle arasındaki anlam ilgisi *âhir* ile sağlanmıştır.

(OsmT) *Çorlu hisarına varub kâfirleri hayli cenk itdi. Âhir, Tekvur'unun gözine ok tokınub, zebun oldılar.* (Neşri 193/15-17)

:‘Çorlu kalesine varıp kâfirlerle çokça savaştı. Sonra Tekfurunun gözüne ok değince güçsüz oldular.’

Bu örnekte birinci cümlede bir yere gidilerek savaşıldığı bildirilir. *Âhir* ile kurulan ikinci cümlede, eylemler arasındaki sıralama bildirilerek cümleler arasında ilgi kurmuştur.

3.10.2. *amti* > *imdi* > *şimdi* “şimdi”

amti'nin tarihî lehçelerde zaman zarfı görevinde kullanımı oldukça yaygındır. Türkçe kökenli olan *amti* türemiş yapıya sahiptir. Baştaki sesin e / i ile dönüşümlü, ilk ünsüzün ise m / n ile dönüşümlü olduğunu ifade eden Clauson, *ol amti* kullanımının da olduğunu belirtir (1972: 156-157). Uçar, *amti*'nin türevleri arasında *emdi* ve *amdi* olduğunu, fakat bu türevlerinin kullanımının kesin bir kanıta dayanmadığını ifade ederken; Eski Türkçede kalın sıradan okunmasının daha doğru olduğunu vurgular (2017a: 36, 38). Karahan, Eski Uygurcada ‘böylece, böyle, ayrıca, öyleyse’ anlamlarında kullanıldığını ifade etmektedir (2015: 64). Şirin ise Oğuz Türkçesi’nde ‘imden gerü / imden girü / imden sonra’ kullanımlarının da bulunduğunu kaydeder (2015: 66).

Gülensoy, şu anda içinde bulunduğumuz zaman olarak açıkladığı *şimdi*’yi Orta Türkçede *uş* “şimdi, işte” + *imdi* kaynaşmasından oluştuğunu ifade eder (2011b: 845). Tietze, *şimdi* ve şu halde olmak üzere iki madde başında verdiği sözcüğün Eski Türkçede *amti* değişkesinin olduğunu ifade eder (2016c: 608). Hacıeminoğlu, *amti* > *imdi* > *emdi*’yi böyle, böylece, artık, nihayet olarak anlamlandırırken Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve Batı Türkçesi metinlerinde kullanılan bir cümle başı edatı olarak açıklar (2015: 162).

amti'nin zaman zarfı görevindeki kullanımı yaygındır. Zaman zarfı ve cümle bağlayıcısı arasındaki fark, ancak bağlamın anlaşılması ile ortaya konulabilir. Bahsedilen olay ve olgunun o an içerisinde gerçekleşmediğini anladığımız örnekleri

cümle bağlayıcısı olarak ele almak yerinde olacaktır. Bu noktada cümle bağlayıcısı olarak verdiğimiz örneklerde, *amtı*'nın *artık*, *bundan sonra* anlamlarında zamansal açıdan iki cümle arasında ilgi kurduğu görülmektedir. Tespit edilen örneklerden bazıları şunlardır:

(EUT) *meni toyın kigürgeli küseyür men **amtı** ırak uç kızıdaki uluşlarta barayın* (DKPAM 474- 476)

:“Beni rahip topluluğuna almalarını istiyorum. Şimdi uzak sınırlarda diyarlara gideyim.”

Doğrudan yazarın çevirisinden yararlanılan bu örnekte, *amtı* iki cümle arasında zaman ilgisi kurmuştur. Birinci cümlede söz konusu öznenin isteği, ikinci cümlede ise bu isteğinden dolayı gerçekleştireceği eylem bildirilmiştir. *Gitmek* eylemi henüz gerçekleşmeye başlamadığı için *amtı* burada zaman zarfı değil cümle bağlayıcısı işlevi üstlenmiştir.

(EUT) *ögdünüz alkadıınız mini men **amtı** küyü küzetü tutğay men* (AY 669/20, 670/1)

:“Övdünüz, alkışladınız beni ben (de) şimdi (sizi) kollayıp gözeteceğim.”

Altun Yaruk adlı metinden alınan bu örnekte *amtı* cümleler arasında zaman belirleyici bir özelliğe sahiptir. Birinci cümlede söz konusu nesnenin övüldüğü, ikinci cümlede ise bu övgünün, alkışın karşısında takınılacak tavır bildirilir. Buradaki kollayıp gözetlemek eyleminin; şu anda değil “bundan sonra, artık” anlamında geniş bir zamanda gerçekleşecektir. Bu nedenle *amtı*, cümlelerin zamansal açıdan ilgisini kurmuş ve cümle bağlayıcısı görevi üstlenmiştir.

(KarT) *iltip tarıg koğmadı sıçga.n takı sıkırka.n / kızlep nelük küter sen **emdi** anı kısırka.n* (DLT- 310)

:“Sıçanlar yiyecek bir şey bırakmadı. Şimdi (malını) tut ve çocuklarına harcama.”

Divan-ı Lugatı't-Türk adlı metinden alınan bu örnekte, birinci cümle içinde bulunulan durumu bildirmiştir. İkinci cümlede ise bu durumun sonucunda uzun bir süreci kapsayan davranışın benimsenmesi emredilmiştir. Şimdi, “artık, bundan sonra” anlamında iki cümle arasında zaman açısından ilgi kurmuştur.

(HarezmiT) *Zīnhār ol könglekni suçulmağıl ançaqa tegi kim şehīdlik birle satğaşğıl, tēdi. Ėmdi ol könglek tēgeni hilāfet köngleki turur.* (NF 132/17)

:‘Şehit olana kadar savaş, asla o gömleği çıkarma dedi. Şimdi o gömleğin nasibi hilafet gömleği olmaktadır.’

Nechū’l-Feradis’den alınan bu örneğin birinci cümlesinde söz konusu kişiye tembihte bulunmaktadır. Birinci cümlede bahsedilen gömleğin ikinci cümlede artık hilafet gömleği olarak anılması gerektiği bildirilmektedir. İki cümle arasındaki zamansal açıdan ilgi *ėmdi* bağlayıcıyla sağlanmıştır.

(KıpçakT) *ol vaqt kim sen kördüng bir itmek kayğusın yir idim imdi cehān kayğusın yimek kirek* (GT 131/5-6)

:‘Sen o zaman gördün bir ekmek kaygısı çekerdim şimdi cihan kaygısını çekmek gerek.’

Gülistan Tercümesi’nden alınan örnekte imdi iki cümle arasında zamansal açıdan ilgi kurmuştur. Birinci cümlede söz konusu kişinin önce sadece karnının doyması ile ilgili kaygı çekerken, artık bütün cihanın kaygısını çektiği ifade edilmiştir.

(OsmT) *Anuñ ne mıkdarı var ki baña yağı ola. Şimdi, anuñ üzerine varmak bize ‘ardur Şahine sivri-siñek kovmak yaraşmaz diyüb yine Bursa’ya ‘azmitdi.* (Neşri 235/6-8)

:‘Onun ne kıymeti var ki bana düşman olsun. Şimdi onun üzerine varmak bize ayıptır, şahine sivrisinek kovmak yaraşmaz deyip yine Bursa’ya yöneldi.’

Neşri Tarihi’nden alınan bu örnekte *amtı* iki cümle arasında zaman ilgisi kurmuştur.

3.10.3. andın song “ondan sonra”

Karahan, *önce* ve *sonra* kelimelerinin cümle bağlayıcısı olarak kullanımına çok fazla değinilmediğini belirtir (2007a: 41). *andan/andın* (ol zamiri + ayrılma hâl eki) ve *sonra* (son sözcüğü +ra yön eki) zarflarının birleşmesinden oluşmuştur (Clauson, 1972: 177, Çağbayır, 2007: 3619, Gülensoy, 2011a: 626). İki zarf görevli kelimenin birleşiminden oluşmasına rağmen cümle bağlayıcısı görevi kazanmıştır.

Yavuz, *andan songra* yapısının cümle başı bağlayıcısı olduğunu ve çoğunlukla cümleleri açıklama işleviyle birbirine bağladığını ifade eder (2010: 451). *Andın son*

yapısının bulunduğu cümledeki zamanı açıklamasıyla bu işlevi kazandığını söylemek mümkündür. Ancak iki cümle arasında yer aldığına bileşenleri olan iki sözcüğün de anlamını koruyarak cümleler arasında sıralama işlevi görür. Gülensoy, *andın song* sözcüğünün Çağdaş lehçelerde “*keyin* (Kzk. Uyg.), *keyin* (Özb.), *kiyin* (Kırg.)” ve Orta Türkçedeki *kid* değişkelerinin olduğunu belirtmiştir (2011b:799). *andın song* cümle bağlayıcısının tespit edilen örneklerden bazıları şunlardır:

(Harezmt) *Yūnus Mūnisni yudı, yerge kömdi. Andın song yana bir ‘âbidni kördi* (KE 155v/4)

:‘Yunus Munis’i yıkayıp toprağa gömdü. Ondan sonra yine bir kulu gördü.’

Kısasü’l-Enbiya’dan alınan örnekte *andın song* ile iki yüklem arasında sıralama ilişkisi kurmuştur.

(Kıpçakt) *Ve dahı ol gün su içürmemek gerek. Andan şonra iki yumurtğanıñ sarusın bir batman saru yağ birle endāmların(a) sürtmek gerek.* (KHayl 86a/4-7)

:‘Ve de o gün su içirmemek gerek. Ondan sonra iki yumurtanın sarısını bir batman sarı yağ ile vücuduna sürmek gerek.’

Kitabü’l-Hayl adlı metinden alınan örnekte *andan şonra* ile iki eylem arasında ilgi kurmuştur.

(Kıpçakt) *ölümden yana êrklı çıgup kökke bardı. Şonra kèlip inanmaganlar örtli tamuḥka tüşürgey.* (CC 80a/4-5)

:‘Ölümden yine güçlenerek çıkıp göğe yükseldi. Sonra (tekrar) gelip inanmayanları ateşli cehenneme gönderecek.’

Codex Cumanicus adlı metinden alınan örnekte *sonra* ile kurulan cümlede söz konusu öznenin tekrar dünyaya gelerek inanmayanları cehenneme göndereceği ifade edilmiştir. *Andın song* yapısının birinci unsurunun düşmesi yapının şekil değişikliğine uğradığını göstermektedir. *Andın song* ile aynı anlamda kullanılan *sonra* sözcüğü tek başına sıralama işlevi üstlenmiştir.

(Çağt) *şāmğaça kārīznıñ arķasıdağı bulandīda olturup içildi. Andın song Tardī öyige kèlip, şam’ yaruğıda kèç namāz-ı huftanğaça içtim.* (Bname H247b/6-7)

:Akşama kadar Dehlizin arkasındaki yüksek tepede oturup içildi. Ondan sonra, Terdi Bey’in evine gelip, mum ışığında yatsı vaktine kadar içtim.’

Baburname'den alınan örnekte *andın soñ* ile birinci cümledeki eylem sonrasında gerçekleşen durum bildirilmiştir.

(ÇağT) *Özge her yêrde ölgenlerni, bu ma'rakada, on beş on altı min tahmin kılur edük. Soñra Agege kèlgende, Hindistân eli taqrîrîdın andağ ma'lûm boldı kim, kırk ellig miñ kişi bu ma'rakada ölen êkendür.* (Bname H267a/10-12)

:“Bu muhaberede bütün cephede ölenlerin sayısını on beş-on altı bin kadar tahmin ediyorduk. Sonra Agra'ya geldiğimiz zaman Hindistan halkının söylediklerinden bu muhabere meydanında kırk-elli bin adamın ölmüş olduğu anlaşıldı.”

Çağatay Türkçesinde bu cümle bağlayıcısının *andın soñ* ve *soñra* değişkeleri olmak üzere ikili kullanımı söz konusudur. *Soñra*, belirli bir süre geçtikten sonra gerçekleşen eylemi bildirerek iki cümle arasında ilgi kurar.

(EAT) *cânvarlar serhengi devedür. Anuñ-ıla dahı oyunın oynasun dèdi, andan soñra kıızı virevüz dèdi.* (DKK 185/9-10)

:“Hayvanların pehlivanı devedir. Onunla [dahi] da oyununu oynasın dedi, ondan sonra kıızı vereriz dedi.”

Dede Korkut Kitabı'ndan alınan örnekte belirli bir süreç gerektiren oyunu kazandıktan sonra söz konusu kızın verileceği ifade edilir.

(EAT) *Yédi yıl yağmur yağa otlar bite / bolluğ ola bata cihân ni'mete / soñra andan yédi yıl kızlık ola / yêrde nebât bitmeye tarlık ola* (YZ 25b/729-730)

:“Yedi yıl yağmur yağsın, otlar bitsin. Cihanda bolluk ve bereket olsun. Ondan sonra yedi yıl kıtlık olsun. Toprakta bitki yetişmesin, darlık olsun.”

Yusuf u Züleyha'dan alınan örnekte *andan sonra* yapısının söz diziminde farklı bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu durumun söz konusu metnin nazım olmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür. İki dizeden oluşan örnekte *ondan sonra* ile kurulan cümle iki eylem arasında sıralama sağlayarak cümleler arasında ilgi kurmuştur.

(OsmT) *cümle mahbûb içgulâmların kendüye verüp âzâd etdim. Sonra Katircioğlu ardınca taşra yetişüp şehîd etmiş.* (Snâme 374a)

:‘Bütün sevilen askerleri kendisine verip serbest bıraktım. Sonra Katırcıoğlu’nun bunların ardından yetişip şehit etmiş.’ İçgümları şehit edildiğini söylüyor.

Seyahatname adlı metinden alınan bu örnekte *sonra* ile kurulan cümlede, birinci cümlede yer alan eylemin devamı niteliğinde bir eylemi bildirilmiştir.

3.10.4. anta basa “ondan sonra”

anta (ol zamiri +DA bulunma eki) ve *basa* (bas- fiili + a zarf fiili kalıplaşması) sözcüğünün birleşiminden meydana gelen *anta basa* Türkçe + Türkçe öbekleşmiş bir bağlayıcıdır. Eski Uygur Türkçesinde görülen *anta basa*, Karahanlı Türkçesinden itibaren yerini aynı anlamda kullanılan *andıy son > sonra* yapısına bırakmıştır. *anta basa*; cümleleri sonralık bakımından sıralama işlevi görür. Tespit edilen örneği şu şekilde verilebilir:

(EUT) *et’özin yumuş arıtmış kergek anta basa kedmedük yürün arığ yağı ton kedip kop törlüg étig yaratıg üze et’özin uz étmiş yaratmış kergek* (AY 417/22, 418/1-5)

:‘Vücudunu yıkayıp temizlemesi gerek. Ondan sonra giyilmemiş, beyaz (ve) temiz elbise giyip her türlü süs ve ziynet ile vücudunu iyice süslemesi gerek.’

Altun Yaruk adlı metinden alınan örnekte *anta basa* ile kurulan cümlede birinci cümledeki eyleme ek başka bir eylemi bildirilir. *anta basa* vücudun önce temizlenmesi ve sonrasında temiz elbise giyilmesini bildirdiği için iki cümle arasında sıralama işleviyle ilgi kurduğu görülmektedir.

3.10.5. anta kên “ondan sonra”

anta (ol zamiri +DA bulunma hâl eki) ile *kên* ‘+dan sonra’ (**kê* ‘geri, arka’ +*n* birleşmesinden oluşan) *anta kên*, *ondan sonra* anlamında kullanılmıştır (Clauson, 1972: 176, Li, 2004: 301). *kedin* sözcüğü *ked+din* (Eraslan, 2012: 578) olarak türemiştir. Tietze, *kidin* sözcüğünü ‘kadar’ olarak anlamlandırır. Eski Türkçede *kedin* kullanımının olduğunu belirten Tietze *ardında* anlamındaki kullanımına ise soru işareti bırakmıştır (2016d: 202). *anta ken*, cümleleri sonralık bakımından sıralama işlevine sahiptir. *Anta kên*’in ilk örnekleri Eski Uygur Türkçesinde görülür. Eski Anadolu Türkçesinde ise *anta kên* kullanımdan düşerek yerini *andın soñ > sonra* bağlayıcısına bırakmıştır. Tespit edilen örneklerden bazıları şu şekilde verilebilir:

(EUT) *agrıg emlemek uzanmakın ayıtayın ötüneyin anta kên balık şayu keze yorip tınlıglarınığ iglerin ağrıgların otayın emleyin* (AY 587/7-10)

:‘Hastalıkları tedavi etmek istediğimi söyledim. Ondan sonra gezip dolaştığım şehirlerdeki canlıların hastalıklarını ilaçla tedavi ettim.’ (Ceval Kaya)

Altun Yaruk adlı metinden alınan örnekte *anta kên* cümleler arasında sonralık bakımından ilgi kurmuştur. *anta kên* ile oluşturulan ikinci cümlede söz konusu öznenin gezip dolaştığı yerdeki canlıları ilaçla tedavi etme; birinci cümlede ise bu eylemin altında yatan temel bildirilmiştir. İki eylem arasındaki zamansal açıdan sıralama *anta kên* bağlayıcısıyla sağlanmıştır.

(KarT) *öknüp yandılar anda kiğın ol edgülük kıldılar*. (RKT 30-16/119)

:‘Pişman olup döndüler ondan sonra o iyiliği yaptılar.’

Ryland Kur’an Tercümesi’nden alınan örnekte *anda kiğın* ile kurulan cümle, birinci cümlede bildirilen eylemin sonrasında gerçekleşen eylemi bildirir. Pişman olup dönülmesi ve iyilik yapılması arasındaki zamansal sıralama *anda kiğın* bağlayıcısı ile sağlanmıştır.

(Harezmt) *Sāre kabūl kıldı. Anda kēdin İbrāhim ‘aleyhi’s-selām māl tewelerni alıp Sāre birle Hazzān vilāyetiñe bardılar*. (KE 47r/4)

:‘Sare kabul etti. Ondan sonra İbrahim a.s. Sare ile hayvanlarını alıp Hazan iline gittiler.’

Anda kēdin ile kurulan cümlede, bir süreç gerektiren kabul etme eylemi sonrasında gerçekleşen durum bildirilmiştir.

(ÇağT) *tanlası Kıla-ğuğa tüşüldi. Oşbu yurtta gırgavul ahıldı. Kēyin kalğan uruk hem bu gün bu yurtta kēlip tüşüldi*. (Bname H245a/1-2)

:‘Ertesi gün Kılagu’ya inildi. Bu yurtta sülün alındı. Geride kalmış olan ağırlıklar o da gelip katıldı.’

R.R.Arat çevirisinin verildiği bu cümlelerin başka bir çevirisi; “Ertesi gün Kılagu’ya inildi. Bu yurtta sülün alındı. Sonra, kalan köpek yavruları da buraya gelip sürüye katıldı.” şeklinde de yapılabilir. Sonra ile kurulan cümlede metnin akıcılığı sağlanmış ve birinci cümledeki eylemin sonrasında gerçekleşen durum bildirilerek cümleler arasında bağlantı kurmuştur.

3.10.6. evvel, evvelâ “ilk olarak, öncelikle”

Arapça kökenli zaman ve sıra bildiren *evvel* sözcüğü Harezmi Türkçesinden itibaren öncelik bildirme işleviyle cümle bağlayıcısı olarak görülmektedir. Cümle bağlayıcısı olarak görüldüğü örneklerde iki eylem arasındaki gerçekleşme sırasını bildiren *evvel*, çoklukla cümle başında bulunur. *avval*, *evvel*, *evvelâ*, *evvelen* olmak üzere üç değişkesi vardır. *evvel*, Osmanlı Türkçesinde *evvelâ*, *evvelen* ve *evvel* şeklinde görülür. *Evvel* cümleler arasında üç şekilde ilgi kurmaktadır. Tespit edilen örneklerinden bazıları şu şekildedir:

(HarezmiT) *lā-ilāhe illā-llāh Muḥammedün Resūlu'llāh tēdi. Evvel* *erneknī kötrüp şēḥādet aymaḡ Adem oġlanlarıġa sūnnet ḡaldı..* (KE 7r/18-19)

:‘Lā-ilāhe illā-llāh Muḥammedün Resūlu'llāh dedi. Evvel, baş parmağını kaldırıp şēḥādet getirmek insanoġluna sūnnet ḡaldı.’

Kısasü'l-Enbiya’dan alınan örnekte *evvel* “ilk” anlamında cümleler arasında ilgi kurmuştur. *Evvel* ile kurulan cümlede, birinci cümlede gerçekleşen eylemin ardından ortaya çıkan bir durum bildirilmiştir.

(HarezmiT) *Andaġ erse, mu'min ve muvāḥḥid ḡatıġlanmak kerek avval* *könglīdin dūnyā maḡabbatını ḡıḡarmaḡ kerek* (NF 244/10)

:‘Öyleyse, mümin ve inananı sağlamlaştırmak gerek, evvel gönlünden dünya sevgisini çıkarmak gerek.’

Nechü'l-Feradis adlı metinden alınan örnekte *evvel* “öncelikle” anlamıyla cümleler arasında ilgi kurmuştur. *Evvel* ile kurulan cümle, birinci cümlede yer alan eylemin gerçekleşmesi için yapılacak ilk şeyi bildirerek anlamın tamamlanmasını sağlamıştır.

(KıpçakT) *biş türlü ṭāyīfe-ge müselleḡ turur evvel* *mūn'im tācir kerek* (GT 193/12-194/2)

:‘Beş kişiye itimat edilmelidir. İlk olarak nimet veren tüccara (inanmak) gerek.’

Burada *evvel* ile kurulan cümlede itimat edilmesi gereken kişilerin kim olduğu bildirilerek cümleler arasında ilgi kurmuştur.

(ÇaġT) *Diseḡ Nevāyī cān ara maḡbūb bolġay cilve-ger / Evvel* *köḡül közġüsīdin maḡv iyle naḡş-ı mā-sivā* (BVasat 1/7)

:‘Nevayi sevgili cilveli olacak dersin, öncelikle gönül aynasından dünyalık şeyleri yok et.’

Bedayi’ü'l-Vasat’tan alınan örnekte *evvel* cümleler arasında ilgi kurmuştur. Birinci cümlede sevgili tarif edilmiştir. *Evvel* ile kurulan ikinci cümlede ise bu sevgilinin elde edilmesi için gereken öncelikli iş bildirilmiştir.

(EAT) *Karadeniz’e azîmet mümkün olursa Azak kal’asını teshîre himmet itmek niyetle tenbîh buyurmuşlar idi. Evvel bahârda fermân-ı âlî üzere ihzâr olunan kırk pâre ile gemi Karadeniz’e teveccüh olunup Hângeçidi nâm mahalle varıldı.* (ZN 89b/2-4)

:‘Karadeniz’e ulaşmak mümkün olursa Azak kalesini almaya yardım edilmesini tembihlemişlerdi. Evvel baharda yüce ferman üzerine hazır edilen kırk pare ile gemi Karadeniz’e yöneltip Hangeçidi adlı yere varıldı.’

Zafername adlı metinden alınan bu örnekte *evvel* cümleler arasında ilgi sağlamıştır. Birinci cümlede yapılması tembihlenen bir eylem bildirilmiştir. *Evvel* ile oluşturulan cümlede ise tembihlenen bu eylem doğrultusunda yapılan ilk iş ifade edilmiştir.

(OsmT) *Evvel beni gazi kıldun, âhir şehâdet rûzi kıl didi.* (Neşrî 287/10-11)

:‘Müminler ruhuna benim ruhumu feda et. Önce beni gazi ettin, sonra bana şehitlik nasip et dedi.’

Neşrî Tarihi’nden alınan bu örnekte *evvel* cümleler arasında ilgi kurmuştur. Birinci cümlede yer alan *evvel* yapılan ilk eylemi bildirir.

(OsmT) *Elmasaray ve Ġazan ve Azak ve Kal’a-i Or ve Haciturhan ve Ejderhan vilâyetleridir. evvelen nefis Kırım bir şehir-i mu’azzam ve sevâd-ı a’zam idi* (TEDK 3a/16-20)

:‘Elmasaray, Gazan, Azak, Or Kalesi, Haciturhan ve Ejderhan vilayetleridir. Öncelikle nefis Kırım büyük ve kalabalık bir şehirdi.’

Evvelen burada yer aldığı cümledeki unsurları diğer unsurlardan ayırır. Söz konusu şehirlerin bahsedilmesi gereken iki önemli hususuna dikkat çeker. *Evvelen* ile kurulan cümlede ilk sırada değinilmesiyle zamansal açıdan sıralama bildirilir.

(OsmT) *Ve me'kûlât [u] meşrubât [u] sanâyi'âtının memdûhâtın beyân eder.*
Evvelâ Engüri paçası, Kütâhiyye paçasına yan başı gelir (Sname 357b)

: ‘Yiyeceklerin, içeceklerin ve zanaatların övüldüğünü bildirir. **Evvelâ** Engüri paçası, Kütâhiyye paçasına yakındır.’

Seyahatname’den alınan örnekte *evvelâ* cümleler arasında zamansal açıdan sıralama sağlamıştır. *Evvelen* ile benzer kullanım alanı olan *evvelâ*, söz konusu iki şehrin yemeğinin özelliğinin ilk olarak söylenmesi gereken husus olduğunu bildirir.

3.10.7. kaçan ki / kim “ne zaman ki, -dığında”

Hacıeminoğlu, *kaçan*’ı “ne zaman, -ınca/-ince, -dığı zaman”, *kaçan kim*’i ise “ne zaman, ne zaman ki, vaktaki, -dığı zaman” olarak anlamlandırır. *Kaçan kim*, Eski Türkçe devrinden beri Türkçe’nin bütün sahalarında kullanılan bir cümle başı edatıdır (2013: 96). Tietze, Türkçe kaçan + Farsça ki kaynaşmasından oluşan yapının zaman bildiren yan cümleyi bildirmede kullanıldığını ifade eder (2016d: 37).

Önler kaçan kim’in; *çün*, *çü* zaman ve durum bildiren cümle başlatıcılar ile benzer olduğunu ifade eder. *çün*, *çü* sözcüklerinin Türkçeye çevrildiklerinde bu karşılığı olan ve ‘ne zaman’ anlamına gelen *kaçan kim* de cümle başı bağlacı göreviyle kullanılmaktadır. Zamanla bu kalıba benzer; *kaçan kim*, *çün kim*, *çün ki*, *neteg kim*, *bolgay kim* ve *andag kim* yapıları türemiştir (Önler, 2007: 340). *kaçan kim*, iki cümle arasında ilgi kurarak bulunduğu cümlede yargının gerçekleştiği zamanı bildirir. Tespit edilen örneklerden bazıları şu şekilde verilebilir:

(Harezmt) *nasihat kör kim ol hindü ni aytur / kaçan kim genc tapsang yi ve yitür* (HÜŞ/925)

: ‘O Hintlinin “hazine bulunca ye ve bitir” öğüdüne kulak ver.’

Hüsrev ü Şirin adlı metinden alınan örnekte *kaçan kim* ile iki cümle arasında ilgi kurmuştur. Birinci cümlede öğüt alınması gereken bir durum olduğu hissettirilir. *Kaçan kim* ile oluşturulan ikinci cümlede ise bu durumun zamanı bildirilerek cümleler arasında ilgi kurulur.

(KıpçakT) *Ve dahı yigirmi yaşasa, dahı yigirmi üç yaşasa, dişleri ancılayın gögerür. kaçan [kim] yigirmi dört yaşasa, senâyâları kararur.* (KHayl 75b/3-5)

: ‘Ve de yirmi, hatta yirmi üç yaşına gelse dişleri öyle yeşillenir. Yirmi dört yaşına geldiğinde ön dişleri kararır.’

Kitabü'l-Hayl'den alınan örnekte *kaçan kim*, birinci cümleinin devamı niteliğindeki yaşla ilgili bilgi verir. Söz konusu yaşın sırası *kaçan kim* bağlayıcısı ile tayin edilmiştir.

(**KıpçakT**) *aṭing-ning başındın saklangıl kaçan kim bu işde taḳı ḥāzıḳ bolsang taḳı sanga tabī'at ve 'ādet bolsa bes andın songra aṭing-ning kömüldürügi alında çapa başlaḡıl* (MG 98b/1-2)

:‘Atının başından saklan. Bu işi yapmakta usta olduğunda atının eyerini alında vurmaya başla.’

Munyetü'l-Guzat adlı metinden alınan örnekte *kaçan kim* cümleler arasında zaman açısından ilgi kurmuştur. Birinci cümlede bir konuda uyarıda bulunulmuştur. *Kaçan kim* ile kurulan iki cümlede ise bu uyarının dikkate alınmaması gereken bir durumun zamanı bildirilmiştir.

3.10.8. kên, kedin, kidin, kiyin “sonra”

Clauson, *kên* sözcüğünün kökenini çok eski bir **ke* köküne dayandırır (1972: 725). **kin* (< *kiyin* < **ki+din*) kısaltma yolu ile oluşmuştur (Eraslan, 2012: 581). Hacıeminoğlu da *kin*, *kidin* ve *kiyin* arasında ilişkiye vurgu yapmıştır. Ancak araştırmacı *kidin*'in *kid* ‘son, arka, arkada’ isim kökünden vasıta hali +*n* ile türediği görüşündedir (Hacıeminoğlu, 2015: 58).

“Sonra” anlamında bir zarf olan *kên* Göktürkçe, Eski Uygur, Karahanlı ve Harezmi Türkçesi’nde cümle bağlayıcısı olarak görülür. Kıpçak Türkçesi’nden itibaren ise *kên* yerini “sonra” sözcüğüne bırakmıştır. Göktürkçede yalnız başına kullanılırken Eski Uygur Türkçesinden itibaren *anta/anda kên*, *kedin* kullanımı görülür. Çağatay Türkçesi’nde ise arkaik bir özellik olarak *kên* cümle bağlayıcısı işlevinde sınırlı sayıda örnekte tespit edilmiştir. *kên* sonralık bakımından cümleleri sıralamada kullanılır. Tespit edilen örnekleri şu şekilde verilebilir:

(**EUT**) *yaratıḡu işlerin-te yarp yaratınz-unlar. Kin keligme öd-ler-teki yirtünçü ... yaḳın barzunlar* (ETŞ 146)

: “Kendilerini hazırlama işinde gayret etsinler sonra gelecek devirlerdeki dünya meşalesini yakından takip etsinler.”

R.R.Arat’ın çevirisinden yararlanılan örnekte *kin*, cümlelerin zamansal açıdan sıralanmasını sağlamıştır.

(KarT) *emdi ūdın ođundı / **kidin** telim ökündü* (DLT 99)

:“Düşman uykusundan şimdi uyandı / sonra çok pişman oldu.”

Ercilasun ve Akkoyunlu’nun çevirisinden yararlanılan örnekte iki cümle arasındaki zamansal sıralama *kidin* ile sağlanmıştır. Birinci cümlede düşmanın uyanma zamanı *şimdi* ile, ikinci cümlede bu eylemden dolayı yaşanan pişmanlığın zamanı ise *sonra* ile bildirilmiştir.

(KarT) *munı teg kitâbnı kim aymış oza / **kedin** me kim ayğay munı teg uza* (KB B/24)

:“Böyle bir eseri daha önce kim söylemişti, bundan sonra da bu kadar ustalıkla kim söyleyebilir.”

Arat’ın çevirisinden yararlanılan örnekte *kedin*, iki cümle arasında zamansal açıdan ilgi kurmuştur. *Kedin* burada “sonra” anlamından ziyade *artık* anlamıyla kullanılmıştır. Birinci cümlede *Kutadgu Bilig* eserinin benzerinin olmadığı, ikinci cümlede ise artık böyle ustaca söz söyleyenin olmayacağı bildirilir.

(Harezmt) *ol toprak almadı. **Kedin** Mikā’ilni ıddı.* (KE 5v/17)

:“O toprak almadı. Sonra Mikail’i gönderdi.”

Kıyasü’l-Enbiya’dan alınan örnekte *kedin* ile iki cümle arasında sonralık bakımından ilgi kurulmuştur.

3.10.8.1. kên yana “daha sonra”

kên, *kedin*, *kêyin* ve *yana* birleşiminden oluşan yapı, cümleler arasında sonralık bakımından cümleler arasında ilgi kurar. Türkçe + Türkçe ikili öbekleşmiş bir yapıya sahiptir.

(EUT) *amranmak-ka bodulmak-tın öngi üdrülmiş-ler erser **kin yana** atqansar amranmak uğuş-uğ bo atqançı kongül-teki nom-ta ılatıları otğurağ erür ağığ-sız tip yana adın bahşılar sözler* (Üİ 98b/9/10)

:“İhtirasa yapışıp kalmaktan uzaklaşmışlar, daha sonra yine ihtirasa duyu alanını algılasa, bu algılayan gönüldeki dharma ve diğerleri kesinlikle âsrava’sız’dır.”

Doğrudan yazarın çevirisine yer verilen bu örnekte *kin yana* cümleler arasında zamansal açıdan ilgi kurmuştur.

3.10.9. kim “kim”

kim'in cümle bağlayıcısı olarak temel işlevi açıklama bildirir. Bununla birlikte iki veya daha fazla cümleyi sıralarak cümleler arasında anlam ilgisi kurar. *kim*, ile bağlanan her iki cümlelerin de eylemi aynı anda gerçekleşir.

(Harezmt) *namāz qılır erdi kim Abū Cehl 'al ¹⁶yārānları birle Mescidü'l-Harāmqa kirdiler.* (NF 11/17, 12/1)

:‘Namaz kılarken Ebu Cehil dostları ile Mescidü’l-Haram’a girdiler.’

Nechü'l-Feradis'den alınan örnekte *kim* iki cümle arasında zamansal açıdan sıralama sağlamıştır. Burada *kim* cümle bağlayıcısının eş zamanlı gerçekleşen iki eylem arasında ilgi kurduğu görülmektedir.

(Harezmt) *Peygāmbar qatında hāzır erdük kim Fāṭıma razhā keldi.* (NF 157/1) :‘(Biz) peygamber huzurundayken Fatıma r.a. geldi.’

Burada *kim* eş zamanlı iki eylem arasında ilgi kurmuştur. Birinci cümlede söz konusu kişilerin peygamberin yanında olduğu sırada Hazreti Fatma'nın da geldiği bildirilir.

(ÇağT) *henüz biri sudın çıkmaydurlar irdi kim suğa emr boldı* (TEH P341a/21-22)

:‘Henüz biri sudan çıkmamışken suya emredildi.’

Bu örnekte iki eylemin gerçekleşme zamanı aynı olup *kim* ile bildirilmiştir.

3.10.10. *şimden şonra* “*şimdiden sonra*”

şimdi sözcüğüne ayrılma hâli ekinin eklenip *sonra* zarfıyla birleşmesinden oluşan *şimden sonra*, bulunulan andan sonrasına işaret etmek için kullanılır. Türkçe + Türkçe ikili öbekleşmiş bir yapıdadır. Zaman zarfı olarak kullanılan *şimden sonra*'nın cümleleri birbirine sıralama bildirme işleviyle bağladığı görülmektedir. Söz konusu yapı Osmanlı Türkçesi döneminde cümle bağlayıcısı olarak tespit edilmiştir:

(OsmT) *tîr-i maḳşūduna irdi şimden şonra āl-i 'Osman'a niçün mürāc'atını vardır* (TEDK 24b/22-23, 23a/1-2)

:‘İsteğine ulaştı. Şimdiden sonra Osmanlı'dan isteyeceği bir şey yoktur.’

¹⁶ Arapça “Allah’ın laneti üzerine olsun” anlamında kullanılan kalıplaşmış söz.

Şimden sonra iki cümle arasında ilgi kurmuştur. Birinci cümlede söz konusu öznenin istediğini elde ettiği ifade edilmiştir. *Şimden sonra* ile kurulan ikinci cümlede iste bu isteğin gerçekleşmesi doğrultusunda artık bir şey istenilmeyeceği bildirilmiştir.

(OsmT) *Ey Gazi Han, el-hamdüli'llâhve'l-minne kâfir mağlûb oldu. Şimden sonra vakti zâyî' idüb ebsem oturmak size revâ değildir* (Neşrî 119/12-13)

:‘Ey Gazi Han elhamdülillah âhve'l-minne¹⁷ kâfir yenildi. Şimdiden sonra vakti ziyan edip boş oturmak size yakışmaz.’

Neşrî Tarihi’nden alınan örnekte *şimden sonra* ile kafirin yenilmesinin ardından yapılması gerekenilen husus bildirilmiştir. *Şimden sonra* iki cümle arasında, yapılması gereken işin zamanını tayin ederek ilgi kurmuştur.

3.10.11. tâ / tâ ki “kadar, dek, değin”

Farsça edat *tâ* ‘kadar, dek, değin’ anlamlarında kullanılır (Devellioğlu, 2015: 1175). Bağlı cümle yapan bu bağlama edatı, bağlanan cümleler arasında gerçekleşen yargının yer ve zamanında genişletme yapmayı amaçlar (Delice, 2012: 160). *ta* edatının Farsça *ki* ve Türkçe *kim* ile kullanımı yaygındır. Hacıeminoğlu *ta*, *ta ki*’nin Harezmi, Çağatay, Kıpçak ve Batı Türkçesinde bağlama edatı olarak kullanıldığını belirtir (Hacıeminoğlu, 2015: 193). +dA ekinin pekiştirme fonksiyonundan dolayı, bulunma hali eki değil de *ta/tâ* gösterme edatı olabileceği ihtimali de söz konusudur (Demirel Dönmez, 2012: 66). Tespit edilen örneklerinden bazılarını şu şekilde vermek mümkündür:

(KıpçakT) *sağ iling birle süngü-ni imtinâ'-dın kaytarğıl ilgerü uzatğıl tâ athing-ning sol kulağı üstindin kiçsin* (MG 33a/1-2)

:‘Sağ elinle süngüyü çekinmeden döndür atının sol kulağı üzerinden geçinceye kadar ileri uzat.’

Munyetü'l-Guzat’tan alınan örnekte *tâ* ile yapılacak eylemin zamanı bildirilmiştir.

(KıpçakT) *athingnı kılındurgıl tâ sindin heybet alsun* (MG 39a/1)

:‘Atını senden güç alıncaya kadar eğit.’

Bu örnekte *tâ* ile atın eğitiminin ne kadar süreceği bilgisi verilmiştir.

¹⁷ Arapça “Hamd ve minnet sahibi Allah’a hamdolsun” anlamında kalıplaşmış söz.

(ÇağT) İbrāhim ‘aleyhi’s-selām ol vaqtñiñ bütlerin bilip ihānet kılıp ilini Tiñri ta’ālāğa da’vet kıldı. **tā** haber Nemrūdğa yitişti. (TEH P334a/23)

:‘İbrahim a.s. o dönemin tutlarını tanıyıp halkı Tanrı Taala’ya (inanmaya) davet ederken haber Nemrud’a ulaştı.’

Tārīh-i Enbiyā ve Hükemā’dan alınan örnekte Hz. İbrahim’in halkı davet ederken bu haberin Nemrud’a ulaştığı bildirilmiştir. Zamansal açıdan ilgi *tâ* ile sağlanmıştır.

(ÇağT) ol tokmaqnı anıñ başığa birkrek urar irdi. **tā** bu ‘azāb bile cehennemğa bardı. (TEH T699a/1)

‘O tokmak ile onun başına kuvvetlice vurunca o ağrı ile cehenneme vardı.’

Tārīh-i Enbiyā ve Hükemā’dan alınan örnekte iki eylem arasındaki zaman ilgisi *tâ* ile kurulmuştur.

(EAT) Anuñ hālin halka bildüreler, **tā** ol ‘ukūbeti aña itdügümüze kimse ‘ayb itmesün. (Mname 61a/12-13)

:‘Ona verilen cezayı kimse ayıplamasın, onun durumunu halka açıklasınlar.’

Marzubân-nâme adlı metinden alınan örnekte doğrudan yazarın çevirisine yer verilmiştir. *tā* burada iki cümle arasında zaman ilgisi kurmuştur.

(EAT) ikinci kısımda birez muhtaşar ve müfīd ‘amelīsinden zıkr eyledük **tā ki** bu risāle kāmīl ola (EM M2a/13)

:‘İkinci kısımda bu risale tamamlanana kadar biraz kısa ve faydalı işlerden bahsettik.’

Edviye-i Müfredde’den alınan örnekte iki eylem arasındaki zaman ilgisi *tâ* ile sağlanmıştır.

(EAT) Kıldı çok zühd ü ‘ibâdet hem du‘â **Tâ ki** viridi bir oğul ana Hudâ (CM 401)

:‘Allah ona bir oğul verinceye kadar çok ibadet ve dua etti.’

Câmi’ü’l-Meknûnât’tan alınan örnekte *tâ ki* ile cümleler arasında zaman ilgisi kurulmuştur.

(EAT) *Miskîn Yûnus aç gözünü Uyar gafletten özünü / Tâ bilesin kendözünü*
(YED 88/9)

:‘Miskin Yunus aç gözünü farkına varıncaya kadar kendini gafletten uyandır.’

tâ cümle bağlayıcısının Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde *ki* ve *kim* ile birlikte kullanımı yaygındır. Tespit edilen örneklerden bazıları şunlardır:

(EAT) *Akıdayım kanlu yaşum arturayım bagrum başın Ta ki bulınca*
nakkâşum seyrân ideyin bir zamân (YED 253/5)

:‘Kanlı gözyaşımı akıtayım, bağrımın yarasını artırayım, nakkaşımı buluncaya kadar dolaşayım.’

Yunus Emre Divanı’ndan alınan örnekte *ta ki* ile zaman ilgisi kurulmuştur.

(OsmT) *Sultan Murad Han Gazi dahi Kütahya’ya çıkub, haber gönderdi. Tâ ki gelüb tedbirde hazır ola.* (Neşrî 221/4-6)

:‘Sultan Murad Han Gazi de Kütahya’ya gidip tedbir için hazır olsunlar diye haber gönderdi.’

Neşri Tarihi’nden alınan örnekte *ta ki* ile iki eylem arasında zaman ilgisi kurulmuştur.

(OsmT) *Dahi anda hazır olan ‘azizler cem’ oldılar, tâ-kim Osman ’un malını oğlanlarına kismet idüb miras ideler.* (Neşrî 147/12-13)

:‘Ve orada hazır olan azizler toplandılar ki Osman’ın malını oğullarına paylaştırıp miras etsinler.’

Neşri Tarihi’nden alınan örnekte iki cümle arasında *tâ kim* ile zaman açısından ilgi kurulmuştur.

3.10.12. takı “ve, daha, ve daha, ayrıca”

tağ tarihî Türk lehçelerinde oldukça yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Cümle bağlayıcısı olarak bütün lehçelerde yer alır. *tağ*’nın temel işlevi ekleme bildirmediir. Ekleme işlevi yanında bazen de cümleler arasında zamansal açıdan anlam ilgisi kurmaktadır. Anlamca birbirini takip eden eylemlerin sırasıyla gerçekleştiğini ifade ettiğinde zaman bildirme işlevi üstlendiği görülür. Ekleme işlevinde iki eylem veya önermenin birbirine eklenerek anlamı tamamladığı görülür. Tespit edilen örneklerden bazıları şu şekilde verilebilir:

(Harezmt) *Ṭāyif élinge ḥabar tegdi kim Muḥammed çerig birle keldi taḳı Mekkeni aldı tēp.* (NF 69/2)

:‘Tayif iline Muhammed asker ile geldi ve Mekkeyi aldı diye haber ulaştı.’

Nechü’l-Feradis’den alınan örnekte *taḳı* ile iki cümle arasında zaman ilgisi kurulmuştur.

(Harezmt) *Eger bu kēçe sizler mēni saqlamasangız, men helāk bolur-men tedi erse, ol keçe ‘Atabaning tört yanına yüklerni yıǵdılar taḳı qılıç birle ol yükler üzesinge oyaǵ olturdılar.* (NF 15/11)

:‘Eğer bu gece sizler beni saklamasanız, ben helak olurum deyince o gece, Atabanın dört yanına yüklerini yığdılar ve kılıç ile o yükler üzerinde uyanık oturdular.’

Nechü’l-Ferâdis’den alınan örnekte *taḳı* ile zaman açısından birbirini takip eden iki eylem arasında zaman ilgisi kurulmuştur.

(Harezmt) *cümle ferışteler cem’ boldılar, taḳı yetinç köknüing qapuǵını açtılar taḳı cümle ferışteler manga berekat birle du’a qıldılar.* (NF 56/5)

:‘Bütün melekler toplandılar ve yedinci göğün kapısını açtılar ve bütün melekler bana hayırla dua ettiler.’

Nechü’l-Feradis adlı metinden alınan örnekte *taḳı* ile birbirini tamamlayan üç eylem zamansal açıdan birbirine bağlanmıştır. Melekler ilk olarak toplanmış, kapıyı açmış ve hayırla dua etmişlerdir. Bu bakımdan *taḳı* zamansal açıdan sıralarken cümleler arasında da anlam ilgisi kurmuştur.

(Harezmt) *ol taḳı qapuǵ açtı taḳı manga merḥaba tēdi.* (NF 54/6, 54/11)

:‘O da kapıyı açtı ve bana merhaba dedi.’

Nechü’l-Feradis adlı metinden alınan örnekte, *taḳı* iki cümle arasında zaman ilgisi kurmuştur. Bağlamdan yola çıkarak önce kapıyı açıp, sonra merhaba denildiği anlaşılmaktadır.

(Harezmt) *ya muḥammed qurbat maqamınga bargıl taḳı anga secde qilǵıl!* (NF 57/14)

:‘Ya Muhammed yakınlık makamına var ve ona secde et!’

Nechü'l-Feradis adlı metinden alınan örnekte *tağı* ile iki cümle arasında zamansal açıdan anlam ilgisi kurulmuştur. Cümle anlamının bağlamdan yola çıkarak “önce o makama var ve sonra secde et” olduğu söylenebilir.

(**KıpçakT**) *oğlan ferāset bilen bildi dağı ayttı ay ata uzun boylı ahmağ-dan kışka boylı ‘āqıl yahşı-rağ durur* (GT 19/13, 20/1-2)

:‘Oğlan akıyla bildi ve söyledi. Ey baba, uzun boylu ahmaktan kısa boylu akıllı daha iyidir.’

Gülistan Tercümesi’nden alınan örnekte söz konusu oğlan, önce bilip sonra bildiğini söylemiştir. *dağı* burada iki cümle arasında zaman açısından anlam ilgisi kurmuştur.

(**KıpçakT**) *bu sözden bir niçe kün kiçti dağı sulṭānga bir ağır düşmen çerisi kildi* (GT 20/12-13, 21/1)

:‘Bu sözden birkaç gün geçti sonra sultana zorlu bir düşman ordusu geldi.’

Burada *dağı* ile birkaç gün geçtikten sonra sultana zorlu bir düşman ordusu geldiği belirtilmiştir.

(**KıpçakT**) *nēçik haç üstünde kērdiler dağı öldürdiler* (CC 63b/25-26)

:‘Onu çarmıha gerdiler ve öldürdüler.’

Codex Cumanicus adlı metinden alınan örnekte söz konusu kişinin önce haç üstünde gerildiği sonra ise öldürüldüğü ifade edilmiştir. Buradan yola çıkarak *dağının* iki cümle arasında öncelik-sonralık bakımından zaman ilgisi kurduğu görülmüştür.

(**KıpçakT**) *Nefha didükleri, bir ‘illetdür; kim, atnıñ tizlerinde bolur. Ol çıkandan şoñra, yürimez. Dağı, iki ayağı, zemīn bolur.* (Hulasa 84b/6-7)

:‘Nefha dedikleri bir hastalıktır ki atın dizlerinde çıkar. O çıktıktan sonra (at) yürümez. Ve iki ayağı kötürüm olur.’

Hulasa Okçuluk ve Atçılık adlı metinden alınan örnekte *dağı* ile iki cümle arasında öncelik-sonralık bakımından zaman ilgisi kurulmuştur. Atın yürüyememesinin ardından kötürüm olduğu ifade edilerek anlam tamamlanmıştır.

(**OsmT**) *Çukurdan kendüyi çıkarur. Dahi kendünün evvelki libasını soyub bedenini yuyub harîr libaslar geyürür* (Neşri 139/20-21)

:‘Çukurdan kendini çıkarır. Ve önceki kıyafetini soyup bedenini yıkayıp sıcak kıyafetler giydirir.’

Neşri Tarihi’nden alınan örnekte iki eylem arasındaki sıralama *dahi* bağlayıcısıyla bildirilmiştir. Söz konusu kişi önce sudan çıkmış ve sonrasında kıyafetler giymiştir.

3.10.13. *ulayu* > *ulati* “ve”

ulayı ve *ulati*’nin aynı kökenden geldiklerini ve süreklilik anlamı verdiğini belirtir (Clauson, 1972: 154). Gabain, *ula-* ‘bağla-’ fiiline *-t-* yapım ekinin gelmesiyle oluştuğunu ifade eder (2007: 95). Hacıeminoğlu, *ulati*’yi, *ulati* < *ulat-ı* (*ulat-* ‘eklemek, uzatmak, bağlamak mastarından zarf-fiil) olarak açıklar ve “bunun üzerine, bundan sonra, ancak” olarak anlamlandırarak Eski Türkçede kullanılan bir bağlama edatı olduğunu ifade eder (Hacıeminoğlu, 2015: 199). Şirin; “ayrıca, ek olarak, ilaveten” olarak anlamlandırırken (Şirin, 2015: 46), Öztürk ‘ve, ayrıca’ anlamlarında sıralama bağlacı olarak verir (2014: 48). Grønbech ise *ulati*’nin ancak şart gerektiren bir cümle ile kullanıldığında bağlayıcı olduğunu belirtir (2011: 46). Türemiş yapı özelliği gösteren *ulayu*, Türkçe kökenli bir sözcüktür. Cümle başı kullanımı yaygındır.

ulayu sözcüğünün birden fazla anlamı karşıladığını belirten Özçelik, bu sözcük sonrasında gelen sözcüğün genellikle çoğul eki almış bir sözcük olduğunu ifade eder (Özçelik, 2004: 74). Fakat tespit edilen örneklerde *ulayu*’nun böyle bir eğilim göstermediğini ama tercihen kullanılabileceğini söylemek mümkündür. Baran; *ulayu* sözcüğünü baştaki ünlünün *u* > *a* değişimiyle “hep, bütün” anlamlarında; *alay* şekliyle Gaziantep, Kayseri, Sivas ve Niğde’de “hepsi, bütünü” anlamlarında *alayı* şekliyle ise Samsun, Amasya, Giresun ve Gaziantep olmak üzere birçok Anadolu ağzında hâlâ kullanıldığını belirtir (Baran, 2008: 45). Tespit edilen örneklerden bazıları şu şekilde verilebilir:

(GT) *savımın tüketi eşid ulayu iniygünüm oylanım...* (KT G/2-3)

:“Sözlerimin tamamını dinleyin, özellikle küçük erkek kardeşlerim, çocuklarım...”

Doğrudan yazarın çevirisinden yararlanılan örnekte *ulayu* “özellikle” olarak anlamlandırılmıştır. *ulayu* ile oluşturulan yüklem eksiltili cümlede, birinci cümledeki

uyarımı dikkate alması gereken kişiler sıralanmıştır. Bu bakımdan *ulayun*un sıralama işlevinde olduğu görülmektedir.

(EUT) *çın kirtü tözin anın sözlemiş ol **ulatu** üç törlüg itigsizler erür ol aklıg-sız tip* (Üİ 99a/2)

:“Hakiki kökünü anlatmak bildirmek için, bu yüzden ve üç türlü şartsız durumlardır, o asravasız diye söylemiştir.”

Doğrudan yazarın çevirisine yer verilen örnekte *ve* anlamındaki *ulatu* ile iki cümle arasında ilgi kurulmuştur.

(EUT) *sav üze tıdkalır üçün erür ertmiş közünür üdki. **ulatu** kin toğdaçı nomlarığ aklıg-sız tip timiş erser.* (Üİ 124a/16-17)

“Şimdiki zamandaki ayırmak içindir. Ve sonra doğan dharmaları āsrava’sız diye āsrava’lıyı ayırmak içindir.”

Üç İtigsizler metninden alınan bu örnekte *ulatu* ile cümleler arasında zaman ilgisi kurulmuştur.

3.10.14. *ve* “*ve*”

ve; cümleleri anlam bakımından sıralama işlevi görür. *ve*’nin temel işlevi ekleme bildirir. *ve*, ekleme işlevinde kullanıldığında iki farklı kavram alanına sahip eylem arasında ilişki kurar, bu eylemlerin gerçekleşme zamanları hakkında bilgi barındırmaz. Öncelik-sonralık bakımından ilgi kurduğu örneklerde ise zaman açısından sıralama bildirme işlevi üstlendiği görülür. Tespit edilen örnekleri şu şekilde verilebilir:

(HarezmiT) *Üzümge meñzer mīve keltürdi **ve** Yūsufnıñ erni üze koydı.* (KE 87v/4)

:“Üzüme benzer meyve getirdi ve Yusuf’un eli (üzerine) koydu.”

Kısasü’l-Enbiya adlı metinden alınan örnekte iki eylemin gerçekleşme zamanı hakkında bilgi verilmiştir. Sonralık bildirme açısından ilgi kurulurken *ve* bağlayıcısından yararlanılmıştır.

(HarezmiT) *İbrāhimni melikge keltürdi **ve** melik İbrāhimni yırakdın kördi erse öre kıpdı* (KE 47r/11)

:‘İbrahim’i hükümdara getirdi ve Hükümdar İbrahim’i uzaktan görünce ayağa kalktı.’

ve, burada iki cümle arasında sonralık bakımından ilgi kurmuştur.

(HarezmiT) *hurma arıg suwı hem tep alıp tahāret kıldı ve namāz oqıdı* (KE 206r/16)

:‘Hurma suyu temizdir diye (onunla) temizlendi ve namaz kıldı.’

ve burada birbirinin devamı niteliğindeki iki eylem arasında zamansal sıralama ilişkisi kurmuştur. Dini inanış doğrultusunda namazın temizlendikten sonra kılınması gerekmektedir. Buradaki öncelik-sonralık ilgisi ve ile sağlanmıştır.

(KıpçakT) *ve daḥı atda üç nesne uzun gerek, ve üç nesne kısқа gerek, ve üç nesne yoğun gerek* (KHayl 70a/5-7)

:‘Ve de atta üç şey(in) uzun (olması) gerek ve üç şey(in) kısa (olması) gerek ve üç şey(in) yoğun (olması) gerek.’

ve burada atlarda aranması gereken özellikleri sıralanmasını sağlayarak cümleler arasında ilgi kurmuştur.

(ÇağT) *ve tağ yürümes boldı ve Musī ‘aleyhi’s-selām barıp münācāt kıldı.* (TEH P341b/14)

: ‘Ve dağ yürümez oldu ve Musa a.s. (huzura) varıp dua etti.’

Tārīḥ-i Enbiyā ve Hükemā adlı metinden alınan örnekte iki eylem arasında zamansal açıdan ilgi bulunmaktadır. Birinci cümlede oluşan olumsuz durum sonrasında çözüme kavuşması için Hz. Musa tarafından dua edildiği bildirilmiştir.

(EAT) *Öğümi dirdüm ü geldüm hâlüme / Gözümi açdum u bakdum yoluma* (GN 5443)

:‘Aklımı (başıma) topladım ve kendime geldim. Gözümü açtım ve yoluma baktım.’

ve’nin değişkelerinden biri ulan u/ü, Eski Anadolu Türkçesinde yaygındır. İnce ünlülerle birlikte ü, kalın ünlülerle birlikte ise u şeklinin kullanıldığı görülmektedir. u/ü burada iki cümle arasında zamansal sıralama açısından anlam ilgisi kurmuştur.

(OsmT) *Mısır cānibine ‘azīmet ve anda tavaṭṭun itmiş ve otuzdan muḳaddem anda vefāt eylemişdir.* (TezkireŞ 8a/2-3)

:‘Mısır tarafına gitmiş ve orada yerleşmiş, otuzdan önce orada vefat etmiştir.’

Tezkire-i Şuara adlı metinden alınan örnekte *ve*, cümleler arasında zaman bakımından ilgi kurmuştur. Birbirinin devamı niteliğindeki bir yere gitmek ve oraya yerleşmek anlamındaki iki eylem arasında zamansal bir bağlantı vardır. Bu bağlantı *ve* ile sağlanmıştır.

4. SONUÇ

Bu çalışmada Türk dilinin tarihî lehçelerinde yer alan cümle bağlayıcıları ve işlevleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla; Göktürk Türkçesi (3), Eski Uygur Türkçesi (10), Karahanlı Türkçesi (4), Harezmi Türkçesi (6), Kıpçak Türkçesi (8), Çağatay Türkçesi (8), Eski Anadolu Türkçesi (12) ve Osmanlı Türkçesi (6) dönemine ait olmak üzere toplam 57 metin taranmıştır.

Çalışmamız Eski Türkçe metinlerinden başlayarak Osmanlı Türkçesi metinleri de dâhil olmak üzere Türkiye Türkçesine kadar olan cümle bağlayıcılarını kapsamaktadır. Türkiye Türkçesinde ve Çağdaş Türk Lehçelerinde yer alan cümle bağlayıcıları ancak müstakil bir tez çalışması ile ortaya konulabileceğinden tez kapsamı dışında tutulmuştur.

Tarihî Türk lehçelerindeki cümle bağlayıcıları üzerine yapılan bu tez çalışmasında cümle bağlayıcıları ile ilgili şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Türkçede *edat*, *bağlaç*, *yargı*, *birleşik cümle* gibi birçok konunun tartışmalı olması cümle bağlayıcıları konusunu da tartışmalı hâle getirmiştir. Cümle bağlayıcısı özelliği gösteren dil birimleri, gramer çalışmalarında çoklukla edat / bağlama edatı başlığında verilmiştir. Bağlaç teriminin edat teriminden daha yeni ve müstakil bir terim olmasından yola çıkarak cümle bağlayıcılarının son dönem çalışmalarında genellikle bağlaç olarak nitelendirildiği görülmektedir. Sözcük türü sınıflandırmalarına bakıldığında cümle bağlayıcılarının “bağlaçların alt bir türü” olarak ele alınmasının uygun olabileceği düşünülmektedir.

Bağlaçların sınıflandırılmasında sözcük, sözcük grubu ve cümle bağlayan bağlaçların ayrımı yaygın değildir. Fakat çalışma esnasında görülen bağlaçların özelliklerine dayanarak; sözcükleri bağlayan bağlaçlar, sözcük gruplarını bağlayan bağlaçlar ve cümleleri bağlayan bağlaçlar olarak üç kısımda ele alınması gerekmektedir. Cümle bağlayıcılarının ise bu alt kategorilerden “cümle bağlayan bağlaçlar” arasında yer alması önerilmektedir.

Tezin “Cümle Bağlayan Bağlaçlar” değil de “Cümle Bağlayıcıları” olarak adlandırılmış olması da açıklanmaya muhtaç bir konudur. Tarihî Türk lehçelerinde cümle bağlayıcısı niteliği taşıyan tek dil birimi bağlaçlar değildir. Bağlaçların yanı sıra edatlar ve zarflar da bazen cümleleri bağlama özelliği göstererek bağlaç olabilir. Dil birimlerinin çok işlevliliği tezin adlandırılmasında etkili olmuştur.

Sözcük türlerinin sınırlarının keskin şekilde çizilmemesine neden olan durumlardan biri sözcüklerin *fonksiyon / tür değiştirme* özellikleridir. Sözcüklerin tür değiştirmelerin yanı sıra birden fazla sözcük türüne dâhil olabilmeleri de ayrımındaki sınırları belirsizleştirir. Edat ve zarfların cümle bağlayıcısı işlevinde görülmeleri Türkçenin tür değiştirme örneklerinden biridir. Sözcük türlerinin farklı işlev üstlenmesinin nedenlerinden birisi de dil birimlerin çok anlamlılık görünümü sergiliyor olmasıdır.

Cümle bağlayıcılarının varlığı ile ilgili görüşlere bakıldığında Türk dil bilgisi çalışmalarında tartışmalı olduğu görülür. Mevcut tartışmalardan yola çıkarak cümle bağlayıcılarıyla ilgili iki görüş bulunmaktadır: Türkçenin kendine has yapısında cümle bağlayıcıları bulunmaz, cümleler birbirine doğal yolla bağlanır; Türkçedeki cümle bağlayıcılar yabancı dillerin etkisiyle oluşmuştur.

Türkçenin ilk tarihî lehçesi olan Göktürkçede cümle bağlayıcısı sayısının diğer tarihî lehçelere göre daha az olması cümle bağlayıcılarının Türkçeye ait olmadığı görüşünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Göktürkçeden sonraki çeviri edebiyatı dönemi olarak da adlandırılan Eski Uygur Türkçesinde bağlayıcıların sayısının artması; İslamiyetin etkisiyle Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde Arapça ve Farsça bağlayıcıların kullanılması da Türkçedeki bağlayıcıların yabancı diller etkisiyle oluştuğu fikrini desteklemiştir.

İlk tarihî lehçelerde kullanılan cümle bağlayıcılarına karşılık bu dönemde etkileşim hâlinde olunan ikinci dildeki (Arapça-Farsça) bağlayıcıların sıklıkla tercih edildiği görülmektedir (birök=eğer, ulatı= ve, azu=yahut gibi). Bununla birlikte Arapça veya Farsçadan uyarılma yoluyla oluşmuş cümle bağlayıcılar da kullanılmaktadır (Türkçe kim > Farsça ki gibi, Farsça ne > Türkçe ne). Tüm bunlardan yola çıkarak; cümle bağlayıcılarının Türkçenin söz dizim sisteminde başlangıçtan beri bulunduğu söylenebilir. Fakat Türkçede bağlaçların varlığı kabul edilse de bunun dilin işletim sisteminde mevcut olduğu belirsizdir. Bağlayıcıların çeviriler doğrultusunda Türkçeye yerleşmiş olabileceği de muhtemeldir. Bununla birlikte Türkçedeki bağlayıcıların gelişiminde ve çeşitlenmesinde çoğunlukla yabancı dillerin etkisinde kalındığını söylemek mümkündür.

Tez çalışmasında cümle bağlayıcısı için “Tek başına anlam ifade etmeyen ancak başka bir sözcükle kullanıldığında anlamı belirgin hâle gelen, cümleler arasında açıklama, pekiştirme, tamamlama ve benzeri çeşitli yönlerden ilgi kurmaya

yarayan görevli dil birimidir.” tanımı önerilmektedir. Cümle bağlayıcılarını sadece anlamı belirginleştiren ve pekiştiren, tercihen kullanılabilecek bir dil birimi olarak değerlendirmek yanlıştır. Metnin anlaşılır olabilmesi ve anlamın derin yapısındaki iletisinin tam olarak kavranılması için bu dil birimlerin kullanılması zorunludur. Cümle bağlayıcıları bu yönüyle metinsellik ölçütlerinden bağlaçlı bağdaşıklık ilkesine hizmet etmektedir.

Bu tez çalışmasında Tarihî Türk lehçelerinde yer alan cümle bağlayıcıları açıklama, ayırma, ekleme, ihtimal, karşıtlık, özetleme, pekiştirme, sebep-sonuç, şart ve zaman bildirme olmak üzere başlıca 10 başlıkta ele alınmıştır. Bu çalışmada tespit edilen cümle bağlayıcıları, taranan metinler kapsamında ortaya konmaya çalışılmıştır.

Açıklama işlevinde görülen cümle bağlayıcıları arasında en yaygınları; *kim* ve *ki*’dir. Ayrıntılandırma, tanımlama işlevinde görülen bağlayıcılar bu başlıkta verilmiştir. Ayrıca bu başlıkta verilen birçok bağlayıcı da bu iki sözcükten biriyle kalıplaşmış yapıda olan; *kerek kim*, *neteg kim*, *neçük kim*, *husussa kim* gibi bağlayıcılarıdır. Açıklamalı cümle bağlama tekniğinin Türkçenin söz dizimine uygun olmadığından bu işlevde görülen bağlayıcılar çoğunlukla yabancı kökenlidir. Açıklama işlevinde görülen cümle bağlayıcıları özellikle *kim* ve *ki*; birleşik cümle oluşturur.

Tablo 4.1. Açıklama işlevinde görülen cümle bağlayıcıları

	GT	EUT	KarT	Harezmt	KıpçakT	ÇağT	EAT	OsmT
el-ḥāşıl								+
el-kışşa						+	+	+
fî’l-vâki’						+		
hakkâ ki							+	
ḥuşuşâ ki							+	+
ḥuşuşâ kim						+	+	
ki			+	+	+	+	+	+
kim		+	+	+	+	+	+	+
kerek kim		+	+	+	+	+	+	+
neçük kim				+	+	+		
neteg kim			+	+	+		+	+
pes					+	+	+	
şöyle ki							+	+
vel-ḥāşıl								+
yani			+	+	+	+	+	+

Ayırma işlevinde görülen cümle bağlayıcıları; denkleştirme, karşılaştırma, seçenek sunma ve istisna bildirmede kullanılır. En yaygın olanı *ya*’dır. Bu başlıkta

verilen birçok bağlayıcı da *ya*'nın türevi olan *ve ya*, *veyahut* ve *yahut* bağlayıcılarıdır. Türkçe kökenli *azu*, *tek*, *yalnız* bağlayıcıları ise; ilk dönem metinlerinden itibaren *azu* > *tek* > *yalnız* sıralamasında kullanılmıştır. Ayırma işlevinde görülen cümle bağlayıcıları genellikle denk iki cümle arasında anlam ilgisi kurarak bağlı cümle oluşturur.

Tablo 4.2. Ayırma işlevinde görülen cümle bağlayıcıları

	GT	EUT	KarT	Harezmt	KıpçakT	ÇağT	EAT	OsmT
ancak							+	+
azu	+	+	+					
geh...geh					+	+	+	+
illâ				+			+	
kerek...kerek			+	+			+	
meger			+	+			+	
ne...ne			+	+	+	+	+	
tek		+	+					+
ve ya						+	+	+
ve yahod							+	+
ya			+	+	+	+	+	+
yahut				+	+	+	+	+
yalnız		+	+	+			+	

Ekleme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları, benzerlik, birliktelik, hatırlatma bildirir. En yaygın olanları; *ve*, *takı*'dir. *takı*; Eski Türkçeden itibaren *takı* > *tagı* / *dakı* > *dagı* > *dağı* > *dahı* > *dahi* > *da* şeklinde gelişerek Türkiye Türkçesinde de işlevliğini korumuştur. *ve* ise İslamiyetin kabulü sonrasında dilimize girmiş olup hâlâ yaygın olarak kullanılmaktadır. Ekleme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları genellikle denk iki cümle arasında anlam ilgisi kurarak bağlı cümle oluşturur.

Tablo 4.3. Ekleme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları

	GT	EUT	KarT	Harezmt	KıpçakT	ÇağT	EAT	OsmT
ap yime		+	+					
ayrıca					+			
binā'en-'alā hāza								+
hem			+	+	+	+	+	+
hem...hem			+	+	+	+	+	+
hem takı				+				
inçe kaltı		+						
mA			+	+				
takı		+	+	+	+		+	+
takı...takı				+			+	
takı yime		+						
ve			+	+	+	+	+	+
ve takı				+	+		+	+
ve hem						+	+	+
yana		+	+	+	+	+		+

yme		+	+					
yme...yme	+	+		+				

İhtimal bildirme işlevinde görülen cümle bağlayıcılarından *azu* ilk tarihî lehçelerde görülmektedir. *belki*, *galiba* ihtimal bildirme işlevinde en sık kullanılan cümle bağlayıcılarındandır.

Tablo 4.4. İhtimal bildirme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları

	GT	EUT	KarT	Harezmt	KıpçakT	ÇağT	EAT	OsmT
azu		+	+					
belki				+	+	+	+	+
bolay kim			+	+			+	
galiba					+	+	+	+
güyâ						+		+
meger kim			+			+		
şâyed ki / kim						+	+	+
zâhir								+

Karşıtlık bildirme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları arasında kullanılan en yaygın bağlayıcılar; *ama*, *fakat*, *lâkin*'dir. Arapça *ama*, *fakat*; Farsça *lâkin* bağlayıcıları İslamiyetin kabulünden sonra dilimize yerleşmiş olup hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Bununla birlikte Eski Türkçede ise karşıtlık bildirme işlevinde *birök*, *inçip* cümle bağlayıcıları görülmektedir. Karşıtlık bildirme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları aynı kavram alanı içerisinde iki unsur arasında karşıtlık ilgisi kurarak bağlı cümle oluşturur.

Tablo 4.5. Karşıtlık bildirme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları

	GT	EUT	KarT	Harezmt	KıpçakT	ÇağT	EAT	OsmT
ama			+	+	+	+	+	+
ancak				+	+		+	+
ap			+					
azu			+					
bari							+	+
egerçi						+	+	+
gerçi kim							+	
fakat					+			+
illâ					+	+	+	+
illâ meger				+			+	+
inçip		+						
lik / likin /lâkin			+	+	+	+	+	+
meger			+	+	+	+	+	+
meger ki / kim				+	+	+	+	+
velikin			+	+	+	+	+	+
yoksa				+	+	+	+	+

Özetleme işlevinde görülen cümle bağlayıcılarının tamamı yabancı dillerden alıntıdır. Taranan metinlerde *fi'l-cümle*, *hâsıl-ı kelâm*, *hulâsa-ı kelâm*, *netice-i kelâm*, *ve'l-hâsıl* ve *mâhasal* cümle bağlayıcılarının özetleme işlevinde kullanıldığı görülmektedir.

Tablo 4.6. Özetleme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları

	GT	EUT	KarT	Harezmt	KıpçakT	ÇağT	EAT	OsmT
fi'l-cümle							+	+
hâsıl-ı kelâm								+
hulâsa-ı kelâm								+
netice-i kelâm								+
ve'l-hâsıl								+
mâhasal								+

Pekiştirme işlevinde görülen cümle bağlayıcılarından en işlek olanları; *takı*, *ve*, *yime* / *yine* / *yana*'dır. Üsteleme, özelleştirme ve vurgulama işlevinde görülen bağlayıcılar bu başlık altında ele alınmıştır. Pekiştirme bildiren cümle bağlayıcılarının; anlamı üsteleyerek birbirinden bağımsız iki cümle arasında anlam ilgisi kurduğu görülür. Bu yönüyle bağlı cümle oluşturur.

Tablo 4.7. Pekiştirme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları

	GT	EUT	KarT	Harezmt	KıpçakT	ÇağT	EAT	OsmT
bilhassa					+			
elbette				+	+	+	+	+
el-hakk							+	
fe-keyfe								+
fi'l-hakika								+
hâşşa ki				+	+	+	+	
hususâ							+	+
hatta				+	+	+	+	+
hele							+	+
illâ								+
inçip yana		+						
inçip yime		+						
takı				+	+	+	+	+
ve							+	+
yime		+	+	+				
yana		+	+	+				
yine		+	+		+		+	+
yime ançulayu ok		+						
zâhir							+	
zinhar				+	+		+	+
zinhar u zinhar							+	+

Sebeup-sonuç bildirme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları arasında en işlek olanları *nk, anıı n ve ötrü*'dr. Bu bağlayıcılar ile kurulan cümleler çoğunlukla birleşik cümle oluşturur.

Tablo 4.8. Sebeup-sonuç bildirme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları

	GT	EUT	KarT	Harezmt	KıpçakT	ağT	EAT	OsmT
andan / andın			+	+	+	+		+
anı / anıı n		+		+	+	+	+	+
, n, nkı					+	+	+	+
hemn ki						+		+
husus kim						+		
ki							+	+
kim		+	+	+	+		+	+
meger			+	+	+	+	+	
ol sebeuden				+	+	+		+
ol/bo tıltağın		+						
tr		+	+					
anta ötrü		+		+				
pes					+		+	+
tağı				+	+			
zir					+		+	+
zir kim							+	

şart bildirme işlevinde görülen cümle bağlayıcılarından en yaygını *eger*'dir. İlk tarih lehçelerde ise *birk* kullanımı yaygındır.

Tablo 4.9. şart bildirme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları

	GT	EUT	KarT	Harezmt	KıpçakT	ağT	EAT	OsmT
birk		+						
birk kim		+						
birk yine		+						
ger / eger			+	+	+	+	+	+
ve eger			+	+	+	+	+	
altı		+						
meger						+		+
şayed				+		+		+
yime birk		+						

Zaman bildirme işlevinde görülen bağlayıcılar, cümleleri zamansal olarak sıralamaktadır. En işlek kullanılanı *amtı*'dır. Zaman bildirme işlevinde *andın sonı / sonra, şimden sonra* bağlayıcıları da yaygın olarak görülür. Bu başlık altında yer alan cümleler bağlı cümle yapısındadır.

Tablo 4.10. Zaman bildirme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları

	GT	EUT	KarT	Harezmt	KıpçakT	ağT	EAT	OsmT
hir						+		+
amtı		+	+	+	+			+

andın song				+	+	+	+	+
anta basa		+						
anta kên		+	+	+		+		
evvel				+	+	+	+	+
kaçan ki /kim				+	+		+	
kên / kedin		+	+	+				
kên yana		+						
kim				+		+		
şimden sonra								+
tâ / tâ ki					+	+	+	+
tağı				+	+			+
ulayu	+	+						
ve				+	+	+	+	+

KAYNAKLAR

- Abik, A. D. (1993). *Alî Şîr Nevâyî'nin Risaleleri, Tārîh-i Enbiyâ ve Hükemâ, Tārîh-i Mülûk-i 'Acem, Münşeat, Metin, Gramatikal İndeks – Sözlük*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ağca, F. (2019). “Kutadgu Bilig’de ‘ara ... ara(la)...’ Bağlacı Üzerine”. *Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı. 26-28 Eylül 2019 Bildiriler*, Ankara, ss. 59-70.
- Ağca, M. (2017). “Türkçede Bir Söz Türetim Yöntemi ve Gramatikal İşaretleyici Olarak Yineleme”, *Türkbilig*, ss. 89-104.
- Ak, C. (2007). *Türk Dili*. 2. Baskı. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Akar, A. (2010). “Lehçe Oluşma Şartları ve Evreleri Bakımından Eski Türkiye Türkçesi”. *TÜBAR-XXVII*, Güz, ss. 15-29.
- Akalın, H.Ş. (1998). “Dede Korkut Kitabı’nda Geçen Bir Cümle Türü Üzerine”. *TDAY Belleten*, Cilt 46, Sayı 1, ss. 1-28.
- Akçataş, A. (2001). *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu Romanı Üzerine Bir Metin Dil Bilim İncelemesi I. Cilt*. Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Akın, L. (2004). *Türkiye Türkçesinde Bağlaçlar*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aksan, D. (2013). *En Eski Türkçenin İzlerinde*. Bilgi Yayınevi. 4. Basım, Ankara.
- Aksan, D. (2015). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim 1., 2. 3. Ciltler*. TDK Yayınları, Ankara.
- Aksel, İ. (2004). *Kırım-Tatar Türkçesi’nde Cümle Bağlayıcıları*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aksu, S. (2020). “Bağdaşıklık Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, ss. 412-445.
- Aktan, B. (2006). “Nechü'l-Ferâdis’in Cümle Yapısı ile ‘Takı’ ve ‘Kim’ Bağlaçlarının Kullanılışı”. *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 16, Aralık, ss. 47-61.
- Alparslan, S. (2016). *El-Ferec Ba'de's-Şidde – Paris Nüshası (İnceleme – Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Diyarbakır.
- Alturk, G. (2006). *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Luğati't-Türkiyye Üzerine Bir Dil İncelemesi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Alyılmaz, C. (1998). “Ünlemlerin Seslenmeleri Kuvvetlendirici İşlevleri”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 10, Erzurum.
- Arapoff, N. (1968). “The Semantic Role of Sentence Connectors in Extra-Sentence Logical Relationships”. *TESOL Quarterly*, Vol. 2, No. 4 (Dec.), ss. 243-252.
- Arat, R.R. (1991). *Eski Türk Şiiri*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ankara.
- Arat, R.R. (1991). *Yusuf Has Hacib - Kutadgu Bilig I - Metin*, TDK Yayınları, Ankara.
- Arat, R.R. (1991). *Yusuf Has Hacib - Kutadgu Bilig II - Çeviri*, TDK Yayınları, Ankara.
- Arat, R.R. (2006). *Edib Ahmed B. Mahmud Yükeki -Atabetü'l-Hakayık*, TDK Yayınları, Ankara.
- Argunşah, M. ve G. Sağol Yüksekaya (2015). *Karahanlıca, Harezmece, Kıpçakça Dersleri*. Kesit Yayınları, Dördüncü Baskı, İstanbul.

- Argunşah M. ve G. Güner (2015). *Codex Cumanicus*. Kesit Yayınları, İstanbul.
- Argunşah, M. (2013). *Çağatay Türkçesi*. Kesit Yayınları, İstanbul.
- Aşkın Balcı, H. (2015). “Ya ile Oluşturulan Tümce ve Sorularda Karşılaşılan Karmaşa”. *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 41, ss. 74-82.
- Ata, A. (2013). *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) – Karahanlı Türkçesi (Giriş - Metin - Notlar - Dizin)*. TDK Yayınları, Ankara.
- Ata, A. (1997). *Rabguzi Kısasü'l-Enbiya I (Giriş-Metin-Tıpkıbasım)*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ata, A. (1997). *Rabguzi Kısasü'l-Enbiya II (Dizin)*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Atabey, İ. (2007). “Cümle Bağlayıcıları ve Türkiye Türkçesindeki Kullanımı”. *Haz. Ö. Çobanoğlu – Özarslan, M., Folkloristik, Prof. Dr. Umay Günay Armağanı*. Ankara: Feryal Matbaacılık, ss. 247-265.
- Aydın, E. (2018). *Orhon Yazıtları*. Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Aydın, E. (2015). *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. Kömen Yayınları, 3. Baskı.
- Ayverdi, İ. (2010). *Asırlar Boyu Târihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük: Kubbealtı Lugatı*. Seçil Ofset, İstanbul.
- Balcı, T. (2003). “Edat Bağlamında Türkçe Sözcük Türlerine Yeni Bir Yaklaşım”. *Dil Dergisi*, Sayı 122 (Eylül), ss. 6-16.
- Banguoğlu, T. (2011). *Türkçenin Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 9. Baskı, Ankara.
- Baran, B. (2008). “Eski Türkçeden Anadolu Ağzlarına Ulaşan Bazı Kelimeler”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 1, İzmir, ss. 41-47.
- Barutçu Özönder, S. (1998). *Üç İtigsizler, Giriş-Metin-Tercüme-Notlar-İndeks-Tıpkıbasım*. TDK Yayınları, Ankara.
- Bayrav, S. (1998). *Filolojinin Oluşumu*. Multilingual Yayınları, İstanbul.
- Berbercan, M. T. (2011), *Çağatayca Gülistan Tercümesi (Gramer – Metin – Dizin)*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bilgegil, M. K. (2009). *Türkçe Dilbilgisi*. Salkımsöğüt Yayınları, 3. Baskı, Erzurum.
- Bolinger, D. (1975). *Aspects of Language* (Second Edition). New York: Harcourt Brace Jovanovich, Inc.
- Boz, E. (2020). “Türkiye Türkçesinde Sözcük Türleri Üzerine Bir Tasnif Denemesi”. *Yunus Emre Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, ss 1-10.
- Bozkurt, F. (2009). *Türkçenin Gizemi*. Cem Yayınevi, İstanbul.
- Bozkurt, F. (2010). *Türkçenin ABC'si*. SAY Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Bozkurt, F. (2017), *Türkiye Türkçesi*, Eğitim Yayınevi, 5. Baskı, Konya.
- Börekçi, M. ve Y. Tepeli (2013). “İşlevsel Dilbilim Yaklaşımıyla Türkçede Sözcük Türleri Üzerine”, *Dil ve Edebiyat Dergisi* 2(7), ss. 93-102.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Caferoğlu, A. (1931). *Abû Hayyân Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*. Evkaf Matbaası, İstanbul.
- Canpolat, M. ve Z. Önler (2016). *İshâk bin Murâd Edviye-i Müfredi*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Cemiloğlu, İ. (1998). “Dede Korkut'taki Bazı Cümlelerin Sentaks Bakımından Türkiye Türkçesi ile Mukayesesi”. *Türk Dili*, 556, ss. 315-320.

- Ceylan, N. (2005). *Haldun Taner'in Öykülerinde Cümle Bağlayan Bağlaçlar*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Adana.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. At The Clarendon Press, Oxford.
- Çağbayır, Y. (2007). *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı: Ötüken Türkçe Sözlük 1*. Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Çal, A. (2020). "Risaletü'n-Nushiyye'de Ki / Kim Bağlaçlarının Kullanılışı". *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi (UDEKAD)*, 3 (2), ss. 160-182.
- Çetin, E. (2007). "Kutadgu Bilig'de ne Soru Sözcüğü ve Kullanımları". *Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Sempozyumu Bildirileri* (21-26 Mayıs 2007), Almatı: ss. 437-444.
- Çınarcı, M. N. (2019). *Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey, Tezkiretü's-Şu'arâ (İnceleme - Metin)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Dizisi - 609, Ankara.
- Çolak, M.N. (2019). *Timirğeli Bükelov'un "Ruh Kuyaşı" Romanındaki Cümle Bağlayıcıları*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Delen Karaağaç, N. (2007). "İşlevsel Dilbilim". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Sayı: 37, ss. 35-42.
- Delice, H. İ. (2012). *Sözcük Türleri*. Asitan Yayıncılık, Sivas.
- Delice, H. İ. (2012). "Yapı Açısından Cümle Sorunu". *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*. Cilt 7/3, ss. 871-876.
- Delice, H.İ. (2012). "Sözcük Türleri Nasıl Tasnif Edilmelidir". *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*. Cilt 7/4, ss. 27-34.
- Delice, H. İ. (2003). *Hulasa Okçuluk ve Atçılık. Hüseyin b. Ahmet el-Erzurumî*, Kitabevi, İstanbul.
- Demir, N. (2007). "Batı Türk Yazı Dilinin Oluşumu". *Türk Edebiyatı Tarihi I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, ss. 165-175.
- Demir, N., E. Yılmaz (2014). *Türk Dili El Kitabı*. Grafiker Yayınları, 7. Baskı, Ankara.
- Demircan, Ö. (1986). "Türkçede Bağlama İşlevleri ve Bağlayıcılar". *Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri*, 9-10 Ağustos 1984, Boğaziçi University Publications No:400, ss. 38-48.
- Demirci, K. (2015). *Kelime Bilgisi El Kitabı*. Anı Yayıncılık, Ankara.
- Demirci, K. (2017). *Türkoloji İçin Dilbilim, Konular Kavramlar Teoriler*. Anı Yayıncılık, 4. Baskı, Ankara.
- Demirel Dönmez, Ö. (2012). "Uş Sözcüğü Üzerine Bir İnceleme". *Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Cilt: 22, Sayı: 1, Elazığ, ss. 65-74.
- Deniz, K. ve E. Demir (2019). "İşlevlerine Göre Bağlaçları Konu Edinen Araştırmalar". *Millî Eğitim*, Cilt: 48, Özel Sayı/2019, Sayı: 1, ss. 903-915.
- Deniz Yılmaz, Ö. (2009). *Türkiye Türkçesinde Eylemsi*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Deny, J. (2012). *Türk Dil Bilgisi*. (Çevirmen Ali Ulvi Elöve-1941, Günümüz Türkçesine Uyarlayan Ahmet Benzer-2012). Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Devellioğlu, F. (2015). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Aydın Kitabevi, 31. Baskı, Ankara.

- Dilaçar, A. (1971). "Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi". *TDAY Belleten*, Ankara, ss. 83-145.
- Dizdaroğlu, H. (1976), *Tümcebilgisi*, TDK Yayınları, Ankara.
- Doğan, E. (2011). "Tarihî Türkiye Türkçesi Metinlerindeki Karmaşık Cümle Örnekleri Üzerine". *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/1 Winter, ss. 961-964.
- Doğan, E. (2020). "Türkçe Söz Diziminin Bir Sorunu: Ki'li Cümleler Birleşik Cümle mi Yoksa Bağlı Cümle Midir?". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 24 / 2, ss. 177-188.
- Doğan, N. (2014). "Çok İşlevsellik Açısından Türkçe Edatların Söz Dizimsel ve Anlam Bilimsel Yapısı". *Dil Araştırmaları*, Sayı: 15, Güz 2014, ss. 105-119.
- Dressler, W., R.A. Beugrande (1981). *Introduction to Text Linguistics*, Longman.
- Durmuş, M. (2010). "Osmanlı Sahası Türkçe Şair Tezkirelerinin Söz Varlığı Üzerine". *Bilig Dergisi*, Yaz/Sayı 54, ss. 93-114.
- Dursunoğlu, H. (2015). "Türkiye Türkçesinde ne...ne Bağlama Edatının (Bağlacının) İşlevleri ve Anlama Katkısı". *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 19, Sayı: 64, ss. 91-99.
- Durukan, E. (2010). "Türkiye Türkçesinde Sözcük Grupları ve Öğretimi Üzerine". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 43 / Erzurum, ss. 145-166.
- Eckmann, J. (1959). "Çağataycada Yardımcı Cümleler". *TDAY Belleten*, Cilt 7/27, ss. 27-58.
- Eckmann, J. (1965). "Memlûk Kıpçakçasının Oğuzcalaşmasına Dair". *TDAY Belleten*, Cilt 12, ss. 35-41.
- Eckmann, J. (2011). *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Yayıma Hazırlayan: O. Fikri Sertkaya, Türk Dil Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara.
- Eckmann, J. (2013). *Çağatayca El Kitabı*. Çeviri: Günay Karaağaç, Kesit Yayınları, 5. Basım, İstanbul.
- Eckmann, J. S. Tezcan, H. Zülfikar, A. Ata (2014). "*Maḥmūd Bin 'Alī - Nechū'l-Ferādīs Uştmaḥlarning Açıq Yolu (Cennetlerin Açık Yolu)*". Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ediskun, H. (2010). *Türk Dilbilgisi, Sesbilgisi-Biçimbilgisi-Cümlebilgisi*. Remzi Kitabevi, 12. Basım, İstanbul.
- Egins, S. (2004). *An Introduction to Systemic Functional Linguistics*. Continuum International Publishing Group, (Second Edition), London.
- Eker, S. (2015). *Çağdaş Türk Dili*. Grafiker Yayınları, 9. Baskı, Ankara.
- Eker, S. (1998). *Kıpçak Grubu Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Elmalı, M. (2016). *Daşakarmapathāvadānamālā, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Eraslan, K. (2001). *Alī Şīr Nevāyī Mecālisü'n-nefāyis I (Giriş ve Metin), II (Çeviri ve Notlar)*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygar Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ercilasun, A. B – Z. Akkoyunlu (2015). *Kâşgarlı Mahmud, Dîvānu Lugâti't-Türk, Giriş - Metin - Çeviri - Notlar – Dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ercilasun, A.B. (2014). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Akçağ Yayınları, 14. Baskı.

- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden, Brill.
- Erdem, M., M. Sarı (2010). “Karışık Dilli Eserlere Farklı Bir Bakış”. *Turkish Studies*, Volume 5/1, Winter, ss. 390-415.
- Erdoğan, Ç. (2019). *Mevlana İsa ve Câmî’ü’l-Meknûnât Adlı Eseri (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Yeniçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara, Yüksek Lisans Tezi.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. 2. Baskı, Bizim Büro Basım Evi, Ankara.
- Ergin, M. (2013). *Türk Dil Bilgisi*. Bayrak Yayım, İstanbul.
- Ergin, M. (2011). *Dede Korkut Kitabı – I (Giriş, İnceleme, Metin)*. TDK Yayınları, Ankara.
- Ergun, E. ve N. Sevil. (2000). “Tahsin Yücel ve Türkiye’de Yapısalcı Kuram”. *Her Yönüyle Tahsin Yücel*, Multilingual Yayınları, ss. 53-54, İstanbul.
- Erişek, Ö. (2018). “German and Turkish Intensifier Particles in a Contrastive Analysis”. *European Journal of Language and Literature Studies*, Volume 4 Issue 2, ss. 15-23.
- Ersoy, A. (2020). “Eski Anadolu Türkçesinde Şöyle Ki/Kim’in Bazı Kullanımları Üzerine.” *International Journal of Language Academy*, Volume 8/4, September, ss. 395-402.
- Ertane Baydar, A.S. (2016a). “Ancak ve Yalnız Kelimeleri Üzerine”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16/1, ss. 91-98.
- Ertane Baydar, A.S. (2016b). “Türkçenin Söz Dizimindeki Yardımcı Unsurlar Üzerine”. *TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:4, Sayı: 8, ss. 198-207.
- Ertaylan, İ. H. (1960), *Hatiboğlu - Bahrü’l-Hakâyık*, İstanbul.
- Ertürk, H.İ. (2020). “Türk Gramerciliğinde Cümle Tasnifleri Üzerine Bir İnceleme”. *Journal of Turkish Language and Literature*, ss. 404-417.
- Ertürk, F. (2016). “Bağlama Edatlı Kuruluşların Başkurt Türkçesindeki Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16/2, ss. 189-195.
- Fawcett, R. B. (2000). *A Theory of Syntax for Systemic Functional Linguistics*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, Netherlands.
- Gabain, A. (2007). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın). Türk Dil Kurumu Yayınları, 5. Baskı, Ankara.
- Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*, Ayraç Yayınevi: Ankara.
- Givón, T. (2001). *Syntax Volume I*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam / Netherlands.
- Grønbech, K. (2011). *Türkçenin Yapısı* (Çev. Mehmet Akalın). Türk Dil Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara.
- Gulcalı, Z. (2013). “Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur’dan ‘Aç Bars Hikâyesi’”. Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Gülensoy, T. (2011a). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü Cilt 1 (A-N)*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gülensoy, T. (2011b). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü Cilt 2 (O-Z)*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gülsevin, S. (2021). “Farklı Yapılardaki Bağlama Grupları Üzerine”. *Selçuk Türkiyat*, Aralık/December, 2021; (53), ss. 1-11.
- Gümüştam, G. (2019). “[ve~ ile] Biçimbirimlerinin Eş Değerlikleri Üzerine”. *Türkbilig*, 2019/37, ss. 123-137.

- Günay, D. (2007). *Sözcükbilime Giriş*. Multilingual, İstanbul.
- Günay, D. (2017). *Metin Bilgisi*. Papatya Yayıncılık, İstanbul.
- Gürgen, M. (2010). *Orta Asya'daki Eski Türk Tıbbının, Başlangıçtan 14. Yüzyıla Kadarki Döneme Ait Bilinen Türkçe Tıp Metinlerinde, Tıp Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Gürgün, H. (2018). *Göktürk Yazısıyla Oluşturulmuş Uygur Kağanlığı Yazıtlarının Metindilbilimsel İncelemesi*. Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Hacıeminoğlu, N. (2000). *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Hacıeminoğlu, N. (2013). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara.
- Hacıeminoğlu, N. (2015). *Türk Dilinde Edatlar, En Eski Türkçe Metinlerinden Zamanımıza Kadar -Yazı dilinde-*. Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul.
- Halliday, M.A.K. and R. Hasan (1976). *Cohesion in English*. London:Longman.
- Halliday, M.A.K. (2007). *Language and Education*. (Edited by Jonathan J. Webster). Language and Education, Continuum International Publishing Group, London.
- Halliday, M.A.K. and J. J. Webster (2009). *Continuum Companion to Systemic Functional Linguistics*. Continuum International Publishing Group, London.
- Hatiboğlu, V. (1963). "Kelime Grupları ve Kuralları". *TDAY Belleten*, Cilt: 11, ss. 203- 244.
- Hatiboğlu, V. (1982). *Türkçenin Sözdizimi*. Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları No: 317, Ankara.
- Hengirmen, M. (1998). *Türkçe Dilbilgisi*. Engin Yayınevi, 3. Baskı, Ankara.
- Hirik, S. (2017). "Gibi Biçimbirimim İşlevsel Dil Bilgisi Bakımından Çok İşlevli Görünümü". *Karadeniz Araştırmaları*, Bahar 2017, Sayı: 53, ss. 205-222.
- House, M.C. and S.E. Harm (1950). *Descriptive English Grammar* (Second Edition). USA: Prentice-Hall, Inc.
- İmer, K., A. Kocaman ve A. S. Özsoy (2013). *Dilbilim Sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul.
- İşsever, S. (1996). "Kullanımsal İşlevleri Açısından Türkçedeki Bağlaçlar". *X. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, 22-24 Mayıs, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- Jasim, Basim Y. (2005). 'Recognition and Production of Sentence Connectors at College Level'J. Edu, Vol (12), pp. 13-31.
- Kaçalın, M.S. (2017). *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı*. TDK Yayınları, Ankara.
- Karaağaç, G. (2009). *Türkçenin Söz Dizimi*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Karaağaç, G. (2017). *Dil Tarih ve İnsan*, Kesit Yayınları. 5. Basım, İstanbul.
- Karabeyoğlu, A.R. (2012). "Bâbürnâme'deki Cümle Yapıları Üzerine". *Turkish Studies*, Volume 7/4, ss. 427-442.
- Karademir, F. (2019). "Kavramsal Değerleri Açısından 'Söz, Sözcük ve Sözcük Türü Terimleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 12, Sayı 62, ss. 140-154.
- Karahan, A. (2014). "Karahanlı Türkçesi Yazı Dili Hangi Lehçeye Dayanıyordu?". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Dergisi*. 3/2, ss. 13-28.

- Karahan, A. (2015). *Eski Uygurcada Bağlaçlar*. Grafiker Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- Karahan, L. (2007a). “Sonra, Önce Kelimelerinin Edat Kategorisi İçindeki Durumu”. *Dil Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, Güz, ss. 39-48.
- Karahan, L. (2007b). *Türkçede Söz Dizimi*. Akçağ Yayınları, 12. Baskı, Ankara.
- Karahan, L. (2016). *Türk Dili Üzerine İncelemeler*. Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- Karamanlıoğlu, A.F. (1989). *Seyf-i Serayi, Gülistan Tercümesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karaşin, H. (2008). ‘Bağlaç Görevinde Kullanılan ya’nın Anlamsal İşlevleri’. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 14, s. 215-227.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2012). “Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi”. *Dil Araştırmaları*, Sayı: 10, ss. 17-81.
- Kaya, C. (1994). *Altun Yaruk, Giriş, Metin ve Dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kerimoğlu, C. (2016). *Kuram ve Uygulamalı Dilbilim, Göstergebilim ve Türkoloji, Genel Dilbilime Giriş*. Genişletilmiş 3. Baskı, Pegem Akademi, Ankara.
- Keskin, B. (2016). “Altun Yaruk Yedinci Kitap’tan Hareketle Eski Uygur Türkçesinde Devrik Cümle Yapısı”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt/Sayı 53/2, ss. 39-52.
- Kıran, Z. ve A. E. Kıran (2018). *Dilbilime Giriş*. Seçkin Yayınevi, 5. Baskı, Ankara.
- Korkmaz, Z. (1961). *Türkçede ok / ök Kuvvetlendirme (İntensivum) Edatı Üzerine*. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 1961, ss. 13-29.
- Korkmaz, Z. (1974). “XI-XIII. Yüzyıllar Arasında Oğuzca”. *TDAY Belleten*, Cilt: 21-22, ss. 41-48.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. TDK Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Z. (2007). “Bağlaçlar ve Türkiye Türkçesindeki Oluşumları”. *IV. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, (24-29 Eylül), TDK Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Z. (2013). *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*. TDK Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara.
- Korkmaz, Z. (2017). *Marzubân bin Rüstem, Marzubân-nâme Tercümesi Destûr-ı Şâhî, Tercüme Eden: Şeyhoğlu Sadre’-d-dîn Mustafâ*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Köprülü, M. Fuat (2004). *Edebiyat Araştırmaları 2*. Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- Kurşun, Z., S.A. Kahraman, Y. Dağlı (2006). *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi, 2. Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini*. YKY Yayınları, İstanbul.
- Küçük, S. (2014). *Kitâb-ı Güzide Akâidü’l-İslâm*. Kesit Yayınları, İstanbul.
- Li, Y.S. (2004). *Türk Dilinde Sontakılar*. Kebikeç Yayınları, İstanbul.
- Mansuroğlu, M. (1955). “Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 3, ss. 59-71.
- Martinet, A. (1998). *İşlevsel Genel Dilbilim*. (Çeviren: B. Vardar). Multilingual, İstanbul.

- Mert, A. (2014). *Eski Uygur Türkçesiyle Çaştani Beg Masalı (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)*. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Mohammed, A. S. (2015). "Conjunctions as Cohesive Devices in the Writings of English as Second Language Learners". *3rd International Conference on Linguistics, Literature and Culture (ICLLIC)*, Procedia - Social and Behavioral Sciences 208, pp. 74-81.
- Nalbant, M. V. (2006). "Türkçede Tarihî Türk Dili Alanında Fonksiyon Değiştirmeye Bir Örnek: Tut- Fiili". *Bilig*, Sayı: 38, ss. 137-148.
- Nalbant, M. V. (2012). "üçün ve için Edatları Üzerine Yeni Bir Değerlendirme". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 19/2, ss. 87-94.
- Nalbant, M. V. (2015). "Karahanlı Türkçesinde Farklı Bir Cümle Türü: Kimse(siz) Ol'lu Cümleler". *Türk Bilig*, 2015/29, ss. 45-57.
- Oturakçı Orbay, N. (2020). *Türkiye Türkçesinde Bağlaç İşlevli Birimler*, Akademisyen Kitabevi, Ankara.
- Öküzücü, İ. (1989). *Türkçe'de Cümle Bağlayıcıları*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Öner, M. (2018). "Türkçede Eş Sesli Son Çekim Edatı *bile* ve Kuvvetlendirme Edatı *bile*". *Dil Araştırmaları*, Güz 2018/23: ss. 2-7.
- Önler, Z. (2007). "Tarihsel Metinlerde kim ve kaçan kim Bağlaçlı Cümle Türü". 27-28 Ağustos Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi, C.1, İstanbul: Kültür Üniversitesi Yayınları, ss. 339-354.
- Özbay, B. (2015). *Huastuanift Manihaist Uygurların Tövbe Duası*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Özçelik, S. (2000). "Türkiye Türkçesinde Cümle Başı Edatların Anlam Fonksiyonu Üzerine". *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, 24-29 Eylül, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Özçelik, S. (2004). "Orhun Yazıtları'nda Geçen *ulayu* Kelimesi ve *başlayı ulayu* İkilemesi Üzerine". *İlmî Araştırmalar*, Sayı: 18, ss. 71-78.
- Özel, S. ve N. Atabey (1976). *Sözcük Türkleri II. Bölüm (Bağlaç, Ünlem, Eylem)*, (Yöneten ve Yayına Hazırlayan: Doğan Aksan). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Özgen, M. (2018). *Formalist Dilbilgisi Kuramları*. Pegem Akademi, Ankara.
- Özgür, C. (1988). *Baytaratü'l-Vazih (Metin-İndeks)*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul.
- Özgür, C. (2013). *Kitâbü'l-Hayl (Memlûk Kıpçakçası ile Yazılmış İlk Türk At ve Atçılık Eserinin Paris Yazması)*, Giriş – Dil İncelemesi – Tıpkıbasım ile Transkripsiyonlu Metin – Açıklamalar – Tercüme – Dizin. Çantay Yayınları, İstanbul.
- Özkan, M. (2000). "Eski Türkiye Türkçesinde ki, kim Bağlaçlarının Kullanılışı Üzerine". *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, 24-29 Eylül, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Özkan, M. (2013). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Özmen, M. (2016). *Türkçenin Sözdizimi*. Karahan Kitabevi, 2. Baskı, Adana.
- Öztürk, R. (2014). *Köktürkçe El Kitabı*. Palet Yayıncılık, Konya.
- Palmer, F. R. (2001). *Semantik Yeni Bir Anlambilim Projesi* (Çeviren: Ramazan Öztürk). Kitâbiyât, Ankara.

- Parlak, H. (2009). *Kutadgu Bilig'in Metindilbilimsel Yapısı*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Peterson, C. ve A. McCabbe (1991). "On The Threshold of the Storyrealm: Semantic Versus Prgamatic Use of Connectives in Narratives". *Wayne State University Press*, Merrill-Palmer Quaterly, Vol: 37, ss. 445-464.
- Polat, Ü. (2017). "Türkiye Türkçesi Söz Diziminde Sıralı ve Bağlı Cümleler". *Aziz Kiril ve Metodiy Üniversitesi, Blaže Koneski Filoloji Fakültesi*, '40 Yıl Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü' Bildiri Sunumu, Üsküp.
- Polat, Ü. (2018). *Eski Uygur Türkçesinde Cümle*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İzmir.
- Polat, Ü. (2020). "Eski Uygur Türkçesinde Sebep Bildiren Tıltag ve Ugur Sözleri Hakkında". *Türkbilig*, 2020/39, ss. 81-94.
- Quirk, R.; G. Greenbaum; G. Leech and J. Svartvik (1972). *A Grammar Contemporary English*. London: Longman Group Ltd.
- Rifat, M. (2014). *XX.Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları 2. Temel Metinler*. YKY Yayınları, İstanbul.
- Roberts, P. (1964). *English Syntax*. New York: Harcourt Brace and World Inc.
- Sağol, G. (1993). *Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi Giriş – Metin – Sözlük*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul.
- Sağol, G. (2002). "Harezmi Türkçesi ve Harezmi Türkçesi ile Yazılan Eserler". *Türkler*, Cilt: 5, Yeni Türkiye Yayınları, ss. 804-813.
- Salan, E. (2011). "Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nden Çağdaş Türk Lehçelerine 'Dahi' Sözcüğü". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XI/2, Kış, ss. 227-243.
- Sami, Ş. (2017). *Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle)*. Hazırlayanlar: Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul.
- Sarı, M. (1994). *Gelibolulu Za'îfi Muhammed Gazavat-ı Sulţân Murâd Hân İnceleme (Ses Değişmeleri, Benzeşmeleri ve Uyumlar) Metin - Sözlük*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sarı, M. (2000). "Türkiye Türkçesinde Sözcük Türlerinin Değişikliğe Uğraması". *Türkoloji Dergisi*, Cilt 13: Sayı: 1, ss. 227-242.
- Sarı, M. (2001). "Türkiye Türkçesinde Sözcük Türlerinin Eşzamanlı Değişikliğe Uğraması". *Türkoloji Dergisi*, Cilt 14: Sayı: 2, ss. 229-238.
- Sarı, M. (2014). "Tarihsel Süreç Bakımından Farsça ki ve Türkçe kim Sözleri Arasındaki İlişki". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 21/1, ss. 113-130.
- Sarı, M. (1994). *Gelibolulu Za'îfi Muhammed Gazavat-ı Sulţân Murâd Hân İnceleme (Ses Değişmeleri, Benzeşmeleri ve Uyumlar) Metin - Sözlük*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sarıca, B. (2015). *Türkçe Cümle Bilgisi*. Anı Yayıncılık, Ankara.
- Sebzecioğlu, T. (2016). *Dilbilim Kavramlarıyla Türkçe Dilbilgisi*. Kesit Yayınları, Ankara.
- Sharififar, M. ve E. Rahimi (2015). "Critical Discourse Analysis of Political Speeches: A Case Study of Obama's and Rouhani's Speeches at UN". *Theory and Practise in Language Studies*, Vol: 5, No: 2, pp. 343-349.

- Somuncu, M. (2020). “Ünlem ve Ünlemlere İşlevsel Yaklaşım Garibnâme Örneği”. Dil Araştırmaları, Bahar 2020/26, ss. 65-82.
- Somuncu, M. (2021). *Süheyl ü Nevbahâr'ın Metin Dilbilimsel Yapısı*. Kriter Yayınevi, İstanbul.
- Sözer, A. (2008). *Harezmi Türkçesinde Görevli Kelimeler*. Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Şanlıurfa.
- Subaşı Uzun, L. (1995). *Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 7, Yayımlayan: Mehmet Ölmez, Ankara.
- Şahin, H. (2009). *Eski Anadolu Türkçesi*. Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- Şen, M. (1993). *Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, Baburnâme (Giriş-Metin (Kabil ve Hindistan Bölümleri) - Açıklamalı Dizin*. Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Şen, S. (2002). *Eski Uygur Türkçesinde İnkilâmler*. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Şen, S. (2014). *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*. Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Şenlik, A. Ş. (2013). “Osmanlı Türkçesindeki Cümle Bağlaçlarının Tasnifine Dair Bazı Öneriler”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. Vol. 45, ss. 251-268.
- Şirin, H. (2015). *Kül Tigin Yazıtı –Notlar*. Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tarhan, A.N. (1945). *Hayâlî Bey Divânı*. İstanbul Üniversitesi Yayınlarından: 277, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dalı No: 3, Bühraneddin Erenler Matbaası, İstanbul.
- Taş, İ. (2019). *Şeyyâd Hamza, Yûsuf ve Zelîhâ [Metin - Çeviri - Notlar - Sözlük - Dizin - Tıpkıbası]*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tatçı, M. (2008). *Yunus Emre Divânî, İnceleme*. Mustafa Tatçı Kitaplığı: 1, H Yayınları, İstanbul.
- Tekin, Ş. (1974). “1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde Olga-Bolga Sorunu”. *TDAY Belleten*, ss. 59-157.
- Tekin, Ş. (1976). *Maytırsimit, Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram*. Sevinç Matbaası, Ankara.
- Tekin, Ş. (1965). “Uygurcada Yardımcı Cümleler Üzerine Bir Deneme”. *TDAY Belleten*, Ankara.
- Tekin, Ş. (2001). *Eski Türkçede Toharca Unsurlar, İştikakçının Köşesi*. Simurg Yayınları, İstanbul.
- Tekin, T. (2013). *İrk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tekin, T. ve M. Ölmez (2015). *Türk Dilleri -Giriş-*. BilgeSu Yayıncılık, Ankara
- Tekin, T. (2006). *Orhon Yazıtları*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Temir, A. (1956). *Die Konjunktionen und Satzeinleitungen im Alt-Türkischen*. E. J. Brill, Leiden.
- Temir, A. (1949). “Uygurca Yme Sözü Hakkında”. *Türk Dili-Belleten Dergisi*, Seri III, Sayı 12-13, İstanbul, ss. 33-44.

- Tietze, A. (2016a). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati. A-B Birinci Cilt*, TÜBA, Ankara.
- Tietze, A. (2016b). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati. C-E İkinci Cilt*, TÜBA, Ankara.
- Tietze, A. (2016c). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati. F-J Üçüncü Cilt*, TÜBA, Ankara.
- Tietze, A. (2016d). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati. K-L Dördüncü Cilt*, TÜBA, Ankara.
- Tiken, K. (2004). *Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar ve Ünlemler*. TDK Yayınları, Ankara.
- Timurtaş, F. K. (2012). *Eski Türkiye Türkçesi*. Kapı Yayınları, İstanbul.
- Tokatlı, S. (2006). “Anadolu Ağızlarında ki Bağlama Edatı İle Kurulan Yardımcı Cümleler”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, Sayı: 21, Yıl: 2006/2, ss. 453-456.
- Toparlı, R. ve M. Argunşah (2014). *Mu’înu’l-Mürîd*. TDK Yayınları, Ankara.
- Toparlı, R., H. Vural ve R. Karaatlı (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. TDK Yayınları, Ankara.
- Torun, Y. (2011). “Eski Anadolu Türkçesinde böyle, şöyle, eyle/öyle Sözlerinin Kullanımları Üzerine”. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (3). Ss. 267-276.
- Tören, H. (1990). *Ali Şîr Nevâyî, Sedd-i İskenderi, Metin - İnceleme – Dizin*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tuğlacı, G. (2019). *Özbekçede Cümle Bağlayıcıları*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tulu, S. (2020). “Dede Korkut Kitabında Ola (ki/kim) / Bolay Ki / Ola Mı Edatlarının Birleşik Cümledeki Yapısı ve Fonksiyonu Üzerine”. *JTOS*, 4/1, ss. 215-230.
- Tulum, M. (1990). “Orhon Yazıtlarında Birleşik Cümleler ve Baş Cümle ile Yardımcı Cümle İlişkileri”. *TDAY-Belleten*, Volume: 38, ss. 193-205.
- Tulum, M. (2022). “Türkçede ki ve ki’li Cümleler”. *Türkçe Ülkesinde Gezinti*, Ketebe Yayınları, İstanbul.
- Türk, S. (2009). *Tevârih-i Deşt-i Kıpçak (Dil Özellikleri - Transkripsiyon)*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, Yüksek Lisans Tezi.
- Türk, V. (2020). “Çağatay Türkçesinde Farsça Alıntı (Kopyalama) Cümle Tipleri ve Bazı Anahtar Sözcükler”. *Dil Araştırmaları Dergisi*, Güz 2020/27, ss. 7-20.
- Türkay, K. (1988). *Ali Şîr Nevâyî Bedâyi’u’l-Vasat (İnceleme - Metin - Dizin)*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Uçar, E. (2017). “Kutadgu Bilig Dizinindeki Bir Kelime Hakkında IV: Emdi ‘Şimdi’ Üzerine”. *ÇÜTAD Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, ss. 36-39.
- Uğurlu, M. (1984). *Munyetu’l-Guzât Metin-İndeks*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Unat, F.R. ve M. A. Köymen (1949). *Kitâb-ı Cihan -Nümâ, Neşrî Tarihi, I. Cilt*. Türk Tarih Kurumu Yayınlarından III. Seri, No: 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Uzun, N. E. ve Ö. Aydın (2002). “Sözdizim”. *Dilbilim Temel Kavramlar, Sorunlar, Tartışmalar* (Yayına Hazırlayan: Ahmet Kocaman). *Dil Derneği*, ss. 63-76.

- Uzun, G. L. (2019). "Metindilbilim: Temel İlkeler ve Kavramlar". *Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Yayınları Genel Dilbilim II* (Editörler: A. S. Özsoy ve Ü. D. Turan), Eskişehir.
- Ünlü, S. (2012). *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Eğitim Yayınevi, Konya.
- Üstünoğlu, K. (1996). *Dede Korkut Hikâyelerinde Cümleden Büyük Birlikler ve Bunların Oluşumunda Tekrarların Rolü*. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ana Bilim Dalı, Bursa.
- Üstünoğlu, K. (2002). *Dil Yazıları*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Üstünoğlu, K. (2006). "Ama'nın İşlevleri". *Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 10, ss. 79-92.
- Üstünoğlu, K. (2010). *Dil Bilgisi Sorunları*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- Üstünoğlu, K. (2014). *Türkiye Türkçesinde Yapı Kavramı ve Söz Dizimi İncelemeleri*. Sentez Yayıncılık, Bursa.
- Üşenmez, E. (2008). "Karahanlı Eserlerindeki Söz Varlığı Hakkında". *Akademik İncelemeler*, Cilt: 3, Sayı: 1, ss. 247-253.
- Üşenmez, E. (2010). *Karahanlı Türkçesinin Sözlüğü*. Doğu Kitabevi, İstanbul.
- Üzüm, M., B. Gökter Genç (2021). "Türkçede Belirteçlerin İşlevleri ve Sözlük Tanımları". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, Prof. Dr. Metin Akar'a Armağan*, Cilt: 5, Sayı: 4, Aralık.
- Vardar, B. (2001). *Dilbilim Yazıları*. Multilingual Yayınları, İstanbul.
- Vardar, B. (2001). *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*. Multilingual Yayınları, İstanbul.
- Vardar, B., N. Güz, E. Huber, O. Senemoğlu ve E. Öztokat (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Multilingual Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Wishon, G. E. and J. M. Burks (1980). *Let's Write English*. New York: American Book Company.
- Yavuz, K. (2000). *Âşık Paşa, Garib-nâme I/1*. Türk Dil Kurumu Yayınları: 764/1, Ankara
- Yavuz, K. (2000). *Âşık Paşa, Garib-nâme I/2*. Türk Dil Kurumu Yayınları: 764/1, Ankara
- Yavuz, K. (2000). *Âşık Paşa, Garib-nâme II/1*. Türk Dil Kurumu Yayınları: 764/2, Ankara
- Yavuz, K. (2000). *Âşık Paşa, Garib-nâme II/2*. Türk Dil Kurumu Yayınları: 764/2, Ankara
- Yavuz, S. (2010). *Türkiye Türkçesinde Bağlaçlar*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Elazığ.
- Yaylagül, Ö. (2010). *Ebvâb-ı Şifâ Metin Dilbilimsel Bir İnceleme*. KÖKSAV Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi: 8, Ankara.
- Yaylagül, Ö. (2015). *Göstergebilim ve Dilbilim*. Hece Yayınları, Ankara.
- Yelten, M. (2005). "Pars-Nâme'deki Birleşik Cümleler Üzerine". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4, ss. 45-56.
- Yener, M. L. (2007). "Türk Dilinde Sözcük Türleri Tasnifi Sorunu Üzerine". *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, Cilt 2/3, Yaz, ss. 606-623.
- Yıldırım, H. (2017). "Türkmen Türkçesinde 'hem' Bağlacının Tipik Bir Kullanımı". *SUTAD*, Güz (42), ss.59-83.
- Yıldırım, N. (2005). *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Zafername Adlı Eseri (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad) Tahlil ve Metin*. Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Yıldız, Muharrem (2021). *Sözdizimsel İşlevleriyle Harezmi Türkçesinde Sözcük Öbekleri*. Doktora Tezi, Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Bartın.
- Yusuf Has Hacib, *Kutadğu Bilig* (Haz. M.S. Kaçalin), Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul, 3137, Kültür Eserleri, 420.
- Yüce, N. (2013). *Mukaddimetü'l-Edeb*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Zemiri, A. (2009). *Eski Uyğurca Altun Yaruk Sudur'dan 'Aç Bars' Öyküsü (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Sözlük)*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Dili İstanbul.
- Zeydan, S. (2008), *An Analysis of Contrastive Discourse Connectives in Turkish (Türkçedeki Zıtlık Bağlaçlarının Analizi)*, Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Enformatik Enstitüsü, Bilişsel Anabilim Dalı, Ankara.

ÖZ GEÇMİŞ

Semra CANAN YILDIZ, Adıyaman/Gölbaşı Anadolu Lisesi’ni bitirdikten sonra Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden 2013 yılında mezun oldu. 2013 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı yüksek lisans programına girdi, 2016 yılında bitirdi, aynı yıl Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı doktora programına başladı. Mezuniyetinden bu yana üniversitede görev yapan Semra Canan Yıldız, orta derecede İngilizce bilmektedir (YDS: 76.25). Temel ilgi alanları, filoloji, Türk dili tarihî lehçeleri, dilbilim ve Anadolu Ağızlarıdır (4/1/2023).

İletişim Bilgileri

ORCID ID : 0000-0001-5697-4750

Yayınlar:

Kitap Bölümü

1. Türk Dili ve Edebiyatı Alanında Hazırlanan Doktora Tezlerinin Dünü-Bugünü, 2019.

Bölüm Adı: *Ağızlarla İlgili Yapılan Doktora Tezleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme*, Yayın Yeri: Hiperyayın, Editör: Prof. Dr. Zeki TAŞTAN, Basım sayısı: 1, Sayfa sayısı: 448, ISBN: 6052812112, Bölüm Sayfaları: 255 -275.

2. Mustafa Öztürk’e Armağan, 2015.

Bölüm Adı: *Türkiye’de Yapılan Altun Yaruk Sudur Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme*, Yayın Yeri: Kesit Yayınları, Editör: Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH, ISBN:978-605-9100-43-4, Bölüm Sayfaları: 181 -192.

Makaleler:

1. 2019: ‘Eski Anadolu Türkçesi İle Yazılmış Tıp Eserleri ve Bu Eserler Üzerine Yapılan Çalışmalar’, Yayın Yeri: *Avrasya Uluslararası Araştırmaları Dergisi*.
2. 2017: ‘d > c Ses Değişimine Kastamonu Ağzından Örnekler’, Yayın Yeri: *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*.
3. 2017: ‘Rabguzi’nin Kısasü’l-Enbiyasında İkili Kullanımlar’, Yayın Yeri: *Turkish Studies*.

Kitap Kritiği:

1. 2019: ‘Emek Üşenmez, Mevlana Yakûb-i Çerhi, çağatay Türkçesi Kur’an Tefsiri, Tercüme-i Tefsîr-i Çerhi’, Yayın Yeri: *Marmara Türkiyat Araştırmaları Araştırmaları Dergisi*.

Araştırma Notu:

1. 2019: ‘Kültürel zelliklerin Dilsel Yerelleşmeye Etkisi: ‘Black Friday’ rneği’,
Yayın Yeri: *Türk Dili Dergisi*.

